

**T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI**

**RUS DIŞ POLİTİKASINDA GELENEKÇİ-MODERNİST
UNSURLARIN ANALİZİ VE BATI**

(DOKTORA TEZİ)

Sezgin KAYA

BURSA 2008

**T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI**

**RUS DIŞ POLİTİKASINDA GELENEKÇİ-MODERNİST
UNSURLARIN ANALİZİ VE BATI**

(DOKTORA TEZİ)

Sezgin KAYA

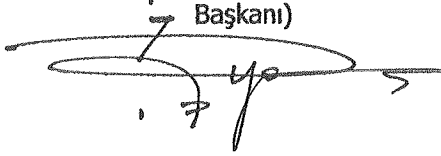
**Danışman
Doç. Dr. Ömer Göksel İŞYAR**

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

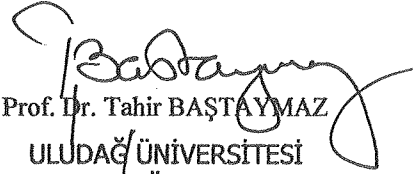
Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı'nda U20024076 numaralı Sezgin Kaya'nın hazırladığı "Rus Dış Politikasında Gelenekçi- Modernist- Unsurların Analizi ve Batı" konulu Doktora Tez ile ilgili tez savunma sınavı, 08/08/ 2008 günü 10:00 -12:00 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin başarılı olduğuna oybirliği ile karar verilmiştir.

Doç. Dr. Ö. Göksel İŞYAR
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu
Başkanı)

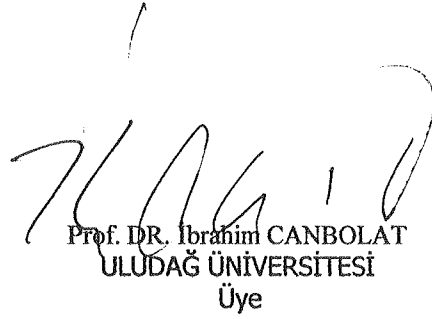
Prof. Dr. Tahir BAŞTAYMAZ
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
Üye

Prof. Dr. Tayyar ARI
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
Üye

Prof. DR. İbrahim CANBOLAT
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
Üye

Yard. Doç. Dr. Mehmet Seyfettin EROL
Üye
Gazi Üniversitesi
Üye

08/08/ 2008

ÖZET

Yazar	: Sezgin Kaya
Üniversite	: Uludağ Üniversitesi
Anabilim Dalı	: Uluslararası İlişkiler
Tezin Niteliği	: Doktora Tezi
Sayfa Sayısı	: ix + 277
Mezuniyet Tarihi	: /.... / 2008
Tez Danışmanı	: Doç. Dr. Ömer Göksel İşyar

Rus Dış Politikasında Gelenekçi-Modernist Unsurların Analizi ve Batı

Uluslararası İlişkiler disiplininin hâkim konumda bulunan pozitivist/rasyonalist çizgideki teorilerinin Rusya'nın Batı dünyası ile ilişkilerini analiz etme bakımından sınırlı bir açıklama kapasitesine sahip oldukları söylenebilir. Maddi unsurları bütünüyle dışlamayan; ancak kimlik, kültür, söylem gibi uluslararası ilişkilerin normatif yönlerini ön plana çıkararak bir yaklaşım olarak konstruktivizm, uzun ve karmaşık bir geçmişi olan Rusya-Batı ilişkilerinin analizi bakımından uygun bir kuramsal çerçeve sunmaktadır. Rusya'nın modern dönemde Batı dünyası ile kurmuş olduğu ilişkilerin ele alındığı bu çalışmada görülmüştür ki, Rus dış politikasının en ayırt edici yanı sahip olduğu emperyal vizyon ve özel misyon duygusudur. Çarlık Rusya'nın Mesihçi ve pan-Slavist politikaları, Sovyet Rusya'nın enternasyonalist ve anti-kapitalist söylemi, Rusya Federasyonu'nun BDT ve 'yakın çevre' politikaları özünde hep bu vizyon ve misyon duygusunun bir parçasıdır. Dolayısıyla bu dış politik anlayış, tarihsel süreç içerisinde Rusya'nın sürekli bir biçimde Batı ile karşı karşıya gelmesini yol açmıştır. Ancak kabul etmek gerekir ki, Rusya-Batı karşıtlığını salt bu gerekçeler ile açıklamak doğru değildir. Rusya'nın Batı dünyası ile olan ilişkilerinde, bu ülkenin kendi kimlik tanımlamasından kaynaklanan sorunlar daha belirleyici olmaktadır. Modernleşme süreci ve bu sürece verilen gelenekçi tepkiler ise Rus kimliğinin oluşum sürecinin en önemli yönünü oluşturmaktadır. Bu çekişmeden doğan ve özü itibarıyla ülkenin kimliği, kültürü ve Batı karşısındaki konumu gibi meselelere odaklanmış olan çeşitli politik söylemlerin tarihsel süreç içerisinde Rus dış politikasını da etkilediği bilinmektedir. Çağdaş Rus düşüncesinin gelişiminde de önemli bir yeri bulunan bu söylemlerin varlıklarını günümüze değin sürdürdükleri görülmektedir. Dolayısıyla, günümüz Rusya'sının hem dış politikasını hem de Batı dünyası ile ilişkilerini anlama bakımından ilgili söylemlerin özellikle kimlik ve kültür meselesine nasıl yaklaştıklarının doğru anlaşılması gerekmektedir.

Anahtar Sözcükler

Batıcılık, Avrasyacılık, Slavofilizm, Çalık Rusya, Sovyetler Birliği, Rus Dış Politikası, 'Yeni Politik Düşünce', Konstruktivizm

ABSTRACT

Yazar : Sezgin Kaya
Üniversite : Uludağ Üniversitesi
Anabilim Dalı : Uluslararası İlişkiler
Tezin Niteliği : Doktora Tezi
Sayfa Sayısı : ix+277
Mezuniyet Tarihi : /.... / 2008
Tez Danışmanı : Doç. Dr. Ömer Göksel İşyar

An Analysis of Traditionalist-Modernist Elements in Russian Foreign Policy and the West

It would be quite appropriate to contend that the mainstream positivist/rationalist based theories of International Relations discipline have a limited explaining power when it comes to analyze the Russia's relationship with the Western world. On the other hand constructivism, emphasizing the normative facets of international relations such as identity, culture and discourse without ruling out the material aspects completely, has a unique ability to provide us with a particularly suitable theoretical framework for analyzing the long and complex Russian-Western relations. In this study which dwells on the relations between Russia and the Western world in modern times, it is argued that the distinguishing feature of the Russian foreign policy is the imperial vision and the special sense of mission it incorporated. The Messianic and Pan-Slavic policies of the Tsarist Russia, the internationalist and anti-capitalist discourse of Soviet Russia and finally the CIS and 'near abroad' policies of Russian Federation are all reflections of those vision and mission sense in essence. Therefore, this political mentality paved the way for Russian-Western encounters. Nevertheless it should also be admitted that Russian-Western confrontation can not solely be understood on the basis of those justifications. It seems in Russia's relation with the West problems originated from Russia's own identity definition stands affront while modernization process and the reactions to it constitute the gist of this identity. It can also be observed that various political discourses spawned by this confrontation inherently focused on issues such as the identity, culture and country's position against the West, effected the Russian foreign policy. This discourses which also left their imprint in contemporary Russian thought survived throughout ages. Hence, it is vital that, aforementioned discourses approaches to identity and culture matters is well understood for without a clear grasp of this, contemporary Russian-Western relations and Russian policy cannot be comprehended.

Key Words

Westernism, Eurasianism, Slavophilism, Tsarist Russia, Soviet Union,
Russian Foreign Policy, 'New Political Thinking', Constructivism

ÖNSÖZ

Uzun, yorucu ama keyifli bir sürecin ardından ortaya çıkmış olan bu çalışma, Rusya'nın Batı dünyası ile kurmuş olduğu ilişkileri, disiplinin hâkim eğilimi olan pozitivist/rasyonalist teorilerin çizgisi dışında, geniş bir tarihsel bir perspektif içerisinde ve kimlik, kültür, söylem gibi normatif unsurları temel alarak analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu nedenle, çalışmanın kuramsal çerçevesi olarak konstrüktivizm tercih edilmiştir. Ele alınan konunun genişliği ise çalışmanın hazırlanması esnasında karşılaşılan en temel güçlüğü. Bu sorunun aşılması amacıyla ilgili konu, yani Rusya'nın Batı ile ilişkileri, modern dönem tarihi ile sınırlandırılarak incelenmiştir. Çalışmada, Rusya'nın modern dönemde Moskova Knezliği'nden başlayarak varlığını geçirmiş olduğu tüm değişim ve dönüşümlere rağmen günümüze değin sürdürmeyi başarmış bir aktör olduğu varsayımı esas alınmaktadır.

Tartışmalı bir kavram olmasına rağmen Batı ise kültürel ve coğrafi anlamlarına aynı anda göndermede bulunacak bir biçimde ele alınmaktadır. Dolayısıyla Rusya'nın Batı ile ilişkileri, bu ülkenin batı sınırlarından başlayıp tüm Avrupa'yı kapsayan ve Kuzey Amerika'ya değin uzanan; Hristiyanlık, Rönesans ve Aydınlanma gibi değerlerin birbirine bağladığı geniş bir kültürel alan ile ilişkileri biçiminde değerlendirilmektedir.

Yapılan analizlerin merkezinde ise karşılıklı etkileşimler ve süjeler-arası anlamlandırmalar yoluyla oluşturduğu varsayılan kimlik olgusu bulunmaktadır. Tarafların hem birbirlerini, hem de çıkarlarını tanımlaması bakımından oldukça önemli bir işleve sahip olduğunu savunduğumuz kimlik kavramı, oluşumunda etkili olan savaşlar ve sistemik dönüşümler gibi önemli politik olaylar çerçevesinde ele alınmaktadır. Dolayısıyla, çalışmada karşılıklı ilişkilerde etkili olan diğer faktörler değerlendirme dışı tutulmuş olup, güvenlik ve dış politika eksenli bir analiz yapılmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın tamamlanmasında doğrudan ya da dolaylı katkısı bulunan herkese teşekkürü bir borç bilmekteyim.

Bu çerçevede, başta varlıkları ile bana her zaman güç veren anne ve babam olmak üzere, hayatımı kolaylaştıran sevgili eşime ve oğluma yanımda oldukları için teşekkür ederim, iyi ki varsınız.

Çalışma akademik bir ortamda ve çeşitli akademisyenlerin katkılarıyla hazırlanıp, tamamlanmıştır. Dolayısıyla başta danışmanın Doç. Dr. Ömer Göksel İşyar ve bölüm başkanımız Prof. Dr. İbrahim Canbolat olmak üzere, emeği geçen tüm hocalarıma sağlamış oldukları destek ve özgürlükçü çalışma ortamı nedeniyle teşekkürü bir borç bilmekteyim.

Elbette her akademik çalışmada olduğu gibi, tüm hata ve eksiklikler şahsıma aittir.

Sezgin Kaya
Temmuz 2008
BURSA

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	iii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	ix
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1. Uluslararası İlişkiler Disiplininde Teori Sorunu	5
1.1. Uluslararası İlişkiler Teorilerinin Gelişimi ve “Büyük Tartışmalar” Yaklaşımı ...	8
1.1.1. Uluslararası İlişkilerde ‘Ana-Akım’ Olarak Pozitivist/Rasyonalist Teoriler ve ‘Neo-Neo Sentez’in Doğuşu.....	10
1.1.2. Pozitivizm – Post-Pozitivizm Karşıtlığı Olarak ‘Üçüncü Büyük Tartışma’.	11
1.1.3. Konstrüktivizmin ‘Üçüncü Tartışma’ İçindeki Yeri	15
1.2. Sosyal Konstrüktivizm ve Temel Özellikleri	17
1.2.1. Sosyal Yaşamın Düzenleyicisi Olarak Kurallar ve Kurumlar	18
1.2.2. Sosyal Düzenin Aktif Katılımcıları Olarak Âmiller	20
1.2.3. Âmil - Kural İlişkisi	21
1.2.4. Âmil -Yapı Tartışması	23
1.3. Konstrüktivizm ve Sosyal Bir Düzen Olarak Uluslararası İlişkiler	25
1.3.1. Uluslararası İlişkilerde Konstrüktivist Yaklaşımlar ve Türleri	28
1.3.2. Konstrüktivizmin Uluslararası Yapı ve Anarşiye Bakışı	31
1.3.3. Konstrüktivizmde Kimlik - Çıkar İlişkisi	36
1.3.4. Söjeler-arası Bir Durum Olarak Egemenlik ve Güvenlik	39
2. Rusya-Batı İlişkilerinde Kültürel ve Millî Kimliğin Yeri	41
2.1. Sorunlu Bir Süreç Olarak Rus Modernleşmesi	43
2.2. Rusya’da Modernleşme Karşıtlığı ve Gelenekçi Tepkiler	48
2.3. Romantik ve Doğu Tipi Bir Düşünce Biçimi Olarak Rus Milliyetçiliği	50
2.4. Rus Tarih Tahayyülü ve Milliyetçilik	56
3. Rusya – Batı Karşıtlığı ve Çağdaş Rus Düşüncesinin Gelişimi	58
4. Rus Politik Düşüncesinde Modernist ve Gelenekçi Akımlar ve Dış Politika	63
4.1. Ait Olunan Bir Dünya Olarak Batı ve Batıcılık	65
4.2. İdeolojik Bir Rakip Olarak Batı ve Marksizm	69
4.3. Karşı Konulması Gereken Bir Dünya Olarak Batı ve Slavofil Düşünce	75
4.3.1. Gerici Bir Akım Olarak Panslavizm	81

4.3.2. Neo-Slavofil Düşünceler ve İlimli Batı Karşıtlığı	85
4.4. Batı Karşıtı Jeopolitik Bir Yönelim Olarak Avrasyacılık	88

İKİNCİ BÖLÜM **RUSYA – BATI İLİŞKİLERİNİN TARİHSEL GERİ PLANI**

1. Rusya-Batı İlişkilerinin Gelişiminde Karşılıklı Etkileşim Süreci Olarak Tarih	95
2. Rus Devletinin Kökenine İlişkin Tartışmalar ve Rusya-Batı İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi	97
3. Çarlık Rusya-Döneminde Batı ile İlişkiler	103
3.1. Westphalia Düzeninde Batı ile İlişkiler	105
3.2. Viyana Düzeninde Batı ile İlişkiler	110
3.2.1. Kutsal İttifak'tan Kırım Savaşı'na Rusya'nın Batı Siyaseti	113
3.2.2. Kırım Savaşı'ndan I. Dünya Savaşı'na Rusya ve Batı ile İlişkileri	115
3.2.3. I. Dünya Savaşı ve Çarlık Rusya'nın Çöküşü	121
4. Sovyet Rusya-Döneminde Batı ile İlişkiler	124
4.1. Paris Düzeninde Rusya ve Batı ile İlişkiler	129
4.1.1. İç Savaş ve Yeniden Toparlanma Döneminde Rusya	131
4.1.2. İki Savaş Arası Dönemde Rus Dış Politikası	135
4.1.3. II. Dünya Savaşı'nda Rusya ve Batı	139
4.2. Yalta Düzeninde Batı ile İlişkiler	145
4.2.1. 'Soğuk Savaş', 'Demir Perde' ve 'Çevreleme' Stratejisi	150
4.2.2. Rus Dış Politikasında 'Detente' Dönemi	156
4.2.2.1. 'Barış İçinde Bir Arada Yaşama' İlkesinin Sovyet Yorumu	159
4.2.2.2. Sovyet Düşüncesinde Savaş ve 'Savaşın Kaçınılmazlığı'	161
4.2.2.3. Silahlanma Yarışı ve Sovyet Düşüncesinde Silahsızlanma	164
4.2.3. Sovyetler Birliği'nin Çözülme Süreci ve Dış Politika	167
4.2.3.1. Sovyet Politikasında 'Eski Düşünce'den 'Yeni Düşünce'ye Geçiş Dönemi	172
4.2.3.2. 'Yeni Düşünce' ve Sovyetlerin Değişen Güvenlik Algılaması	176

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM **YENİ DÜNYA DÜZENİNDE RUSYA-BATI İLİŞKİLERİ**

1. Yeni Dünya Düzeninde Yeni Rusya	180
2. Rusya'da Doktrinler Dönemi ve Yeni Dış Politik Açılımlar	183

2.1. ‘Yakın Çevre’ Politikasının Yükselişi	190
2.2. Temel Dış Politik Söylem Olarak ‘Çok Kutupluluk’	192
2.3. Rus Askerî Doktrininin ‘Yeniden Nükleerleştirilmesi’ ve Silahsızlanma Politikası	195
3. Rus Dış Politikasında Yeni Bir Kimlik ve Rol Arayışına İlişkin Tartışmalar .	198
3.1. Modernist Neo-Batıcı Görüşler ve Rus Dış Politikası	201
3.2. Gelenekçi Neo-Avrasyacı Görüşler ve Rus Dış Politikası	205
4. Dağılma Sonrası Dönemde Rus Dış Politikasının Gelişimi	211
4.1. Rus Dış Politikasının Temeli Olarak ‘Yeni Düşünce’	213
4.2. Dış Politikada ‘Yeni Konsensüs’ ve Değişen Öncelikler	215
4.3. Rus Dış Politikasında Pragmatizm ve Yeniden Sertleşme Dönemi	217
5. Dağılma Sonrası Dönemde Rusya-Batı İlişkilerinin Gelişimi ve Genel Görünümü	220
5.1. Bağımsız Devletler Topluluğu ile İlişkiler ve Batı	225
5.2. ‘Geleneksel Batı’ Avrupa ile İlişkiler	230
5.3. ‘Yeni Batı’ Amerika ile İlişkiler	238
5.4. Rusya’nın NATO ve Batı İttifak Sistemi ile İlişkileri	244
SONUÇ	255
KAYNAKÇA	259
ÖZGEÇMİŞ	277

KISALTMALAR

Kısaltma	Bibliyografik Bilgi
AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ABM	Anti-Balistik Füze (Anti-ballistic Missile)
AGİT	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AGSP	Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası
AKKA	Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Anlaşması
BİO	Barış İçin Ortaklık
BM	Birleşmiş Milletler
COMECON	Karşılıklı Ekonomik Yardımlaşma Konseyi
CTBT	Nükleer Denemelerin Kapsamlı Yasaklanması Antlaşması (Comprehensive Nuclear-Test-Ban Treaty)
CWC	Kimyasal Silahlar Konvansiyonu (Chemical Weapons Convention)
GUUAM	Gürcistan, Ukrayna, Özbekistan, Azerbaycan ve Moldova
IMF	Dünya Para Fonu (International Monetary Fund)
INF	Orta Erimli Nükleer Güçler Antlaşması (Intermediate-Range Nuclear Forces Treaty)
KAİK	Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi
NRC	NATO-Rusya Konseyi (NATO-Russia Council)
MC	Milletler Cemiyeti
NATO	Kuzey Atlantik Antlaşma Örgütü
NMD	Ulusal Füze Savunma Sistemi (National Missile Defense)
ODGP	Ortak Dış ve Güvenlik Politikası
PJC	Daimi Karma Konsey (Permanent Joint Council)
SALT	Stratejik Silahların Sınırlandırılması Antlaşması (Strategic Arms Limitation Treaty)
SRMs	Kısa Menzilli Füzeler (Short-Range Missiles)
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
START	Stratejik Silahların İndirimi Antlaşması (Strategic Arms Reduction Treaty)
VP	Varşova Paktı

GİRİŞ

Sovyetler Birliği'nin ani ve beklenmedik bir biçimde gerçekleşen çöküşü, hiç şüphesiz ki 20. yy.'ın en önemli siyasi olaylarından biridir. Bu çöküş, hem uluslararası sistemin yapısı üzerinde dönüştürücü nitelikte bir takım etkiler yaratmış hem de Rus tarihi açısından ciddi trajik sonuçlara yol açmıştır. Yaklaşık 45 yıl boyunca ABD ile küresel bir stratejik denge kurmuş olan Sovyetler Birliği'nin çökmesi, öncelikle sistemin 'iki kutuplu' yapısının da sonunu getirmiş ve belirsizliklerle dolu yeni bir döneme girilmiştir. Bu dönemde tarih sahnesine yeniden tek aktör olarak dönen Rusya ise kendisini bütünüyle değişmiş bir uluslararası ortam içinde bulmuştur. Önemli ölçüde küçülmüş ve güç kaybetmiş olan bu ülkenin, yeni dönemde izleyeceği politikaların nasıl olacağı konusu ise uluslararası camiada büyük bir merak konusudur. 1990'lı yıllardan beri özellikle Uluslararası İlişkiler yazınında bu konuyu ele alan çok sayıda çalışma yapılmış durumdadır. Dolayısıyla, elinizde bulunan bu çalışmanın söz konusu soruya yeni bir cevap verme gibi bir iddiası bulunmamaktadır. Çalışmanın amacı, yeni dönemde Rusya'nın Batı dünyası ile kurmuş olduğu ilişkileri konstrüktivist bir bakış açısıyla ele almaktır.

Konstrüktivizmin çalışmanın kuramsal çerçevesi olarak benimsenmiş olmasının temel nedeni ise bir sosyal ilişkiler yumağı olarak gördüğümüz uluslararası ilişkileri daha iyi anlamamızı mümkün kılan derin ve kapsamlı ontoloji önerisidir. Bu farklı yaklaşımıyla konstrüktivizm, uluslararası ilişkilerin sosyal doğasını anlama açısından oldukça önemli olan, ama disiplinin hâkim teorilerce önemli ölçüde göz ardı edilmiş olan kimlik, kültür ve söylem gibi unsurların uluslararası ilişkiler analizlerine dâhil edilmesini mümkün kılmaktadır. Kabul etmek gerekir ki, Uluslararası İlişkiler gibi sosyal bilimlerin en karmaşık alanlarından birini ele alırken, salt pozitivist varsayımlarla hareket eden ve çıkarlar gibi maddi unsurlar üzerine yoğunlaşan kuramsal değerlendirmeler yeterli olmayacaktır. Bununla birlikte, maddi unsurların uluslararası ilişkilere dair analizlerden bütünüyle dışlanması da mümkün değildir. Dolayısıyla maddi olanı dışlamayan, ancak önceliği normatif olana veren bir yaklaşım olarak konstrüktivizmin, ele alınan konunun incelenmesi bakımından en uygun kuramsal çerçeve olduğu düşünülmektedir.

Çalışmanın ilk bölümünde, konstrüktivizmin gelişimi, diğer kuramlar arasındaki yeri ve türleri ile uluslararası ilişkiler analizlerine yönelik ayırt edici yönleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede özellikle, konstrüktivizmin kimlik ve çıkar ilişkisini ele alış biçimi üzerinde durulmaktadır. Bilindiği üzere konstrüktivizm, kimliklerin çıkarların temelini oluşturduğu iddiasına sahiptir. Yani çıkarlar kimliklere dayanmaktadır ve bu nedenle, ne istediğimiz de aslında kim olduğumuza bağlıdır. Dolayısıyla, Rus dış politikasının peşinden koştuğu amaçları anlayabilmek için, öncelikle Rus kimliğinin ele alınması gerekmektedir. Bu nedenle çalışmanın ilk bölümünde, konstrüktivist teorinin yanı sıra Rus kimliğinin oluşumunda ana belirleyici olduğunu düşündüğümüz Rus modernleşme süreci ele alınmaktadır. Oldukça sorunlu bir görünüm sergileyen ve modernleşme çabaları ile bunlara verilen gelenekçi tepkiler çerçevesinde şekillenen bu sürecin, çağdaş Rus düşüncesinin gelişimi ve dolayısıyla Rus kimliğinin oluşumunda önemli bir payı bulunmaktadır.

Kimliklerin oluşumu ise karşılıklı etkileşimler ve süjeler-arası anlamlandırmalar yoluyla olmaktadır. Dolayısıyla kimliklendirme işi 'ben' ve 'öteki' arasındaki ilişkinin

bir üründür ve olumlu ya da olumsuz yönde olabilir. Rus kimliği açısından düşünüldüğünde, 'öteki' rolünü çoğu zaman Batı'nın oynadığı görülmektedir. Rusya'nın Batı'yı kimliklendirme biçimi ise genelde olumsuz yöndedir. Bu nedenle çalışmada, Rusya-Batı karşıtlığının oluşumunda etkili olan düşünsel unsurlar üzerinde önemle durulmuştur. Çalışmanın ilk bölümünün son kısmında, yine bu düşünsel unsurlar çerçevesinde Rus dış politikasına ve dolayısıyla Batı algılamasına etki eden politik söylemler ele alınmaktadır. Bilindiği üzere, konstrüktivizmde söylemlerin bir toplumda hâkim olan politik inançları yansıttığı düşünülmektedir. Yine bu çerçevede söylemlerin politik aktörlerin kendilerini ve çıkarlarını tanımlama biçimleri açısından da belirleyici bir unsur olduğu düşünülmektedir.

Rus politik düşüncesinde etkin olan çok sayıdaki söylemin ele alınmasında, en uygun yöntemin, Rus kimliğinin oluşumunda da etkili olan modernite-gelenek ayrımına gitmek olduğu düşüncesindeyiz. Rus kimlik ve kültürüne ilişkin varsayımlar temel alındığında, özü itibarıyla tüm politik söylemlerin ya modernist ya da gelenekçi oldukları görülmektedir. Çalışmada Batıcılık, Marksizim, Slavofilizm ve Avrasyacılık olmak üzere dört önemli söylem üzerinde durulmaktadır. Modernist ve gelenekçi ayrımı açısından bakıldığında, Rus politik hayatında en çok etki yaratmış olan bu söylemlerden ilk ikisi modernist iken, diğerleri gelenekçidir. İlgili söylemlerin zımnen de olsa Rus dış politikasına ve dolayısıyla ülkenin Batı ile ilişkilerine dair bir takım varsayımları bulunmaktadır. Söz konusu söylemlerin resmî dış politika üzerinde farklı zamanlarda ve değişen oranlarda etkili olduğu görülmektedir. Bu etkiler, günümüzde de devam etmektedir.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise Rusya'nın Batı dünyası ile ilişkilerinin tarihsel gelişim süreci ele alınmaktadır. Tarihsel sürecin ön plana çıkarılmasının iki önemli nedeni bulunmaktadır. Bunlardan ilki, dış politikanın pratiği ile ilgilidir. Bu çerçevede söylenebilecek ilk şey, günümüzde Rusya'nın izlemiş olduğu dış politikanın ülkenin tarihsel deneyimlerinin bir yansıması olduğu ve uzun tarihsel süreçler sonucunda şekillendiğidir. Dolayısıyla, günümüz Rus dış politikasında Batının işgal ettiği yerin sağlıklı bir biçimde analiz edilebilmesi için, öncelikle karşılıklı ilişkilerin tarihsel geri planının ele alınması gerekmektedir. Tarihsel sürecin ön plana çıkarılmasının ikinci nedeni ise çalışmada benimsenen kuramsal pozisyondur. Yukarıda da değinildiği gibi; konstrüktivizm, uluslararası ilişkileri bir sosyal ilişkiler yumağı olarak görmektedir. Bu bakış açısına göre, uluslararası ilişkiler analizlerinin merkezi unsuru olan aktörlerin kimlikleri ve dolayısıyla çıkarlarının oluşumu, bu ilişkiler yumağı içerisinde ve karşılıklı etkileşimler yoluyla gerçekleşmektedir. Yani, kimliklerin oluşumu sosyal bir süreç sonunda gerçekleşmektedir. Devletler açısından düşünüldüğünde, tarihin bu sürecin bizatihi kendisi olduğu görülecektir. Dolayısıyla tarihsel süreç, Rus kimliğinin oluşumu çerçevesinde Rusların kendilerini ve Batı'yı nasıl tanımlamadıklarını anlamak bakımından da önemlidir.

Karşılıklı ilişkilerin karmaşıklığı ve uzun tarihsel geçmişi, çalışmanın sınırlandırılması konusunda ciddi bir problem yaratmıştır. Bu sorunun aşılması için çalışmada M.S. 1500'den başlayan tarihsel süreç, yani modern dönem tarihi esas alınmıştır. Buradaki temel varsayım, ilgili dönem içerisinde Rusya'nın Moskova Knezliği'nden başlayarak günümüze değin, geçirmiş olduğu tüm dönüşüm ve değişimlere rağmen, varlığını korumayı başarmış ve dolayısıyla bu anlamda devamlılık arzeden bir politik aktör olduğudur. Bu nedenle çalışmada Rusya'nın Batı dünyası ile

ilişkilerinin analizinde Çarlık Rusya, Sovyet Rusya ve günümüz Rusyası bir bütün olarak ele alınmıştır. Ancak, karşılıklı ilişkilerin analizinde tam bir kronolojik anlatım üslubu benimsenmemiş olup, aktörlerin kendilerini ve birbirlerini kimliklendirme biçimleri üzerinde derin etkileri olduğunu düşündüğümüz savaşlar ve barış süreçleri gibi önemli politik olaylar ön plana çıkarılmıştır.

Rusya-Batı ilişkilerinin tarihsel geri planına ilişkin değerlendirmelerde dikkat edilen bir diğer husus ise modern dönem içerisinde uluslararası sistemin yapısında meydana gelen değişim ve dönüşümlerdir. Bilindiği gibi konstrüktivizm; maddi koşullar, çıkarlar ve fikirlerden oluştuğunu ileri sürdüğü uluslararası sistemin, aktör davranışları üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olduğu iddiasındadır. Dolayısıyla yapı, bu yaklaşım uyarınca içinde faaliyette bulunan birimlere dışsal, onlardan bağımsız bir güç olarak görülmemektedir. Sistem ile birimleri arasında süreklilik arzeden karşılıklı bir etkileşim süreci bulunmaktadır. Dolayısıyla sistem, kuralları aracılığıyla aktör davranışlarını belirleyebilmekteyken; aktörler de yapıp ettikleri, yani faaliyetleri aracılığıyla sistemi etkileyebilmektedirler. Sistem, aktörler arası ilişkilerin doğası üzerinde de belirleyici olabilmektedir. Bu ilişkilerin işbirlikçi ya da çatışmacı bir biçimde düzenlenmesinde sistemin de etkileri söz konusu olabilmektedir. Bu nedenle çalışmada, 1648 Westfalia'dan başlayarak, uluslararası sistemin modern dönem içerisinde geçirmiş olduğu dönüşümler de dikkate alınmaktadır. Buradaki amaç, sistemik değişim ve dönüşümlerin Rusya ile Batı arasındaki ilişkiler üzerinde ne türden etkileri olduğunu ortaya koyabilmektir.

Günümüz Rusya'sının Batı dünyası ile ilişkileri ise çalışmanın son bölümünde ele alınmaktadır. Bu çerçevede, özellikle Sovyetler Birliği'nin çökmesinin ve 'iki kutuplu' sistemin yerini belirsizliklerle dolu yeni bir döneme bırakmış olmasının Rusya açısından yarattığı sonuçlar üzerinde durulmaktadır. Yeni dönemde Rusya, dış politika ve güvenlik konularındaki önceliklerini belirlemede de etkili olacak olan yeni bir rol/kimlik arayışı içine girmiştir. Bu arayış, Rusya'da 2000'li yıllara değin sürecek olan doktrinler dönemini başlatmıştır. Bu süre zarfında Rusya, ilki 1993'de olmak üzere dış politika, ulusal güvenlik ve askeri doktrinleri üzerinde çeşitli değişikliklere gitmiştir. Söz konusu değişiklikler, bir bakıma Rusya'nın içinde bulunduğu yeni şartlara uyum gösterme çabası olarak da nitelendirilebilirler. Bununla birlikte, bu süreç gerçekte ülkenin yeni dönemde karşı karşıya kaldığı kimlik sorununa ve yeni uluslararası rol arayışlarına dair de önemli ipuçları içermektedir. Yani doktrinler, yeni dönemde Rusya'nın kendini ve Batıyı nasıl tanımladığı ve dolayısıyla ilişkilerin geleceğinin nasıl olacağı konusunda da önemli bir gösterge konumundadır.

Doktrinlerin detaylı bir biçimde ele alınmasında, stratejik kültür ve askeri doktrinler gibi devlet davranışlarına etki eden uluslararası ve yerel nitelikteki farklı unsurların da olabileceğini ön gören konstrüktivist yaklaşımın payı büyüktür. Söz konusu doktrinler incelendiğinde ise özellikle üç hususun ön plana çıkarıldığı görülür. Bunlar, dış politikada 'yakın çevre'nin öncelikli alan olarak kabul görmesi, uluslararası ilişkilere dair 'çok kutupluluk' söyleminin benimsenmesi ve güvenlik politikasının nükleer silahlar üzerine kurulu etkin caydırıcılık ilkesi çerçevesinde tanımlanması biçiminde özetlenebilir. Söz konusu doktrinlerin oluşumunda ise farklı görüşler arasında yaşanan tartışmaların önemli etkisi söz konusudur. Bu nedenle çalışmada söz konusu politik tartışmalara da değinilmektedir.

Burada dikkat çeken ilk husus, yeni dönemde farklı görüş ve bakış açıları arasında yaşanan tartışmaların, aslında daha önceki politik söylemlerin bir devamı niteliğinde olduğudur. Yani, yeni tartışmalar da aslında daha öncekiler gibi büyük oranda ülkenin kimliği, kültürü ve Batı karşısındaki konumuna ilişkindir. Bu nedenle çalışmada söz konusu tartışmalar da yine modernist-gelenekçi ekseninde ele alınmıştır. Bu çerçevede üzerinde ağırlıklı olarak durulan görüşler ise neo-Batıcılık ve neo-Avrasyacılıktır. Sovyet sonrası dönem Rus dış politikasına dair tartışmalarda ön plana çıkan bu görüşlerden neo-Batıcılık açık bir biçimde modernist iken, neo-Avrasyacılığın ağırlıklı olarak gelenekçi olduğu söylenebilir. Bu tartışmalar eşliğinde Rus dış politikasının yeni dönemde geçirmiş olduğu evrim ise çalışmanın son bölümünde ele alınan bir diğer konudur.

Bu çerçevede söylenebilecek ilk şey, Gorbaçov döneminden beri sürmekte olan ‘yeni politik düşüncenin’ yeni dönem Rus dış politikasının da temelini oluşturduğudur. Modernist ve Batı yanlısı bir kimlik anlayışına sahip olan ‘yeni düşünce’ umulan başarıları sağlayamadığı için yoğun bir biçimde eleştirilmiş ve dolayısıyla, hâlâ yeni dönem dış politikasının ana omurgasını oluşturuyor olmasına karşın önemli ölçüde aşınmıştır. Bununla birlikte, 1993’den itibaren farklı görüşler arasında yaşanan tartışmaların bir sonucu olarak Rusya’da dış politikaya dair yeni bir konsensüsün olduğu görülür. ‘Yakın çevre’ üzerine yoğunlaşan ve Batıyla dengeli ilişkiler içinde olunmasını öngören bu konsensüse zamanla pragmatik bir boyut da eklenmiştir. Söz konusu pragmatik yönelimle birlikte, başlangıçtaki Batıyla bütünleşmeyi amaçlayan politiklardan önemli sapmalar olduğu ve giderek sertleşen bir dış politika anlayışının ülkede hâkim olmaya başladığı görülür. Şüphesiz bunda, başta Batılı güçlerin Yugoslavya’ya yönelik müdahalesi olmak üzere, ikili ilişkilerde yaşanan kimi gerilim ve sorunların da payı büyüktür. Bu nedenle çalışmanın en son kısmı, Rusya’nın yeni dönemde Batı dünyası ile kurmuş olduğu karşılıklı ilişkilere ayrılmıştır.

Bu çerçevede ele alınan ilk konu, Rusya’nın Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) içerisinde yer alan batı komşuları ile ilişkileridir. Çünkü, bir bakıma ‘yeni Batılı’ olarak da görebileceğimiz bu ülkeler, Rusya’nın Batı dünyası ile ilişkileri açısından kritik bir öneme sahiptir. ‘Eski Batı’ olarak değerlendirdiğimiz Avrupa ile ilişkiler ise bir sonraki inceleme konusudur. Bilindiği üzere, günümüz Rusya’nın Avrupa ile ilişkilerinin iki boyutu bulunmaktadır. Bölge ülkeleri ile kurulan ikili ilişkiler ilk boyutu, Avrupa Birliği (AB) ile kurulan çok boyutlu ilişkiler ise ikinci boyutu oluşturmaktadır. Çalışmada bu duruma dikkat edilmekle birlikte, ağırlıklı olarak üzerinde durulan konu AB’nin genişleme süreci ve bu sürece Rusya’nın vermiş olduğu tepkilerdir. Avrupa’nın ardından ele alınan konu ise Rusya’nın Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ile ilişkileridir. İki ülke ilişkilerinde bir zamanlar hâkim olan denge durumunun bozulmasının ve ortaya çıkan bariz güç asimetrisinin Rus dış politik düşüncesi üzerinde yaratmış olduğu etkiler bu bölümün ana inceleme konusudur. Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) ve dolayısıyla Batı ittifak sistemiyle ilişkiler ise bu bölümde ele alınan son konudur. Bu bağlamda, karşılıklı ilişkilerdeki en ciddi sorun olan NATO’nun genişlemesinin Rusya üzerinde yaratmış olduğu olumsuz etkiler, tarihsel ve psikolojik gerekçeler ön plana çıkarılarak incelenmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1. Uluslararası İlişkiler Disiplininde Teori Sorunu

Bir disiplin olarak Uluslararası İlişkiler, sahip olduğu teorik yaklaşımların çokluğu nedeniyle, nicel anlamda oldukça ‘zengin’ bir görünüme sahiptir. Kimi zaman karışıklığa da neden olan bu durum, hem teorinin kendi doğası hem de disiplinin tarihsel gelişimiyle ilintilidir. Teori ile pratik arasındaki ilişkinin muğlâklığı da yine bu açıdan önemlidir. En yalın biçimiyle, realiteyi anlama çabası olarak nitelendirebileceğimiz teori, kendi içinde bir anlama ve açıklama çabası içeriyor olması nedeniyle aynı zamanda pratik bir boyutu da sahiptir. Bu durum, teori ile pratik arasındaki ayrımın muğlâklığını göstermesi bakımından önemlidir. Yine bu bağlamda, teorilerin evrensel niteliğe sahip, zamandan ve mekândan bağımsız şeyler olarak düşünülmesi de hatalı olacaktır. Belli bir durumu anlama-açıklama çabası, yani teorileştirme süreci, tıpkı sosyalleşme sürecimiz gibi aslında içinde bulunduğumuz sosyo-kültürel çevreden yoğun bir biçimde etkilenmektedir (Yurdusev 2005: 157–159).

Uluslararası İlişkiler alanındaki teoriler, tıpkı diğer toplum bilimlerinde olduğu gibi, genellikle ilk ortaya atıldıkları dönemdeki açıklayıcılık kapasitelerini zamanla kaybeden nitelikteki orta-boy teorilerdir (Arı 2004: 28). Disiplinin tarihsel gelişimine bakıldığında, uluslararası olaylarca yönlendirilen bir ritme bağlı olarak, zaman içerisinde bir takım teorik yükselişlerin ve inişlerin olduğu görülmektedir (Kahler 1997: 41). Bunun doğal sonucu olarak, disiplin içerisinde birbirinden farklı ve rekabet halinde olan birçok teori ortaya çıkmıştır. Bilindiği üzere, uluslararası ilişkiler alanında her türden olgu ve olayı açıklayabilecek bir büyük teoriye henüz ulaşılabilmiş değildir. Teorinin, pratik ve tarihî bir fiili içermesi, sosyo-kültürel bir çevrede oluşması ve çoğul olması evrensel tek bir hakikate sahip herhangi bir teorinin olamayacağını göstermektedir. Dolayısıyla herhangi bir teorinin diğerlerine karşı *a priori* bir üstünlüğünden söz etmek mümkün değildir (Yurdusev 2005: 159).

Aslına bakılırsa, teorik alandaki nicel ‘zenginlik’ toplum bilimlerinin en karmaşıklarından biri olan uluslararası ilişkiler için kaçınılmaz bir durumdur. Dünya politikasının karmaşıklığı göz önüne getirilirse, bu alanda tek bir yaklaşımın yeterli olmayacağı da görülecektir. Öte yandan, tek bir şablona bağlı kalmaktansa birbiriyle rekabet halinde olan farklı görüş açılarına sahip olmak daha tercih edilir bir durum olmalıdır. Ayrıca farklı kuramlar arasında bu türden bir rekabetin olması, söz konusu kuramların güçlü ve zayıf yanlarını ortaya koyması, onların yalınlaşmasına yardımcı olması ve geleneksel yaklaşımların yetersizliklerini açığa çıkarması bakımından da faydalıdır (Walt 1998: 15). Böyle bakıldığında, kimi zaman bir sorunmuş gibi görünen bu çoğulluk durumunun, disiplinler gelişme açısından aslında gerekli olduğu görülecektir.

Kanaatimizce buradaki asıl sorun, sayısal çokluk değil, disiplinin kendine özgü teorik yaklaşımları yeterince geliştirememiş oluşudur. Uluslararası İlişkiler disiplini, diğer disiplinlerdeki yazarlara bir ilham kaynağı olarak sıklıkla atıf yapılması ve oralardan devşirilen fikirleri kendisi için uyarlanması nedeniyle, bir çeşit “fikir ve yazar ithalatçısı” görünümündedir. Elbette bu durum, yine disiplinin kendi tarihsel gelişiminin bir neticesi olarak görülebilir. Diğer sosyal bilim dallarına göre nispeten daha geç ortaya çıkan ve daha yavaş bir şekilde gelişen Uluslararası İlişkiler’in, II. Dünya Savaşı’ndan sonra disiplinler bir ivme kazandığı görülmektedir (Kubalkova, Onuf ve Kowert 1998: 4, 9). Disiplinin çoğulcu bir kimlik kazanması ise ancak 1980 sonrası dönemde söz konusu olmuştur. Bu dönemde, Amerikan menşeli olmayan görüşlerin disiplin içinde daha fazla yankı bulduğu; farklı yöntem ve kuramların da meşru sayılmaya başladığı görülür (Walt 1998: 18). Bununla birlikte, yaşanan bu gelişmeler dâhi Uluslararası İlişkiler’in esas itibarıyla bir Amerikan disiplini olarak görülmesine engel olamamıştır. Waever (1988) çeşitli nedenlerden ötürü Uluslararası İlişkiler’in bir “Amerikan sosyal bilimi” olarak görülebileceğini söylemektedir. Bu abartılı bir tespit olsa bile, aslında 1980’lerden sonraki farklı arayışlara rağmen disiplin içerisinde bir Amerikan hegemonyası ortaya çıkmış durumdadır ve bu durum, disiplinin günümüzdeki teorik görünümünü de etkilemektedir.

Disiplinin teorik açıdan karmaşık bir görünüm arz ediyor olması, bu alandaki teorilerin gelişmelerinin açıklanmasına ve tasniflenmesine yönelik bir takım çabaları da

beraberinde getirmiştir (örnekler için bkz. Smith 1997; Neufeld 1995: 49; Arı 2004: 41). Ancak hemen belirtmek gerekir ki, bu türden çabaların hemen tamamı, böylesi bir amacı karşılama açısından yetersiz kalmıştır. Bu karışıklıkta, teorik çoğulluğun yanı sıra, disiplinin çok dinamik ve gelişmeye açık bir alan olmasının da payı büyüktür. Dolayısıyla, bir anlamda alanın teorik haritasını çıkarmayı amaçlayan bu türden her girişim, kaçınılmaz olarak eksik kalmaktadır. Çalışmada uluslararası ilişkiler teorilerinin gelişimini açıklamak amacıyla benimsemiş olduğumuz ‘Büyük Tartışmalar’ (The Great Debates) yaklaşımının da bazı kurgusal sorunları olduğunu ve bu nedenle sıklıkla eleştiri konusu edildiğini belirtmek isteriz¹. İlgili yaklaşımda da bir takım eksiklikler bulunmakta olup, tıpkı diğer tasnif biçimlerinde olduğu gibi bazı kaba ayrımlara ve genellemelere gidilmektedir (bkz. Kahler 1997: 21–3). Buna karşın, uluslararası teorinin gelişimini kronolojik bir bakış açısıyla ve oldukça geniş bir biçimde ele alıyor olması nedeniyle, ilgili yaklaşımın ele aldığı konu bakımından önemli bir açıklayıcılık kapasitesi bulunmaktadır (bkz. S. Smith 1997: 13). Bu yaklaşımın benimsenmesinin en önemli nedeni, çalışmanın teorik çerçevesini oluşturan konstrüktivizmin ortaya çıkışını ve diğer teoriler arasındaki yerini göstermesi bakımından sahip olduğunu düşündüğümüz açıklayıcılık gücüdür.

¹ Örneğin Navon, bu yaklaşımına yönelik eleştirilerini üç nokta üzerinde toplamaktadır. Navon, öncelikle, henüz bitmemiş olduğunu iddia ettiği ilk tartışmanın, insan doğasına ilişkin muhafazakâr ve devrimci görüşler arasındaki ‘ideolojik bir argüman’ olduğunu düşünmektedir. Yazara göre bu, Sokrates öncesi dönemden beri var olan ve Batılı düşünürlerin idealistler ve realistler olarak ikiye bölünmesine yol açan daha kapsamlı ve felsefi bir tartışmadır. Navon’a göre ikinci tartışma ise insan bilgisine dair rasyonalist ve rasyonalist olmayan görüşler arasındaki oldukça geniş kapsamlı ve eski bir felsefi sorudur. Bu da güncelliğini henüz yitirmiş değildir. Bu tartışma, gerçekte uluslararası ilişkiler teorilerinin ‘bilimsel’ ve ‘tarihsel’ görüşler olarak ayrıldığı varsayımına dayanmaktadır. Bunlardan ilki, devlet davranışlarının evrensel nitelikteki yasalarca anlaşılabilceğini varsaymakta olup, aslında dedüktif iken; ikincisi, devlet davranışlarının tarihsel bağlamı içerisinde genel yönleri ile değerlendirilmesi gerektiğini öngören indüktif bir yaklaşımdır. Navon’a göre ‘üçüncü tartışma’ ise Fransız dekonstrüktivistlerinin (yapı-bozumcular) Amerikan akademiyası üzerindeki etkisinden türetilmiş ve takipçileri post-modernistler ve konstrüktivistler olan bir akımdır (bkz. Navon, 2001: 611–614). Görüldüğü üzere Navon, aslında uluslararası ilişkiler teorilerinin birbiri ardına gelen ve bir öncekinin bittiği varsayımına dayanan bir şekilde kronolojik olarak tasnif edilmesine karşı çıkmaktadır.

1.1. Uluslararası İlişkiler Teorilerinin Gelişimi ve “Büyük Tartışmalar” Yaklaşımı

Yukarıda da belirtildiği üzere, bir takım eksikliklerine karşın ‘Büyük Tartışmalar’ yaklaşımı, Uluslararası İlişkiler alanındaki teorik gelişmelere dair kapsamlı bir açıklama getirmektedir. Kabaca ifade etmek gerekirse, söz konusu yaklaşım Uluslararası İlişkiler teorilerinin gelişimini üç büyük tartışma biçiminde izah etmektedir. Buna göre ilk büyük tartışma, 1940’lı yıllarda idealizm ile realizm arasında yaşanmış olup, temel konusunu uluslararası barışın nasıl sağlanacağı sorusu oluşturmaktadır. İkinci büyük tartışma ise geleneksel realizm ile davranışsalcılar arasında 1950’li ve 1960’lı yıllarda yaşanmıştır. Bu tartışmanın ana konusu ise Uluslararası İlişkiler teorilerinin nasıl bilimsel bir temele oturtulacağıdır. İlgili yaklaşım uyarınca üçüncü büyük tartışma 1980’li yıllardan itibaren pozitivistler ile post-pozitivistler arasında yaşanmakta olup, özü itibarıyla hâkim Uluslararası İlişkiler teorilerinin genel geçerliliğinin sorgulanması ve alternatif bakış açılarının geliştirilmesi ile ilgilidir (bkz. Waever 1996).

‘Büyük Tartışmalar’ yaklaşımı daha derinlemesine analiz edildiğinde, ilk büyük tartışmanın daha ziyade realistlerin idealistler üzerindeki önceliğini kuran ve etik sorunu çerçevesinde şekillenen bir tartışma olduğu görülür. İnsan doğasına ilişkin temel bir takım varsayımlardan hareket edilen bu tartışmada, realizmin insan doğasını ‘kötü’ gören ve uluslararası politikayı bir güç ve çıkar mücadelesi olarak ele alan² yaklaşımının idealizme karşı üstün geldiği varsayılmaktadır. İkinci büyük tartışma ise bilimsel ampirizmin, tam tersi bir düşünce olan tarihsel yeniden inşaya üstün geldiğine dair metodolojik varsayımı onaylamaya çalışmaktadır. Aslında söz konusu tartışma, Uluslararası İlişkiler disiplininin bilimsel bir temele oturtulması sorunuyla ilgilidir ve bu tartışma sonrasında, doğa bilimlerindeki bilimsel metotların sosyal bilimlere de uygulanabileceğini öngören pozitivism, uluslararası ilişkiler disiplininin hâkim akımı hâline gelmiştir. Gelenekselcilik-davranışsalcılık tartışması olarak da ifade edebilecek

² Bilindiği üzere realistler, uluslararası politikaya dair teorileştirme sürecinde güç ve ulusal çıkar unsurları üzerinde yoğunlukla durmaktadırlar. Bu çerçevede güç, en nihayetinde askerî kapasiteye indirgenirken, çıkarlar da güç, güvenlik veya refaha yönelik egoistik bir istek olarak görmektedir (Wendt 1999: 92).

olan bu tartışma, her ne kadar metodolojiye ilişkinmiş gibi görünse de aslında dünyanın çok mu basit, yoksa çok mu karmaşık olduğuna dair ontolojik bir boyuta da sahiptir. 1980'lerde yaşanan üçüncü tartışma ise kimi felsefecilerin ve sosyal bilimcilerin “varılmış gibi görünen epistemolojik uzlaşuya” itiraz etmelerinden doğmuştur. Bu bağlamda söz konusu metodolojik ön kabul reddedilirken, post-pozitivist bir epistemolojinin uluslararası ilişkileri açıklama bakımından pozitivistten daha geçerli olacağı iddia edilmektedir (bkz. Kubalkova, Onuf and Kowert 1998: 4).

Uluslararası İlişkiler yazını dikkate alındığında, neredeyse tüm önemli referansların özü itibarıyla ilk iki büyük tartışmaya dair olduğu görülmektedir. Yukarıda da değinildiği üzere, bunlardan ilki idealizm ile realizm arasında, ikincisi ise realizm ile davranışsalcılık arasında yaşanan, ya da daha doğru bir ifadeyle, yaşandığı varsayılan tartışmalardır. Buna karşın, 1980 sonrası dönemde yaşandığı söylenen üçüncü büyük tartışmaya dair bir takım itirazlar bulunmaktadır. Bu itirazların özellikle tartışmanın taraflarının kimler olduğu konusuyla ilgili olduğu görülür. Örneğin kimi yazarlar, üçüncü tartışmanın aslında devlet-merkezci realistler ile transnasyonalistler arasında yaşandığı iddiasındadır. Bununla birlikte, bu konudaki genel kanaat ilgili tartışmanın pozitivist teoriler ile post-pozitivist teoriler arasında yaşandığı yönündedir. Lapid tarafından dile getirilen bu görüşe göre, pozitivist teoriler önceki dönemlere ait tüm teorileri kapsarken; post-pozitivist teoriler, genel anlamda pozitivistin merkezi varsayımlarına itiraz eden diğer teorilerden oluşmaktadır (S. Smith 1997: 14). Üçüncü büyük tartışma, çalışmanın kuramsal çerçevesini oluşturan konstrüktivizm açısından önemlidir. Zira Uluslararası İlişkiler yazınında konstrüktivizmin ortaya çıkışının, genelde bu tartışmayla ilişkilendirilerek ele alındığı görülmektedir. Dolayısıyla, çalışmada üçüncü tartışma daha detaylı bir biçimde ele alınacaktır. Ancak öncelikle bu tartışmanın bir kutbunu oluşturan pozitivist teorilerin daha net anlaşılabilmesi açısından Paradigmalar-arası Tartışma (inter-paradigm debate) ve Wiener'in (2003: 261) ‘konstrüktivizmin öncülü’ olarak nitelendirdiği “neo-neo sentez” yaklaşımlarına değinmeyi uygun görmekteyiz.

1.1.1. Uluslararası İlişkilerde ‘Ana-Akım’ Olarak Pozitivist/Rasyonalist Teoriler ve ‘Neo-Neo Sentez’in Doğuşu

Pozitivist/rasyonalist çizgideki teorilerin Uluslararası İlişkiler’e hâkim olduğu, hatta günümüz itibarıyla disiplinin ana-akımını oluşturduğu söylenebilir. Ama hemen belirtelim ki, disiplin içindeki ‘teorik çoğulluk’ durumu, bu kategoride yer alan teoriler için de geçerlidir. Yani, pozitivist/rasyonalist çizgide görülebilecek tek bir teoriden söz etmek mümkün değildir. Tasnif amacıyla söz konusu teorileri realizm, plüralizm (liberalizm) ve Marksizm (radikalizm ya da yapısalcılık) olarak üç dominant okula ayıran Paradigmalar-arası Tartışma yaklaşımını oldukça önemli görmekteyiz. İlk olarak 1984’te Banks tarafından benimsenen bu yaklaşım, özünde davranışsalci devrim sonrası dönemin Uluslararası İlişkiler teorilerini ele almaktadır. Temel argümanı oldukça basit olan bu yaklaşım uyarınca uluslararası teori, geleneksel olarak üç baskın, ardıl ve kapsayıcı paradigma tarafından belirlenmektedir (S. Smith 1997: 18; Neufeld 1995: 48).

Ancak, Smith’in de dikkat çektiği gibi, özünde Paradigmalar-arası Tartışma yaklaşımı oldukça cılızdır. Çünkü her üç paradigma da pozitivist varsayımlarla hareket etmektedir (S. Smith 1996: 11). Gerçekten de farklı varsayımlara sahip olmalarına karşın, her üç paradigmanın da aslında tartışmasız bir biçimde pozitivist olduğu söylenebilir. Paradigmalar-arası Tartışma’nın bir bakıma ‘modası geçmiş’ bir yaklaşım olduğu da söylenebilir. Bu yaklaşım, daha ziyade disiplinin 1970’lerdeki teorik görünümünü yansıtmaktadır. Waever’in de işaret ettiği gibi, Paradigmalar-arası Tartışma yaklaşımı 1980’li yıllarda etkinliğini yitirmiştir. Bu dönemde realizmin yerini neo-realizme, liberalizmin ise neo-liberalizme bırakmaya başladığı görülmektedir. 1980’lerden itibaren ise bu teoriler arasındaki ayırım, giderek daha da muğlâklaşmıştır³.

³ Hemen belirtmek gerekir ki, söz konusu yakınlaşmaya karşın, hâlâ bu iki teori arasında bir takım farklılıklar da söz konusudur. Baldwin, neorealizm ile neoliberalizm arasındaki bu farklılıkları altı noktada toplamaktadır. Bunlardan ilki, uluslararası anarşinin doğası ve sonuçları üzerine benimsenen farklı yaklaşımlardır. Bir diğer önemli farklılık ise, uluslararası işbirliğinin olabilirliğine dair tartışmadır. Bilindiği üzere neorealistler, neoliberallere göre uluslararası işbirliğini ulaşılması daha güç bir hedef olarak görmektedirler. Neorealistlerin karar vericiler açısından nispi kazanç ilkesine yaptığı vurguya karşın, neoliberallerin mutlak kazanç ilkesini benimsiyor olması da bir diğer önemli ayrışma noktasıdır. Neorealistlerin ulusal güvenlik meselelerine öncelik veren yaklaşımlarına karşın neoliberallerin ekonomi politik meselelerini ön plana çıkarıyor olmaları ve neorealistlerin niyetlerden ziyade kapasiteye yaptıkları vurguya karşın neoliberallerin niyet ve beklentilerin üzerinde duruyor olmaları da iki yaklaşım arasındaki diğer önemli farklılıkları oluşturmaktadır. Son olarak, uluslararası kurumların anarşinin olumsuz

Her ikisi de rasyonalist bir perspektif benimseyen, metafiziğe ve teorik minimalizme karşı olan bu teorilerin arasındaki yakınlaşma neticesinde ortaya çıkan ‘neo-neo sentez’ ise disiplinin ana-akımı olmuştur. Rasyonalist bir araştırma programı benimsemeleri, ortak bir bilim anlayışına sahip olmaları, sistem analizlerinde anarşiye öncelik veren bir çalışma biçimleri bulunması ve işbirliğinin ve kurumların gelişimi gibi ortak sorunlarla ilgilenmeleri, Waever’in bu iki farklı yaklaşımı ‘neo-neo sentez’ terimi ile bir arada tanımlamasının başlıca nedenleridir (bkz. Waever 1996: 151–2). Tıpkı uluslararası ilişkilerin geleneksel teorileri olarak da ifade edebileceğimiz ‘Paradigmalar-arası’ tartışmanın tarafları konumunda bulunan diğer üç teori gibi, çalışmada disiplinin ana-akımı olarak nitelendirdiğimiz ‘neo-neo sentez’ içinde yer alan bu iki teori de açık bir biçimde pozitivisttirler (S. Smith 1996: 11–12). Sahip oldukları farklı varsayımlara karşın, epistemolojik düzlemde tüm bu teori gruplarının aslında pozitivist/rasyonalist çizgide⁴ yer aldığı söylenebilir.

1.1.2. Pozitivizm – Post-Pozitivizm Karşıtlığı Olarak ‘Üçüncü Büyük Tartışma’

Hâkim teoriler olarak adlandırılan ve bir anlamda Uluslararası İlişkiler disiplininin ana-akımı olan pozitivist teorilere ilişkin bu kısa değerlendirmenin ardından, çalışmanın teorik çerçevesini oluşturan konstrüktivizmin ortaya çıkışını açıklayabilmek amacıyla, ‘Büyük Tartışmalar’ yaklaşımı içerisinde yer alan ‘üçüncü’ tartışmaya geri dönmeyi uygun görmekteyiz. Yukarıda da değindiğimiz üzere, aslında

sonuçlarını giderme konusunda oynayabilecekleri rollere ilişkin olarak da iki teorinin farklı varsayımlara sahip olduğu görülmektedir (aktaran S. Smith 1997: 23).

⁴ Söz konusu teorilerin ve dolayısıyla ‘neo-neo sentez’in pozitivist olduğuna ilişkin belki de en temel gösterge, devlet olgusunu ele alış biçimleridir. Disiplinin ana-akımı konumundaki ‘neo-neo sentez’ özünde devleti ‘şeyleştirmekte’ ve ‘tarihsizleştirmektedir’. Devletin, insanların kendi amaçları doğrultusunda kurdukları bir şey olarak görülmesi ve ona kendileri dışında, üstün bir varlık niteliği atfetmeleri, devletin şeyleştirilmesi anlamına gelmektedir. Bunun kuramsal sonucu olarak devlet, tüm toplumsal belirlenimden soyutlanmaktadır. Devletin şeyleştirilmesi, aynı zamanda tarihsel bağlamından koparılması anlamına da gelmektedir ki, bu durumda da bir kavram olarak devlet, bütün uluslararası sistem için geçerli, geçmişi ve bugünü açıklayabilecek bir şekilde kullanılmaktadır. Oysa yeni Weberci yaklaşımlar ki, biz konstrüktivizmi de bu bağlamda değerlendirebiliriz, devleti sistemin pasif bir taşıyıcısı olarak görmez; onu, siyasal ve ekonomik değişimde önemli bir rol oynayan araçlar olarak kuramsallaştırmaya çalışır (Yalvaç 2005: 34–35).

üçüncü tartışmanın ne olduğu konusunda disiplin yazınında bazı yaklaşım farklılıkları söz konusu olabilmektedir⁵. Ancak, bu konudaki genel eğilim, yine yukarıda belirtmiş olduğumuz üzere, Lapid tarafından geliştirilen yaklaşımdır. Buna göre, üçüncü büyük tartışma 1980'lerden itibaren gündeme gelmiş olup, özünde pozitivist teoriler ile post-pozitivist teoriler arasındaki ayrıma dayanır (bkz. Lapid 1989). Disiplin içinde, tartışmanın taraflarının farklı biçimlerde adlandırılması da söz konusu olabilmektedir. Örneğin Keohane, bu tartışmanın taraflarını rasyonalistler ve reflektivistler olarak adlandırmaktadır. Kendisini “aydınlanmanın çocuğu” olarak nitelendiren Keohane, insan hayatının bilginin ışığındaki insan faaliyetleri aracılığıyla daha iyi bir hâle getirilebileceğine inanmaktadır (Keohane 1988: 380). Aydınlanmacı geleneğe mensup olan ve dolayısıyla uluslararası ilişkiler alanında rasyonalist bir perspektif benimseyen yazar, rasyonalizm karşısındaki tüm görüşleri reflektivist (düşünsel) olarak adlandırmaktadır.

Keohane'a göre hâkim rasyonalist görüşlere yönelik itiraz, geleneksel olarak sosyal görüşten gelmektedir. Birbirlerinden oldukça farklı, çok sayıdaki sosyal görüşün varlığına işaret eden Keohane; bunların ortak yanının, tarihsel ve metinsel yorumlar ile dünya politikasını çalışmak için bilimsel modelin eksikliklerine yaptıkları vurgu olduğunu düşünmektedir. Bu nedenle yazar, söz konusu görüşlerin yorumsamacı (interpretive) olarak da adlandırılabilceğini söylemektedir. Bununla birlikte, bu çizgide yer almayan ve Marksizm'den gelen tarihsel-sosyolojik görüşler ya da klâsik politik felsefe ve uluslararası hukuk gibi başka yorumsamacı görüşlerin de varlığına dikkat çeken Keohane, kendi aralarındaki karmaşıklığa rağmen, söz konusu görüşlerin genel anlamda reflektivist olarak nitelendirilmesini uygun bulmaktadır. Keohane'a göre, söz konusu reflektivist teorilerin en büyük eksikliği ise eleştirel argümanlarının yetersizliği değil, açık bir araştırma programına sahip olmamalarıdır. Dolayısıyla, bu ekole mensup

⁵ Yaklaşım farklılıklarından öte, bizatihi üçüncü tartışmanın kendisini hedef alan itirazlar da söz konusudur. Navon, bu tartışmanın Uluslararası İlişkiler çalışanlarını pozitivism, post-modernizm ve üçüncü bir yol olarak da konstruktivizm arasında tercih yapmaya zorladığını düşünmektedir. Pozitivizmi modası geçmiş bir 19. yüzyıl paradigması olarak nitelendiren yazara göre, post-modernizmde “II. Dünya Savaşı sonrası dönemde Fransız kültüründen türemiş, rasyonalizme yönelik eleştirisi anlamsız olan entelektüel bir modadır”. Oldukça katı bir pozitivist/rasyonalist çizgiye sahip olduğunu söyleyebileceğimiz Navon, üçüncü tartışma içerisindeki post-pozitivist yaklaşımları kökten reddetmektedir. Ona göre, birinci ve ikinci tartışma hâlâ devam etmekteyken, üçüncü tartışma şimdiden bitmiştir (Navon 2001: 611,623).

olanlar, argümanlarını ifade edebilecekleri bir araştırma programı geliştirmedikleri müddetçe marjinal olarak kalacaklardır. Yazara göre, reflektivistler, test edilebilir teoriler geliştirmeli ve ilgi alanları konusunda net olmalıdırlar (Keohane 1988: 382-392). Buradan da anlaşıldığı üzere, pozitivistler reflektivist görüşleri, doğrulukları epistemolojik olarak test edilmeye uygun olmadıkları gerekçesiyle eleştirmektedirler (Friedrichs 2004: 107). Keohane'nin eleştirisi de açıkça bu noktaya işaret etmektedir. Kısacası, Keohane'nin mantığına göre reflektivist teoriler belli bir araştırma programı geliştirmedikleri sürece, bilimsellikleri ileri sürülemez ve yalnızca eleştirel olarak kalacaklardır.

Üçüncü tartışmaya ilişkin farklı terminoloji benimseyen yazarlardan biri olarak Smith ise Uluslararası İlişkiler'deki bu yeni yaklaşımları 'eleştirel teoriler' olarak adlandırmaktadır. Buna göre, Frankfurt ekolünün temelini oluşturduğu Eleştirel Teori⁶, post-modernistler, feministler ve post-yapısalcılar bu grupta yer almaktadırlar (S. Smith 1996: 12). Buradan da anlaşılacağı üzere, tek bir eleştirel teori yoktur. Aynı noktaya işaret eden Wendt de eleştirel teorilerin farklılığına dikkat çekmekte ve bu teorilerin post modernistleri, konstrüktivistleri, neo-Marksistleri, feministleri ve diğerlerini kapsayan bir "teoriler ailesi" olduğunu söylemektedir. Söz konusu teorilerin ortak noktası ise dünya siyasasının sosyal bir biçimde inşa edilmesine yaptıkları vurgudur. Bu bağlamda söz konusu teorilerin iki temel iddiasının olduğu söylenebilir. Buna göre; uluslararası siyasanın temel yapıları maddî olmaktan çok sosyaldir ve bu yapılar, aktörlerin kimliklerini ve çıkarlarını biçimlendirirler (Wendt 1995: 71). Öte yandan, birbirlerinden farklı biçimleri olsa bile söz konusu teorilerin entelektüel açıdan dört ortak noktası bulunmaktadır. Epistemolojik olarak bu teoriler bilgiye ilişkin pozitivist görüşleri sorgulamakta; doğaya ve sosyal dünyaya ilişkin objektif ve ampirik olarak doğrulanabilir, kesin ifadeler formüle etmeyi reddetmektedirler. Metodolojik olarak ise bu teorilerin tek bir bilimsel metodun hegemonyasını kabul etmediği ve bilgi üretimine

⁶ Eleştirel Teori, kökleri Aydınlanma'ya kadar dayanan ve Kant, Hegel ve Marx gibi düşünürlerin fikirleri ile ilişkilendirilen bir Uluslararası İlişkiler yaklaşımıdır. Bu yaklaşımın temelini Klâsik Yunan düşüncesine kadar geri götürmek de mümkündür. Bununla birlikte, ilgili yaklaşım 20. yy.'da teori Frankfurt Ekolü olarak da bilinen sınırlı bir düşünce biçimi ile daha yakından ilişkili bir hâl almıştır. Eleştirel teori terimi, hâkim sosyal ve siyasal modernite düzeninin, içkin bir eleştirel metod aracılığıyla sorgulandığı bir felsefi sembol gibi kullanılmaktadır. Horkheimer, Cox, Hoffman, Linklater ve Habermans gibi önemli temsilcileri bulunan eleştirel teori hakkında daha detaylı bilgi için bkz.: (Devetak 1996).

ilişkin görüşlerin çoğulluğunu savundukları görülür. Ontolojik olarak, insan doğası ve faaliyetlerine ilişkin rasyonalist kavramsallaştırmaya itiraz eden söz konusu teoriler, bunun yerine aktörlerin kimliklerinin sosyal bir biçimde inşa edildiğini söylemekte ve kimliğin; çıkarların ve faaliyetlerin oluşumundaki rolü üzerine vurgu yapmaktadırlar. Normatif olarak ise, değerlerden arındırılmış bir kuramsallaştırmayı kabul etmeyen bu teorilerin, böylesi bir durumun olabilirliğini reddettikleri görülür (Reus-Smit 1996: 2).

Benimsenen farklı terminolojilere karşın, üçüncü tartışma içerisinde yer alan teorileri betimlemek için kullanılan post-pozitivist ifadesinin, eleştirel de dâhil olmak üzere, tüm alternatiflerinden daha doğru olduğu söylenebilir (Kubalkova, Onuf ve Kowert 1998: 19). Çünkü bu tartışma, büyük oranda epistemolojik ve metodolojik bir ayrışmaya dayanmaktadır. Smith'in de belirttiği gibi, Uluslararası İlişkiler disiplininde son kırk yıldır doğa bilimleri metodolojisinin sosyal dünyayı açıklamak için de kullanılabilirliğini öngören ve bu anlamda bütünleşik bir bilim anlayışına sahip olan pozitivism etkin olmaktadır (S. Smith 1996: 11). Pozitivizmin araştırma mantığının ise üç temel ilkesi bulunmaktadır. Buna göre pozitif bilgi, gözlemlenebilir ve ampirik olması nedeniyle metafiziki veya teolojik bilginin aksine güvenilir bilgidir. Doğal dünyayı çalışmak için geliştirilen araştırma metodolojisi, sosyal dünyayı açıklamak için de aynı derecede uygundur. Öte yandan bilimsel bilgi, değerden arındırılmış bir doğaya sahiptir. Aslına bu üç ilke, birtakım varsayımlara dayanmaktadır. Bunları; özne ve nesnenin ayrılabilirliği, doğalcılık (naturalism) ve gerçek ile değerlerin ayrılabilirliği biçiminde sıralamak mümkündür (Neufeld, 1995: 33–38). Görüldüğü üzere, pozitivist mantıkta doğa ile toplum birbirlerinden esaslı bir biçimde farklı şeyler olarak görülmemektedir. Herhangi bir olgu, ne kadar karmaşık olursa olsun bilimsel olarak çalışılabilir birimlere ayrılabilir (Kubalkova, Onuf ve Kowert 1998: 8). Bu metodolojik monizm, sosyal bilimler ile doğa bilimlerinin aynı olduğu varsayımına sahiptir. Dolayısıyla her ikisi de aynı metotlarla çalışılabilir görülmektedir (Guzzini 2000: 157). İşte pozitivism bir felsefi görüş ve metodolojik pozisyon olarak belki de en ayırt edici yanı da geçerli tek bilgi türü olarak bilimi kabul ediyor oluşudur. İnsan bilgisinin yegâne kaynağı ise algılanabilir ve gözlemlenebilir bir şey olarak kabul görmektedir (S. Smith 1996: 15; Arı 2004: 52).

Pozitivizme hâkimiyetine rağmen, 1980 sonrası dönemde Uluslararası İlişkiler teoriler arasında gözle görülür bir ayrışma yaşanmaktadır. Devetak'ın da belirttiği gibi (1996: 145), disiplin içerisinde çeşitli tartışmalar öteden beri hep var olagelmıştır; ancak, bunların hiçbiri disiplininin mevcut duruşuna yönelik köklü bir meydan okuma niteliği taşımamıştır. 1980'li yıllara değin de aslında bu türden bir itirazın varlığından söz etmek pek mümkün değildir. Her ne kadar daha önceki dönemlerde de amaca ve metodolojiye ilişkin bir takım tartışmalar olmuşsa da, ancak bu dönemde daha derin bir biçimde yeni epistemolojik ve ontolojik varsayımların geliştirildiği görülür. Farklı biçimlerde adlandırılıyor olmalarına karşın bu teorilerin hemen tamamı, gerçekte sosyolojik nitelikteki görüşlerdir ve disiplin içindeki pozitivizm hegemonyasını aşmayı veya kırmayı amaçlamaktadırlar (McSweeny 1999: 114).

1.1.3. Konstrüktivizmin 'Üçüncü Tartışma' İçindeki Yeri

Konstrüktivizmin ortaya çıkışının genellikle üçüncü tartışma ile ilişkilendirilerek ele alındığı görülmektedir. Yine genel bir eğilim olarak, konstrüktivizm bu tartışmanın tarafları arasında bir yere konumlandırılmaktadır. Kimi konstrüktivist yazarların da bu iki grup arasında bir köprü kurma iddiasında olduğu ve bu anlamda, aradaki boşluğu doldurmayı amaçladıkları söylenebilir. Aslına bakılırsa, 1980'lerdeki pozitivist ve post-pozitivist teorileri arasındaki tartışmanın ardından, 1990'lı yıllarda bu teoriler arasında ortak bir zemin bulunması yönünde bir eğilim belirmiştir. Bu dönemde, rasyonel tercih (rational choice)⁷ yanlısı aşırı rasyonalistler ile Uluslararası İlişkiler görüşleri karşıtı dekonstrüktivistler arasındaki kutuplaşmaya rağmen, yeni-kurumsalcılar (neo-institutionalist) ve konstrüktivistler gibi rasyonalist ve reflektivist görüşlerin yakınlaştırılmasını amaçlayan çeşitli teorilerin ortaya çıktığı görülmektedir (Waever 1996: 168). Buradan hareketle, konstrüktivizmin aslında üçüncü tartışma içindeki bir 'üçüncü yol' olduğu söylenebilir. Buna göre, farklı türleri olmasına karşın konstrüktivizm, benimsemiş olduğu pozitivist epistemoloji ve post-pozitivist ontoloji nedeniyle ana-akımı oluşturan pozitivist teoriler ile post-pozitivist teoriler arasında yer

⁷ Rasyonel tercih teorisi, insan davranışlarına dair iki temel varsayıma sahiptir. Buna göre insanlar bencil çıkarlara sahip fayda maksimizasyoncularıdır ve seçenekler arasından rasyonel tercihlerde bulunurlar (Guzzini 2000: 163).

alan bir üçüncü yol⁸ gibidir (Friedrichs 2004: 105). Konstrüktivizm, en temelde, pozitivistlerin yaptığı gibi doğa ile toplumun birliğini kabul eder; fakat buna karşın toplumun kendine özgü ontolojik karakterini de reddetmez. Ayrıca konstrüktivizm doğayı kesin bir biçimde ‘sosyal’ olarak görmektedir. Belki de bu nedenledir ki, Onuf konstrüktivizmi alternatif bir ontoloji olarak önermektedir (Kubalkova, Onuf ve Kowert 1998: 20).

Ancak hemen belirtelim ki, bu değerlendirmeye karşın konstrüktivizmin üçüncü tartışma içindeki yeri aslında tartışmalıdır. Bunun iki önemli nedeni vardır. Bir kere, tek bir konstrüktivizm türünden bahsetmek olası değildir. Bu noktaya dikkat çeken Ruggie’nin de belirttiği gibi (1998: 881), kimi konstrüktivist görüşler iyice reflektivizme kaymışken, diğer bazı konstrüktivist görüşler ana-akıma daha yakındır. Bu bağlamda, özellikle radikal konstrüktivistlerin pozitivistlere köklü bir biçimde itiraz ettikleri; materyalist ontoloji ile rasyonalist epistemolojiyi reddederek, farklı bir ontoloji ve epistemoloji önerdikleri görülür (Friedrichs 2004: 111). Buradan da anlaşılacağı üzere, konstrüktivistlerin bir bölümü de zaten böylesi bir ‘orta-yol’ olma önerisine karşı çıkmaktadır. Öte yandan, konstrüktivizmin pozitivistizm ile post-pozitivistizm arasındaki boşluğu doldurma iddiası açısından da kapasitesi sorgulanabilir bir durumdadır (bkz. Wiener 2003). Tüm bu çekincelere karşın, konstrüktivizmin yine de yapılacak kaba bir ayırımıda pozitivist teoriler ile post-pozitivist teoriler arasında konumlandırılması kanaatimizce pek de yanlış bir tutum olmayacaktır. Metateorik açıdan konstrüktivizmin yeri, Keohane’nin terminolojisiyle konuşacak olursak, bir köşesini rasyonalizmin, diğer köşesini ise reflektivizmin oluşturduğu bir üçgenin taban çizgisidir (Wiener 2003: 256).

Benzer bir yaklaşıma sahip olan Adler de ontolojik ve epistemolojik açılardan bu görüşlere eşit mesafede durulması şartıyla, konstrüktivizmin pozitivistizm ile post-pozitivistizm arasında bir yerde konumlandırılması gerektiğini söylemektedir (bkz. Adler 1997; Friedrichs 2004: 108). Adler’in yaklaşımına göre, rasyonalizmden de reflektivizmden de farklı olan konstrüktivizm, aslında bu iki grup arasında yer

⁸ Alsında konstrüktivizmin iki yaklaşım arasına konumlandırılması çabası, özellikle de pozitivist bir epistemolojiye karşın post-pozitivist bir ontolojinin kabulü yoluyla bunun yapılması önerisi, oldukça problemlidir. Zira pozitivist bir epistemoloji demek, post-pozitivist bir ontolojiyi reddetme sonucu doğuracaktır; tersi için de aynı durum geçerlidir. Bu sorunun nasıl aşılacağı ise öneri sahiplerince net bir biçimde cevaplandırılmamaktadır (Friedrichs 2004: 109).

almaktadır. Yazar, konstrüktivistlerin uluslararası siyasetin sosyal olarak oluşturulduğunu düşündüklerini söyler. Bu açıdan bilişsel yapılar, maddî dünyayı anlamlı kılan şeylerdir. Bununla birlikte, konstrüktivistler maddî dünyanın insan faaliyetlerini şekillendirdiğini de tamamıyla reddetmemektedirler. Fakat rasyonalizmden farklı olarak, maddî güçler nedensel olarak merkezi konumda değildir (Adler 1997: 324).

Buradan da anlaşılacağı üzere, konstrüktivizm gerçekte rasyonalizmden de pür idealizmden de farklı bir yaklaşımdır (Guzzini 2000: 148). Bu haliyle konstrüktivizmi, ‘post’ hareketin meydan okumasına verilmiş inşaacı (constructive) bir yanıt olarak görmek de mümkündür. Çünkü sosyal ilişkileri anlamlı kılmaya çalışan konstrüktivizm, post-modern düşünürlerin radikal yaklaşımlarını ve aşırılıklarını reddetmektedir (Kubalkova, Onuf ve Kowert 1998: 20). Dolayısıyla bu durumda aslında konstrüktivizmin ‘üçüncü yol’ olma konumunu pekiştirmektedir. Konstrüktivizmin Uluslararası İlişkiler teorileri arasındaki yerini göstermeyi amaçlayan bu değerlendirmenin ardından, ilgili kuramın sosyalliğe yaptığı güçlü vurgu açıklanmaya çalışılacaktır. Bu çerçevede öncelikle konstrüktivizmin bir sosyal ilişkiler yumağı olarak gördüğü uluslararası ilişkiler yönelik yaklaşımı ele alınacaktır.

1.2. Sosyal Konstrüktivizm ve Temel Özellikleri

Yukarıda da vurgulamaya çalışıldığı üzere, konstrüktivist yaklaşımların en ayırt edici yanı, sosyalliğe yaptıkları güçlü vurgudur (Checkel 2003: 2). Burada, konstrüktivizmin doğa ile sosyal dünyayı birbirinden ayıran bir bakış açısına sahip olduğunu öncelikle belirtmek gerekir. Ontolojik açıdan ifade edecek olursak, konstrüktivizm sosyal gerçekliğin inşasına dair bir teoridir. Buna göre, somut gerçeklerin dışında, salt biz onlara bir takım fonksiyonlar ve anlamlar atfediyor olduğumuz için var olan kimi gerçekler bulunmaktadır. Örneğin para, özünde sadece bir metal veya kâğıt parçasıdır; ama, bambaşka bir gerçekliğe işaret etmektedir (Guzzini 2000: 160).

Konstrüktivizm, benimsemiş olduğu bu yaklaşımla, aslında her türden sosyal ilişkiyi çalışmak için uygun bir yol görünümündedir. Çünkü konstrüktivizm, sosyal boyutu ön plana çıkaran bir yaklaşımdır. Belki de bu nedenle, Wendt, konstrüktivizmin bir uluslararası siyasa teorisi olmadığını söylemektedir (Wendt 1999: 142). Hatta konstrüktivizmin klâsik anlamda bir teori olmadığı bile iddia edilebilir. Zira diğer teoriler gibi insanların ne yaptığına, toplumların neden farklı olduğuna ya da dünyanın neden değiştiğine dair genel açıklamalar getirmemektedir. Bunun yerine konstrüktivizm, birbirleriyle bağlantısızmış gibi görünen meseleleri kuramsallaştırmayı mümkün kılan genel bir çerçeve sunmaktadır (Onuf 1998: 58; Kubalkova vd., xii).

Konstrüktivizmin temel varsayımlarından biri de insanoğlunun sosyal bir yaratık olduğudur. Dolayısıyla bizi insan kılan şey, sosyal ilişkilerimizdir. Bir başka deyişle, sosyal ilişkilerimiz bizi olduğumuz ‘şey’ yapmaktadır. Benzer biçimde, insanoğlu da doğayı, yine doğanın kendisine sağladığı imkânları kullanarak, yaptıkları ve söyledikleri aracılığıyla olduğu ‘şey’ hâline getirmektedir (Onuf 1998: 58). Görüldüğü üzere, konstrüktivizm insanı çevresi ve doğa ile ilişki ve etkileşim halinde olan sosyal bir varlık olarak tasavvur etmektedir. Söz konusu ilişki ve etkileşim süreci, belli bir sosyal yapı içerisinde ve bir takım *kurallara* bağlı olarak, *âmiller* (agent) ve *kurumlar* vasıtasıyla gerçekleşmektedir. Dolayısıyla, uluslararası politikayı anlayabilmek açısından, öncelikle bahsi geçen iletişim ve etkileşim sürecinin uluslararası ilişkilerde nasıl cereyan ettiğinin anlaşılması gerekmektedir. Bu sürecin işleyişi kurallar, kurumlar, âmiller ve sosyal yapı gibi kavramlar çerçevesinde gerçekleşmektedir. Genel bir şekilde ifade etmek gerekirse, kurallar ve kurumlar sosyal yaşamın işleyişi ve düzenlenmesi açısından hayati bir öneme sahiptir; araçlar ise sosyal yaşamın aktif katılımcıları olarak söz konusu yapı içerisinde önemli işlevler görürler.

1.2.1. Sosyal Yaşamın Düzenleyicisi Olarak Kurallar ve Kurumlar

Konstrüktivizm, özünde insanların toplumu, toplumun da insanları ‘yaptığı’ (make) varsayımına dayanmaktadır. Bu, süreklilik arzeden ve karşılıklı işleyen bir süreç içerisinde gerçekleşir. Bu süreçte insanları ve toplumu birbirine bağlayan şey ise

kurallardır. Hukuksal kuralları da içine alan sosyal kurallar, ilgili sürecin sürekli ve karşılıklı bir biçimde işlemlerini sağlar. Doğaları gereği normatif olan kurallar, âmillere neyi yapıp neyi yapmamaları gerektiğini söyleyen genel ifadeler olarak da değerlendirilebilirler. Buradaki ‘gereklik’ ifadesi, davranışların mevcut standartlara uydurulması anlamına gelmektedir. Kurala uymak ya da onları ihlâl etmek, kural koymak ya da onları kaldırmak gibi kurallara ilişkin her türden davranışa ise *faaliyet* denmektedir. Bir kuralın tam olarak neyi ifade ettiğini bilmesek bile, insanların faaliyetlerine bakarak, onun neye dair olduğunu anlamak mümkündür (Onuf 1998: 59, 69).

Bununla birlikte, her biri farklı bir fonksiyonu icra eden değişik kural tiplerinden bahsetmek mümkündür. Genel anlamda kuralları *eğitici* (instruction), *yönlendirici* (directive) ve *vaat edici* (commitment) kurallar olarak sınıflandırmak mümkündür. Kurallar; âmilleri eğiterek, yönlendirerek ya da onlara çeşitli vaatlerde bulunarak işlerler. Eğer âmiller açısından kurallar, kendi yaşamlarının sabit ve kaçınılmaz özellikleri olarak görülüyorsa, bunlara *formel* kurallar da denilebilir. Söz konusu formellik durumu; ilgili kuralı, onun normatif karakterini daha da belirginleştirerek güçlendirmektedir. Başka kurallarca etkin bir biçimde desteklenen kurallara ise *legal* kurallar denilir. Herhangi bir kural, başka bir kuralı destekleyerek, âmillerin ona uyma ihtimallerini güçlendirebilmektedir (Onuf 1998: 67, 74-77).

Kural tiplerine ilişkin en genel ayırım ise kimi felsefecilerce benimsenen ve konstrüktivistlerin bir bölümünün de katıldığı *oluşturucu* (constitutive) ve *düzenleyici* (regulative) kural ayırımıdır. Oluşturucu kurallar tüm sosyal yaşamın kurumsal temelini teşkil ederken, düzenleyici kurallar nedensel etkilere sahiptir (Ruggie 1998: 871). Oluşturucu kuralların uluslararası ilişkiler açısından oldukça önemli olduğu söylenebilir. Karşılıklı bir şekilde tanınmış oluşturucu kurallar olmaksızın, uluslararası ilişkiler davranışlarının anlaşılabilir olması güçtür. Dolayısıyla söz konusu kuralların sistem içerisindeki aktörler tarafından karşılıklı bir şekilde tanınmış olması gerekir. Böylece, aktörlerin birbirlerinin davranışlarını anlamlandırabilmesi de mümkün olacaktır. Oluşturucu kurallar, etkili ya da daha az etkili veya çatışma ya da işbirliği meydana getirici nitelikte olabilirler. Öte yandan oluşturucu kurallar, aslında düzenleyici kuralların, içerisinde işlerlik kazanacağı bir faaliyet alanının da ön

yapılanmasını sağlamaktadırlar (Ruggie 1998: 879). Aslına bakılırsa tüm kurallar, fonksiyonel zeminde oluşturu ve düzenleyici kurallar olarak ikiye ayrılmaktadır. Bu bağlamda, oluşturu kurallar sosyal yapının, düzenleyici kurallar ise sosyal denetimin araçları olmaktadır. Bununla birlikte, Onuf gibi kimi yazarlara göre, konstrüktif bakış açısından tüm kurallar, gerçekte hem oluşturu hem de düzenleyicidirler (Onuf 1998: 68).

Sosyal yapının işleyişinde, kurallar kadar kurumlar da önemli rol oynamaktadırlar. Özü itibarıyla kurumlar, aslında ilgili kural ve uygulamalardan oluşmaktadır. Yani, âmillerin niyetleri doğrultusunda gerçekleşen faaliyetler ile mevcut kuralların oluşturduğu örüntüler, genel anlamda kurumları meydana getirmektedir. Kurumlar, aynı zamanda katılımcılarının çıkarlarını yansıtan sosyal düzenlemeler olarak da görülebilirler. Çünkü kurallar ve onlarla ilgili faaliyetler, âmillerin çıkarlarına göre biçimlenmektedir. Diğer taraftan bir kurumun, içerisinde bir âmilmiş gibi hareket ettiği herhangi bir bağlamın bizatihi kendisi de bir kurum olarak görülebilir. Kurumlar kurallardan oluştuğu için, âmillerin buradaki rolü önemlidir. Zira kurallara uyup uymama tercihi aslında âmillere aittir. Ayrıca, kurumlar bazı insanları âmillere dönüştürmekte ve âmil olarak içerisinde rasyonel bir biçimde hareket edebilecekleri genel bir çerçeve inşa etmektedirler (Onuf 1998: 60, 74). Kurallar ve kurumlara yönelik bu değerlendirmenin ardından, yani sosyal konstrüktivizm açısından oldukça önemli olan bir başka konuya, sosyal yaşamın aktif katılımcıları durumundaki âmillere ve onların kurallar ve yapı ile olan ilişkilerine kısaca değinmesi uygun görülmüştür.

1.2.2. Sosyal Düzenin Aktif Katılımcıları Olarak Âmiller

Sosyal düzenin işleyişinde önemli bir unsur olan âmiller, aslında kurallar tarafından belirlenmektedirler. Sistemin aktif katılımcıları olan âmiller, genellikle insanlardır. Gould, âmilleri faaliyetleriyle maddî anlamda dünyayı etkileyen birey ya da bireyler olarak tanımlar (Gould 1998: 81). Âmillik müessesesi ise statülerden, görevlerden ve rollerden meydana gelmektedir. Kurumsal bağlamına göre her âmil bir statü, bir görev ve bir role sahip olmalıdır ki, çoğu durumda âmiller bunların her üçüne birden

sahiptirler. Âmillik müessesesi, ilgili toplum ölçeğinde ve kurallar aracılığıyla gerçekleşen bir şeydir. Dolayısıyla hiç kimse tüm durumlar için bir âmil olamaz (Onuf, 1998: 72). Kısacası insanlar ancak kuralların belirlediği durumlarda ve mensubu oldukları toplumun kapsamı ölçeğinde âmil olabilmektedirler.

Âmilleri, diğer insanlar adına hareket eden bireyler olarak da düşünmek mümkündür. Bununla birlikte, âmillerin diğerlerinin adına hareket edebilmeleri için mutlaka birey olmaları da gerekmez. Âmillik, özünde sosyal bir durumdur. Örneğin bir ülkenin hükümeti, belli bir sosyal yapının izdüşümü ve/veya insanların toplamı olarak değerlendirilebilir. Çünkü hükümetler, ilgili kurallara bağlı olarak, daha geniş bir insan topluluğu adına, birlikte ve/veya farklı biçimlerde faaliyetlerde bulunmaktadır (Onuf 1998: 60). Âmiller, faaliyetlerini belli bir toplum içerisinde çeşitli amaçlara ulaşmak için gösterirler. Bu amaçlar, özünde insanların ihtiyaç ve isteklerini yansıtan şeylerdir. Âmillerin kolektif hareket etmek suretiyle, tek bir âmil hâline gelebilmeleri de mümkündür. Çok sayıda insan bir âmil olarak faaliyet gösterdiğinde, kendileri için faaliyet gösterecek âmilleri varsa, kimlik için kayda değer ölçütlere sahip olduklarında ve çok geniş sınırlamalar dâhilinde hareket etme serbestîleri bulunduğu bir ülke oluştururlar (Onuf 1998: 65).

Kolektif nitelikteki aktörler, devletler de dâhil olmak üzere, aslında tam anlamıyla âmil olamazlar. Çünkü âmiller, yukarıda da ifade edilmeye çalışıldığı üzere, genelde gerçek bireylerdir. Ancak eğer âmil, devlete dair birtakım yetkilerle hareket ediyorsa, yani devleti temsil ediyorsa, devletin âmillik vasfından bahsetmek mümkün olacaktır (McSweeny 1999: 150,151). Kısacası devletler âmil olarak görülebilir; ama gerçekte âmil olan, devlet adına hareket etme ehliyetine haiz bireylerdir. Söz konusu bireyler, kurallar aracılığıyla belirlenir ve yalnızca temsil ettikleri devlet ya da diğer kolektif unsurlar adına çeşitli işlevler görürler.

1.2.3. Âmil - Kural İlişkisi

Konstrüktivizmin sosyal mantığı açısından âmiller ve kurallar arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Onuf bu durumu, “kurallar âmilleri, âmiller de kuralları

yapmaktadır” biçiminde ifade etmektedir. Yukarıda da ifade edildiği üzere, kurallar insanlara dünya üzerinde faaliyette bulunma fırsatı vererek, aralarından âmiller ortaya çıkarmaktadır. Söz konusu faaliyetleri yardımıyla âmiller, birer birey olarak, maddî dünyayı kendileri için bir sosyal gerçeklik hâline getirirler. Âmiller, aslında kendileri ya da başkaları yararına, bireysel olarak ya da diğerleri ile ortak hareket eden insanlardır. Kurallar, dünyanın maddî yanlarını âmillerin kullanımına açık hâle getiren düzenlemeler olarak da görülebilirler. Kurallar, âmillere diğer âmillerin faaliyetlerini sınırlama imkânı da vermektedir (Onuf 1998: 64–65). Öte yandan, Gould’un da belirttiği gibi (1998: 83), kurallar aslında işlerlikleri açısından da âmillere gereksinim duymaktadırlar. Kuralların makro düzeyde dolaylı yoldan da olsa devletleri, mikro düzeyde ise doğrudan bireyleri âmil hâline getirerek işlerliklerini sürdürdükleri görülür. Dolayısıyla, kurallar ile âmiller arasındaki ilişkinin ontolojik bir durum olduğu söylenebilir.

Kurallar ile onları uygulayacak olan âmiller arasında pratik bir ilişkinin de olduğu görülür. Aslında kurallar, âmillere çeşitli tercihler sunmaktadırlar. Bir anlamda, kurallara ilişkin tercihleri yine âmiller yapmaktadırlar. Dolayısıyla bir kurala uyup uymamak ilgili âmilin tercihine kalmıştır. Bununla birlikte, âmillerin en temel tercihinin kurallara uymak olduğu söylenebilir. Çünkü kurallara uymanın iş görme maliyetlerini azaltmada önemli işlevleri bulunmaktadır. Kurallara uyma, devletler için düşünülmesi olursak, uygar devletler topluluğuna ya da Avrupa’daki gibi oluşturulmaya çalışılan uluslarüstü nitelikteki birliklere katılabilme yönünde de önemli avantajlar sağlamaktadır (Wiener 2003: 265).

Ancak hemen belirtmek gerekir ki, eylemlerinin sonucunu kestirebilme olanağına sahip olan âmiller, kurallara uymamayı da tercih edebilirler. Fakat genelde bir kuralı uygulamaktan kazancı olmayan âmillerin bile, ilgili kuralı açıkça ihlâl etmek yerine, öncelikle onu değiştirmeye çalıştığı görülür. Bunu başarabildikleri ölçüde, ilgili kuralın varlığından kaynaklanan kazanç dağılımını da kendi lehlerine değiştirmiş olurlar. Böylesi bir girişim olduğunda ise, bu değişiklikten zarar görmesi muhtemel olan âmillerin ilgili kuralı korumaya çalışması söz konusu olabilir. Rasyonel varlıklar olarak, uygulanmakta olan kurallardan en kazançlı çıkan âmiller, aynı zamanda bu kurallara uymaya en niyetli olanlardır. Kuralların uygulanmasından daha az kazançlı çıkan

âmillere de kurallara uymaya devam edebilirler. Böyle yaparak, her halükârda ilgili kuralın hiç uygulanmaması durumundan daha kazançlı olabilirler. Tüm bunlara karşın, âmilin davranışı her türlü sonucu göze alarak ilgili kurala uymama yönünde de olabilir. Böylesi bir tercih, genel olarak diğer âmillerin kazançlarında bir kayba yol açacaktır. Dolayısıyla, kural ihlâli nedeniyle olumsuz etkilenen diğer âmillerin de bir takım seçenekleri olacaktır. Bu ihlâli kabul edebilecekleri gibi, ihlâlcinin çıkarlarında kayba neden olabilecek farklı bir kurala da yönelebilirler (Onuf 1998: 74–5). Özetlemek gerekirse, kuralların uygulanmasından bazı âmillerin diğerlerine nazaran daha fazla kazancı olabilmektedir. Dolayısıyla kurallardan oluşan kurumların da bazı âmillere daha fazla avantaj sağladığı söylenebilir.

1.2.4. Âmil -Yapı Tartışması

Âmillere, kurallar ve kurumlar gibi unsurlar sosyal bir yapı içerisinde var olurlar. Bu unsurlar, özellikle de filli eylemlerde bulunan ve dolayısıyla, sosyal yaşamın aktif katılımcıları durumunda bulunan âmillere, içinde yer aldıkları yapı ile sürekli bir biçimde etkileşim içerisinde olduklarıdır. Bu nedenle, sosyal teorinin temel konularından biri olan âmil-yapı tartışması (agent-structure debate)⁹, konstrüktivizm için de önemlidir. Wendt'in de belirttiği gibi (1987: 337), tüm sosyal bilim teorileri âmil-yapı sorununa dair, en azından zımni de olsa, bir çözüm önerisi getirmektedir. Aslında bu sorun, birçok sosyal bilim araştırmasının da temelinde yatan, sosyal yaşama dair iki önemli gerçeğe dayanmaktadır. Buna göre, insanoğlu ve onun tarafından oluşturulan örgütler, aslında amaçları olan aktörlerdir. Toplum ise amaçları olan bu aktörlerin karşılıklı

⁹ Sosyal teorinin temel tartışma konularından biri olan âmil-yapı ilişkisine dair farklı yaklaşımlar arasında konumuz açısından en önemli olanı Giddens'in yapılanma (structuration) kuramıdır. Kuramın temelinde, yapıların ikiliği (duality) varsayımı yatmaktadır. Bu kuram, sosyal teori içerisindeki diğer temel yaklaşımlardan, yani yapıyı âmile dolayısıyla onun eylemlerine önceleyen yapısalcılık ve fonksiyonalizmden de âmili ve onun eylemlerini yapıya önceleyen yorumsamacı sosyolojinin hermeneutik geleneğinden de farklıdır. Burada yapıların ve âmillerin oluşumu birbirlerinden ayrı olarak düşünülmez. Bunlar, sosyal bir süreç içerisinde birbirlerini karşılıklı olarak inşa eden unsurlardır. Karşılıklı etkileşim hâlinde gelişen bu süreçte âmillere hem yapıyı etkilemekte hem de ondan etkilenmektedirler. Âmillere tarafından harekete geçirilen kurallardan ve kaynaklardan meydana geldiği ve aslında zihinlerde varolan bir şey olduğu düşünülen yapı, âmil davranışları için sınırlayıcı ve mümkün hâle getirici etkiler yaratmaktadır (Detaylı bilgi için bkz: Giddens 1984).

etkileşimlerinden meydana gelen sosyal ilişkilerden oluşur. Bu iki gerçeği birlikte ele alırsak, âmiller ve sosyal yapılar, teorik olarak birbirlerine bağımlıdırlar veya ancak karşılıklı olarak düşünüldüklerinde anlaşılabilirler (Wendt 1987: 338).

Âmil-yapı ilişkisine dair konstrüktivist bakış açısını daha iyi anlayabilmek için, öncelikle konstrüktivistlerin ‘yapı’ kavramıyla neyi kastettiklerinin iyi anlaşılması gerekmektedir. Uluslararası İlişkiler disiplini açısından da aslında tartışmalı bir kavram olan yapının temelinde yatan şey, konstrüktivistlere göre dışarıdan da tanımlanabilen bir kurallar, kurumlar ve tercihler örüntüsünün varlığıdır. Gerçi yapı kavramının anlamı konusunda henüz disiplin içerisinde bir uzlaşmaya varılabilmiş de değildir. Yapının gerçekte mi, yoksa sadece kafalarda mı var olduğuna dair tartışmalar, kavrama ilişkin ontolojik bir karışıklığa yol açmaktadır. Örneğin Gould (1998: 83), yapıyı sadece akılda var olan bir şey olarak görmektedir. Bu bakış açısına göre yapılar var olurlar; çünkü âmiller, yapı olarak değerlendirdikleri bir takım örüntüler görürler. Dolayısıyla buradaki önemli nokta, yapının gözlemci tarafından görülen şey olarak kabul edildiğidir. Wendt ise sosyal yapıları, bireylerin dışsal sosyal gerçekler olarak karşılaştıkları sosyal olgular olarak nitelendirmektedir (Wendt 1995: 75).

Aslında yapı, en yalın ifadeyle, kurumların ve araçların içinde faaliyet gösterdiği şeydir ve bu hâliyle araçları da etkilemektedir. Buradan da anlaşılacağı üzere faaliyetler, aracı-yapı ilişkisinin konstrüktivist çözümünde temel noktayı teşkil etmektedir (Wendt 1992: 413). Bununla birlikte, yapı kavramının bizatihi kendisine karşı olan bazı konstrüktivist yazarların olduğunu da belirtmek gerekir. Örneğin Onuf’a göre (1998: 62-63) konstrüktivistler bu kavramı sözlüklerinden çıkarmalıdırlar. Bu yaklaşımına karşın yazarın, ilgili kavramı analizlerinden tamamen dışlamadığı görülür. Onuf, yapı kavramı yerine aslında yine aynı noktaya işaret ettiğini düşündüğümüz ‘sosyal düzenlemeler’ kavramını önermektedir.

Konstrüktivizmin âmil-yapı ilişkisine bakışı, farklı kuram ve düşünürlerden söz edilse bile (örnekler için bkz. Guzzini 2000), yukarıda da belirtildiği gibi büyük ölçüde Giddens’in yapılanma kuramından etkilenmiştir. Kuram, bu sorununa yönelik olarak araçları ve yapıları karşılıklı olarak oluşturulan ya da belirlenen varlıklar olarak ele alınan ilişkisel bir çözüm önerisine sahiptir (Wendt 1987: 350). Burada yapılar sadece sınırlayıcı şeyler olarak görülmezler. Yapı hem mümkün kılan (enable), hem de

sınırlayan (constrain) bir şey olarak ele alınmaktadır (Yalvaç 2005: 47). Buradan hareketle, konstrüktivizmin âmil ve yapıyı birbirlerini karşılıklı olarak inşa eden şeyler olarak gördüğü söylenebilir. Giddens'dan izler taşıyan bu bakış açısı, daha sonra Onuf tarafından geliştirilerek uluslararası ilişkilere uyarlanmıştır. Onuf'un, Giddens'dan farklı olarak âmil-yapı ilişkisinde kuralların rolüne değindiği görülür. Giddens'ın teorisinde gözlemlenen, âmil ile yapı arasındaki mekanizmanın nasıl işlediğine dair eksiklik, Onuf tarafından kurallara yapılan vurgu ile giderilmektedir. Burada, ilgili mekanizmanın işleyişinin kurallar aracılığıyla mümkün olduğu ileri sürülmektedir. Buna göre kurallar, araçları ve yapıları ortak bir inşa sürecinde birbirine bağlamaktadırlar (Gould: 1998, 80–81).

Yapılan tüm bu değerlendirmelere karşın, gerçekte âmil ve yapı kavramlarının birbirlerinden ayrılmasının yalnızca analiz amacıyla mümkün olabileceğini de belirtmek gerekir. Özünde bunlar, birbirlerini gerçek kılan ve üreten şeylerdirler. Biri olmadan diğerini kavramak mümkün değildir. Dolayısıyla bu ayrım, sadece kurgusal olarak yapılabilir. McSweeny'nin de belirttiği gibi (1999: 139) âmil ve yapı, ontolojik açıdan aynı madalyonun iki farklı yüzü gibidirler; birinin diğeri üzerinde *a priori* bir konumu yoktur. Dolayısıyla bunların, objektivist görüşlerde olduğu biçimde farklı kavramlarmış gibi kuramsallaştırılması da hatalı bir tutum olacaktır. Bilindiği üzere objektivist teoriler, sosyal teorilerin üzerinde ısrarla durduğu, âmil ile yapı arasındaki karşılıklı etkileşim gerçeğini yadsımaktadırlar. Oysa bu süreç, özü itibarıyla sosyal gerçeklerin değişimini de açıklayabilmektedir. Faaliyetleri aracılığıyla aktörler, sistemi yeniden üretmektedirler. Hiçbir uluslararası sistem, hâkim pozitivist teorilerin söylediği gibi, değişmez yapılar nedeniyle oluşmaz; aksine, yapılar aktörlerin faaliyetlerine dayalı olarak yeniden üretilirler (Wiener 2003: 263).

1.3. Konstrüktivizm ve Sosyal Bir Düzen Olarak Uluslararası İlişkiler

Uluslararası ilişkiler teorisi ve analizlerine yönelik bir yaklaşım olarak konstrüktivizmin ortaya çıkışı 1990'lı yıllarda gerçekleşmiştir. Ruggie'nin de belirttiği gibi (1998: 880), konstrüktivizmin bizatihi kendisi gerçekte bir uluslararası ilişkiler

teorisi değildir. Tüm sosyal sorgu alanlarına uygulanabilir bir yaklaşım olarak konstrüktivizm, uluslararası ilişkiler için ‘alışılmadık’ ve ‘karmaşık’ bir düşünme şekli önermektedir (Kubalkova, Onuf ve Kowert 1998: 4). Çeşitli itirazlar ile karşılaşmış olmasına rağmen, bu kavramlar ve önermeler sisteminin ilk uygulandığı alanlardan biri uluslararası ilişkiler olmuştur. Disiplinin ana-akımdan farklı bir bakış açısına sahip olan konstrüktivizm, sosyal gerçeklerin teorik ve kuramsal açılardan değerlendirilmesini ve bunların dünya siyasasındaki rollerinin tartışılmasını olanaklı kılmaktadır. Yukarıda da belirtildiği üzere, bu yaklaşımın en belirgin özelliği sosyalliğe yapmış olduğu vurgudur. Bu açıdan bakıldığında, aslında konstrüktivist yaklaşımlar, bir anlamda sosyal olanı, yeterince sosyalleşmemiş bir disiplinin içine sokma çabasındadırlar (Wiener 2003: 257, 259).

Epistemolojik açıdan bilginin, ontolojik açıdan ise sosyal gerçekliğin inşasına odaklanmış bir yaklaşım olan konstrüktivizm (Guzzini 2000: 160), uluslararası yaşamın doğasının maddî olmaktan ziyade sosyal olduğu iddiasındadır (bkz. Wendt 1999: 372). Ruggie, bu yaklaşımın belki de en ayırt edici yanının bazı olgu ve olayları daha iyi anlamayı mümkün kılan bu derin ve kapsamlı ontoloji önerisi olduğu düşüncesindedir. Gerçekten de konstrüktivizm, önermiş olduğu bu ontolojik duruş ile uluslararası ilişkilerin sosyal doğası açısından oldukça önemli olan, ancak hâkim teoriler tarafından büyük oranda göz ardı edilmiş olan kimlik, kültür ve söylem gibi çok sayıdaki unsurun bu alana dâhil edilmesini mümkün kılmaktadır. Dolayısıyla, konstrüktivizmin aslında insan bilinci ve onun uluslararası yaşamdaki rolü ile ilgili olduğu söylenebilir (bkz. Ruggie 1998: 856–853).

Konstrüktivist teoriler, uluslararası ilişkileri bir çeşit sosyal ilişkiler yumağı olarak görmektedirler. Bu açıdan ülkeler, insanların yapıp ettikleri ile meydana getirdikleri sosyal yapılardır. Devletlerin kendi içlerine kapalı dünyalar olarak görülmesi de büyük oranda, insanların onları öyle varsaymalarından ya da onlardan öyle bahsetmelerinden dolayıdır. Ancak bu kendi içine kapalı olma durumu, aslında görelidir. Çünkü devletler, gerçekte diğer devletlerle ilişkilerini yürütebilecekleri oldukça gelişmiş kurumlara sahip olan toplumlardır. Dolayısıyla ülkelerin kendi aralarındaki ilişkiler, yani uluslararası ilişkiler de kendi içinde, tüm yerküreyi kaplayan başka bir dünya oluşturmaktadır. Dolayısıyla kendi içine kapalılık, aslında tartışmalı bir

durumdur. Kaldı ki, öyle olsa bile, bu dünya da en nihayetinde yine “bizim yarattığımız” bir şey olmaktan öteye gitmemektedir (Onuf 1998: 59, 75). Burada anlatılmak istenen husus, sınır denilen mefhumun aslında kurgusal olduğudur. Devletler, sınırları olan ve bu anlamda kendi içlerine kapalı yapılar olsa bile, insanların yapıp ettikleriyle oluşturdukları ve içinde devletlerin de yer aldığı daha geniş bir dünyanın ya da uluslararası toplumun parçalarıdır.

Uluslararası toplum içinde devletler, diğer devletlerle ilişkiler kuran birincil âmiller konumundadırlar. Yukarıda da ifade edildiği üzere, aslında âmiller kendilerini hukukî bir çevre içerisinde gördüklerinde, genellikle akılcı davranıp kurallara uymayı tercih ederler. Uluslararası ilişkiler de kendine özgü olmakla birlikte aslında hukukî bir çevredir. Yönlendirici nitelikteki kurallar az olsa bile, çok sayıda kuralın varlığından bahsetmek mümkündür. Bunların birçoğu, karmaşık bağlarla birbirlerini destekleyen formel nitelikteki kurallardır. İlgili âmiller, bu durumun farkındadırlar ve ona göre davranırlar. Mecazî anlamda bir kurallar ailesi olarak da nitelendirilebilecek bu durumu, çeşitli akademik çevrelerin ‘rejimler’ olarak adlandırdıkları görülür. Onuf, pratikte bu iki terimin birbirlerinden ayırt edilmesinin imkânsız olduğunu söyler. Genel olarak uluslararası rejimleri prensiplerin, kuralların, normların ve prosedürlerin oluşturduğu kabul edilmektedir¹⁰. Aslında nasıl ifade edilirse edilsinler, bunların hepsi özü itibarıyla kural kategorileridir. Prensipler ve prosedürler içeriklerinin ne kadar genel olduğuna bağlı olarak ayrılırken, kurallar ve normlar ise ne kadar formel olduklarına göre farklılaşırlar (Onuf 1998: 69-74). Anlaşıldığı üzere, konstrüktivizm açısından uluslararası ilişkiler kendine özgü kuralları olan bir sosyal düzendir. Bu nedendir ki, ilgili yaklaşım uluslararası ilişkiler için kuralsızlık anlamında bir anarşi kavramına da karşıdır.

¹⁰ Bu tanım, aslında Krasner’in rejim tanımlanmasına atfen yapılmaktadır. Bilindiği üzere Krasner, genel kabul görmüş olan özgün tanımlamasında rejimleri “aktörlerin beklentileri nedeniyle bir araya geldikleri belli bir uluslararası ilişkiler alanına ilişkin zımni veya sarıh ilkeler, normlar, kurallar ve karar alma prosedürleri olarak” tanımlamaktadır. İlkeler, gerçeğe dair inançları; normlar, hak ve yükümlülük türünden davranış kalıplarını; kurallar, eylem için gerekli görülen emir ve yasakları; karar alma prosedürleri ise kolektif amaçları elde etmek ve yerine getirmek için geçerli olan uygulamaları ifade etmektedir (detaylı bilgi için bkz.: Krasner, 1991: 2)

1.3.1. Uluslararası İlişkilerde Konstrüktivist Yaklaşımlar ve Türleri

Uluslararası ilişkilerde konstrüktivist yaklaşımların daha net bir şekilde anlaşılabilmesi için ‘neo-neo sentez’ ile mukayese edilmeleri uygun olacaktır. Bilindiği üzere, bu yaklaşımlar ‘neo-neo sentezin’ katı rasyonalist ilkelerini reddetmektedirler. Dünya siyasetine ilişkin olarak sosyolojik bir perspektif öneren konstrüktivist yaklaşımlar, normatif olanın maddî yapılar üzerindeki önceliğini kabul etmektedirler. Benzer bir biçimde, kimliğin çıkarların ve faaliyetlerin oluşumundaki belirleyici rolünü vurgulamaktadırlar. Ayrıca âmiller ile yapı arasında birbirlerini karşılıklı olarak oluşturdukları bir etkileşim süreci söz konusudur. Bu varsayımlar, konstrüktivist yaklaşımları rasyonalist teorilerden ayırt eden en önemli hususlardır (Reus-Smith 1996: 1). Genel olarak ifade etmek gerekirse, konstrüktivist uluslararası ilişkiler yaklaşımları realizm ve liberalizm gibi, güç ve ticaret türünden maddî öğeler üzerinde yoğunlaşmak yerine¹¹ fikirlerin dünya siyasasındaki etkisi üzerinde durmaktadır.

Ruggie (1998: 867) bu durumu, konstrüktivistlerin dünya siyasetinde fikirlerin oynadığı tüm rolleri anlama arayışında oldukları biçiminde ifade etmektedir. Ayrıca konstrüktivist yaklaşımların, realizm ve liberalizm gibi rasyonalist kuramlardan farklı olarak, devleti bir veri olarak ele almadıkları görülür. Burada devletlerin tek gayesinin hayatta kalmak olduğu da düşünülmemektedir. Öte yandan, konstrüktivistler devletlerin çıkar ve kimliklerinin belli tarihsel süreçlerce şekillendirildiğini iddia etmektedirler. Dolayısıyla, klâsik Uluslararası İlişkiler kuramlarının güç ve çıkar vurguları aslında bütünüyle göz ardı edilmemektedir. Bununla birlikte, ağırlıklı olarak ele alınan konu fikirlerin ve kimliklerin nasıl oluşturulduğu, nasıl bir evrim geçirdikleri, devletleri ve devlet davranışlarını anlamada bunların ne gibi etkileri olduğudur (Walt 1998: 24–25).

Konstrüktivist yaklaşımlar en genel paydası, sıklıkla ifade edilmeye çalışıldığı üzere, sosyallik olgusuna yaptıkları vurgudur. Diğer teorilerden farklı olarak, fikirselleştirme faktörleri ve sosyal kısıtlılıkları kimliklerin, çıkarların ve tercihlerin oluşumunda maddî

¹¹ Kanaatimizce burada bir noktaya dikkat çekmek gerekmektedir. Konstrüktivist kuramların maddî öğeler üzerine yoğunlaşmamamsı, onları yadsıdığı anlamına gelmez. Konstrüktivist bakış açısından örneğin devletler sistemi, hem fikirselleştirme hem de maddî unsurları birlikte içermektedir. Ancak, genel anlamda konstrüktivistlerin kültürel yapıların maddî yapılar üzerindeki önceliğini kabul ettiği söylenebilir (Wendt, 1996: 49).

unsurlardan daha önemli görüyor olmaları da bu yaklaşımların diğer bir ortak noktasıdır. Konstrüktivistler yalnızca sosyal bir biçimde oluştuğunu varsaydıkları aktörlerin kimlik ve çıkarlarını ele almakla kalmazlar; aynı zamanda insan kapasitesinden kaynaklanan diğer tüm düşünsel (ideational) etkenlerle de ilgilenirler (Ruggie 1998: 856). Özetle belirtmek gerekirse; konstrüktivist yaklaşımlar hem fikirler, normlar ve kurallar gibi ‘yumuşak’ kurumların dünya siyasasındaki etkisi ve rolünü incelemeye dair ortak bir araştırma ilgisine sahiptirler; hem de kimlik, söylem ve dil gibi bazı sosyo-kültürel unsurlarla ilgilenmektedirler (Wiener 2003: 260).

Ancak hemen belirtmek gerekir ki, Uluslararası İlişkiler disiplininde tek bir konstrüktivist yaklaşımdan bahsetmek mümkün değildir. Disiplin yazını incelendiğinde, bir takım ortak paydaları bulunan ancak dünya meselelerini farklı biçimlerde ele alan farklı konstrüktivizm türleri olduğu görülecektir. Dolayısıyla çalışmada, tek bir konstrüktivizm biçimine bağlı kalmaktansa, söz konusu ortak paydaları temel alarak analizler yapılması uygun görülmüştür. Bununla birlikte, ilgili yaklaşımlar arasındaki farklılıklara da işaret edilmesi gerekmektedir. Ancak bunu yaparken de yine bir takım genellemelere başvurulacaktır. Ruggie’nin de belirttiği gibi, herhangi bir ayrıma gitmek en nihayetinde keyfidir ve bu durum, konstrüktivizm için de geçerlidir (Ruggie 1998: 881).

Ruggie Uluslararası İlişkiler disiplinindeki konstrüktivist yaklaşımları sosyolojik türler, feminist türler, hukuksal görüşler, jeneolojik görüşler, özgürleştirici konstrüktivizm ve sıkı yorumsamacı konstrüktivizm gibi bir takım alt gruplara ayırmanın mümkün olduğu iddiasındadır. Bu nedenle yazar, konstrüktivist görüşleri üç ana gruba ayırarak ele alma eğilimindedir. Bunlardan ilki, pragmatizmle epistemolojik benzerlikleri bulunan neo-klâsik konstrüktivizmdir. Klâsik konstrüktivizmin gelişmiş ve onun izlerini taşıyan bir hâli olarak da görebileceğimiz neo-klâsik konstrüktivizm, süjeler-arası anlamları açıklama çabasıdır ve konuşma faaliyetlerine (speech acts) yaptığı vurgu nedeniyle “konuşma faaliyeti teorisi” olarak da adlandırılabilir. Ruggie’ye göre (1998: 881), Kratochwil, Onuf, Adler ve Katzenstein gibi konstrüktivist yazarları bu kategoride değerlendirmek mümkündür. İkinci grubu ise post-modernist konstrüktivizm oluşturmaktadır. Entelektüel kökleri Nietzsche, Foucault, Derrida gibi isimlere dayanan bu akımın günümüzdeki en önemli temsilcileri ise Ashley, Campbell,

Der Derian ve RBJ Walker gibi yazarlardır. Burada, konuların dilsel oluşumu güçlü bir biçimde vurgulanır. Ontolojik öncelikleri oluşturan veya analizin ve gerçekliğin kurucu birimleri ise söylemsel pratikler olarak görülmektedir. Bu yaklaşımın en temel iddiası, toplumdaki hegemonik söylemin disipliner güçler aracılığıyla bir ‘doğrular rejimi’ dayattığıdır. Dolayısıyla, gerçekliğin kavranması için sorgulanması gereken husus da budur. Üçüncü grupta yer alan konstrüktivist yaklaşımlar ise bu iki grup arasında yer alanları kapsamakta olup, aslında ana-akımın kimi görüşlerine de yakındırlar. Çalışmada sıklıkla atıf yapılan Wendt’i de bu grupta değerlendiren Ruggie’ye göre, bu tür yaklaşımların en ayırt edici yanı, bilimsel realizmin felsefi doktrinine yakın oluşlarıdır. Bununla birlikte, konstrüktivizmin bu türü realizmden farklı olarak, gözlemlenebilir olmayan bir sosyal dünyanın varlığını da kabul etmektedir. Burada, bağımsız bir biçimde oluştuğu varsayılan sosyal yaşamın sùjeler-arası yanına dikkat çekilmektedir (bkz. Ruggie 1998: 881–882).

Konstrüktivizm türlerine ilişkin benzer bir ayrımı, farklı bir terminoloji kullanarak Checkel de yapmaktadır. Checkel’e göre de üç tür konstrüktivizmden bahsetmek olasıdır. Bunlar sırasıyla geleneksel, yorumsamacı (interpretative) ve eleştirel/radikal konstrüktivizmdir. Geleneksel olarak nitelendirilen konstrüktivizm, uluslararası politikada cereyan eden olayların şekillenmesinde ağırlıklı olarak normların rolü üzerinde durmaktadır ve kimlik meselesini ikinci planda tutmaktadır. Bu kategoride yer alan araştırmacıların çoğu, epistemolojik açıdan büyük ölçüde pozitivisttirler ve farklı teorik perspektifler arasında ‘bir köprü kurma’ iddiasındadırlar. Bu tür konstrüktivizm daha ziyade Amerika’da yaygın olup; belli bir süreç izleyen kalitatif vaka analizlerini metodolojik başlangıç noktası olarak almaktadır. Yorumsamacı konstrüktivizm ise devlet/âmil kimliğinin yeniden inşasını amaçlayan derin bir indüktif araştırma stratejisine sahip olup, söylem analizi gibi araştırma teknikleri kullanır. Bu tip konstrüktivizm genel olarak Kıta Avrupa’sında yaygındır. Kritik-eleştirel konstrüktivizm de yine söylem analizi türünden teorik bir yöntem benimsemekle birlikte, dil içindeki güç ve hâkimiyet/egemenlik gibi öze ilişkin konulara daha büyük bir vurgu yapmaktadır. Görüldüğü üzere, hem yorumsamacı hem de eleştirel konstrüktivizmde teorik ilham kaynağı, dilsel görüşlerdir. Bu grupta yer alan yazarların Kıta Avrupa’sı sosyal teorisine ve bu bağlamda Witgenstein, Habermans, Bourdieu ve

Derrida gibi düşünürlere çok sık atıf yaptıkları görülür. Checkel'in de dikkat çektiği gibi dil, bu gruplarda yer alan görüşler açısından oldukça önemlidir. Dolayısıyla söylem, dil aracılığıyla manaların uyumlaştırılması, konuşma faaliyetleri ve metinsel analizler gibi konulara ağırlık verilmektedir. Geleneksel konstrüktivistler ise dili, daha ziyade araçların temel özelliklerinde değişikliklere yol açan nedensel bir mekanizma olarak görme eğilimindedirler (bkz. Checkel 2003: 2–3).

Bahsi geçen konstrüktivist yaklaşımların hemen tamamı, ortak bir nokta olarak ontolojik meseleler üzerine odaklanıp, tartışmalı epistemolojik pozisyonları bir kenara bırakmaktadırlar. Belki de bu nedenle, konstrüktivist görüşlerin tek bir epistemolojik pozisyon benimseyememiş olmaları bu denli dikkat çekicidir. Ruggie'nin de belirttiği gibi (1998: 880), disiplin içerisinde farklı konstrüktivizm türleri bulunmaktadır ve bunlar, epistemolojik düzlemde birbirlerinin tam zıttı pozisyonlar benimseyebilmektedirler. Bununla birlikte, konstrüktivist yaklaşımlardaki farklılığın, aslında değişik inceleme-araştırma nesnelere saptamış olmalarından ileri geldiği de söylenebilir. Araştırma konusundaki bu farklı ilgileri, ayırt edici bir meseleymiş gibi ele alınmaktadır (Wiener 2003: 257, 260).

1.3.2. Konstrüktivizmin Uluslararası Yapı ve Anarşiye Bakışı

Konstrüktivizmin uluslararası yapı kavramına yaklaşımı, uluslararası ilişkilerin klâsik teorilerinden ve ana-akımından oldukça farklıdır. Wendt, geçmişte liberaller ile realistler arasında insan doğasına ilişkin süren tartışmaların, günümüzde devlet davranışlarının 'yapı' tarafından mı yoksa 'süreç' tarafından mı şekillendirildiğine dair bir tartışmaya dönüştüğünü söylemektedir. Bu tartışmalarda realistlerin yapıyı ön plana çıkardıkları, anarşi ve güç dağılımı gibi mefhumlara önem verdikleri görülür. Buna karşın liberaller sürece daha fazla önem vermekte ve öğrenme, karşılıklı etkileşim ve kurumlar gibi kavramlar üzerinde durmaktadırlar (Wendt 1992: 391). Bununla birlikte, her iki yaklaşımın da uluslararası yapı hakkındaki görüşleri birbirine benzemektedir. Konstrüktivizmin yapı anlayışı ise daha farklıdır. Bu anlayışta uluslararası yapı, örneğin neo-realistlerin öngördüğü gibi maddî kaynakların

dağılımından oluşan bir şey olarak görülmez. Bilindiği üzere neorealistler, yapının maddî kapasitelerin dağılımından oluştuğunu düşünmektedirler. Oysa konstrüktivistler, sosyal mantıklarının bir gereği olarak, yapının sosyal ilişkilerden oluştuğu iddiasındadır (Wendt 1995: 73). Bu nedenle uluslararası sistem de pratikler, özellikle de diplomatik pratikler aracılığıyla sosyal olarak oluşturulmuş bir şeydir (Guzzini 2000: 169). Konstrüktivizm, herhangi bir sistemin maddî koşullar, çıkarlar ve fikirler olmak üzere üç unsurdan oluştuğunu savunur. Bu unsurlar birbirlerinden ayrı değildir; iç içe geçmişlerdir (Wendt 1999: 139).

Konstrüktivizm uluslararası yapıyı, ana-akımın öngördüğünün aksine, kendi içinde faaliyette bulunan birimlere dışsal, onlardan bağımsız bir güç olarak da görmez. Dolayısıyla uluslararası sistem denilen şey de aslında yerel toplumdaki ve genel olarak sosyal düzenden ayrı, kendine özgü mantığı olan *sui generis* bir şey değildir (McSweeney 1999: 117, 149). Buradan hareketle, sosyal bir oluşum olan yapı oluşturucu bir biçimde tanımlanmaktadır. Buna göre, içindeki unsurlar birbirleriyle içsel olarak bağlantılı oldukları için, yapıyı onlardan bağımsız olarak tanımlamak veya düşünmek mümkün değildir (Gould 1998: 86). Yapının değişimi ya da dönüşümü konusu ise yine sosyal bir mantık çerçevesinde ele alınmaktadır. Wendt'e göre yapıların sosyal olarak oluştuklarını söylemek, onların değişebileceklerini göstermek açısından yeterli değildir. Çünkü bazı sosyal yapılar, dönüştürücü etkilere yol açabilecek eylemleri imkânsız hâle getirebilmektedir. Bu, yapıların kolektif doğaları ile ilgili bir durumdur. Yapısal değişim, onu güçlendirecek şekilde, beklentiler sisteminde gerçekleşecek değişikliklere bağlıdır (Wendt 1995: 80). Yani, yapıda değişimi mümkün kılacak olan, bu doğrultudaki beklentilerdir. Dolayısıyla konstrüktivist mantıkta yapı, hâkim teorilerin aksine, sabit ve değişmez bir 'şey' değildir; ancak, değişim şartına bağlı olarak mümkündür.

Wendt yapıların bazı temel özellikleri olduğunu söyler. Buna göre, sosyal yapılar bir anlamda paylaşılan anlayışlar, beklentiler veya bilgi olarak tanımlanabilir. Bunlar, aktörlerin birbirleriyle ilişkilerinin doğasını işbirlikçi veya çatışmacı bir biçimde oluşturabilmektedirler. Örneğin 'güvenlik ikilemi' bir sosyal yapıdır ve güvensizlik ortamında, devletlerin birbirlerinin niyetleri konusunda olumsuz

varsayımlara sahip olduğu durumlarda ve süjeler-arası¹² bir anlamlandırma ile ortaya çıkar. Bu durumda devletler, güvenliklerini ‘kendi başının çaresine bakma’ (self help) ilkesi bağlamında ele alırlar. ‘Güvenlik toplumu’ ise bunun tersine, devletlerin birbirlerine güvendiği, savaşırsız bir biçimde sorunlarını çözebileceklerine inandıkları bir başka sosyal yapı türüdür. Öte yandan, devletlerin birbirlerine yönelik eylemleri, de içinde buldukları sosyal yapıyı etkilemektedir. Örneğin, bir devlet silahlanmaya başlarsa, diğerleri tehdit algılar ve onlar da silahlanmaya başlarlar. Bu da ‘güvenlik ikilemi’ ile sonuçlanacak bir durum yaratır. Ancak, ilgili devlet yeniden güven verici politikalara yönelirse, bu durum yapı üzerinde farklı bir etki doğurur. Bu durumda ise sistem, güvenlik toplumuna doğru yönelecektir. (Wendt 1995: 73, 77).

Konstrüktivizm, sosyal yapıların maddî kaynakları da içerdini varsaymaktadır. Özellikle neorealistlerin bu konudaki anti-sosyal görüşlerine karşı, konstrüktivistler maddî kaynakların sadece devletlerin içinde yer aldıkları yapılar aracılığıyla gerçekleşen faaliyetler açısından anlamlı olduklarını iddia ederler. Örneğin, Birleşik Devletler açısından beşyüz İngiliz füzesi, beş Kuzey Kore füzesinden daha az tehlikelidir. Yani, ‘dostluk’ ve ‘düşmanlık’ gibi durumlar taraflar arasında paylaşılan anlayışların bir fonksiyonudur (Wendt 1995: 73–77). Toparlamak gerekirse, konstrüktivizm açısından yapılar ne sadece aktörlerin kafasında var olan, ne de onların maddî kapasitelerinden oluşan bir şeydir. Aksine, yapıların oluşumu aktörlerin pratikleriyle söz konusu olmaktadır. Bunun yanı sıra, sosyal yapıların sadece süreç içerisinde meydana geldikleri varsayılır. Sonuç olarak yapılar, sadece laftan ibaret şeyler değildirler; gerçek ve nesnel bir yanları da bulunmaktadır. Ancak bu nesnellik, yapı içinde yer alan aktörlerin paylaşılan bilgilerine dayanmaktadır (Wendt 1995: 73-74).

Uluslararası yapıyla birlikte ele alınması gereken bir diğer kavram ise uluslararası anarşidir. Bilindiği üzere ana-akım, uluslararası yapıyı anarşik olarak nitelendirmektedir. Ancak yukarıda da değinildiği gibi, anarşi kavramına yüklenen

¹² Sjeler-arasılık olgusu, belki de en iyi dil örneği yoluyla anlaşılabilir. Dil, iletişim için basit bir maddî destekle var olmaz ve ses gibi salt buna indirgenemez. Öte yandan dil, kullanımından bağımsız bir biçimde de var olamaz. Dilin kuralları ise bireysel tercihlere indirgenemez. Yani, Wittgenstein’a atıf yapacak olursak ‘özel bir dil’ olamaz. Bu anlamda diller, ne objektif materyalizme ne de sübjektif bireyselciliğe indirgenemez; süjeler-arasıdırlar. Kullanıcıları tarafından paylaşılan manalarda var olurlar ve onların pratikleri ile yeniden üretilirler (Guzzini, 2000:164).

anlam neorealistler ve neoliberaler arasında farklılık göstermektedir. Buna karşın eleştirel teoriler, tıpkı uluslararası teori¹³ gibi uluslararası toplulukların, kurumların ve rejimlerin düzen arzusu ve anarşi korkusundan bağımsız bir biçimde, tarihsel olarak inşa edildiklerini ve bazen de yapı bozumuna uğratıldıklarını varsaymaktadır (Der Derian 1995: 1). Konstrüktivist mantığa göre anarşi, aslında hiçbir devletin ya da devlet grubunun diğerleri üzerinde egemen olmadığı bir duruma işaret etmektedir ki, bu da aslında yine bir kural hâlidir. Bu kural, devletlerin üzerinde ve onlara egemen olacak herhangi bir kurumun bulunmadığı anlamına gelir. Yani anarşi, özünde aracılardan ilişkilerini yürütme biçimlerinden dolayı doğrudan sorumlu olmadıkları bir ‘kural’ halindedir. Yoksa arka planda yine kuralların olduğu açıktır. Dolayısıyla anarşi, aslında hiç kimseye özgü olmayan ve bu nedenle herkesin içinde birlikte yer aldığı, koordine edilemeyen çok sayıda faaliyetin istenmeyen bir sonucu olarak ortaya çıkmış bir kural durumudur. Buna göre, eğer anarşi herhangi bir âminin niyetleri ile doğrudan alâkası olmayan bir kural durumu ise, aslında uluslararası ilişkiler de anarşik değildir. Yani, anarşi de bir kural durumudur; herhangi bir kuralın olmamasıysa anarşi değil kaostur (Onuf 1998: 63,77).

Öte yandan, konstrüktivizm göre anarşide savaşın ihtimalinin mümkün olması da her an savaş olabileceği anlamına gelmez (Wendt 1995: 77). Bunun yanı sıra, ‘kendi başının çaresine bakma’ ve ‘güç politikası’ gibi olgular da mantıksal ve nedensel olarak anarşiden kaynaklanmamaktadır. Eğer bu böyle olsaydı, günümüzde kendimizi tamamiyle ‘kendi başının çaresine bakma’ ilkesince şekillendirilmiş bir dünya içerisinde bulurduk. Gerçi bu da yine yapıya değil, sürece bağlı olurdu. Wendt’e göre ‘kendi başının çaresine bakma’ ve ‘güç politikası’ gibi olgular anarşinin temel özellikleri değil, birer uluslararası kurumdur. Bu haliyle anarşi, aslında “devletlerin onu yaptıkları şeydir” (Wendt 1992: 395). Buradan da anlaşılacağı üzere, konstrüktivizm hâkim teorilerin aksine anarşiyi verili bir durum olarak görmez; onun devletler tarafından belli tarihsel süreçler içerisinde oluşturulduğunu kabul eder.

Uluslararası ilişkilerin aslında anarşik olmadığını söyleyen Onuf’a göre, örneğin ‘güç dengesi’ de bir kural durumudur. Eğitici nitelikteki kurallar güç dengesini inşa eder

¹³ Der Derian’ın uluslararası teoriden kastı, M. Wight ve H. Bull’un en önemli temsilcileri olduğu ve İngiliz Ekolü olarak da bilinen yaklaşımdır ki, buna uluslararası ilişkilerin politik felsefesi demek de mümkündür (bkz. Der Derian, 1995: 10).

ve düzenlerler. Bu kurallar büyük güçlere, örneğin mütteliklerini seçtiklerinde ve savaşa girdiklerinde beklentilerinin neler olması gerektiğini söylemektedir. Uluslararası ilişkiler açısından ‘nüfuz alanı’ da yine gayri resmî nitelikteki yönlendirici kurallar aracılığıyla oluşturulan basit bir kurumdur. Bu tip kurallar, özünde nüfuz alanındaki devletlere daha güçlü olan devletlerin isteklerini yerine getirmelerini söylemektedir. Yönlendirici kurallar, anlaşmalar gibi meşrulaştırıcı prensiplerce desteklendiğinde ise ‘nüfuz alanı’ basit bir kurum olmaktan çıkar. Resmî eşitler olarak devletler, söz konusu alan içinde, eşit sonuçları olmayan, çeşitli hak ve yükümlülükler getiren anlaşmaları kabul etmek zorunda kalabilirler. Aslında bu anlaşmaların kendileri de basit birer kurumdurlar. Çünkü anlaşmalar, yalnızca kendilerine taraf olan devletlere yönelik vaat edici nitelikteki bir takım kurallardan oluşurlar. Anlaşmalar, ilkelerinin bağlayıcı ve yasal olması nedeniyle, diğer üst düzey kuralardan da destek sağlarlar (Onuf 1998: 70–71).

Konstrüktivizm, anarşinin sınırlamalarını da bir sonuç olarak görmez. Ayrıca, anarşinin yapısal sınırlamaları her zaman ve her yerde aynı olmak zorunda da değildir. Devletler arasında ‘kendi başının çaresine bakma’ yerine işbirlikçi bir oluşum da geliştirilebilir (McSweeney 1999: 122). Anarşi, söylendiği gibi belki de bir ‘kendi başının çaresine bakma’ sistemidir; ancak, bir ortak güvenlik sistemi de olabilir. ‘Ben’ ve ‘öteki’ konusunda hangi mantığın geçerli olduğu, burada belirleyicidir. Çünkü dostlardan oluşan bir anarşi, düşmanların oluşturduğu anarşiden elbette farklı olacaktır (Wendt 1994: 388). Devletler, dostlarına kendilerini tehdit eden düşmanlarından farklı davranırlar. Yaygın kullanım şekliyle anarşi kavramı, kimin dost kimin düşman olduğunu anlamak açısından yetersiz kalmaktadır. Örneğin ABD’nin askerî kapasitesi Küba ve Kanada açısından farklı anlamlara gelmektedir. Oysa klâsik teoriler açısından bunların ‘yapısal’ fonksiyonu aynıdır. Kısacası güç dağılımı, her zaman devlet davranışlarını etkileyebilir ama bu süjeler-arası anlayışlara ve beklentilere dayanır. Bunlar, aktörlere maddî yeterliliklerini ve güçlerini nasıl kullanmaları gerektiği konusunda bir takım işaretler vermektedirler (Adler 1997: 322).

1.3.3. Konstrüktivizmde Kimlik - Çıkar İlişkisi

Kimlik sorunu, 1980’li yıllarla birlikte kuramsal açıdan uluslararası ilişkilerin gündemine girmiştir. Bu dönemden itibaren, özellikle reflektivist kuramlar içerisinde kimlik konusunun ayrıcalıklı bir mesele olarak ele alındığı görülür. Kuramsal açıdan diyoruz çünkü kimlik sorunu, 1980’li yıllarla birlikte varolmuş bir şey değildir. Kimlik, en azından benimsemiş olduğumuz kuramsal pozisyon itibarıyla, sosyal gerçekliğin inşası açısından insanoğlunun varoluşundan beri olan bir şeydir. Bu kuramsal değerlendirmelere karşın, kimlik kavramı üzerine henüz bir uzlaşma sağlanabilmiş değildir. Bununla birlikte, giderek daha da tartışılan ve siyasallaşan bir kavram olarak kimlik ve kültürel kimlik siyasetleri, tıpkı devlet ve ekonomi gibi, günümüz uluslararası ilişkiler kuramının temel aktörlerinden biri hâline gelmiş ve hatta sistem üzerinde dönüştürücü bir rol oynama potansiyeline sahip olmuştur. Aslında, epistemik düzeyde bakıldığında, ilgili kavramın uluslararası ilişkilere ait bilgi üretim sürecinin her zaman gizli ama merkezi sorunlarından biri olduğu bilinmektedir. Keyman’ın deyişiyle kimlik, “uluslararası ilişkilerin dünyayı anlamaya yönelik kullandığı yöntemin ve açıklama tarzının *kültürel temelini* oluşturan merkezi bir olgusudur”. Ontolojik düzeyde de kimlik olgusunun uluslararası ilişkiler kuramı açısından, özellikle Batı-dışı ve farklı kültürlerin ve toplumların çözümlenmesine ilişkin olarak, işlevsel bir kavram olduğu görülür. Bu bağlamda, uluslararası ilişkiler kuramının Batı-dışı kültür ve toplumlara yaklaşımında kullandığı yeni dünya düzeni, oryantalizm, oksidentalizm, üçüncü dünyacılık, azgelişmişlik ve yoksulluk gibi kavramlar, hem içerdikleri Avrupa-merkezcilik ve hem de farklı olanı dışlayan, ‘ötekileştiren’ ve ‘şeyleştiren’ kültürel niteliği nedeniyle oldukça anlamlıdır (Keyman 2005: 218–220).

Kimlik kavramına ilişkin bu kısa değerlendirmenin ardından, konstrüktivist yaklaşımların ilgili kavrama ve onun çıkarlarla¹⁴ olan ilişkisine yaklaşımı ele alınacaktır

¹⁴ Kimlik-çıkar ilişkisinin analizine geçmeden önce, anlamı açısından oldukça muğlak olan çıkar kavramı ile ilgili kısa bir değerlendirme yapma gereği duymaktayız. Aslında çıkar, dolayısıyla ulusal çıkar kavramı oldukça tartışmalı bir kavramdır. Kavramın neyi ifade ettiğinden öte, kapsamının tanımlanması konusunda bile anlaşmazlıklar vardır. Aslında söz konusu kavramı, anlamsız bir kelime veya öznel tercihlerin bir göstergesi olarak da görmek mümkündür. Fakat Kratochwill’in de belirttiği gibi kavramın terk edilmesi muhtemelen hatalı olacaktır. Ulusal çıkar kavramı, politik gerçekliğin bir parçasıdır ve

Burada öncelikle belirtilmesi gereken husus, çıkar kavramının materyalist teoriler ile idealist teoriler arasındaki merkezi tartışma konularından biri olduğudur. Materyalist teoriler, çıkarların büyük oranda maddî koşullarca şekillendirildiğini düşünürken; idealist teoriler, çıkar oluşumunda fikirlerin rolüne öncelik vermektedir (Wendt 1999: 140). Konstrüktivizm çıkarlara yaptığı vurgu ise yine onun sosyal mantığını yansıtır niteliktedir. Uluslararası politikanın sosyal oluşumunu analiz etmek, aktörlerin kimliklerini ve çıkarlarını ve onların maddî ilişkileri şekillendiren sosyal yapıları üreten ve yeniden üreten süreçleri incelemeyi gerektirir. Konstrüktivist kuramsallaştırma süreci, bir sistemin sosyal yapısının belli kimlik ve çıkarlara sahip aktörleri oluşturarak, faaliyeti nasıl mümkün kıldığını açıklamaya çalışmaktadır (Wendt 1995: 76, 81). Konstrüktivizmin temel varsayımı, kimliklerin çıkarların temelini oluşturduğu yönündedir. Yani, çıkarlar kimliklere dayanmaktadır. Bunun mantıksal sonucu ise, ne istediğimizin aslında kim olduğumuza bağlı olduğudur. Özetle belirtmek gerekirse, konstrüktivizmde kimlikler analitik açıdan çıkarlara göre öncelikli görülmektedir (McSweeney 1999: 126).

Kimlikler çıkarların temelidir demek, aynı zamanda kimliklerin çoğulluğunu da kabul etmek anlamına gelmektedir. Tıpkı her bireyin kurumsal rollerine bağlı olarak birden çok kimliğe sahip olabileceği gibi, devletlerin de birden çok kimliğe sahip olabileceği öngörülmektedir. Egemen, özgür dünyanın lideri, emperyal vb. türden nitelendirmeler bu açıdan önemli örneklerdir (Wendt 1992: 398). Konstrüktivistler, her kimliğin bir farklılığa işaret ettiği varsayımıyla, kimliklerin karşılıklı etkileşimle oluşumunda ‘ötekinin rolü’nü de kavramışlardır (Ruggie 1998: 873). Kısacası, doğaları gereği karşılıklı etkileşim yoluyla oluşan ve çoğul olan kimlikler, aynı zamanda aktörler arasındaki farklılıklara da işaret ederler. Bu açıdan bakıldığında kimliklendirme, ‘ben’ ve ‘öteki arasındaki ilişkinin bir ürünüdür ve bu olumlu olabileceği gibi, olumsuz da olabilmektedir. Olumlu kimliklendirmenin olmadığı durumlarda, ‘öteki’ne saygı göstermeksizin çıkarların tanımlandığı görülür. Burada ‘öteki’, ‘ben’in tatmini için manipüle edilebilecek bir obje halini almaktadır. Olumlu kimliklendirme de ise ‘öteki’nin refahı da göz önünde bulundurulur. Bu durumda ‘öteki’, ‘ben’in bilişsel bir devamı

kamu işlerine dair söylemimize de içseldir. Dolayısıyla ulusal çıkar kavramı, karar alıcılarca kullanılan ama analitik açıdan karmaşık olan önemli bir kavram olarak kabul edilmelidir (Kratochwill 1982: 1-2).

olarak görülmektedir (Wendt 1994: 386). Wendt'e göre anarşi, güvenliğe yaptığı vurgu nedeniyle kimlik tanımlaması üzerinde olumsuz bir etki yapmaktadır. Bu olumsuz kimliklendirme ise realist güç politikası sistemini inşa etmektedir (Wendt 1992: 400).

Konstrüktivizmin kimlik – çıkar ilişkisine bakışı, onu disiplinin ana-akımından ayıran en önemli noktalardan birini oluşturmaktadır. Bilindiği üzere neorealizm ve neoliberalizm aktörlerin kimliklerini ve çıkarlarını dışsal olarak verili şeylermiş gibi ele almaktadır (Ruggie 1998: 862). Buradan hareketle, ana-akımın aktör davranışlarına ilişkin 'rasyonel tercih' görüşü de eleştiri konusu edilmektedir. Rasyonel tercih teorisinin yalnızca bazı noktalar üzerinde yoğunlaştığına dikkat çeken Wendt, bu tür teorilerin âmillerin kimlik ve çıkarlarını dışsal olarak verili bir şeymiş gibi kabul etmelerinin ve yalnızca âmil davranışlarının yarattığı sonuçlar üzerinde durmalarının hatalı olduğu görüşündedir. Bu şekliyle rasyonalizm, hem süreç hem de kurumlar açısından tamamıyla davranışsal bir kuramsallaştırma önermektedir. Dolayısıyla, bu bakış açısına göre davranışlar değişebilir; ancak, kimlik ve çıkarlar değişemez (Wendt 1992: 392). Oysa dünya 'kendi başının çaresine bakma' ilkesine dayalı bir sistem bile olsa, burada öğrenme mümkündür ve realistlerinin öngördüğünün aksine, kimlikler ve çıkarlar da bu süreçte değişebilir (Wendt 1992: 412).

Sistemik düzeydeki karşılıklı etkileşimler de devletlerin kimliklerini ve çıkarlarını zamanla dönüştürebilir. Aslında devletler, buradan da anlaşılacağı üzere, kimlik oluşumu sürecinde en önemli aktörler olarak görülmektedir (Wendt 1994: 384). Ruggie'nin de belirttiği gibi konstrüktivizm, her şeyden önce devletlerin kimliklerini ve çıkarlarını sorunsallaştırır; onların sosyal bir biçimde nasıl oluşturulduklarını izah etmeye çalışır (Ruggie 1998: 879). Aktörlerin kimlik kazanma sürecinin diğer aktörlerle paylaştıkları kolektif manalara katılma yoluyla gerçekleştiği düşünülmektedir. Yani kimlikler, konstrüktivizm açısından doğaları gereği ilişkiseldirler (McSweeney 1999: 117). Bu süreçte devletler arasında işbirliğine dayalı olarak bir takım kolektif kimliklerin oluşması da söz konusu olabilmektedir. 'Öteki'ne karşı olumlu bir kimliklendirmenin olduğuna işaret eden bu tip durumlarda devletler, içerisinde 'biz' olarak hareket edebilecekleri kurumlar oluşturabilmektedirler. Bu tür kimliklerin oluşumunda fiziksel güvenlik, istikrarlı bir sosyal kimliğe sahip olma isteği de yaratabilecek olan ontolojik güvenlik, bir aktör olarak tanınma ve insanlara daha iyi bir

yaşam standardı sağlama gibi istekler etkin olabilmektedir (Wendt 1996: 51–52; 1994: 385).

1.3.4. Sjeler-arası Bir Durum Olarak Egemenlik ve Güvenlik

Bilindiği üzere egemenlik kavramı, geleneksel olarak i ve dış egemenlik olmak üzere ikiye ayrılır. İ egemenlik, devletin bir toplum içerisindeki en üst siyasi otorite olduğu anlamına gelmektedir. Tabii bu, fiili bir hareket serbestisi veya devlet özerkliği değil; toplum tarafından, devletin bir takım glere sahip olduğunun kabul edilmesidir. Bu güçler sınırlandırılabilceği gibi, otoritenin bizatihi kendisi de sorgulanabilir. Dolayısıyla, burada devlet için sınırlandırılmaz nitelikte bir otorite söz konusu değildir. Dışsal egemenlik ise daha net ve anlaşılır bir kavramdır. Devletten daha yüksek herhangi bir dış otoritenin bulunmadığını ifade eder. Elbette devletler, her yapmak istediklerini gerçekleştirebilecek durumda değildirler. Dışsal egemenliğin diğerlerince tanınması ve kabul edilmesi gerekmektedir. Bu nokta, yani egemenliğin karşılıklı olarak tanınması gereği, konstrüktivizmin Uluslararası İlişkiler kuramına yönelik en önemli katkılarında biridir (Wendt 1999: 207). Yani konstrüktivizm en ayırt edici yanlarından birisi, egemenliği süjeler-arası bir kavram olarak görüyor olmasındır. Bu bakış açısında göre egemenlik, diğerleri olmadan herhangi bir anlam ifade etmez; egemenliğin bizatihi kendisi, bir ‘egemen devlet’ yaratmaz. Sjeler-arası bir durum olarak egemenlik, aynı zamanda, egemen devletlerden oluşan özel bir topluluk da oluşturur. Bu topluluğun temeli ise, bir diğerinin belli bir alandaki politik otoritesini sürdürme hakkının karşılıklı olarak tanınması ilkesine dayanır. Bu karşılıklı kabuller, uzamsal olarak farklılaşmış bir dünya oluşturur. Bu dünya, ‘bölgesel’ ve ‘uluslararası’ olmak üzere, değişen faaliyet alanlarından oluşur; dolayısıyla bu şekilde organize edilmiştir. Elbette bu durumda, kimi zaman sınırlar arasındaki ayrımın tartışmalı bir hâle gelmesi de mümkün olabilmektedir. Ancak bu, alansal mülkiyet haklarının karşılıklı olarak tanınması gerektiği gerçeğini değiştirmez (Wendt 1992: 412–413).

Egemenlik kavramı, aslında geleneksel olarak devletler sistemi içinde bir arada var olmanın temel bir kuralı olarak da karakterize edilir. Bu hâliyle kavram, ideolojik

farklılıkları ve büyük güçlerin yükselişleri ve düşüşlerini aşan bir kavramdır. Egemenlikten çoğunlukla korunması ve savunulması gereken bir kurum olarak bahsedilir. Öte yandan egemenlik, devlet faaliyetleri için uluslararası hukukta dayanak sağlamakta ve ihlâl edilmesi durumu, uluslararası ilişkilerde güç kullanımını meşrulaştırıcı bir neden olarak görülmektedir. Dolayısıyla aslında egemenlik de yine ‘sosyal’ bir kavramdır. Devletlerin egemenlik iddiaları, içinde ‘uluslararası devletler toplumu’ olarak etkileşimde bulunabilecekleri sosyal bir çevre oluşturmaktadır. Muğlak bir kavram olmakla birlikte egemenlik, tarihsel bir bağlam içerisinde sosyal olarak oluşmaktadır (Biersteker and Weber 1996: 1–2). Sosyal bir kimlik ve kurum olarak egemenlik, anarşi tehlikesini azaltıcı bir işlev de görür. Anarşi tehlikesini azaltan bu kurum, devletlerin hayatta kalmalarını sağlar veya tersinden, yok olmalarına neden olur (Wendt 1994: 388).

Devlet egemenliğinin sosyal bir biçimde oluşuyor olduğunu kabul etmek, bizi devlet ile egemenlik kavramları arasında inşa edici bir ilişki olduğu sonucuna götürür. Bu noktaya dikkat çeken Biersteker ve Weber (1996: 11), devleti bir kimlik veya âmil; egemenliği ise bir kurum veya söylem olarak ele almakta ve bunların birbirlerini karşılıklı olarak inşa ettiklerini varsaymaktadır. Devletler egemenlik iddiaları açısından tanımlanabilecekleri gibi, egemenlik de devletlerin karşılıklı etkileşimleri ve faaliyetleri açısından tanımlanabilir. Dolayısıyla ne egemenlik, ne de devlet kavramları verili, sabitlenmiş veya değişmez değillerdir. Hatta Onuf’a göre (1998: 65), konstrüktivistler tam bağımsızlığın kullanışlı bir kurgu, egemenliğin ise sadece bir derece sorunu olduğunu akıllarından çıkarmamalıdır.

Konstrüktivistlerin güvenlik kavramına yaklaşımı da yine onun sosyal mantığının izlerini taşımaktadır. Tüm sosyal teoriler gibi konstrüktivizm de güvenlik kavramının özüne yönelik eleştirel bir bakış açısında sahiptir. Dolayısıyla bu nokta konstrüktivizm ile klâsik pozitivist teoriler arasındaki farklardan birini oluşturmaktadır. Diğer eleştirel yaklaşımlarda olduğu gibi, konstrüktivizmde de güvenlik; savunmaya, tehdit dengesine ve saldırılara ya da bunlara benzer herhangi bir nesnel ve maddî unsura indirgenemez. Güvende olma veya olmama durumu, aslında bir ilişkinin niteliği olup, bu ilişkinin taraflarının kimliklerindeki istikrarı veya değişimi yansıtır. Önemli olan bir

diğer husus da, güvenliğin korunması gereken çıkarlarla ilgili bir kavram olduğudur (McSweeny 1999: 101).

Bilindiği üzere eleştirel teorilerin güvenliğe bakış açılarının şekillenmesinde Soğuk Savaş'ın sora ermesinin getirdiği sonuçlar doğrudan etkili olmuştur. Soğuk Savaş dönemi boyunca güvenliğin salt teknolojik alanına yoğunlaşmış; onun siyasal, sosyal ve kültürel boyutlar göz ardı edilmiştir. Ancak bu dönemin ardından ortaya çıkan yeni güvenlik tehditleri, söz konusu bakış açısının sorgulanması sonucunu doğurmuştur. Dolayısıyla, eleştirel güvenlik yaklaşımlarında güvenliğin, bireylerle devlet ya da toplum arasındaki bir ilişki biçimi olarak ele alındığı görülür. Bu bakış açısından güvenlik, sosyal düzenin dayanaklarına yönelik önemli bir kaygının bulunmadığı bir durum olarak değerlendirilmektedir. İlgili yaklaşımlar devlet güvenliği ile toplum güvenliği arasında da bir ayrım gitmekte ve devletin güvenliğini egemenlikle, toplumun güvenliğini ise kimliklerle ilişkilendirmektedirler. Bu bağlamda güvenlik kültürü de daha geniş bir perspektifte ele alınmakta; siyasal ve diplomatik kültür dışında, daha geleneksel ve genel kabul görmüş değerleri de içerecek bir şekilde kuramsallaştırılmaktadır (Tanrısever 2005: 118–122). Görüldüğü üzere, eleştirel yaklaşım güvenlik analizlerinde daha geniş bir kapsam içerisinde ve devlet-merkezci yaklaşımdan uzaklaşarak hareket etmektedir. Bu bağlamda geleneksel ulusal güvenlik söylemini de sorunsallaştıran eleştirel düşünce, güvenliğin askerî boyut gibi ekonomik ve ekolojik alanları da içine alacak şekilde tanımlanması durumunda, devletin tek güvenlik sağlayıcı olarak yeterli olamayacağı iddiasındadır (Tickner 1997: 187).

2. Rusya-Batı İlişkilerinde Kültürel ve Millî Kimliğin Yeri

Rusya'nın Batı dünyası ile ilişkilerinin doğru bir biçimde analiz edilmesi, kanaatimizce maddî unsurların ötesinde bir bakış açısına sahip olmayı zorunlu kılmaktadır. Bu nedenle, uluslararası ilişkiler çalışmalarında kültürel yapıların maddî yapılar üzerindeki önceliğini savunan, ama aynı zamanda maddî unsurları da tamamiyle dışlamayan bir yaklaşım olarak konstrüktivizmin uygun bir analiz çerçevesi sunduğu kanaatindeyiz. Bilindiği üzere konstrüktivizm, kimlik ve kültür gibi normatif unsurlara,

uluslararası ilişkiler analizleri açısından büyük önem vermektedir. Son dönemlerde uluslararası ilişkiler açısından oldukça sık kullanılan bir kavram hâline gelen kültür kavramı, konstrüktivizm açısında kimliğin anlamı ve çıkarın kapsamının da temel dayanağıdır. Konstrüktivistler, insanî nitelikteki oluşumların maddî olgular olmaktan ziyade kültürel oldukları varsayımına sahiptirler. Rasyonalizme karşıt bir şekilde, kültürel yapıların yalnızca davranışları düzenlemediği, aynı zamanda kimlikleri ve çıkarları da biçimlendirdiği varsayılır. Dolayısıyla kültür, güç ve çıkar kavramları için de bir olasılık koşuludur. Bu nedenle analizler kültür ile başlamalı, daha sonra güç ve çıkarlara yönelmelidir (Wendt 1999: 193).

Konstrüktivizm açısından kimlik de kültür kadar önemli bir kavramdır. Bilindiği üzere konstrüktivizm, güç ve çıkar gibi kavramların ancak kimliklerle ilişkilendirildiklerinde anlamlı olacağını iddia eder. Sosyal bir süreç sonucunda ve süjeler-arası anlamlandırma yoluyla oluştuğu varsayılan kimlikler, analitik açıdan çıkarların öncülüdür. Yani kimlik, çıkarın temelini oluşturmaktadır; çıkarlar, kimliklere dayanmaktadır. Bir kavram olarak kimlik, yukarıda da değinildiği üzere, uluslararası ilişkiler açısından büyük bir öneme sahiptir. Bilindiği üzere kimlik kalıplarının farklı işlevleri olabilmektedir. Örneğin, dost-düşman ayrımı yapmak için kimlik kavramına ihtiyaç duyulur. Bir kişinin veya grubun, ait olduğu bölgeye göre dost mu yoksa düşman mı olduğunun belirlenmesi söz konusu olabilmektedir. Kimlik; dilsel, sosyal, ideolojik ve dinî aidiyetleri belirleme açısından da önemlidir. Bununla birlikte, kimi zaman kimliğin başkalarının nasıl algılandığı hususu, onun kendini nasıl ifade ettiğinden daha önemli olabilmektedir (Heuser and Hartmann 2006: 365–368). Öte yandan millî kimliğin siyaseten en belirgin işlevi, millete özgü kişilik ve değerleri tanımlayan, halkın kadim gelenek ve adetlerini yansıtan, ortak yasal hakların ve yasal kurumların görevlerini meşrulaştırıcı olmasıdır. Smith'in de belirttiği üzere (2004: 35–36), günümüzde millî kimlik, toplumsal düzen ve dayanışmanın meşruiyeti açısından temel dayanak noktası hâline gelmiştir. Çağdaş dünyada kim olduğumuzu belirleyen ise müştereken paylaşılan kültürdür.

Uluslararası ilişkilerde kültür, Iriye'nin de belirttiği gibi, ekonomiden ve güçten farklı ve fakat onların tamamlayıcısı nitelikte bir işlev görür. Kültür, ulusal sınırlar içindeki ve arasındaki bilinçliliği paylaşma ve iletmedir. Kültürü, belli bir grup

tarafından paylaşılan geleneklere, fikirlere, değerlere, normlara, davranış kalıplarına, ifade yapılarına, mitlere, inançlara ve tutkulara göndermede bulunacak bir şekilde ve oldukça geniş bir biçimde ele almak daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Bununla birlikte kültür, inanç ve kimlikten farklı olarak belli bir kişiyle değil, belli bir grupla ilintili ve ona ait bir özellik olarak görülmelidir. Şüphesiz kolektif kimlik ve inançlar da söz konusu olabilir; ancak, kültür kesin bir biçimde verili bir topluluğun âdetini oluşturur (Heuser and Hartmann 2006: 25–27).

Kimlik ve kültür kavramlarına ilişkin bu genel değerlendirmenin ardından, çalışma konumuzun özünü oluşturan Rusya-Batı dünyası ilişkilerinde, kültürel ve millî kimliğin yerine dair bir takım değerlendirmelerde bulunacağız. Bilindiği üzere, kimliklerin oluşumu sosyal bir süreç sonucunda gerçekleşmektedir. Rus kültürel ve millî kimliğinin oluşumu da böylesi bir süreç sonucunda ve büyük oranda Batıyla kurulan ilişkiler çerçevesinde şekillenmiştir. Bu süreçte, Rusya'nın Batı gibi olma amacıyla başlattığı modernleşme çabası ve buna karşı gösterilen yerlici/gelenekçi tepkilerin belirleyici bir rolü bulunmaktadır. Bu nedenle, çalışmanın bu kısmında sorunlu bir süreç olarak gördüğümüz Rus modernleşmesi ve bu sürece karşı geliştirilen tepkiler ele alınacaktır.

2.1. Sorunlu Bir Süreç Olarak Rus Modernleşmesi

Tarihsel olarak Rusya, her zaman Avrupa'ya benzeme ve modernleşme çabası içerisinde olmuştur. Rus yöneticiler, özellikle Batı Avrupa'nın etkisi altında kalarak ülkeyi sosyal, ekonomik ve teknolojik açıdan modernize etme arayışı içine girmişlerdir (Holden 1994: 23). İlk modernleşme hareketlerinin 1645'de Çar olan Aleksî (1645-1676) ile başladığı görülmektedir. Batıya açılma arzusu taşıyan Çar, 1649 yılında çıkardığı yasa ile dağınık bir görünüm arzeden Rus hukuk sistemini düzenleme yoluna gitmiştir. 1917'ye kadar sürecek olan bu modernleşme sürecinde, tüm Romanov hanedanı üyelerinin, öyle ya da böyle bu modernleşme çabasını sürdürdüğü görülür. Bununla birlikte, modernleşme deyince Rus tarihî açısından ilk akla gelen isim Büyük Petro (1682–1725)'dur. Çar, iktidarı bütünüyle ele geçirdiği 1694'de kendisine iki

önemli hedef belirlemişti. Bunları, imparatorluğun kudretini sağlama ve Avrupa'ya açılma şeklinde ifade etmek mümkündür. Üstelik Petro, özellikle ikinci hedefi için hem halkı hem de Kilise'yi karşısına alacak kadar kararlı bir tutum içinde olmuştur. Soylu sınıfların imtiyazlarından başlayarak, ordu ve bürokrasiye değin birçok alanda yeniliğe giden Çar'ın belki de en büyük reformu, Devlet ile hükümdar arasındaki ilişkinin karmaşıklığına son vermiş olmasıdır. Devleti hükümdarın üzerinde konumlandırılmış, onu devlet hizmetlilerinin birincisi olarak görmüştür. Öte yandan *Boyarlar Meclisi* ve *Zemski Sobor* gibi geçmişe ait kurumları da ortadan kaldıran Çar, onların yerine Devlet Senatosu'nu kurmuştur. Gerçekleştirilen bu reformlar aracılığıyla devlet, Avrupa'dakilere benzetilmek istenmiştir. Ancak Petro'nun tüm çabalarına rağmen eski Moskova geleneği ülkenin diğer bölgelerindeki varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Öyle ki, Saint Petersburg¹⁵ ve Moskova'daki insanlar ile Rusya'nın diğer bölgelerindeki insanların karşısında duran Devlet, sanki aynı devlet değildi. Bu iki başkentteki ve diğer bazı önemli şehirlerdeki insanlar, Avrupa'dakilere benzer bir devlet ile muhatap iken, diğerleri Moskova geleneğini yaşamaktaydı (d'Encausse 2003: 104–117).

Bu ikili yapı, Rus modernleşme sürecinin hep en önemli sorunlarından biri olarak kalmıştır. Bu bağlamdaki bir diğer sorun ise elitler ile halk arasında yaşanan kopukluktu. Hiç şüphesiz Petro'nun reformları ülkenin seçkinlerini etkilemekte, onların davranışlarını ve zihniyetlerini belli ölçülerde de olsa değiştirmekteydi. Fakat halk bu eserin dışında kalmış, insanların sessiz hoşnutsuzluğu ise iktidardan uzakta tutulan Kilise tarafından cesaretlendirilmişti. Bundan dolayıdır ki, Petro Kilise'yi kendi projelerinin önünde duran bir engel olarak nitelemekte; onu muhafazakâr, cahil ve maddî çıkarlarla bağlanmış olarak görmekteydi. Petro için Kilise, halkın zihninden söküp atmaya çalıştığı eski Rusya'nın bir sembolüydü. Bu nedenle Çar, Kilise'nin devlet içerisindeki rolünü önemli ölçüde daraltmaya karar vermiş, 1721 yılında Kilise'ye yeni bir teşkilat yapısı verecek olan reformunu gerçekleştirmişti. Bir devrim niteliği taşıyan bu reform ile Patriklik kaldırılmış, onun yerine Devlet çerçevesi içinde iş

¹⁵ Petro'nun modernleşme yolundaki kararlılığının en önemli göstergelerinden biri de Petersburg şehrinin yapılması ve başkentin buraya taşınmasıdır. Bu, tamamıyla eski Rusya'dan kopuşun bir işareti olarak görülebilir. Petro, bu şehrin inşasının yalnızca Rusya'yı geçmişinden koparmakla kalmayacağını, aynı zamanda ülkesini Asya'nın tarihsel ağırlıklarından da kurtaracağını düşünmekteydi. Böylece, kalıcı olarak Avrupa'ya doğru bir adım atılmış olacaktı (d'Encausse 2003: 122).

gören bir daire veya bir çeşit din işleri bakanlığı olan *Sen Sinod* oluşturulmuştu. Daha önceki dönemlerde ise Çar ile Patriklik eşit ağırlığa sahip otoriteler olarak görülmekteydi. 1721'den itibaren artık tek bir otorite kalmıştı, o da hükümdardı. Bu, aynı zamanda Bizans ya da Moskova geleneğinden de bir kopma anlamına gelmekteydi (d'Encausse 2003: 119–120).

Rusya'da modernleşme çabalarının Büyük Petro'dan sonra da devam ettiği görülür. Özellikle Petro'nun izinden giden II. Katherina, bir yandan reformları sürdürürken diğer yandan etkin bir dış politika izlemeye çalışmış ve sürekli olarak Batıyı yakalama çabası içerisinde olmuştur. Aydınlanma felsefesine yakın bir isim olarak Katherina, Rusya'yı anayasaya dayalı bir sistemle yönetmeyi amaçlıyordu. Bu dönemde Rusya, modernleşme çabaları açısından önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Yetersiz görülse bile, bu dönemde yeni bir toplumun ana hatlarının çizildiği, entelijensiya denilen yeni bir sınıfın ortaya çıktığı, özel mülkiyet ve liberalizm gibi kavramların elitlerin zihninde yer edindiği görülür. Kaydedilen ilerlemelere karşın, Çariçe'nin aslında yukarıdan dayatarak gerçekleştirdiği reformlar nedeniyle, aydın despotizminin önemli örneklerinden birini oluşturduğu söylenebilir. Bununla birlikte, Rusya'da modernleşme çabalarının sekteye uğraması ve bir anlamda ülkenin gerçek manada despotizme dönüşü I. Nikolay döneminde söz konusu olmuştur. Çar'ın tüm toplumu gözetim altına alma çabaları ve bürokraside yeniden askerlere ağırlık vermesi, Rusların dış dünyadan ve dolayısıyla Avrupa'dan kopmasına yol açmıştır. I. Nikolay bir yandan otokrasiyi Rus tarihinin ve tacının istikrarı açısından 'temel taş' olarak görürken, diğer yandan da sistemin ve toplumun manevî bütünlüğünün teminatı olarak gördüğü Ortodoks Kilisesi'ne bağlılığını vurgulamaktaydı. Bunların yanı sıra Çar, değerler sistemine 'millî deha' kavramını katmıştır. Kavram, aslında belki de dünyanın geri kalanı açısından pek de bir anlam ifade etmeyen Rus toplumunun 'özel' faziletini ifade etmekteydi. Bu kavram vasıtasıyla, 1825'deki Dekabrist isyanına¹⁶ da yol açtığı

¹⁶ Rusya tarihî açısından Dekabrist ayaklanma oldukça önemli bir olaydır. Aslına bakılırsa, gelenekçi ve yerlici bir isyan olmamakla birlikte, Rus modernleşme sürecinden doğmuş başka bir isyan türüdür. Bilindiği üzere, Napolyon'un 1812 seferi Avrupa'daki Rus yayılmasının da sonunu getirmişti. O dönemde bir Avrupa imparatoru olmayı amaçlayan I. Aleksander, bu gelişme üzerine ülke içi durumu bir kenara bırakarak, milletlerarası alana yönelmişti. Reformları askıya alan Çar, Kutsal İttifak girişimi ile Avrupa'nın geleceğine ilişkin meselelere ilgi göstermek durumundaydı. Fakat Fransız İhtilali'nden etkilenmiş ve sayıları giderek artan elit kesimin farkına varamayan Çar, 1825 yılında gerçekleşen

düşünülen Batılı fikirlerle araya mesafe konulmaktaydı. Bununla birlikte, Çar'ın reform çabalarını sınırlı tutması ve baskıcı bir tutum sergilemesinin en önemli nedenleri, ülkede görülen iç siyasî çalkantılar ile Avrupa'da yaşanan 1848 isyanları olduğunu da belirtmek gerekir (d'Encausse 2003: 126- 144).

Yukarıda da değinildiği gibi, aslında Romanov hanedanının hemen tüm üyeleri kendi tarz ve yöntemleriyle de olsa bir biçimde reform sürecini devam ettirme çabası içerisinde olmuşlardır. Örneğin II. Aleksander bir devletin gücünün, ancak ve ancak içerideki gelişmesiyle mümkün olabileceğini düşünmekteydi. Kırım Savaşı'nın zorla öğrettiği bu dersten hareketle Çar, bir dizi reform girişiminde bulunmuştu. Ülkesinin şartlarında reformların ancak yukarıdan dayatılarak, fakat şiddete başvurmadan gerçekleştirilebileceğine inanan Çar'ın ilk önemli reformu 1861 yılında serfliği kaldırmak olmuştur. Bunu, başta hukuk olmak üzere diğer alanlardaki reformlar izlemiştir. Reformlar, Rusya'nın Batılı ülkeler karşısındaki geri kalmışlığına bağlı eziklik duygusunu da aşmasına yardımcı olmaktaydı. Bir bakış açısında göre Çar, reformlarıyla 'geri kalmışlığı' gidermiş ve ülkesini modern bir hâle getirmişti. Ancak, gerçekleştirilen tüm reformların iki nedenden dolayı önemli bir zayıflığı bulunmaktaydı. Öncelikle reformlar, bütünüyle hükümdarın iradesine dayalıydı. Ayrıca, halkın eğitim seviyesi de gerçekleştirilen reformlar düşünüldüğünde oldukça düşüktü. Dolayısıyla, kendi yararına dahî olsa, halk gerçekleştirilen reformları kendine yabancı hissediyordu. Öte yandan, gerçekleştirmeye çalıştıkları reformlara karşın Rus çarlarının önemli bir bölümünü, gerçekte önemli bir ikilem yaşamaktaydı. Örneğin, III. Aleksander'dan sonra iktidara gelen II. Nikolay, otokrasinin Rus siyasal sisteminde korunması gereken bir şey olduğunu düşünmekteydi. Bu, Rusya'nın doğasına uygundu ve hükümdarın başlıca sorumluluğu da sistemi devam ettirmektir. Çar'a göre Rus toplumunun gerçek temsilcisi, toplumun temel dayanağı geleneksel değerlerin taşıyıcısı olan *mujikti*. Çar, 17 Kasım 1905 tarihli manifesto ile Rusya'yı otokratik geçmişinden kurtarıp anayasal

Dekabrist isyanı da öngörememişti. Bu yılın aralık ayında gerçekleşen isyan, iktidar ile ona itiraz edenler arasındaki ilişkilerde bir kopma ile sonuçlanmıştır. Zira daha öncekilerden farklı olarak, ilk kez seçkinlerin kalktığı bir isyan söz konusudur. Aydınlanma düşüncesi ve Fransız ihtilalinin yaydığı fikirler bu kesimleri çok etkilemişti. İsyanın merkezinde, genelde soylu sınıflardan gelen ve Fransa seferi sırasında keşfettikleri Batılı fikirlerden oldukça ekilenmiş olan genç subaylar ile iyi eğitilmiş seçkin kesimler yer almaktaydı. Buna karşın halk, hedeflerinin ne olduğunu anlayamadığı bu kesimlere karşı büyük bir güvensizlik duygusu taşımaktaydı. Aslında tam da bu nedenden ötürü hareket, daha en başından başarısızlığa mahkûmdu (d'Encausse, 2003: 140–143).

düzene geçirme kararı almış olsa bile, aslında hâlâ monarşinin destek bulacağı kırsal bölgelerin, yani *mujik* dünyasının gerçek Rusya'yı temsil ettiğine inanmaktaydı. Öyle ki, II. Nikolay bu kesimlerden alacağı destekle sanayileşmiş-kapitalistleşmiş Rusya'nın karşısına çıkabileceğine bile inanmaktaydı (d'Encausse 2003: 151-184)

Görüldüğü üzere Rusya'da modernleşme hep yukarıdan dayatılan, şiddet yoluyla gerçekleştirilen ve bünyesinde bir takım çelişkiler barındıran bir süreçtir (Holden 1994: 28). En temel sorun ise bu çabaların halka ulaşamamış olması ve ondan destek görememesidir. Koyré'nin deyişiyle "Rusya'da hükümet halktan da, toplumdaki da, ulustan da daha aydınlı". Her türlü 'uygarlaştırıcı' etkinlik ve ileriye dönük hamle hükümetlerden gelmekteydi (Koyré 1994: 126). Dolayısıyla, modernleşme Rusya'da bir anlamda elitlerin taşıyıcılığını yaptığı dış etkiler şeklinde algılanmaktaydı. Rus halkı, elitlerinin Batıya açılmasına neden olan ve atalardan kalan tüm geleneklerin reddedilmesini teşvik eden bu gelişmeleri tepkiyle karşılamış ve kendi köklerine bir ihanet olarak görmüştür. Bunun sonucu, halkın yatay kültürü ile devletin dikey ya da yüksek kültürü arasındaki kopukluk olmuştur. Yatay kültür, Rusya'da insan faaliyetlerinin bütün alanlarına girmiş, onlara bir yön vermiş, kendi çevresinde toplumsal birlikteliği sağlamaya çalışmıştır. Bu nedenle, halkın başka yerlerde daha gelişmiş bir kültür aramaya ihtiyacı kalmamıştır. Oysa Rus seçkinlerinin halkın geri kalanına kapalı, daha dar bir çerçeve içerisinde kaldıkları görülmektedir. Buna mukabil, devletin bu iki kesim arasındaki farkı kapamaya yönelik sonuç getirici herhangi bir girişimi de olmamıştır. Dolayısıyla halk kültürü ile elit kültürü arasındaki uçurum, Rus hayatının sürekli bir verisi olarak kalmıştır (d'Encausse 2003: 81-83, 95).

Devlet ile halk arasındaki kopukluk, Pugaçev ayaklanmasında (1773-1775) olduğu gibi, kimi zaman isyanlara yol açarken; Rus entelijensiyası arasında bu durumu sorunsallaştıran çeşitli fikirlerin ortaya çıkmasına da yol açmıştır. Özellikle II. Aleksander dönemde entelijensiya farklı bir görünüm kazanmış, genişlemiş ve Petro döneminin aksine, artık iktidar ile seçkinler arasındaki birliktelik son bulmuştur. Aslında bu, II. Katherina ve I. Nikolay'ın soyluları zayıflatarak eğitim yoluyla yeni seçkinler yaratmayı amaçlayan politikalarının da bir sonucudur. Bu politikalar neticesinde seçkinler, artık yalnızca soylular arasından çıkmamaya başlamıştı. Dolayısıyla iktidar ile kurulmuş olan geleneksel bağ da bir anlamda kopmuş oluyordu.

Yeni seçkinler genelde iktidardan ve politikadan uzak durmakta, politika ile ilgilenseler bile devlete ve hükümete muhalefeti, politika ile özdeşleştirmekteydiler. Bunun neticesinde iktidar, yalnızca daha önceden olduğu gibi toplumdan tecrit edilmiş olarak kalmıyor, aynı zamanda toplumla arasında köprü işlevi görmesi gereken bu kültür dünyasından da soyutlanmış oluyordu. İktidar ile seçkinler arasındaki bu kopukluk, entelijensiya olarak adlandırılan yeni seçkinlerin gelişmesiyle daha da ciddi bir hâl almıştı. Farklı kesimlerden ve fikirlerden oluşan entelijensiya, bir anlamda yerleşik sistem karşısındaki bir ret cephesi hâlini almıştı. Dahası, entelijensiya zamanla bir fikir kümeleşmesi olmanın da ötesine geçecek; farklı ortamlara yayılıp, daha da radikalleşen bir ideolojik topluluk hâline dönüşecektir. Elbette bunda, her türden bağımsız düşünceye karşı olan güvensizliği nedeniyle Rus siyasî sisteminin de katkısı bulunmaktadır (d'Encausse 2003: 168–169).

2.2. Rusya'da Modernleşme Karşıtlığı ve Gelenekçi Tepkiler

Modernleşme bir toplumda, özellikle de geç modernleşen toplumlarda, sarsıcı etkiler meydana getirebilen bir süreçtir. İlgili toplum bünyesinde o döneme değin varlığını sürdürmüş olan kültürel kalıplar ve kurumlar üzerinde yıkıcı etkiler yaratan bu süreç, doğal olarak beraberinde çeşitli kültürel tepkileri de getirebilmektedir (Ortaylı 2004: 14). Bu bağlamda modernleşmeye verilebilecek farklı ideolojik tepkilerden bahsetmek mümkündür. Bunlardan en temel olanları, modernleşmeyi bir kurtarıcı olarak gören yaklaşım ile onu ne pahasına olursa olsun karşı konulması gereken insanlık dışı bir baskı aracı olarak gören yaklaşımdır (Berger vd., 1985: 176). İkinci tip tepkilerin çoğu, modernleşmeden doğan hoşnutsuzlukları ortaya çıkaran yerlici nitelikteki tepkilerdir. Esasında modernleşme ve dolayısıyla Batılılaşma, neredeyse tüm Batı-dışı toplumlarda beraberinde bu tip tepkileri getiren bir süreç olarak tezahür etmektedir. Zira ilgili süreç bu tip toplumlarda daha ziyade bir aktarım şeklinde olmakta ve ontolojik değil, epistemolojik bir temelde inşa edilmektedir (Sarıbay 2002: 8–9, 304). Yine genel bir durum olarak, bu türden yerlici tepkiler Batı-dışı toplumlarda kendilerini Batı ile hesaplaşma biçiminde sunmakta ya da bu şekilde ortaya

çıkılmaktadır. Çünkü “modernizm ve onun kültürel coğrafyasını deyimleyen Batı ile hesaplaşmak, yerlililiği biçimlendiren esaslı bir âmidir” (Öğün 1999: 103).

Yerlici hareketlerin entelektüelleşmiş biçimi olan yerlici kültüralizm ise alt düzey ve basit bir yerlililikten farklı olarak, üst kültürün dil ve bağlamı ile ilintilidir. Dolayısıyla yerlici kültüralizm ile yerlici hareketler arasında çoğu zaman bir uyum yerine, gerilim söz konusu olabilmektedir. Her zaman mevcut otoriteye karşı bir muhalefet şeklinde ortaya çıkmaya bile, Rusya örneğinde yerlici kültüralizmin muhalif bir hâl aldığı söylenebilir. Rus yerlici kültüralizmi; geçmiş, gelenekleri ve mistik bir havaya sokulmuş olan kültürü ön plana çıkaran eleştirel bir bakış açısına sahiptir (Öğün 1999: 105, 114). Aslında modernleşmeci ve modernleşme karşıtı görüşler arasındaki temel farklılık da bu noktada ortaya çıkmaktadır. Modernleşme karşıtı görüşler, geleneksel sembollerin bir anlamda yeniden onaylanıp, sunulması yoluna gitmektedirler. Modernleşme karşıtı ideolojilerin aşırı uçları ise gelenekler açısından kutsal ve insanlık açısından değerli olan her şey için çarpışır ve modernleşmeye bu nedenle karşı çıkarlar. Bununla birlikte, günümüzde yerlici-gelenekçi kategoride görebileceğimiz tepkilerin modernliğe karşı doğrudan ve şiddetli bir muhalefet şeklinde karşımıza çıkmadığı görülmektedir. Bu hareketlerde temel kaygı, daha ziyade yaşamın geleneksel sembollerini ve desenlerini koruyarak, modernleşme ile gelişmeyi harmanlamaktır. Yani, bu tür tepkiler bir anlamda kontrollüdür ve modernleşmenin anî etkilerini geleneksel olanlarla sentezlemeyi amaçlamaktadır. Dolayısıyla buradaki asıl gaye, bir bakıma millî geleneklerin devam ettirilmesidir. Bir gelenekçi, geleneklerin her türlüşünü, hem de yalnızca bireysel alanda değil, aynı zamanda toplumsal alanda da sürdürmeyi amaçlar. Bu bakış açısına göre politika ve yasal kuruluşlar da geleneksel motiflerini korumalı ve devam ettirmelidir (Berger vd. 1985: 179-181).

Günümüz dünyasında modernleşmeye karşı verilen tepkilerin en güçlüşü milliyetçiliktir ve bu durum, Rusya için de geçerlidir. Her ne kadar millet ve millî devlet düşüncesinden doğan milliyetçilik gerçekte Batı yapısı bir düşünce ise de, özellikle Üçüncü Dünya’da milliyetçiliğin Batı karşıtı bir ideoloji hâline dönüşmesi söz konusu olmuştur. Bu haliyle milliyetçilik, bünyesinde sürekli bir şekilde modernleşme karşıtı güçleri barındıran bir ideoloji durumundadır (Berger vd. 1985: 185). Bilindiği gibi milliyetçilik, çağının ruhunu yansıttığı kadar eski motif, tahayyül ve fikirler ile de

ilintilidir. Çünkü milliyetçilik denilen şey, pek çok düzeyde faaliyet gösterir ve siyasî bir ideoloji ve toplumsal bir hareket olduğu kadar, aynı zamanda bir kültür biçimidir (A. Smith, 2004: 118). Günümüz Rus milliyetçiliği de aslında bu görünümü sergilemektedir. Her ne kadar modernleşme tartışması tâli bir hâl almış gibi görünse de, onun beslediği politik kültürün Batı karşıtlığı tüm hızıyla devam etmektedir. Bu bağlamda Rusya'daki Batı karşıtlığının ülkenin sorunlu modernleşme süreciyle birlikte ortaya çıktığı ve tarihsel süreç içerisinde değişikliklere uğrayarak günümüzdeki hâlini aldığı söylenebilir. Ana gövdesini gelenekçi-milliyetçi fikirlerin oluşturduğu Batı karşıtlığına, bugün için kimi jeopolitik ve jeostratejik gerekçeler de eklenmiş durumdadır. Dolayısıyla, günümüz Rusya'sındaki Batı karşıtı hareketleri anlamının yolu, bir anlamda Rus milliyetçi düşüncesinin doğasını ve tarihsel gelişimini anlamaktan geçmektedir. Bu nedenle çalışmanın bu bölümünde, öncelikle Rus milliyetçiliği ve onun gelenekle olan ilişkisi, milliyetçilik teorilerinin ışığında ele alınacak ve ayırt edici yönleri ortaya konmaya çalışılacaktır. Ardından, büyük oranda milliyetçiliğin etkisi altında olan ve bu ülkenin Batı ile ilişkilerini anlama bakımından büyük öneme sahip olduğunu düşündüğümüz Rus tarih tahayyülü incelenecektir.

2.3. Romantik ve Doğu Tipi Bir Düşünce Biçimi Olarak Rus Milliyetçiliği

Milliyetçilik doğası gereği muğlâk ve kuramsal açıdan tartışmalı bir kavramdır. Ana hatlarıyla ele alacak olursak, milliyetçiliğin üç temel varsayımından bahsetmek mümkündür. Burada, öncelikle belirgin ve kendine has bir ulusun var olduğu, bu ulusun diğer bütün çıkar ve değerlerden üstün olan çıkar ve değerlere sahip olduğu ve ulusun mümkün olduğunca bağımsız olması gerektiği var sayılır (Lecca 1998: 15). Bir ideoloji olarak bakıldığında ise milliyetçilik, bir meşrulaştırma ve seferber etme aracı olarak görülebilir. Bu doğrultuda tüm milliyetçiliklerin, bir iç ve dış düşman gösterme, tarihî kendi işine geldiği şekilde yorumlama ve propaganda aracılığıyla kitleleri seferber etme gibi amaçlar güttüğü söylenebilir. Milliyetçiliğin bu seferberlik çağrısı ise aslında ideolojik bir düşman, yozlaşan dünya, tahammül edilemez baskılar ve hakarete

uğranıldığı için aidiyetin acilen ifade edilmesi gibi tehditlere dayanır (Delannoı 1998: 32–33).

Bir takım işlevler yüklenmiş bir ideoloji olarak değil de bir düşünce biçimi olarak baktığımızda ise aslında tek bir milliyetçilikten bahsetmenin pek de mümkün olmadığı görülecektir. Dolayısıyla ilgili kavramın daha sağlıklı bir biçimde anlaşılabilmesi için, öncelikle kavrama dair kuramsal tartışmalara bakılması faydalı olacaktır. Bununla birlikte, buradaki amacın ilgili kavramın kuramsal izahını yapmak olmadığını da belirtmek gerekir. Amaç, Rus milliyetçiliğinin ayırt edici ve kendine özgü yanlarını söz konusu kuramsal tartışmaların yardımıyla ortaya koymaktır. Yukarıda da değinildiği üzere, yapılan kuramsal tartışmalarda ilgili kavramın en temelde modernist ve ilkçi milliyetçilik olmak üzere ikiye ayrılarak ele alındığı görölmektedir. Modernist yaklaşım, genel olarak millet ve milliyetçilik kavramlarını son birkaç yüzyıla ait kavramlar olarak görmektedir. Bu bağlamda, ilgili kavramların kapitalizm, sanayileşme ve merkezi devletin kurulması gibi modern süreçlerle ilişkilendirilmesi ya da onların bir ürünü olarak değerlendirilmesi söz konusudur (Özkırmımlı 1999: 98).

Bununla birlikte, modernist çizgideki milliyetçilik kuramlarının farklı türleri bulunmaktadır. Milleti tamamen modern bir yapı olarak görmeleri ise bu kuramların ortak paydasıdır (A. Smith 2004: 77). Örneğın Gellner, milliyetçiliğın modern çağa özgü ve sanayi devrimiyle ilişkilendirilmesi gereken bir olgu olduğu kanaatindedir. Ona göre insanlık tarihinin büyük bölümünde siyasî örgütlenmeler, milliyetçi ilkelere göre şekillenmemiştir. Yani, milliyetçilik bir anlamda ‘icat edilmiş’ ya da ‘keşfedilmiş’ bir şeydir. Bu açıdan bakıldığında, milliyetçilik ve onun inşa ettiği bir olgu olarak millet türdeş bir kültür, topluluk ve politik birlik oluşturma istencinin kristalize olduğu bir oluşumdur (Öğün 2000: 69–71; Özkırmımlı 1999: 152–153).

Modernist çizgide yer alan bir başka düşünür olan Hobsbawm ise milletleri ve milliyetçiliği siyasî çıkarlarla ilişkilendirerek açıklamaktadır. Hobsbawm’a göre millet, ne asli ne de değişmez bir toplumsal birim olmayıp, yakın döneme ait bir kavramdır. Yani, milletin ve onunla bağlantılı her şeyin temel karakteristiği, modernliğidir. Bu açıdan millet, ancak modern bir teritoryal devlet ile ilişkilendirilebildiği ölçüde toplumsal bir birimdir. Ayrıca, milletler bir devletin temelini oluşturmazlar; daha ziyade, onun kurulması sonucunda ortaya çıkarlar. Görüldüğu üzere, Hobsbawm bir

anlamda milliyetçilik kavramını millet kavramının öncülü olarak görmektedir (Hobsbawm 1995: 24, 29). Bu bakış açısından bakıldığında, her iki kavram da birer toplumsal mühendislik ürünüdür. Bu süreçte incelenmesi ve araştırılması gereken en önemli şey ise ‘icat edilmiş’ olan geleneklerdir. Bunlar, geçmiş ile bugün arasında bir köprü kurmakta ve süreklilik hissi yaratmaktadır. Aslında modern çağın ürünü olmalarına rağmen, bugünü ‘uygun’ bir geçmişe bağlayan gelenekler, toplumu oluşturan bireyler arasında birlik ve dayanışmayı artırma amacı güderler. Modernist bir bakış açısına sahip bir başka yazar olan Anderson da milletleri ‘hayal edilmiş’, ‘tasarlanmış’ birer siyasal topluluk ya da cemaat olarak görmektedir. Anderson’a göre milletler sınırlı, egemen ve bir cemaat olarak hayal edilirler (Özkırımlı 1999: 136–137; Anderson 1993: 20–21).

Modernist yorumların aksine, ilkçi milliyetçilik anlayışında milletler doğal ve eski çağlardan beri var olan yapılar olarak görülür. Yani milliyetçilik, modernleşme süreçleriyle ilişkili ve dolayısıyla daha yakın bir zamanın ürünü olan bir şey değildir. Modernist ve ilkçi yaklaşımların dışındaki üçüncü bir yol olarak da görülebilecek olan, ancak gerçekte ikincisine daha yakın olan, bir başka milliyetçilik okuyuşu da etno-sembolcü yaklaşımdır. Bu yaklaşımın en önemli temsilcisi olan Smith’e göre modern milliyetçilikler geçmiş etnik topluluklar dikkate alınmadan anlaşılabilir. Zira etnik bileşen pek çok topluluğun temelini oluşturur. Millet kim olduğu sorusunun yanıtı da milletlerin etnik kökenlerinde aranmalıdır (Özkırımlı 1999: 75, 203–204). Kısacası, Smith’e göre (2004: 88, 118) millet kavramından ne anladığımıza bağlı olarak, aslında milletlerin kökeni modern öncesi dönemlere değin götürmek mümkündür. Modern olan ise bir ideoloji ve bir dil olarak 18. yy.’ın sonlarına doğru siyasî arenada ortaya çıkan milliyetçiliktir.

Milliyetçilik üzerinde romantizmin de önemli etkileri söz konusudur. Bilindiği üzere romantizm, genel olarak iki yan anlama sahiptir. Bunlardan ilki Aydınlanmanın rasyonalizmine ve kozmopolitanizmine karşıtlık; ikincisi ise tarihsicilik, yani historisizm’dir. Dolayısıyla, romantik düşüncenin öncelikle Aydınlanmanın akıl ve duygu özdeşliğine dayanan ve aklın duygu üzerindeki önceliğini benimseyen kurgusunu reddettiği söylenebilir. Bu haliyle romantizm, modern medeniyetin rasyonalizmini

doğru bulmamakta ve tercihini, dinî ve mistik duyguların felsefî ve sanatsal anlatımlarda zengin olduğu Orta Çağ'a vermektedir (Thaden 1954: 500; Öğün 2000: 6). Romantiklerin mitlere verdiği önem de onları Aydınlanma geleneğinden ayırmaktadır. Çünkü Aydınlanmanın 'batıl' olarak gördüğu mitler, romantizm açısından ibadet ve saygı nesnelere hâline getirilmiştir. Romantik düşünce, duygular ve hayal gücüne de büyük önem vermektedir. Bu bağlamda duygusal bir durum olarak yurtseverlik de insana ait değerler hiyerarşisinin en üstünde konumlandırılır (Llobera 2007: 189).

Romantik düşüncenin en çok Alman milliyetçiliği üzerinde etkili olduğu söylenebilir. Greenfeld'in de belirttiği gibi, Alman milliyetçiliği romantik bir milliyetçiliktir; romantik düşünce Alman milliyetçiliğinin karakterinde kalıcı izler bırakmıştır (Greenfeld 2006–7: 33) Alman milliyetçiliği, aslında Fransız karşıtıdır ve bunda, Napolyon işgalinin yanı sıra Fransız söyleminin evrenselciliği de önemli bir rol oynamaktadır. Bu açıdan, idealizmden beslenen Alman kültürel milliyetçiliğinin Fransız ruhundan ilham alan medeniyetçiliğe karşı güçlü bir tepki olduğu söylenebilir. Bu tepki, zamanla Batı-dışında da modern dünyayı kuran bir akım hâline gelmiştir. Aydınlanmanın genel ve soyut kimlikleri yerine yerellik politikası içinde aidiyet, sadakat ve dayanışmanın şartlarını tanımlamaya çalışan romantik milliyetçilik, tanımlanmış ve sınırlandırılmış bir kolektivite olarak ulusu, bir anlamda aşkın bir varlık olarak Aydınlanma bireyinin karşısına çıkarmıştır (İrem 2006–7: 173–75).

Bilindiği üzere romantik Alman milliyetçiliği dil, millet ve devlet üçlüsünü birleştiren bir yaklaşıma sahiptir; millî toplulukları, benzersiz ve kendine özgü oluşumlar olarak görür (Özkırımlı 1999: 35). Alman düşüncesinde ulusun ortak bir dil, hatta etnik bir gruba doğrudan ait olmaya dayalı bir cemaat olarak görülmesi söz konusudur (Jaffrelot 1998: 54). Bu düşünce biçimi, yani romantik milliyetçilik, Fichte, Schelling ve Schiller gibi Alman düşünürler aracılığıyla Rusya'da ve Rus milliyetçiliğini üzerinde de etkili olmuştur. Ancak, hemen belirtelim ki, Batının Alman romantik reddiyesi Ruslar tarafından aynı argümanlar ile, ama Almanları da reddedilen bu Batıya dâhil ederek kabul edilmiştir (Kohn 1962:9).

Koyré'nin de belirttiği gibi, Rusya'da romantik düşünce milliyetçiliğe giden yolu açmıştı. Bilim ve siyaset hayatının olmadığı bir ülkede, Rus düşüncesini en çok uğraştıran sorunlar ise sanat ve tarih olmuştur. Romantik felsefenin, özellikle 1820'li

yıllarda Rusya’da etkin olmasının ise çeşitli nedenleri vardı. Felsefî ve estetik romantizmin ulus ilkesine metafizik bir değer veriyor olması; ulusal bir sanat, ulusal bir edebiyat, ulusal bir felsefe yaratmak gibi özlemlere gerekçeler sunuyor olması bu bağlamda önemlidir. 1840’lı yıllara gelindiğinde, romantik düşüncenin Rusya’da giderek güçlendiği görülür. İdealist ve milliyetçi olan bu akım, her halkın bir kendi özü ve düşünüşü olduğunu ve bunların her halkın özgün uygarlığında dile geldiğini söylemekteydi (Koyré 1994: 87-99, 135). Zaten, muhtemelen romantik milliyetçiliğin en önemli yanı da bir ulusun veya insanın ‘ulusal’ teklifine ve kendine özgü tarihsel gelişimine dair bu yorumudur (Thaden 1954: 502).

Milliyetçilik kuramlarında, bazen milliyetçilik ile siyasal toplum türleri arasında da bir ilişki kurulduğu görülür. Örneğin Lecca, toplum türlerinden hareketle üç farklı milliyetçilik biçiminden bahsedebileceğini düşünmektedir. Buna göre, ilk tip milliyetçilik İngiltere ve Amerika’da olduğu gibi bireyci, çoğulcu, özgürlükçü ve evrenselci milliyetçiliktir. İkinci tip milliyetçilik ise Almanya ve Rusya örneğinde olduğu gibi, Batıya karşı ortak bir hınçtan¹⁷ doğan ve doğası itibarıyla kolektivist, organik ve etnik olan milliyetçiliktir. Bu milliyetçilik türlerinden ilki, bireysel yurttaşlığı ve yurtseverliği geliştirirken; ikincisi, etnikliği ve tâbî olmayı önemsemektedir. Üçüncü tip milliyetçilik ise bir anlamda ilk iki tipin karışımı olan, melez nitelikteki Fransız milliyetçiliğidir (Lecca 1998: 15).

Kohn’un yapmış olduğu Doğu ve Batı tipi milliyetçilik ayrımı da yine siyasal toplum türleri ile milliyetçilik arasında bağlantı kuran bir başka yaklaşımdır. Aslında modernist-romantik milliyetçilik ayrımıyla da benzeşen bu ayrımına göre, milliyetçilik genel manada isteğe bağlı-Batı tipi milliyetçilik ve organik-Doğu tipi milliyetçilik olmak üzere ikiye ayrılabilir (Özkırımlı 1999: 55). Kohn’a göre, milleti ortak bir ülkede aynı yönetim ve yasalar altında yaşamakta olan insanların birliği ve kurumsallığı olarak gören rasyonel millet kavramı İngiltere, Fransa ve Amerika’da ortaya çıkmıştır. Bu durum, büyük oranda 18. yy. ortalarında bu devletlerde iktidarı ele geçiren orta sınıfın bir ürünüdür. Buna karşın, Doğu Avrupa’da böylesi bir orta sınıf gelişmemiştir. Orada milliyetçiliğin ve Napolyon’a karşı direnişin başını çekenler genellikle entelektüellerdi.

¹⁷ Özellikle Alman milliyetçiliğinde çeşitli nedenlerden ötürü Batıya duyulan hıncın belirleyici bir rolü bulunmaktadır (Ayrıntılı bilgi için bkz. Greenfeld, 2006–7: 49).

İktidardan dışlanmış ve sayıları az olan bu entelektüellerin milliyetçiliği, kaçınılmaz olarak, keskin ve otoriterdi. Bunlar, milleti de mistik bir ruh ve misyona sahip bir bütün olarak görmekteydi (A. Smith 2004: 131).

Kohn'un milliyetçilik türlerine ilişkin rasyonel-organik biçimindeki felsefi ayrımı, mevcut eleştirilere ve eksikliklerine rağmen önemli bir açıklayıcılık kapasitesine sahiptir. Burada, Batı milliyetçiliğinin politik bir oluşumun eseri ve bir millî devlet projesi olarak görülmesi söz konusudur. Oysa Doğu milliyetçiliği, sosyal ve politik koşullar açısından görece olarak geri kalmış bölgelerde, gecikmeli olarak ortaya çıkmış bir milliyetçilik biçimi olarak kabul edilmektedir. Öte yandan Batı milliyetçiliği, temel hareketlendiricisi Rönesans ve Reform hareketleri olan, dış müdahalelerden uzak bir biçimde ve yerlici güçlerin eseri olarak ortaya çıkmış bir milliyetçilik türüdür. Aydınlanmanın izlerini taşıyan Batı milliyetçiliğinin aksine, Doğu milliyetçiliği devlet ve iman arasında otoriter bir birlik oluşturmayı hedeflemektedir. Doğu milliyetçiliği dış kültürel etkilerden de rahatsızlık duyar (Öğün 2000: 78–79). Bu hâliyle Doğu milliyetçiliğini, bir anlamda Batılı uygulama ve fikirlerin yayılmacılığına maruz kalmış ülkelerin kendi millî kimliklerini yaratma ihtiyacından kaynaklanmış bir şey olarak da görmek mümkündür (Lecca 1998: 17).

Rus milliyetçiliğine ilişkin bu değerlendirmelerin ardından söylenmesi gereken belki de ilk şey, bu milliyetçiliğin temel referansının aslında Avrupa toplumu olduğudur. Özellikle 18. yy. sonrası Rusyası'nın milliyetçiliği, Rusya ile Batı arasındaki karmaşık ilişkilerden ayrı düşünülemez. Batıdan geri kalmaya dair genel bir duygu, özellikle geç 18. yy. ve 19. yy. Rusya'sında milliyetçiliğinin en önemli uyarıcısı ve şekillendiricisi hâline gelmiştir. Başlangıçta, bu geri kalmışlığı bir derece farklı olarak gören ve bunun kapatılabileceğine inanan Rus aydını, daha sonra milliyetçilik içgüdüsünün de etkisiyle romantik ve idealist bir metafiziki düşünceye yönelmiştir. Bunun neticesinde Rus milliyetçi içgüdüsünün giderek daha da bilinçli bir milliyetçiliğe dönüşmesi söz konusu olmuştur. Bu dönemin milliyetçileri, kendilerini Batının temsil ettiklerine karşı olmayla tanımlamaktaydılar. Fransız, Alman ya da Polonyalıların kibar ve aristokratik tavırlarına karşı, Rusofil diyebileceğimiz bu kesimler, köylü dünyeviliğini ve doğallığını ön plana çıkarmaktaydı (Koyré 1994: 136; Stein 1976: 404–405). Romantik düşünceyle de uyumlu olan bu yaklaşım, medeniyet tarafından

yozlaştırılmamış insanların sıradanlığına bir övgü niteliğindedir (Thaden 1954: 500). Bununla birlikte, tüm Batı karşıtlıklarına rağmen Russofillerin de aslında Batı Avrupa erdem kategorilerini seçtiği söylenebilir. Bunları Rus karakteristiği ile dolduran Russofiller, bu yolla Rusya'yı 'çökmüş' Batıdan daha 'medenî' bir hâle getirmiş oluyorlardı. Dolayısıyla bu şekilde Rusların Bizans/Tatar 'geri kalmışlığı' bir bakıma 'aç gözlü' ve 'militarist' Batıdan daha 'gelişmiş' ve 'ilerici' bir hâl almış oluyordu (Stein 1976: 404–408). Bu çarpıtma durumu, kendisini en iyi milliyetçiğin yoğun etkisi altında kalan Rus tarih tahayyülünde göstermektedir.

2.4. Rus Tarih Tahayyülü ve Milliyetçilik

Geçmişte yaşandığı varsayılan şanlı bir tarih, Rusya'nın büyük bir devlet olduğu/olması gerektiği yönündeki iddiaların temel dayanak noktalarından biridir. Peki, Rusya'nın gerçekten bahsedildiği gibi bir tarihî var mıdır? Kanaatimizce bu soruya verilecek yanıt, Rus kimliğinin ve dolayısıyla Rusya'nın Batı ile ilişkilerinin anlaşılabilmesi açısından oldukça önemlidir. Bu doğrultuda söylenebilecek ilk söz, Rus tarih tahayyülünün yoğun bir biçimde Rus milliyetçiliğinden etkilendiğidir. Milliyetçi tarih anlayışında, eskiden bir kopuş olduğu düşüncesi reddedilir. Çünkü bir milletin geçmişi, onun geleceğini hazırlamaktadır; geçmiş olmazsa, gelecek de olmaz. Bu nedenle, Rusya'daki yerlici-milliyetçi hareketler de tıpkı dünyanın geri kalanında olduğu gibi, geçmişi ve gelenekleri ön plana çıkaran bir anlayışa sahiptir. Milliyetçi tarih okuyuşunda gelenekten kopuk, düz çizgisel bir tarihsel ilerleyişin olabilirliği reddedilir. Büyük oranda efsanevi olan milliyetçi tarih anlayışı, tarihi bir yandan milletlerin tarihine indirgerken, diğer yandan karşılıklı etkileşim ve benzerlikleri reddeder; zıtlıklar ve eşitsizlikler üzerinde durur. Milliyetçiler, mensubu oldukları milletlerin tarih kadar eski oldukları iddiasındadırlar. Bir milletin tarihî ne kadar eskiye götürülebilirse, o millet o kadar muteber olacaktır. Kökler ve köklerin ne kadar derinde olduğu son derece önemlidir (Öğün 2000: 22-24, 63, 105).

Bu durum çoğu zaman tarihin yeniden yorumlanması sonucunu doğuran bir çabayı da beraberinde getirir. Elbette bu çaba içerisinde, yukarıda da belirtildiği üzere,

üstünlük duygusunu pekiştirecek bir 'altın çağın' icat edilmesi de bulunmaktadır. Altın çağ arayışı, 'öteki' tarafından tehdit edildiği söylenen 'kendi' kültürünü yenileme ve yeniden biçimlendirme açısından da önemlidir. Bir anlamda yeniden yorumlanan tarih aracılığıyla, 'öteki' karşısında kendi özüne bir üstünlük kazandırılması imkânı yaratılmış olur (Jaffrelot 1998: 69). Mesela 15. yüzyıl öncesi Rusyası'nın "gerçek demokrasi, eşitlik, refah ve mutluluk ülkesi" olduğunu ve o dönemin canlandırılması gerektiği yönündeki iddialar (Ortaylı 2004: 15), bir altın çağ arayışının yansımasıdır. Karamzin'in Moğol istilası öncesi dönem Rusya'sını Orta Çağ Avrupa'sının üzerinde bir dünya olarak gören bakış açısı bunun en iyi örneğidir (Thaden 1954: 514). 15. yy. öncesine dair bu türden iddiaların doğruluğu ise tartışmalıdır. Çünkü bilindiği gibi, 1000–1500 yılları arası dönem gerçekte steplerin, özellikle de Türkler ve Moğolların hâkimiyetinde geçmiştir (Sander 2000a: 48). Rus İmparatorluğu'nun büyük bir güç statüsüne ulaşması ise ancak 18. ve 19. yüzyılda gerçekleşmiştir. 16. yüzyılda bile Moskova Devleti, henüz güneye ve doğuya doğru bir yayılma içerisindeydi (Holden 1994: 23).

Ruslar, romantizmin de etkisiyle, gerçekte pek de ilgisi olmayan ama muhteşem bir tarih kurgusu geliştirmiştir. Bilindiği gibi romantizm, aydınlanma geleneğine karşı çıkan yeni bir tarih türü ortaya çıkarmıştır. Burada, geçmiş ve geçmişin hatıraları önemlidir. Bu nedenle geçmiş, yalnızca bilgi edinmek değildir; aynı zamanda içerisinde en yüce ve en değerli idealleri barındıran bir kaynaktır. Gelecek ise romantik tarih anlayışında çok önemsenen bir husus olmamıştır. Geçmişe duyulan bu saplantılı ilgide ve geçmişin böyle idealize edilmesinde dinin de önemli bir etkisi olduğunu belirtmek gerekir (Llobera 2007: 187–188). Ancak hemen belirtelim ki, bu şanlı tarihinin esasen bir hayal ürünü olduğuna dair şüpheler, bizzat Rus yazarların kendilerinde de mevcuttur. Karamzin'in çizmiş olduğu şanlı tarih şeması sıklıkla eleştiri konusu olmuştur. Coşkunsu bir tarih anlayışıyla Rusya'ya misyonlar yükleyen Nadejin bile bu durumun farkındadır (zikreden Koyré 1994: 122). Rusya tarihine ilişkin en ciddi eleştirileri ise Chaadayev'in yaptığı görülür. Ona göre Rusya, geçmişte bir çöldür; geri bir memleket ve bunun nedeni de Roma'dan ayrılmış olmasıdır. Roma kültüründen ayrılan Rusya, çürümüş ve gerilemiş olan Bizans'a bağlanmayı tercih etmiştir. Buna yakın bir görüş savunan Kohn da Rusya'nın Bizans orijini nedeniyle 18. yy.'a değin

Avrupa'dan tamamen ayrı kaldığını düşünmektedir. 19. yy.'da Batılı devletlerle bütünleşmeye başlayan Rusya, aynı dönemde bu ülkelerin kültürlerinden ve politik olaylarından da etkilenmiştir (Kohn 1991: 124–125, 143).

Rus tarih yazımı, özellikle de resmî tarih anlayışı, tarihsel süreç içerisinde bazı dönüşümler geçirmiştir. Saunders, 19. ve 20. yy. Rusya'sında tarih yazımının üç ana politik ilham kaynağı olduğu kanısındadır. Bunlardan ilki devlet mekanizmasını, ikincisi köylü komününü ve üçüncüsü ise Bolşevikleri yüceltir. Dolayısıyla ilkinde devlete sadakat (*gosudarstvennost*), ikincisinde bütün halk (*narodnost*) ve üçüncüsünde ise komünist parti (*partiinost*) olarak ifade edilebilecek soyut kavramlar ön plana çıkmaktadır. 1800–1850 dönemi Rusyası devletçi tarihçiliğin kaynağı iken; 1850–1900 döneminde popülist yönelimin gelişimi söz konusu olmuş, 20. yy. da ise Parti tarihine vurgu yükselmiştir. Hemen belirtelim ki, bu dönemselleştirmeler takribi bir biçimde yapılmaktadır. Zira statist (devletçi) ve popülist eğilimler aslında Bolşevizm döneminde de varlığını korumuştur. Kısacası, 1800'lerden itibaren Rus tarihçiliği ya devlete ya halka ya da partiye sadakat göstermiştir (Saunders 1984: 757, 771).

3. Rusya – Batı Karşıtlığı ve Çağdaş Rus Düşüncesinin Gelişimi

Kohn'a göre (1962: 3) antikitenin bitiminden beri Avrupa, Doğu ve Batı olarak ikiye ayrılmış durumdadır. İstanbul ve Roma, Doğulu ve Batılı imparatorluklar, Grek Ortodoks ve Roma Katolik Hıristiyanlığı gibi karşılaştırmalar hep bu bölünmeye işaret etmektedir. İstanbul'un Türkler tarafından fethedilmesi ve Orta Çağların sona ermesinden itibaren Rusya, Müslüman olmayan Doğu'nun en güçlü temsilcisi olarak ortaya çıkmıştır. İşte, Batı ile Rusya'nın birbirlerinden farklı olduğuna dair bu tespit, bir biçimde hem Batıda hem de Rusya'da kabul görmüştür. Bunu, tarafların birbirlerini tanımlama ve algılama biçimlerinden de açıkça görmek mümkündür. Öyle ki, yapılan değerlendirmelerin hemen hepsinde, Rusya ile Batının farklı olduğu varsayımı verili bir durummuş gibi kabul görmektedir. Rusya ile Batının birbirlerinden bazı alanlarda belli ölçülerde farklı olduğu doğrudur. Ancak bunun temelinde yatan nedenin ne olduğu sorusu, kapsamlı bir inceleme gerektirmektedir.

Szeftel, Batıda yapılan Avrupa'nın 'neresi' ya da 'ne' olduğuna dair tartışmalarının hemen hepsinde, Rusya'nın dışarıda bırakıldığına dikkat çekmektedir. Ranke'nin Avrupa'yı Cermen ve Romalı uluslardan ibaretmiş gibi gören yaklaşımı ile Reynold'un dilsel ve ırksal geçmişi itibarıyla Avrupa'yı Roma-Katolik inanca bağlı uluslarla ilişkilendiren yaklaşımı bunun en açık örnekleridir. Öte yandan, Halecki'nin coğrafi olarak Rusya dışında Avrupa'da kalan tüm ulusları Avrupalı olarak ele alan yaklaşımı da yine bu bağlamda iyi bir örnektir. Bu ve benzeri örneklerden de anlaşılacağı üzere, Batıda Rusya'yı Avrupa dışında gören genel bir eğilim bulunmaktadır. Ancak Szeftel'e göre, tarihsel değerlendirmelerdeki farklılığa karşın, Rusya'yı tarihin her döneminde Batının dışında kalan bir ulus olarak görmek pek de doğru bir yaklaşım değildir. Yani, ona göre Rus tarihî Avrupa'nın geri kalanından tümüyle farklı değildir. Örneğin 18. yy.'da merkantilizm ve serflik, tıpkı Rusya gibi Avrupa'nın geri kalanında da vardı. Sonraki yüzyılda Rusya'nın, Avusturya ve Prusya gibi Batının Cermen devletleri ile mutlakıyetçilik, serflik ve devletin ekonomik yaşamdaki rolü gibi konularda aynı değerleri paylaştığı görülür. Bu dönemlerde Rusya, kültürel yaşam açısından da Batılı olarak değerlendirilebilirdi. Geride kalma durumu ise büyük oranda 1848'de başlamış, ancak pek uzun sürmemiştir. Ruslar 1861'de serfliği kaldırmış, ardından 1864'de yapılan hukuk reformuyla mutlakıyet yasal açıdan sınırlandırılmıştır. Bununla birlikte, 1878'den 1905'e değin Avrupa'nın Hıristiyan ulusları arasında Rusya'nın, mutlak monarşisini koruyan tek devlet olduğu görülür. Ancak ekonomik ve hukuksal kurumları, sosyal sistemi ve kültürel faaliyetleri o dönemde Avrupa'nın geri kalanıyla aynı ilkelere dayanmaktaydı. Bu süreç, öyle ya da böyle 1917'ye değin devam edebilmiştir. Kısacası, 1917'ye kadar Rusya, tarihî ve kültürel açıdan Avrupa'nın o kadar da dışında kalmamıştır (bkz. Szeftel 1964a: 21–25).

Benzeri bir tespiti Pushkarev de yapmaktadır. Pushkarev'e göre Batıda Rus tarihine ilişkin değerlendirmeler genellikle buradaki hükümetlerin despotik olduğu, Rusların yaygın bir biçimde yabancı düşmanlığı yaptığı ya da Ruslar ile Batı arasında bir 'demir perde' bulunduğu şeklindeki bazı mesnetsiz varsayımlara dayanmaktadır. Ona göre bu türden genellemelere gidilmesi ve Rus tarihinin bütünüyle böyle görülmesi doğru bir tutum değildir. Yabancı düşmanlığı olarak adlandırılan durum, belki 16. ve 17. yy. Moskova Devleti için geçerlidir; ama bu da 'mekâna' değil 'zamana' bağlıdır.

Zira bu dönemde ulusal duygular, din ile yakın ilişki içerisinde ve farklı dinsel inançlar arasında bir hoşgörüden bahsetmek mümkün değildir. Avrupa’da yaşanan Otuz Yıl Savaşları bunun en açık kanıtıdır. Ayrıca, Moskova döneminden başlayarak Romanov hanedanlığı dönemine değin Batı, özellikle de Rus üst tabakaları arasında, yaygın bir kültürel etkiye sahip olmuştur. 18. yy.’dan itibaren bu kültürel bağımlılık ve taklitçilik daha da ileri gitmiştir. Rusya ile Batı arasında bir ‘demir perde’ ise sadece kısa süren I. Paul (1796–1801) döneminde söz konusu olmuştur. İdeolojik anlamda da Batı ile Rusya arasında yoğun bir ilişki bulunmaktadır. Örneğin I. Nikolay devrinin (1825–1855) ideolojik anlamda en aktif entelektüelleri, Batı düşüncesinin iki farklı akımından, Alman idealist felsefesi ile Fransız sosyalist düşüncesinden etkilenmişlerdir. Kant ve Fichte ile başlayan ve daha sonra Schelling ile devam eden Alman idealizmi, birçok Rus aydınını içinden çıkaracak olan 1830’ların Hegelci Stankevich Çevresi’nin oluşumunu sağlamıştır. Aynı yıllarda Herzen ve Ogarev gibi isimler etrafında, Saint-Simon ve Fourier gibi Fransız sosyalistlerinden etkilenen bir başka çevrenin oluştuğu görülür. Dolayısıyla, aslında 1917 öncesi dönemde Batı ile Rusya arasında hem ideolojik hem de kişisel anlamda, bazen kesintiye uğrasa bile, yoğun bir ilişki söz konusudur. Hâliyle ‘demir perde’ geleneksel bir şey değildir; sosyalist devrimin sonucudur (Pushkarev 1965: 139–147, 164).

Bu duruma karşın, tarafların birbirlerine yönelik değerlendirmeleri, var olduğu mutlak sayılan bir zıtlık üzerine kuruludur. Batıda Rusya, 18. ve 19. yüzyıllar boyunca Doğu’ya has otokratik, muhafazakâr ve baskıcı bir dev olarak sembolize edilmiştir. Batı Avrupa, kendisini bu zıtlıklar üzerinden tanımlamıştır. Aslında bu dönemde Rusya’nın kendi anlayışı da negatiftir (bkz. Stein 1976: 407–412). Lavrin, Rusya’nın Batıya ilişkin bu tutumunda ‘aşağılık’ duygusunun önemli bir rolü olduğunu iddia eder. Ancak bu duygu, özellikle 1812’de Napolyon’a karşı kazanılan zaferin ardından Çar I. Aleksander’in Avrupa işlerinde liderliği ele almasıyla azalmaya başlamıştır. Zaten bu yıllar, ‘Rus olan’ hemen her şeyin yüceltiildiği yıllar olarak da dikkat çekmektedir (Lavrin 1963: 274). Ruslardaki olumsuz Batı imajını pekiştiren ve bir anlamda ona meşruluk kazandıran çok sayıda politik olay bulunmaktadır. Toynbee’nin çok güzel bir biçimde açıkladığı üzere, Ruslar ülkelerinin 1941, 1915, 1812, 1709 ve 1610 yıllarında Batılılarca işgal edildiğini unutmuş değillerdir. Bu nedenle, tıpkı diğer Batı dışı

toplumlarda olduğu gibi, Ruslar için Batı modern zamanların arkaik saldırganıdır. Rusya'nın Batıdan algılamış olduğu bu tehdit, 13. yy.'dan 1945'e değin aralıksız olarak sürmüştür (Toynbee 1953: 54–55).

Şüphesiz Rusya ile Batı arasında bir takım kültürel farklılıklar da bulunmaktadır. Ancak anlaşıldığı üzere, bu iki dünyanın birbirlerinden köklü bir biçimde farklı olduğu şeklindeki abartılı yaklaşım, gerçekte kültürel olmaktan çok maddî-politik bir zemine oturmaktadır. Burada, 1917'de gerçekleşen devriminin çok açık bir etkisi söz konusudur. Szeftel'in de işaret ettiği gibi, 1917'den önce 'Batı' aslında Batı Avrupa anlamında kullanılırken, 'Rusya' ve 'Doğu' terimlerinin birbirlerinin yerine kullanıldığı pek görülmez. Fakat 1917 sonrası dönemde Rusya ve Doğu terimleri, politik açıdan adeta eş anlamlı hâle gelmiştir. Buna karşılık, yine aynı dönemde Batı kavramının da öncelikle Amerika'yı ifade eden bir terim hâline dönüştüğünü belirtmek gerekir. Bunun da ötesinde, bahsi geçen dönemden itibaren Doğu ve Batı kavramları coğrafi anlamlarını neredeyse tamamen yitirmiştir. Artık bu kavramlar 'Batı dünyası' ile Rusya arasındaki küresel rekabetin karakterini ifade eden bir hâl almıştır (Szeftel 1964a: 21).

Rusya ile Batı arasında, var olduğu verili bir durummuş gibi kabul gören zıtlık fikrinin kökenlerinin ağırlıklı olarak politik gerekçelere dayandığını gösteren tespitin ardından, bu fikrin Rus düşünce tarihî içindeki seyrine değinilmesi uygun olacaktır. Çünkü modernleşme ile gelenek arasındaki çatışmadan doğup geliştiğini düşündüğümüz çağdaş Rus düşüncesinde Batı ve onun değerleri hep ana tartışma konusu olmuştur. Bilindiği üzere, çağdaş Rus düşüncesinin ve entelektüel hayatının gelişiminde 19. yy. önemli bir yer tutmaktadır. Bu çerçevede öncelikle belirtilmesi gereken konu, dönemin Rus aydınlarının hemen tamamının Batıya dönük bir tutum içinde olduğu ve derin bir biçimde Batılılaştıklarıdır. Rusya'yı Avrupa'nın problemleri bağlamında ele alan Rus aydınlarının düşünceleri de büyük oranda Batı kaynaklı düşüncelerdi. Zaten 18. yy.'dan itibaren Rus üst tabakasında, Avrupa Aydınlanmasının kozmopolitan bakışı, kültürel ve sosyal yaşamın temel eğilimi konumundaydı (Thaden 1954: 502). Dolayısıyla Ruslar, fikrinsel anlamda Avrupa'nın edinimlerini kullanmakta ve onun tecrübelerinden istifade etmekteydiler. Bu açıdan bakıldığında, Rus sosyal düşüncesinin ortaya çıkışında Batının entelektüel ve kültürel etkisi, bir anlamda katalizör rolü görmüştür.

19. yy.'a ilişkin olarak belirtilmesi gereken bir diğer konu da dönemin Rus entelijensiyasının içinde bulunduğu koşulların ne denli zorlu olduğudur. Bu dönemde yaşanan siyasî baskılar, geri kalmışlığın yaratmış olduğu acil çözüm bekleyen sorunlar ve bunların neden olduğu acı, Rus aydınlarının hemen sonuç yaratmayacak nitelikteki konularla ilgilenmelerini engellemiştir. Dolayısıyla, felsefenin ontoloji ve epistemoloji gibi geleneksel konuları belli bir dereceye değin göz ardı edilmiş; ahlâk felsefesi, tarihî-felsefî sorunlar, siyasal ve dinsel konular gibi meselelere daha fazla ilgi gösterilmiştir (Walicki 1977: 1; Walicki, 1987: xiii). Stammler bu durumu, Rusya'nın Batı ve Orta Avrupa'daki uluslardan daha uzunca bir süre "Orta Çağ'a ait" ruhsal durumunu devam ettirmesi olarak açıklamaktadır. Bu, daha ziyade Doğu Ortodoksluğu etrafında dönen ve ağırlıklı olarak din eksenli olan bir düşünme biçimidir. Stammler'e göre, epistemolojik olmaktan ziyade ontolojik olan Rus düşüncesi, deneye dayalı-eleştirel değil, varoluşsaldır ve bir mutlakiyet arayışı içinde olduğu için rölativizme pek yer vermemektedir (Stammler 1960: 257).

Rus seçkinlerinin asıl tartışma konusu ise her zaman için 'Rusya'nın geleceği' olmuştur. Entelijensiya bu tartışmada Rusya'nın nasıl değişeceği, gelecekteki yerinin neresi olacağı ve nasıl bir gelişim göstereceği gibi sorulara cevap aramaktaydı. Dönemin Rus aydınlarının ve genelde tüm Rusların kendilerine sordukları soruların neredeyse tamamı ulusal kimlikleriyle ilgiliydi. Bu türden sorulara cevap arayan Ruslar, kendi durumlarına daha ilerideki ülkelerin perspektiflerinden bakmak ve bu ülkelerin kuramsal kavrayış yöntemlerini kullanmak gibi bir olanağa, yani bir anlamda "geri kalmışlığın ayrıcalığına" da sahip olmuşlardır. Ruslar, başlangıçta kendilerine somut ve tutarlı bir yol sunacaklarını düşündükleri Alman felsefesinden ve özellikle de Schelling'den fazlaca etkilenmişlerdir. Bilindiği üzere, 1815'den başlayarak 1830'lara değin Alman romantik felsefesi Rus entelektüelleri arasında yaygın kabul görmüştür. Bu bağlamda Alman romantik düşünür ve yazarlarının, Rus entelektüellerini kendi milletlerinin yapısını ve özgüllüklerini sorgulamaya ittiği söylenebilir (Walicki 1987: xv; Thaden 1954: 502).

Koyré'ye göre (1994: 19), çağdaş Rusya'nın bütün düşünce tarihini tek bir olgu, yani Rusya ile Batı arasındaki ilişkiler ve çelişkiler belirlemiş ve yönlendirmiştir. Avrupa uygarlığının Rusya'ya sızması ile birlikte iki sorun iyice belirginleşmiştir.

Bunlardan ilki, “Rusya ile Batı”, “Rusya ile Avrupa”, “ulusal varlık ile Batı uygarlığı” arasındaki ilişkiler sorunudur. İkinci sorun ise seçkinler ile yığın, entelijensiya ile halk arasındaki ilişkilerdir (Koyré 1994: 10). Bu sorunların büyük bir bölümü, Rusya’nın, Asya ile Avrupa’nın arasında kalmışlığından kaynaklanmaktaydı. Rusya’nın Batıya mı yoksa Doğu’ya mı ait olduğuna dair sorular etrafında yürütülen ve bir bakıma, kimlik ve kültür konularına ilişkin olan bu tartışmalar neticesinde Rus entelijensiyası Batıcılar ve Slavofiller olmak üzere ayrılmıştır (d’Encausse 2003: 171; Guins 1949: 273). Aslına bakılırsa, her iki tarafın da Rusya’ya karşı derin bir sevgisi bulunmaktaydı. Wehrschutz’un ifadesiyle (1998: 24) söyleyecek olursak, Slavofiller Rusya’yı anaları gibi severken, Batıcılar çocukları gibi sevmekteydi. Dolayısıyla, 19. yy. Rus düşüncesinin gelişimi de aslında bu iki rakip ekol etrafında şekillenmiştir. Slavofiller genel anlamda muhafazakârdırlar ve yerli geleneklere bağlıdırlar; Batıcılar ise ilerlemecidirler ve Batı Avrupa ile uyumludurlar (Florinsky 1947: 78; Saunders 1984: 764).

Buna rağmen, Slavofiller ile Batıcılar arasındaki ayrışmanın başlangıçta aslında çok da belirgin olmadığı söylenebilir. Bu ayrımın netleşmesi ise 1840’lı yılların ortalarından itibaren gerçekleşmiştir (Lavrin 1963: 284). Lavrin, Batıcılar ile Slavofiller arasındaki bu ayrışmayı, Büyük Petro’nun reformlarının ardından kaçınılmaz bir hâl alan Rus bilincindeki dikotominin ya da derin bir kırılmanın yansıması olarak görür. Ona göre Rusya, tıpkı Janus gibi, hep iki yüze sahip olmuştur. Bunlardan biri Batıya bakarken, diğeri Batıya olduğu kadar olmasa da Doğu’ya ve daha ziyade kendi ulusal ve kültürel karakterine bakmaktadır (Lavrin 1961a: 11). Kısacası, Slavofillerin ve Batıcıların ideolojileri ve politik oluşumları ancak Rusya’nın Batı Avrupa ile ilişkileri göz önünde tutularak anlaşılabilir.

4. Rus Politik Düşüncesinde Modernist ve Gelenekçi Akımlar ve Dış Politika

Yukarıda da belirtildiği üzere, modernleşme ile gelenek arasındaki gerilimin çağdaş Rus düşüncesinin gelişiminde önemli bir yeri bulunmaktadır. Bu gerilim, Rusların Batı algısı ve Batıya bakışları üzerinde de kalıcı etkiler yapmıştır. Bu etkilerin

taşıyıcılığını ise Rus toplumundaki hâkim düşünce akımları yapmıştır. Sahip oldukları farklı dış politik söylemler aracılığıyla bu akımlar, ülkenin tarihsel süreç boyunca izlemiş olduğu dış politika üzerinde belirleyici nitelikte etkiler yaratmışlardır. Bu nedenle, çalışmanın bu kısmı ilgili akımların dış politik söylemlerine, temel felsefi varsayımlarına ve Batıyı algılayış biçimlerine ayrılmıştır. Dış politik söylemlerin ön plana çıkarılmasında, benimsenen kuramsal pozisyonun da etkisi bulunmaktadır. Bilindiği gibi, söylem konstrüktivistlerin en çok üzerinde durduğu sosyo-kültürel faktörlerden biridir. Konstrüktivizm açısından söylem, her türden sosyal ilişkiyi anlamak için kilit bir kavramdır. Konuşma faaliyetleri ve bunlara verilen yanıtların aslında insan hayatını anlaşılabilir kıldığı düşünülmektedir. Çünkü insanlar dili, kendi ihtiyaçlarını hem ifade etmek hem de gidermek için kullanmaktadırlar (Gould 1998: 81). Onuf bu durumu, konstrüktivizm açısından “söylemek, yapmaktır” biçiminde ifade etmektedir. Konstrüktivist perspektiften bakıldığında, “konuşmak, tartışmasız bir biçimde, dünyayı her ne ise o yapmanın en önemli yoludur” (Onuf 1998: 59). Bunun da ötesinde, konstrüktivizme göre söylemler çıkarları ve inançları yansıtmakta ve şekillendirmektedir. Buradan hareketle, söylemin konstrüktivist yaklaşımlar açısından politik aktörlerin kendilerini ve çıkarlarını nasıl tanımladıklarına ilişkin belirleyici bir unsur olarak ele alındığı ileri sürülebilir (Walt 1998: 25).

Bu kuramsal değerlendirmenin ardından söylenebilecek ilk şey, Rus düşünce hayatındaki politik akımların en genel manada modernistler ve gelenekçiler olmak üzere ikiye ayrılarak ele alınabileceğidir. Çünkü daha en başında, Batıcılar ile Slavofiller arasında yaşanan tartışma da özü itibarıyla bir bakıma modernite ile geleneğin karşı karşıya gelmesidir. Daha sonraki dönemde ortaya çıkmış olan Komünizm ve Avrasyacılık gibi görüşleri de yine bu eksene oturtarak ele almak mümkündür. Her biri, kendi içinde farklı bir dış politik söylemi de barındıran bu düşünce akımları içinden Batıcılık ve Komünizm, her ne kadar Batıya yönelik bakışları farklı olsa da, aslında modernleşme projesine sıkı sıkıya bağlıdırlar. Buna karşılık, Slavofilizm ve Avrasyacılık açık bir biçimde Batı karşıtı, gelenekçi akımlar kategorisinde yer almaktadırlar. Kanaatimizce Rusya-Batı ilişkilerinin anlaşılabilmesi ve dolayısıyla Batının Rus dış politikasındaki yerinin kavranabilmesi için, öncelikle modernleşme-

gelenek çatışmasından doğup gelişmiş olan bu düşünce akımlarının ele alınması gerekmektedir.

4.1. Ait Olunan Bir Dünya Olarak Batı ve Batıcılık

Rusya’da Batılılaşma çabalarının Büyük Petro’nun reformları ile başladığı kabul edilir. Söz konusu reformlar sayesinde Rus devleti, askerî ve teknik alanlarda olabildiğince hızlı ve etkili bir biçimde gelişme göstermiştir. Bununla birlikte, bu dönemde ağırlıklı olarak, Aydınlanmanın kısa vadede sağlayacağı faydalar üzerine yoğunlaşıldığı görülür. II. Katherina döneminde (1762–1796) ise bu sürecin yol açabileceği toplumsal ve ahlakî etkiler ile ileride sağlayabileceği faydaların kıyaslanmaya başlandığına tanık olunur. Dolayısıyla, Rusya’da Aydınlanma düşüncesinin Petro’nun reformlarıyla ve zora dayalı olarak ülkenin yukarıdan aşağıya doğru Batılılaştırılması çabalarıyla başladığı kabul edilse bile, tarihçilerin özel anlamıyla Aydınlanmanın II. Katherina döneminden önce başlamadığını düşündükleri görülür (Walicki 1987: 1).

Batılı fikirlerin Rusya’da etkili olmaya başlaması ise başta Napolyon savaşları olmak üzere, esasen bu ülkenin Batı Avrupa ile sıkı ilişkiler kurmasına yol açan tarihî gelişmelerin bir sonucudur. Bu dönemde Batı uygarlığının havasına iyice kapılan seçkinlerin, Rusya ile Batı arasındaki zıtlığın da farkına varmaya başladıkları anlaşılmaktadır (Koyré 1994: 135). Nitekim Rus aydınları, bu süreçte Batıcılar ve Slavofiller olmak üzere ikiye ayrılmışlardır. Batıcılar olarak adlandırılan kesim, öncelikle Rus hümanistlerinden oluşmaktaydı. Gerçekte amaçları ulusal kurumların yerine Batılı olanları geçici olarak ikame etmek değil; Rus halkını, Avrupa evrensel kültürünün fikirleriyle eğiterek Rus ulusal gelişimini saygı göreceği süpernasyonel bir düzeye çıkarmaktı. Bununla birlikte, Batıcıların aslında herhangi bir ilkeler dizisi ile bağlı olmadığı görülür. Batıcılar, en genel ifadeyle, Avrupa bilimine inanan, anayasal hükümeti onaylayan, düşünce ve basın özgürlüğünü savunan, acı çeken ve genelde de platonik yapıdaki insanlardan oluşan heterojen bir gruptu (Florinsky 1947: 78).

Rusya'yı Avrupalı bir ulus olarak gören Batıcılar, bu iddialarını 15. yy. öncesi Kiev Rusya'sına dayandırmakta ve o zamanlar için bu şehrin, Batı ile yoğun ilişkiler içinde olduğunu iddia etmekteydiler. Yaklaşık 250 yıl süren Moğol hâkimiyeti ise onları Batıdan koparmıştır. Buna rağmen Rusya, hâlâ Avrupalı uluslar ailesine aittir. Tarihî, kültürü, coğrafyası ve etnografyası Asyalı olmaktan ziyade Avrupalıdır. Peki, Batıcıların bu iddiaları bütünüyle doğru mudur? Guins'in bu soruya vermiş olduğu yanıt olumsuzdur. Stalin'in 1941'de Japonya ile yaptığı saldırmazlık paktı sırasında söylediği "ikimiz de Asyalıyız ve birbirimizi anlıyoruz" sözüne dikkat çeken yazar, Sovyetlerin Asya'daki başarılarını da Rusların Asyalılara yakın olmasına bağlamaktadır (Guins 1949: 271–273). Bu yaklaşım biçimi, gerçekte birçok Batılı'nın Ruslara ve Rusya'ya bakış açısını da bir bakıma özetlemektedir.

Batıcılar, Rusya'nın çağdaşlaşmasında Batı etkisinin yaratmış olduğu olumlu etki üzerinde durmuşlardır ve bu etkinin sürmesini istemişler. Avrupa'yı bir 'öğretmen' ve 'eğitici' olarak görmekte olan Batıcılar, Büyük Petro reformlarına ise Rusya'ya gerçek medeniyet kapılarını açan bir olay olarak bakmaktaydılar (Iswolsky 1947: 16). Bu bağlamda Batıcılar için Rusya'nın kurtuluşu, Batı uygarlığının eksiksiz bir şekilde, tüm düşünce ve kurumlarıyla benimsenmesinden geçmekteydi. Özellikle Fransız siyasi düşüncesinin, Batıcıların başlangıçta beslendikleri ana kaynak olduğu söylenebilir (Koyré 1994: 12). Ancak Batıcılar, tek bir birleştirici ideoloji ve toplum felsefesi etrafında toplanmış türdeş bir akım da oluşturamazlar. Bunlar, daha ziyade içinde farklı yönlerde gelişme eğilimleri taşıyan gevşek bir birliktelikten ibarettirler. Batıcılar arasındaki kesin bölünme ise 1860'lı yıllara değin gerçekleşmemiştir. Bu tarihten itibaren Belinski çizgisindeki radikal demokratlar¹⁸ halkın çıkarlarını temsile yönelirken; liberaller soyluların konumlarını etkilemeyecek türden ılımlı reformları desteklemişlerdir (Walicki 1987: 123, 132).

Batıcı görüşlerin Rus tarihî ve kültürüne ilişkin bakış açısı, kimi zaman oldukça katı olmuş ve "Rusya'yı medeniyet dışı" olarak görmeye kadar gitmiştir. Örneğin ilk Batıcılardan biri olarak kabul edilen Chaadayev Rusya'nın Tanrı tarafından unutulmuş bir ülke olduğunu, geçmişinin ve geleceğinin olmadığını, medeniyete hiçbir katkısının

¹⁸ Özü itibarıyla Batıcı bir düşünür olan Belinski, 1830-40'lı yılların felsefi solu içinde yer almaktaydı ve Walicki'ye göre o bir radikal demokratı (Walicki 1987: 106, 110).

bulunmadığını ve dünyanın moral düzeyinde adeta bir boşluk yarattığını ifade etmekteydi. Ancak hemen belirtmek gerekir ki, bir Batıcı olmasına karşın Chaadayev liberal ya da demokrat değildir (İşyar 2003–4: 180; Walicki 1977: 7). Chaadayev’in ilgi duyduğu Batı, 1840’ların demokratik ve liberal Batısı değil, devrim çağı öncesi dönemin aristokratik Batısıdır. Dolayısıyla onun ilham kaynağı 1830 ve 1848 devrimlerinden etkilenmiş olan ‘ilerlemeci’ Avrupa değil; eski Avrupa ve onun geleneksel özgürlüğüdür. Chaadayev’in Batı medeniyetinin seküler yönlerini de reddettiği görülür. Dinî unsurun tarih ve yaşamdaki tek hakiki yol gösterici olduğunu düşünen Chaadayev, bu yönüyle Slavofillere benzemektedir. Ama hemen belirtmek gerekir ki, onun bahsettiği dinî ruh, Slavofillerin dediği gibi Rus Ortodoksluğunda değil, mezhepleşme ve Reform öncesi dönemin Katolik Batısında ve özellikle de Ortaçağa ait Katolik universalizmindedir (Lavrin 1963: 281; Kohn 1962: 38).

Chaadayev’i Slavofillerden ayıran asıl nokta ise, yukarıda belirtildiği üzere, tarihî ele alış biçimidir. Daha sonraki Batıcıların tarih anlayışını da etkileyecek olan bu bakış açısında göre Rusya, ne bir Doğu ne de bir Batı ülkesidir; tarihsel sürekliliği olmayan ve “moral birliktelikten” yoksun bir ülkedir (Walicki 1987: 80). Bununla birlikte, Chaadayev’in Rusya’nın geleceğine ilişkin büyük umutları vardı. Bu umutların kaynağı ise geçmişte değil, Avrupa ile kurulacak yakın işbirliğinde ve onun mirasını paylaşabilmekteydi. Herzen ve Belinski gibi isimler de Chaadayev’in izinden gitmişlerdir ve tıpkı onun gibi, Batıya ve geleceğe yönelik bir bakış açısı geliştirmişlerdir. Ancak onların ilham aldığı Batı, Chaadayev’den farklı olarak muhafazakâr Avrupa değil, 1848’lerin çalkantılı Avrupa’sı ve onun devrimci eğilimleridir. Oysa ne bir radikal ne de bir devrimci olan Chaadayev, eski Avrupa’nın kültürel hayatına ve Kutsal İttifak’ın Hıristiyan pasifizmine derin bir biçimde bağlılık duymaktaydı (Kohn 1962: 15, 35).

Batıcı düşünürlerden olan Belinski, Petro öncesi ve sonrası dönem Rusyası arasında kendince bir kıyaslama yapmıştır. Ona göre Petro öncesi dönem Rusya’sı, tıpkı Slavofillerin düşündükleri gibi, inanç ve gelenekleriyle birbirlerine sınıksız bağlanmış bir insanlar topluluğudur. Ancak buradan hareketle ulaştığı sonuç, Slavofillerinkinden oldukça farklıdır. Belinski’ye göre bu durum Rusya’da rasyonel düşüncenin ve bireyselliğin doğup, gelişmesine olanak vermemiş ve böylece toplumun dinamik bir

değişim geçirmesini engellemiştir. İşte bu nedenle, Belinski'ye göre Petro reformları çağdaş Rusya'ya ulaşma doğrultusunda atılmış ilk ve en kesin adımlardır. Büyük Petro'dan önce Rusya yalnızca bir "halk" (narod) idi, reformların başlattığı değişim ile bir "ulus" (natsiia) oldu (Walicki 1987: 124–125). Belinski Rusya'nın ihtiyacı olan şeyin inanç ya da mistisizm değil, hukuka ve bireysel haklara saygı olduğunu düşünmekteydi. Belinski ve takipçileri Rusya'nın geçmişini, Ortodoksluğu ve otokrasiyi yüceltiyor olmalarından dolayı Slavofillere karşıydılar. Onların amacı, Büyük Petro'nun 'işini' devam ettirmektir. Fakat Chaadayev'den farklı olarak, muhafazakâr değildiler ve Avrupa monarşisine karşıydılar (Kohn 1962: 116–118). Bir başka düşünür olan Herzen de genç Rus entelektüellerinin rehber olarak Batıyı gören devrimci ve rasyonalist kanadına dâhildi. Başlangıçtaki ılımlı liberal görüşlerini zamanla terk eden Herzen'in, 1840'lardan itibaren sosyalizme ve politik radikalizme doğru kaydığı görülmektedir (Florinsky 1947: 78; Kohn 1962: 116).

Batıcı görüşlerin tarihsel süreç içerisinde dönüşüm geçirdikleri görülür. Öyle ki, Rus Batıcılarının bir bölümü zamanla materyalizmin ve ateist bir sosyolojinin öğretilerini benimsemişlerdir (Iswolsky 1947: 17). Devrimci görüşlere yönelen ve bir biçimde devrim sürecinin içinde de yer alan Batıcı görüşlerin, Sovyetlerin dağılmasından sonra yeniden ortaya çıktığı görülmektedir. Hatta liberal ve demokratik çizgideki Batıcılar, bu dönemde kısa bir süre için de olsa iktidarı ele geçirebilmişlerdir. Günümüz Rusyası'nın Batıcıları olarak da ifade edebileceğimiz liberal kesimler, bu yeni dönemin hemen başlarında Demokratik Rusya hareketiyle ve Gaidar ve Kozyrev gibi önemli siyasetçiler aracılığıyla etkin olabilmeyi başarmışlardır. Bu liberal kesimlere göre Rusya, Soğuk Savaş dönemi boyunca kendi çıkarlarına karşı hareket etmiştir ve şimdi Batının bir parçası olabilmek için gerekli her türlü adımı da atmalıdır. Çünkü Batı, varlığını sürdürebilecek ve ilerici olan dünyadaki tek medeniyettir. Bu bağlamda Rusya'nın gerçek kimliğine yönelik tehdit Batıdan değil, kendi ekonomik geri kalmışlığından ve demokratik olmayan ülkelerle olan ortaklığından kaynaklanmaktadır. Rusya, yalnızca Batı tipi kurumlar geliştirerek ve "Batılı medenî uluslar" olarak nitelenen koalisyona katılarak bu tehditlere karşı koyabilir ve ekonomik ve siyasî geri kalmışlığının üstesinden gelebilir (Tsygankov 2003: 56).

Dolayısıyla, aslında günümüz Batıcıları da tıpkı klâsik Batıcılar gibi Rusya'yı Hıristiyan medeniyetinden türemiş bir Avrupa ülkesi olarak görmektedirler. Ancak nasıl bir Avrupalı olduğu konusu tartışmalıdır. Bu noktaya açıklık getirmeye çalışan Baranovsky'e göre bu konuda üç farklı görüşten bahsetmek mümkündür. Buna göre, Rusya'nın "mükemmel olmayan" bir Avrupalı olduğu ve dolayısıyla reformlara ihtiyaç duyduğunu düşünenler, Rusya'nın "çok iyi bir Avrupalı" olduğunu belirtenler ve Rusya'nın Bizans'a dayandığını ve doğudan gelen "diğer Avrupalı" olduğunu savunanlar olmak üzere üç farklı Batıcı yaklaşımdan söz etmek mümkündür (aktaran İşyar 2004: 9–10). Buradan da anlaşılacağı üzere, Rusların en azından bir bölümü, hâlâ kendilerini Batı karşısında 'geri kalmış' bir ülke olarak görmektedirler. Belirtildiği üzere, bu geri kalmışlık takıntısı ve bunu telafi etme doğrultusundaki çabalar Ruslarda eskiden beri vardır ve bu doğrultuda çeşitli stratejilerin geliştirilmesi söz konusu olmuştur. Dolayısıyla günümüz Rusyası'nın yaşamış olduğu bu sorun, aslında bir bakıma yüzyıllar boyunca Rusların içinde yaşadıkları bu problemin bir yansımasıdır (d'Encausse 2003: 39–40).

4.2. İdeolojik Bir Rakip Olarak Batı ve Marksizm

Marksizm, Ekim Devrimi ile birlikte Çarlık Rusya'nın yerine kurulan Sovyetler Birliği'nin bir anlamda resmî ideolojisi olmuştur. Marksist düşüncenin bu ülkedeki varlığı, Rusya ile Batı arasında yaşanan yoğun etkileşimin bir sonucu olarak, entelijensiya arasında bu görüşün destek kazanmaya başladığı 1890'lı yıllara dayanır. Bu tarihlerden itibaren Marksizm, Rusya'da etkili bir akım hâline gelmiş ve entelijensiyanın yanı sıra, işçiler arasında da yaygın bir biçimde kabul görmüştür (Pushkarev 1965: 150; Walicki 1987: 385). Bununla birlikte, sosyalist düşüncenin Rusya'daki varlığı daha da eskiler gider. Lenin'den çok daha önceleri Herzen'nin (1812–1870) "Rus Sosyalizmi" görüşünü ortaya attığı bilinmektedir. Fransız sosyalistlerinden ve özellikle de Saint Simon düşüncesinden yoğun bir biçimde etkilenmiş olan Herzen, bir tür Dekabrist devrim geleneğini takip etmekteydi (Florinsky 1947: 78). Rus sosyalizminin kurucusu olarak da kabul edilen Herzen'in bu fikri,

aslında 1840'lı yıllarda Slavofiller ile Batıcılar arasında sürüp giden tartışmalardan doğup, gelişmişti. Slavofillerin saf Rus ilkelerini yansıttığı iddiası ile sıklıkla atıf yaptıkları arkaik Rus köy komünü olan *mir* ve onun kolektivizmi, Herzen'in Rus sosyalizmi fikrinin de temelini oluşturmaktaydı (Walicki 1987: 152; Kohn 1962: 116).

Plekhanov ise Rusya'daki Marksist düşüncenin aslında Rus batıcılığının bir devamı olduğu kanaatindedir. Ona göre Rus işçi sınıfının 'büyük misyonu' da bir bakıma Petro'nun yarım kalan 'işini' tamamlamaktır (aktaran Walicki 1977: 40). Bilindiği üzere Marksistlerin öngördüğü Rus gelişme modeli de tıpkı diğer Batıcı görüşler gibi, açık bir biçimde geleneksel yollara karşı modernizasyonu savunmaktadır. Farklı eğilimlerin varlığına karşın, Rusya'daki devrimin asıl amacının ülkenin modernleşmesini sağlamak olduğunu Lenin de ifade etmiştir. Yani, Lenin de bir anlamda Rusya'nın modernleşmesinin ve Batı ile bütünleşmesinin peşindedir. Lenin'den sonra gelen Stalin'in de amacı yine ülkesini modernleştirmek ve Batılılaştırmak olmuştur¹⁹. Ancak kurdukları siyasal sistem tam tersi bir etki yaratmış, Rusya'yı Batı dünyasından ve bu doğrultudaki tarihsel yöneliminden uzaklaştırarak, bir anlamda Avrupa'dan kopmasına yol açmıştır (Berger vd. 1985: 187; d'Encausse 2003: 205–211). Bununla birlikte, pratik politika açısından sonucu ülkeyi Batı'dan uzaklaştırmak olmuş olsa bile Sovyet rejiminin açık bir biçimde modernist olduğunu ve ülkenin modernleşme çabalarının bu dönemde de sürdüğünü belirtmek gerekir.

Burada belirtilmesi gereken bir diğer konu ise, modernist bir ideoloji olmasına karşın Marksizmin Rusya'da uygulama bulmuş olan hâlinin içinde birçok geleneksel unsuru barındırdığıdır. Toynbee'nin de belirttiği üzere (1953: 57), normalde Rusya'da komünizm asla resmî bir ideoloji hâline gelemezdi. Çünkü içinde Rus geleneğine dair hiç bir şey yoktu; yalnızca Batıdan alınmış bir ideolojydi. Aslında Marksist dogmanın Rusya'ya dışarıdan geldiği ve Batılı bir düşünce biçimi olduğu doğrudur. Birçok unsuru, Alman idealist felsefesinden ve erken 19. yy. İngiliz politik iktisadından türemiştir. Fakat tıpkı Bizans Ortodoksluğu gibi, Marksizm de kısa zamanda ulusallaşmış ve adeta bir 'Rus Kilisesi' hâline gelmiştir (Kohn 1962: 29).

¹⁹ Sovyetler Birliği özelinde Marksist sosyalizm, önce Lenin ve ardından Stalin tarafından yorumlandığı şekliyle, iki temel fonksiyona sahipti. Bunlardan ilki sanayileşme sürecindeki bir toplumun devrimci istençlerini kanalize etmek, ikincisi ise modern bir sanayi devleti oluşturmak amacıyla topluma rehberlik etmektir (Ulam 1959: 155).

Sovyet düşüncesindeki geleneksel unsurların varlığını Lenin'in kendisinde de görmek mümkündür. Kohn'a göre (1962: 235–236) gerçekte bir enternasyonalist olan Lenin, buna karşın dünyaya Rus gözleri ile bakmaktaydı. Bu bağlamda Batılı sosyalistleri, özellikle Marksizmin demokratik unsurlarına yaptıkları vurgu nedeniyle Batılı sosyal demokratları, Marksizme ihanet edenler olarak gören Lenin, Moskova'nın Üçüncü Enternasyonal'ini gerçek Marksizmin koruyucusu olarak ilân etmişti. İleride de görüleceği üzere, bu yaklaşım Rus gelenekçi düşüncesinin Ortodoks Rusya'yı Üçüncü Roma olarak gören yaklaşımıyla büyük bir benzerlik göstermektedir. Sovyet düşüncesinde geleneksel unsurların izini, bu ülkede yapılan kültüre ilişkin tartışmalarda da görmek mümkündür. Sovyet liderleri aslında kendi kültürlerini Batı kültürünün bir mirasçısı olarak görmekteydiler. Bununla birlikte, Batı kültürünün temelleri üzerinde yükseldiği söylenen Sovyet kültürünün içinde Doğu kültürünü de barındırdığı düşünülmekteydi. Batı ve Doğu kültürlerinin karışımından ortaya çıkan bu yeni kültür biçiminin ise her ikisinden de üstün olduğu iddia edilmekteydi. Ayrıca Sovyetler'de Batının çürümüş bir durumda olduğuna ve Sovyetler Birliği'nin genç ve zengin kültürü ile onun yerini alacağına dair bir inanç da bulunmaktaydı. Bu bakış açısına göre Sovyetler; ne çürümekte ve yıkılmakta olan Batıya, ne de Batının materyalist kültürü ile dönüştürülüp, Sovyet siyasî düşüncesi ile yeniden eğitilmesi gereken Doğu'ya aitti (bkz. Guins 1949: 281–283). Sovyet düşüncesi, Rus kültürünün kendine özgü bir kültür olduğu ve Batının kültürel anlamda bir çöküş yaşadığına dair iddialarıyla gelenekçi Slavofil düşünceye; bu kültürün Batı ve Doğu kültürlerinin bir karışımı olduğu yönündeki yaklaşımıyla da Avrasyacılığa benzemektedir.

Devrimden iki ay kadar sonra ülkenin başkentinin Moskova'ya taşınması ve Kremlin'in yeni rejimin merkezi hâline getirilmesi de gelenekçi yönelimin bir yansıması olarak da görülebilir. Nitekim başlangıcında akıl ve ilim üzerine kurulacağı ilân edilen yeni düzen, eski rejimin sembolleri olan Moskova ve Kremlin'e yönelmişti. Bu geri çekiliş ile Rusya, bir anlamda yeniden kapalı bir toplum hâline gelmiş ve bir kez daha 'Üçüncü Roma', 'Kutsal Rusya' olarak Avrupa'nın karşısına çıkmıştı (Kohn 1962: 32–33; 1991: 226). Kısacası, felsefî anlamda Batı kökenli bir ideoloji olan Bolşevizm, bir bakıma fiiliyatta Batı karşıtı bir ideoloji hâlini almıştı. Bolşevik düşünce, Rusya'nın içinde bulunduğu sorunların kaynağı olarak Batılı değerleri ve Batılı olma

uğruna yapılan reformları görmekteydi. Bu yanıyla Roma-Germen kültürüne karşı olan gelenekçi akımlara benzemesine rağmen, ileride de görüleceği üzere, Bolşevizm başta Avrasyacılık olmak üzere, bu tür akımlar tarafından²⁰ karşıtı olduğunu söylediği Batı medeniyetinin bir parçası olarak değerlendirilmektedir (bkz. İşyar 2003–4: 204, 210).

Dolayısıyla, Sovyetler Birliği'nin politik hayatına dair incelemelerde Marksizm yerine Sovyet ideolojisi²¹ tâbirini kullanmak belki de daha doğru olacaktır. Sovyet ideolojisinden kasıt ise Kremlin'in herhangi bir nokta ve zamandaki resmî dünya görüşüdür. Bu ideoloji, ağırlıklı olarak üç unsurdan oluşmaktaydı. Bunlardan ilki, Sovyet liderlerinin kişilikleridir. Diğer unsurlar ise Marksist teorinin varsayımları ve politik direktifleri ile Rus komünist hareketinin kök saldıği, politik güç kazandığı ve kazanımlarını korumak ve genişletmek amacıyla içinde mücadele ettiği tarihsel koşullardır (Clemens 1964: 8). Sovyet ideolojisi aslında fikirler, inançlar ve resmî olarak oluşturulmuş düşünceler örüntüsünden oluşmaktaydı; ama aynı zamanda felsefe, kozmoloji, tarih, sosyoloji ve psikolojinin tuhaf bir karışımı görünümündeydi. Bu hâliyle geçmişteki, şimdiki ve gelecekteki her şeyin toplu bir izahını içermekteydi (Triska 1958: 70).

1990'lı yıllara değin ülkenin resmî söylemini de belirleyen bu ideoloji, sürekli bir biçimde değışim göstermiştir. Buna karşın, Sovyetlerin izlediği tüm politikaların daima klâsik Marksist-Leninist yaklaşımlarla ilişkilendirilerek meşru kılınmaya çalışıldığı görülür. Yerel ya da uluslararası olsun, tüm Sovyet politikası bu teori ile açıklanmaya çalışılmıştır (Light 1988: 111). Dolayısıyla, her ne kadar Sovyet ideolojisinin Marksizm'den farklı olduğu söylene de, Ulam'ın da belirttiği gibi (1959: 155), Marksın ve Engels'in orijinal doktrinleri Sovyetler Birliği'nin resmî amentüsü olma konumundadır. Bir başka ifadeyle, Sovyet ideolojisinin temelini Marksizm-Leninizm oluşturmaktadır (Armaoğlu 1972: 286). Bununla birlikte, bu ideoloji içerisinde Lenin'in görüşlerinin ağırlıklı olduğunu da belirtmek gerekir. Gerek Lenin,

²⁰ Örneğin Slavofil düşünce, Rusya'da devrimci hareketin büyümesini yabancı Batı etkisinin bir ürünü olarak görmüştür. 1870'den sonra giderek büyüyen devrimci hareket, Rusların geleneksel, dinî ve otokratik temellerine bir tehdit olarak değerlendirilmiştir (Kohn 1962: 107-108).

²¹ İdeolojiyi, en genel biçimde bir toplumdaki bireylerin düşünce biçimine hâkim olan ve ilgili toplumun yaşam biçimi üzerinde şekillendirici bir rol oynayan, dolayısıyla onun iç ve dış politikasını etkileyen değerler sisteminin bütünü olarak tanımlamak mümkündür. İdeolojinin dış politikayı etkileme oranı ise toplumdaki topluma değışmekle birlikte, kapalı toplumlarda daha fazladır (Gönlübol 1968: 164–165).

gerekse onu izleyen diğer Sovyet liderleri Marksizm üzerinde bazı değişiklikler yapmışlardır. Bu değişikliklerin iki temel amacı olduğu söylenebilir. Bunlardan ilki, yukarıda da ifade edilmeye çalışıldığı üzere, Marksizmi Rus gelenekleri ile uygun bir şekilde sokmak, yani onu Ruslaştırmaktır. Diğeri ise Marksizmin değişen ulusal ve uluslararası koşullara uydurulmasıdır (Gönlübol 1968: 166–167).

Marksizm, Sovyet dönemi dış politikasının kuramsal analizi bakımından da tek başına yeterli değildir. Bunun en önemli nedeni, Marksist kuramın bizatihi kendisinin uluslararası ilişkilere dair açık bir yaklaşımının bulunmıyışdır²². Yani, enternasyonalist söylemine karşın Marksizm özgün bir uluslararası ilişkiler kuramına²³ sahip değildir (Canbolat 2006: 78). Marksizm, milliyetçilikle birlikte²⁴ uluslararası ilişkiler kuramını da göz ardı etmiştir (bkz. Kubalkova and Cruickshank 1985). Ne Marks ve Lenin, ne de Stalin gerçekte uluslararası teoriye yönelik sistematik bir katkı sağlayabilmiştir. Bununla birlikte, Lenin'in emperyalizm teorisi bu bağlamdaki en önemli adımdır ve uluslararası politikaya dair az da olsa bir şeyler söylemektedir (Wight 1995: 24). Ancak Marksist ideolojinin ütopyacı yanları, uzun dönem vizyonunun bir parçası olarak, Sovyet dış politikasında gerekli olan eylemi rasyonalize edici ve meşrulaştırıcı bir rol oynamaktadır. Yani söz konusu ideoloji burada izlenen politikayı rasyonalize eden ve meşrulaştıran bir işlev görmüştür (Brzezinski 1960: 268; Gönlübol 1968: 168). Ancak hemen belirtmek gerekir ki, ideolojinin Rus dış politikasındaki yeri her zaman için tartışmalı bir konudur. Tarihsel perspektiften bakıldığında, ideolojinin hiçbir zaman Sovyet davranışını belirlemede tek başına etkili olmadığı görülür. Kapasite, algılanan

²² Marksist teorinin Uluslararası İlişkiler'e dair özgün varsayımlar geliştirmesi, daha ziyade Frankfurt Okulu anlamındaki Eleştirel Teori'nin ve özellikle de neo-Marksist görüşlerin ortaya çıkmasıyla birlikte söz konusu olmuştur. 'Sömürü' ve 'ezilen proletarya' gibi Marks tarafından geliştirilmiş bir takım kavramları kullanması ve yerel ve uluslararası ekonomik süreçleri uluslararası sistemin temel açıklayıcı yönleri olarak ele alması bakımından klâsik Marksizme benzeyen; fakat Marks, Engels ve Lenin tarafından oluşturulmuş olan kavramsal ve metodolojik aygıtları kullanmada onun kadar katı davranmayan neo-Marksist görüşlerin Uluslararası İlişkilere etkisi, üç temel teorik katkı vasıtasıyla söz konusu olmuştur. Bunlardan ilki bağımlılık/kalkınma çalışmaları, ikincisi 'dünya sistemi' görüşü ve üçüncüsü ise ne-Gramscian yaklaşımdır (Detaylı bilgi için bkz. H. Smith, 1994: 146-147).

²³ Gerçekten de Marksizm'in bizatihi kendisinin bir uluslararası ilişkiler görüşüne sahip olmadığı söylenebilir. Ancak bu görüşün Sovyetlerde uygulama bulmuş hali olan Sovyet ideolojisinin, yani Marksist-Leninist çizginin, belli bir uluslararası ilişkiler kavrayışı bulunmaktadır ve çalışmada da bu esas alınmaktadır.

²⁴ Klâsik Marksist yaklaşım, milliyetçiliği emperyalizm ile sömürgecilik karşıtlığı arasındaki mücadele olarak tarif eder. Bu mücadele esas olarak ideoloji örtüsü altında kendi ekonomik çıkarlarını kovalayan kapitalist sınıfların ve yerli burjuvazinin faaliyetlerine dayanır. Bu bağlamda milliyetçilik ortadan kalkmaya mahkûm arkaik bir durumdur (Jaffrelot 1998: 55).

fırsatlar, liderlerin kişilikleri, içsel gruplar ve çıkar farklılıkları, kurumsal ve fonksiyonel baskılar sonucu oluşan aşırı istekler gibi diğer değişkenlerin de burada etkili olmuştur. Sovyet davranışı üzerinde etkili olan diğer unsurlara bağlı olarak ideolojinin etkisi bazı dönemlerde artarken, bazı dönemlerde ise nispeten azalmıştır. Sözü edilen bu değişken karakter, ideolojinin Sovyet politikasındaki yerini tartışmalı bir hâle getirmiştir (Aspaturian 1969: 593).

Kısacası, önemli bir unsur olmasına karşın Sovyet Rusya'da tüm politikanın ideoloji çerçevesinde oluşturulmadığı söylenebilir. Zaten ideolojinin ne oranda belirleyici olduğunu tespit etmek de oldukça güçtür. Örneğin Stalin, Kruşçev ya da onların takipçileri, izledikleri politikalarla öncelikle kendi güçlerini arttırmak da istemiş olabilirler (Ulam 1959: 155). Light'ın da belirttiği gibi (1998: 112), Marksist-Leninist inanç sistemi ile Sovyet politikası arasında önemli bir ilişkinin varlığından söz edilebilse bile, Sovyet dış politikası tamamıyla bu teoriye dayandırılmaz. Bununla birlikte, yukarıda da ifade edilmeye çalışıldığı üzere, Marksizmin mirası Sovyetlerin uluslararası ilişkilere dair mutlak görüşünün her zaman için önemli bir parçası olmuştur. Bunu, Sovyetlerin dış politikaya ilişkin yaklaşımının iki genel özelliğinde görmek mümkündür. Öncelikle, Sovyet düşüncesi uluslararası ilişkilerde önemli bir rol oynayan devletlerin içlerindeki ekonomik ve sosyal gelişmelere yoğun bir ilgi göstermekteydi²⁵. Ayrıca, Sovyet düşüncesi dünyayı ekonomik gelişme ve sınıf çatışmaları kategorilerine göre, Marksist bir prizmadan görmektedir (Ulam 1959: 157). Sovyetler Birliği'nin uluslararası ilişkilere bakışı, genelde çatışmacı bir perspektife sahip olmuştur. Tüm maddî gerçeklerin antagonistik zıtlıkların çatışması yoluyla değiştiğine dair bir varsayımın burada hâkim olduğu görülür. Bu çatışma durumu, sosyalizm bir dünya sistemi oluncaya, yani tüm dünyaya yayılıncaya değin sürecek olan sosyal gelişimin de temel kuralıdır.

²⁵ Sovyet ideolojisinin dış politika açısından en önemli yanı, şüphesiz toplumların iç dinamikleriyle de ilgileniyor olmasıdır. Batıdaki birçok devlet adamının görüşü, ulus devletlerin ortaya çıkışıyla ilişkilendirilen uluslararası ilişkiler imajınca biçimlendirilmekteydi. Sovyet önderlerinin Batıda yaygın olan ve uluslararası ilişkileri devletlerin ulusal amaçlarına ulaşmak için birbirlerini karşılıklı etkileme çabasından ibaret gören yaklaşımı da reddettiği söylenebilir. Onların bakış açısına göre dünya, ulusal çıkarların yanı sıra farklı türden yerel, sosyal, ekonomik, siyasî vb. çıkarlar arasındaki bir mücadele alanıydı. Bu bağlamda ulus devletlerin karşılıklı etkileşimleri, uluslararası ilişkilerin yalnızca bir boyutunu ve çoğu zaman da resmî boyutunu teşkil etmekteydi. Uluslararası ilişkileri doğru anlayabilmek için, toplum içerisinde dinamik bir şekilde bir arada bulunan farklı güçler arasındaki etkileşim sürecini ve onların davranış biçimlerini de yeterince anlamak gerekmekteydi (Brzezinski 1960: 270-274).

Kısacası Marksist doktrinin, Rus devrim tecrübesinin, sosyo-ekonomik geri kalmışlığın ve iktidardaki Bolşevik partisinin çıkarlarının bir karşımı olarak da görebileceğimiz Sovyet düşüncesi, dünya üzerindeki sosyal gelişmelerin, net bir biçimde tanımlanabilecek bir dikotomi temelinde işlediğine dair bir kavrayışa sahipti. Bu dikotomi, oluşmakta olan ‘sosyalist’ devlet ile dünyanın geri kalanı arasında yaşanan uzlaştırılmaz bir düşmanlığın da kanıtıydı. Bu yaklaşımın bir sonucu olarak, sosyalizme karşı komplocu bir paranoyak dünya imajının varlığı kabul görmekteydi (Brzezinski 1960: 268-269). Bu imajın bir yansıması olarak, dünyanın iki kampa ayrıldığı düşünülmekteydi. Bir tarafta barışı ve düzeni ifade eden sosyalizm bulunurken; diğer tarafta kaos, savaş ve sömürgeye dayanan emperyalizm yer almaktaydı (Ploetz 2006: 354).

4.3. Karşı Konulması Gereken Bir Dünya Olarak Batı ve Slavofil Düşünce

Yukarıda da değinildiği üzere, Rus tarihinde 1830’lu yıllar, Batıcılar ile Slavofiller arasındaki ayrışmanın başladığı dönemdir. Günümüze değin sürecek olan bu tartışmanın Slavofilizm²⁶ kanadı, özünde romantik muhafazakârlığın ‘Rus olan’ bir biçimiydi. Tarihsel perspektiften bakıldığında, bu düşüncenin aslında Avrupa tutucu romantizminin bir yansıması olduğu görülür. Bununla birlikte, Slavofillerin Avrupa eleştirisi, kapitalist Avrupa’nın romantik ve tutucu bir bakış açısından eleştirisi değildir. Buradaki tutuculuk, içinde yaşanan düzenin savunulmasından çok, yitik bir ideale ve geçmişin ideal toplumuna duyulan nostaljik bir özleme dayanmaktadır. Bu nedenledir ki Walicki, Slavofil düşüncüyü geçmişe dönük tutucu ütopyacılık olarak nitelendirmektedir (Walicki 1977: 10; 1987: 96). Slavofilizmi yalnızca salt Avrupa-Rusya karşıtlığı biçiminde ele almak veya onun sadece Batıcılar ile yürütülen ideolojik bir tartışma olduğunu düşünmek doğru olmayacaktır. Bu hareket aslında tarihsel, kültürel, ırksal, dinsel ve hatta psikolojik açılardan ele alınması gereken, kendi içinde farklı türleri bulunan karmaşık bir görünüme sahiptir (Lavrin 1961b: 110).

²⁶ Koyré, Slavofillerin en etkili oldukları 1840-50’li yıllardaki düşüncelerinin çok garip bir karşım olduğu iddiasındadır. İçinde romantik felsefe, yerel yurtseverlik, dinî milliyetçilik, geçmişe uzanan düşler ve ülküler vardır (Koyré 1994: 9).

Başlangıçta Batıcılık olarak bilinen eğilime karşı çıkan bir grup tutucu soylu ideologu nitelendirmek için kullanılan Slavofil ifadesi, 19. yy. Rusya'sında gelişmiş ve çeşitli aşamalardan geçerek günümüze ulaşmıştır. Bununla birlikte, 1808'de K. Aksokov tarafından kullanıldığı şekliyle *slavyanofil*'in artık tamamıyla Rus merkezli hâle geldiği söylenebilir (Pospelovsky 1979: 319). Burada belirtilmesi gereken bir diğer husus da aslında tutucu bir düşünce olmasına rağmen Slavofilizmin, dönemin Rus hükümetlerince genelde hoş karşılanmadığıdır. Mesela Büyük Petro'nun varisi olduğunu iddia eden Çar I. Nikolay, kendisini sadece 'eski' bir Rus çarı değil, aynı zamanda Avrupa imparatoru olarak da görmek istiyordu. Her ne kadar Ortodoksluğa ve saf ulusal ilkelere karşı saygılı da olsa, Çar kendi yönetimini dinî ya da gelenekleşmiş ilkelere dayandırma gibi bir niyete sahip değildi (Walicki 1987: 98). 1849'da Viyana otoritesine karşı gerçekleşen Macar isyanını, Çar'ın bizzat gönderdiği orduların bastırması da göstermiştir ki, resmî Rus siyaseti 1800'lü yılların ortalarında bile henüz Slavofil düşünceye yakın değildir (Lavrin 1962a: 15). Slavofil doktrin, kimi ortak yanlarına karşın, aslında bir bakıma devletin benimsemiş olduğu 'resmî yurtseverlik' fikrinden farklıdır. Öncelikle belirtilmesi gereken şey, Slavofillerin de tıpkı Batıcılar gibi mevcut düzene yönelik eleştirilerini esirgemedikleridir. Özellikle gerçekleştirilen reformlarla Kilise'nin devlet karşısında düşürüldüğü konumundan²⁷ dolayı büyük üzüntü duymaktaydılar. Dolayısıyla bu eleştirel duruşu nedeniyle Slavofilizm, Rus hükümetlerince uygun görülmemiş ve yandaşları, çeşitli baskılara maruz kalmışlardır (Florinsky 1947: 79–80).

Slavofil düşüncenin, başlangıçta Rus entelijensiyası içinde de pek kabul görmediği söylenebilir. Büyük bölümü Batılı bir yaklaşıma sahip olan ve Ortodoksluk ile Slavlığı hatırlatan her şeye karşı şüpheli bir yaklaşım gösteren bu kesim içerisinde Slavofilizm önceleri güçlü bir etki yaratamamıştı (Lavrin 1962a: 12). Ancak kabul etmek gerekir ki, Rusya'da felsefî düşünce aslında ilk olarak Slavofiller ile birlikte

²⁷ Bilindiği üzere Moskova'da 1589'da bir Patriklik kurulmuştu. O dönemden itibaren resmi belgeler hem Çar hem de Patrik adına yazılıyor, her iki otorite eşit bir statüde kabul ediliyordu. Böylelikle Kilise ile Devlet'in birleşmesi de sağlanmış oluyordu. Burada din, hem millî bilincin gelişmesinin bir etkeni, hem de hükümdar ile uyrukları arasındaki bağı meşru kılan bir yöntem olmaktaydı. Yani, Kilise aslında Rusya'ya siyasî sisteminin ihtiyaç duyduğu ideolojik temeli sunmaktaydı. Ancak, din ile devletin bu denli iç içe geçmiş olmasından rahatsızlık duyan Büyük Petro, 18. yy.'a kadar bu şekilde devam eden ilişkiye son vermiştir. Çar'a göre bu durum, Rusya'yı modern dünyadan geri bırakan ve Rusların bu dünyadan yabancılaşmasına neden olan bir etkendi (d'Encausse 2003: 86–89).

ortaya çıkmıştır. Hayatın ve tarihin Rusya'nın önüne çıkardığı 'büyük düğüme' metafizik bir çözüm, yani kendi özünün ve bilincinin ne olduğu sorusuna bir yanıt, arayanlar ilk olarak Slavofiller olmuştu (Koyre 1994: 9). Burada belirtilmesi gereken bir başka husus da Slavofilizmin bir doktrin olarak son şeklini alışından çok daha önceleri de Rus ulusal ve sosyal zihninde bir yere sahip olduğudur. Dile getirilmemiş ya da içgüdüsel olan ilk şekli, Batılılaşmayı başlatan Büyük Petro döneminden beri vardır. Sessiz bir şekilde de olsa Rusya, 17. yy.'ın sonlarından itibaren Batılı olan her şeye karşı muhalefetini göstermeye başlamıştı. Rees'in deyimiyle bu, Slavofilizmin can damarıdır ve hiç kimse, onun felsefesini anlamadan tam olarak Rusya'nın ruhunu doğru olarak kavrayamaz. Slavofil düşünce, bir anlamda sıradan hayata dair bir 'Moskovite teorisidir'; Büyük Petro'nun işlerine karşı yüksek sesli bir itirazdır ve Batı kültürünü reddeder (Rees 1915: 50). Dolayısıyla Slavofil ideolojinin odağındaki asıl meselenin kapsamlı bir tarih felsefesi ışığı altında ele alınan Rusya-Batı Avrupa ilişkileri olduğu söylenebilir (Walicki 1987: 6).

Anlaşıldığı üzere, Batı karşıtlığı Slavofilizmin en ayırt edici yanlarından biridir. Ancak hemen belirtelim ki, Slavofilizmin kurucularının kafasındaki Avrupa ile Rusya arasındaki ikilem politik değil, kültürel bir ayrıma dayanmaktadır (Lavrin 1961b: 120). Kimlik ve kültüre ilişkin her türlü tartışmada Batı, Slavofiller için bir anlamda 'öteki' işlevi görmektedir. Batıcıların Avrupa'dan Aydınlanmanın sonuçlarının devralınması doğrultusundaki çabalarına karşın Slavofiller, Rusya üzerindeki Avrupa etkisine olumsuz bakmaktaydılar. Batıcıların Rusya'nın geleceğini Batıda gören yaklaşımının aksine Slavofiller, Rusya'nın geleceğini Ortodoks karakterli özgün kimliklerinde aramaktaydılar (Wehrschutz 1998: 25). Kısacası, Slavofiller aslında Rusya'nın kimlik sorununa yaklaşımlarında Batı dışı bir kimliği benimsemekteydiler. Fakat söz konusu kimlik, Batı dışı olmakla birlikte asla 'üçüncü dünyacı' mazlum bir kimlik de değildi. Onların öngördükleri, Batıyla boy ölçüşebilecek türden hegemonik ve kendine özgü bir kimlikti (Bora 1998: 114–115).

Batı karşıtlığını en açık biçimde ortaya koyan Slavofil düşünürlerden Kireevski (1806-1856)'ye göre Rusya ve Avrupa birbirlerinin anti-tezidirler. Aralarındaki farklılıklar ise büyük oranda kültürel ve felsefi-dinsel zıtlıklardan ileri gelmektedir. Rus felsefi ve tarihsel görüşleri, Avrupa rasyonalizminin ve bireyseliğinin eleştirisi

şeklindedir. Krievsky, sosyal hayatta rasyonalizmin toplumu atomize ettiğine inanır ve rasyonelleşmiş bir toplumun mekanik anlamda bir insan eseri olduğunu düşünürdü. Ona göre bunun prototipi ise Roma'ydı. Roma'nın hukuksal rasyonalizmi Batı Hıristiyanlığı üzerinde öncü bir etki yapmıştır. Avrupa'yı belirleyen bir başka tarihsel gelişme ise fetihtir. Rusya ise ne Roma etkisini ne de fetihleri tecrübe etmiştir. Bu nedenle, kendi içinde bütünleşik ve dindar bir topluma sahiptir. Dolayısıyla Rusya ve Avrupa, iki tip insanın ve iki tip bilginin karşıtlığıdır: bütünleşik kişilik ile parçalanmış kişiliğin, bütünleşik bilgi ile soyut bilginin. Benzer bir yaklaşımı K. Aksakov (1817–1860)'da da görmek mümkündür. Aksakov'a göre Batı “dışsal gerçeği” seçerken Rusya “içsel gerçeği” seçmiştir. İçsel gerçeklikten kasıt vicdanın sesi, toplumun içselleştirilmiş gelenekleridir. Dışsal gerçeklik ise sosyal yaşamın yabancılaşmış, sünî biçimleridir (Lavrin 1961b: 113; Walicki 1977: 9). Krievsky, Rusya ile Batı arasında mukayese yaparken, “Rus olanın” üç belirgin yönüne dikkat çekmektedir. Bunlar Ortodoks Kilisesi'nin ruhu, gerçek Rus aydınlanmasının özü ve Rus devletinin kendine özgü oluşumudur (bkz. Lavrin 1961b: 115).

Slavofil düşünceye göre Batı, üç hatalı temel üzerine kuruludur. Bunlar; ruhanî açıdan Roma Kilisesi'nin rasyonalitesi, politik açıdan Roma ve Töton fetihleri, sosyal açıdan ise Roma hukukunun mutlak mülkiyet haklarıdır (Kohn 1962: 105). Slavofiller, aslında Rus kültürünün Avrupa'nınkinden farklı bir tarzda geliştiği iddiasındadırlar. Mesela mülkiyet Rusya'da komünal, Avrupa'da ise bireyseldir. Benzer bir şekilde, aile yapısı Rusya'da patriarşik iken Avrupa'da individualistiktir. Aslında Rus otokrasisi de patriarşiktir ve Çar, tüm ulusun babasıdır. Avrupa ile kültürel zıtlık varsayımlarına karşın Slavofillerin Rusya'nın Asyalı olduğu fikrine de asla sıcak bakmadıkları görülür. Onlara göre Rusya ile Batı arasındaki karşıtlık, Rus tarihî ile Batı etkisi arasındaki bir ilişki olarak görülmelidir. Tıpkı Rusya gibi, Asya da Roma hukuku ve onun bireyselci ilkelerinin etkisine muhatap olmamıştır. Dolayısıyla Ruslar ile Asyatik toplumlar arasında bazı paralellikler söz konusu olabilir (Guins 1949: 273). Slavofil hareket içinde Rusya'nın coğrafî ve kültürel açıdan hiçbir ülke veya medeniyete benzemediğine dair görüşler vardır. Ancak bunlardan hiçbiri, net bir biçimde Asya kültürünü Avrupa kültürüne tercih etmez. Hatta Riasanovsky'e göre 20. yy. öncesinde kendisini veya

ülkeyi ısrarla Asya kültürü ile özdeşleştiren hiçbir Rus entelektüeli bulunmamaktadır (aktaran İşyar 2004: 20).

Slavofil düşüncenin merkezi unsurlarından biri de dindir. Rusya'nın kültür ve kimliğe, dolayısıyla Batı ile ilişkilerine dair tartışmalarda dinin önemli bir ağırlığı bulunmaktadır. Lavrin'e göre (1961b: 120) Slavofillerin zihniyetinde kültür, derin dinî ve ruhanî değerlerden ayrı düşünülmemesi gereken bir olgudur. Bilindiği üzere, Ruslar Hıristiyan olmalarına rağmen asla Batılı Hıristiyan olmamışlardı; Roma'dan değil, İstanbul'dan etkilenmişlerdi. Her ne kadar aynı orijinden gelseler de, Doğu ve Batı Hıristiyanlığı daima birbirlerine karşı yabancı olmuştur ve birbirlerini itici düşmanlar olarak görmüştür (Toynbee 1953: 55). Aslında bakılırsa, Rusya ve Slavlığın ya da Bizans-Ortodoks dünyasının Roma-Protestan Batıdan farklı, otonom bir tarihî kadere sahip olduğuna dair inanç ve fikirler, Slavofilizm'den çok daha önceki dönemlerde de vardı (Pospelovsky 1979: 326).

Buna karşın Soloviev (1853–1900) gibi kimi düşünürlerin yinede Doğu ve Batı Hıristiyanlarını bir araya getirme gibi tuhaf bir çaba içerisinde oldukları görülür. Gerçekte bir liberal olmasına karşın Soloviev, Hıristiyan felsefesini benimsemişti ve Rus manevî değerlerinin bilincindeydi. Bununla birlikte, Hıristiyan inancının tek bir ulusun sınırları dâhilinde görülemeyecek veya tek bir tarihsel geleneğin kalıbında şekillenemeyecek kadar evrensel bir inanç olduğunu düşünmekteydi. Ona göre Doğu ve Batı Kiliseleri ortak bir temele sahipti ve her iki tarafta da yer alan Hıristiyanların öncelikli görevi, birleşmeyi sağlamak için çalışmak olmalıydı (Iswolsky 1947: 16-17). Buna karşın Slavofil doktrin, Ortodoks Kilisesi'ni Rusya'nın geçmişteki gücünün ve gelecekteki umudunun kaynağı olarak görmekteydi ve bu hâliyle, romantik bir milliyetçilik biçimiydi (Florinsky 1947: 79). Dolayısıyla Slavofillerin bütünüyle ulusal eğilimlere inanç duydukları, ideolojilerini ve ilhamlarını Rus Ortodoks Kilisesi'nden aldıkları söylenebilir. Onlara göre kendi idealleri, ateizmin ve merkantilizmin bozduğu Batı idealinden daha yüksek bir dinî ve ahlakî kaliteye sahipti (Iswolsky 1947: 16). Öyle ki, önemli bir Slavofil düşünür olan Khomyakov, sahip olduğu inanç bütünlüğü sayesinde Rusya'nın Avrupa demokrasisininin hukuki ve şekilsel kurumlarına ihtiyaç duymayacağı kanaatindeydi (Kohn 1962: 106).

Slavofillerin Rus tarihine ilişkin değerlendirmeleri de onların gelenekçi düşüncülerinin bir yansıması niteliğindedir. Rus Slavofillerinin karakteristik olarak Rus geleneklerine ve Rus tarihinin ayrıt ediciliğine dair derin bir inanca sahip olduğu görülür (Kohn 1962: 22). Onlara göre Rus tarihinin ahenkli akışı ise Büyük Petro'nun reformları ile kesintiye uğramıştır (Florinsky 1947: 79). Ayrıca bu reformlar, Rusya'nın yüksek tabakalarıyla avam halk arasındaki bağlantıları da koparmıştır (Walicki 1987: 90). Bu nedenle Slavofiller, genel olarak ideallerini Petro öncesi dönemin Rusyası'nda aramaktadırlar (Lavrin 1962b: 307). Bu açıdan bakıldığında Slavofilleri, Rusya'nın Batılılaşmasına karşı olan ve Petro öncesi Rusyası'nı 'gerçek' Hıristiyan ve Slav ilkelerine dönüş açısından referans olarak gören bir grup olarak nitelendirmek de mümkündür (Walicki 1977: 7). Öte yandan Slavofiller, tıpkı diğer bazı Rus düşünce biçimlerinde olduğu gibi, Rusya'ya tarihî bir misyon yükleme eğilimindedirler. Buna göre, gerçek Hıristiyanlığın taşıyıcısı olarak Rus halkı, bunu insanlığın geri kalanına göstermek zorundadır (Lavrin 1962b: 311).

Özetle ifade etmek gerekirse, Slavofil doktrinin üç temel sorunu bulunmaktadır. Bunlardan ilki, idealize ettikleri gibi birşey olmayan dine dair kafa karışıklıklarıdır. Bazı Rus yazarların da belirttiği üzere, Büyük Petro'dan beri Ortodoks Kilisesi resmî ve bir anlamda felç olmuş bir kurumdur. İkinci sorun ideali gelecekte değil geçmişte, genellikle de romantize edilmiş bir geçmişte bulmaya dönük arayışlarıdır. Üçüncü sorun ise içinde bir kendini beğenmişlik tehlikesini de barındıran, Rusya'nın Avrupa'dan yalnızca farklı değil; ama aynı zamanda, ondan üstün olduğuna dair ısrarlı tutumdur (Lavrin 1961a: 12). Slavofil düşüncenin tarihsel süreç içerisinde çeşitli değişikliklere uğradığı ve hatta, zamanla felsefî bir düşünce olmaktan çıkıp politika aracı hâline geldiği görülür. Bu çerçevede söylenebilecek ilk şey, Slavofilizm biri tutucu reformculuk, diğeri ise Panslavizm olmak üzere iki farklı kola ayrıldığıdır (Walicki 1987: 99).

4.3.1. Gerici Bir Akım Olarak Panslavizm

Panslavizm de tıpkı üzerine inşa edildiği Slavofil düşünce gibi Batı karşıtıydı ve Rusya'nın çökmüş Batının yıkıcı etkilerine, özellikle de liberalizmine ve soyut hümanizmine karşı korunması gerektiğini savunmaktaydı (Walicki 1977: 32–33). Bununla birlikte, Panslavist düşüncenin Slavofilizm'den farklı olarak daha ziyade dış politik bir yönelim olduğu ve geniş bir emperyal vizyonunun bulunduğu da belirtmek gerekir. Panslavistler, klâsik Slavofil düşüncenin 'evrensel görev' ya da 'gerçek' Hıristiyan ilkeler türünden soyut kavramlarını da reddetmektedirler. Onlara göre devletler ve uluslar arasındaki ilişkilerde 'göze göz, dişe diş' kuralı geçerlidir. Slavofil düşünceden Panslavist siyasete geçişte en önemli neden ise Kırım Savaşı ve bu savaşın bir sonucu olarak, Güney Slavlarının geleceğine duyulmaya başlanan yoğun ilgidir (Walicki 1987: 99–100). Bu düşüncenin altın çağlarını yaşadığı dönem ise 1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşı yılları olmuştur. Bu dönemde, sözü edilen düşüncenin 'yurtsever' emperyalizm ile iç içe geçtiği görülür (Lavrin 1961a: 13). II. Aleksander döneminin (1855–1881) politik koşulları da bir anlamda Slavofil düşüncenin teoriden pratiğe geçmesini mümkün kılmıştır (Walicki 1977: 10-11). Ancak yukarıda da belirtildiği üzere, Panslavizmin organize bir hâreket hâline gelmesi gerçekte Kırım Savaşı'ndan sonradır. İlk önemli başarısı ise 1867'de Moskova'da yapılan Slav kongresi olmuştur.

Bu düşüncenin asıl amacı, Slav kavimlerini tek bir çatı altında toplamaktı. İlk kez Hırvat asıllı Katolik bir din adamı olan Yuriy Krijaniç tarafından ortaya atılan Panslavizm, böylesi bir birleşmenin ancak Rusya tarafından gerçekleştirilebileceği varsayımına dayanmaktaydı. Bununla birlikte, bu düşünce dâhilinde doğuda emperyalist bir yayılma, Rusya içindeki diğer milletlerin Ruslaştırılması ve Rusya dışındaki Slavların ise Rus egemenliği altında birleştirilmesi türünden bir takım farklı amaçlardan da bahsetmek mümkündür. Panslavist politikaların asıl hedefi ise Osmanlı ve Habsburg gibi bünyesinde Slav toplumları bulundurulmuş devletler olmuştur (İşyar 2004: 15–16). Aslında ilk ortaya çıktığı şekliyle Slavofil düşüncede kardeş Slav halklarıyla dayanışma gibi bir duygunun pek olmadığı görülmektedir. Yani, bir düşünce olarak Slavofilizm diğer Slav halklarla pek de ilgili değildi. Rus olmayan Slavlar ve onların geleceğine dair ilgi ise Slavofil düşüncesi içerisinde ancak Kırım Savaşı sonrası dönemde etkili

olmuştur (Walicki 1987: 85). Bununla birlikte, Rus Panslavizminin diğer Slav halklarınca kabul görmüş bir düşünce olmadığını da belirtmek gerekir. Ruslar dışındaki Slavların çoğunun bu düşünceyi genelde Panslavizm olarak değil, Panrusizm olarak görmektedirler. Onlara göre bu düşünce, tüm Slavları Rusya'nın liderliğine sokacak ve en nihayetinde Ruslaşmalarına yol açacaktır (Kohn 1962: 70).

Lavrin, Rusya dışındaki Slavların bu fikrin yükselişe geçtiği 19. yy. sonları itibarıyla Rusya'ya ve onun Slavlıkla ilgili rolüne dair davranışlarında en az üç farklı eğilimden bahsedebileceğini iddia eder. Örneğin, Polonyalılar kendilerini her zaman için 'barbar Moskovalılar' karşısında Avrupa'nın son kalesi olarak görmüşlerdir. Onlar, Rus olan her şeyin 'iflah olmaz' düşmanlarıdır. Bu nefret duygusu 1831 ve 1863'de gerçekleşen başarısız isyanlarının ardından iyice pekişmiştir. Balkanlar'daki Slavların çoğu ise o dönem itibarıyla hâlâ Türk egemenliği altında oldukları için, Rusya'yı kendilerini "kâfirden kurtaracak büyük Ortodoks ülke" olarak görmekteydi. Avusturya'nın çoğunluğunu oluşturan Katolik Slavlar ise daha farklı bir tutum içindeydiler. Çar otoritesine ya da emperyalizmine yönelik herhangi bir ilgileri olmayan bu Slavlar, daha ziyade imparatorluk içinde bir federasyon kurma peşindeydiler. Çekler, Slovaklar, Hırvatlar ve Slovenler arasında ise ulusal var olma mücadelesi, daha öncelikli bir meseleydi ve özellikle dinsel unsurun burada önemli bir rol oynamadığı anlaşılmaktaydı (Lavrin 1962a: 12).

Her anlamda gerici²⁸ bir akım olan Panslavizm. Çarlık yönetimini Rusya'nın önderliği altında güçlü bir Slav federasyonu yaratmak için, özellikle Osmanlı'ya karşı olmak üzere, daha saldırgan ve daha şoven bir dış politika izlemeye zorlamaktaydı. Panslavizmin en aktif politikacılarından biri de I. Aksakov (1823–1886)'dur. I. Aksakov'un Panslavist düşüncesi; Slavlık, Avrupa karşıtlığı, Avusturya'ya karşı düşmanlık, Polonya'nın bir hain olduğu fikri, İstanbul'un fethi ve 'Rus Kartalı'nın kanatları altında güçlü bir Slav devleti' oluşturmak gibi bir takım basmakalıp fikirlere

²⁸ Düşünceler tarihî açısından gerici ideolojileri içeriği bakımından gerici ideolojiler ve işlevi bakımından gerici ideolojiler olarak ikiye ayırmak mümkündür. İçeriği açısından gerici olan ideolojilerde "gerici" sıfatı betimleyicidir; geçmişe özlem duyulduğunu ve toplumsal evrimin daha önceki bir aşamasının doğrudan ya da dolaylı olarak ülküleştirildiği anlatılmak istenir. İşlevsel açıdan gericilik ise bir ideolojinin içeriğini değil, belli koşullar altında yarattığı etkinin biçimini anlatır. Bu bağlamda örneğin Rus liberalizmi gerici görülebilir; zira devrimci akıma karşı çıkmakla bir anlamda Çarlık rejimine destek olmuştur (Walicki 1987: 259).

dayanmaktaydı (Walicki 1987: 100–101). Aslına bakılırsa I. Aksakov, daha ziyade Slavofil düşüncüyü yeniden yorumlama yoluna gitmişti. Oysa Rus Panslavizmin ilk ve belki de en sistemli açıklamasını yapan kişi N. Danilevskii (1822–1885)’dir. Danilevskii, aslında klâsik Slavofil düşünceye pek katılmamaktaydı. Bununla birlikte, Panslavizm için bu düşünceden faydalanmıştır. Bilindiği üzere Slavofilizm, devleti ‘kaçınılmaz bir kötülük’ olarak gören bir öğretiydi. Danilevskii, Rusya’nın yöneteceği güçlü bir ekonomik ve askerî federasyonun kurulmasını isteyen bir programa böylesi bir öğretinin ters düşeceği görmekteydi. Bu nedenle, öncelikle Slavofilizmin devlete ilişkin görüşlerini devreden çıkarma yoluna gitti. Çünkü o, evrimin doğal yasaları dışında bir engel tanımayacak olan güçlü bir devlet yaratılmasını savunmaktaydı (Walicki 1987: 259).

Slav fikrini sağlam temellere oturtan ve bir anlamda onu romantik Slavofilizmin ‘mistik’ iyimserliğinden kurtarmaya çalışan Danilevskii’ye göre Avrupa ya da Roma-Germen medeniyeti bir gerileme dönemine girmişti. Ancak, Slavlar çok şükür ki Avrupa’ya ait değildi. Rusların kaderi, kendi hegemonyaları altında önceki tüm medeniyetlerden daha güçlü, çok yönlü ve tamamıyla yeni bir medeniyet yaratmaktı. Rus halkı, öteki Slavlar gibi, içinde Avrupa’nın Cermen-Romalı uygarlığıyla hiçbir ilişkisi olmayan yeni bir uygarlık türünün tohumunu taşımaktaydı. Bu yeni uygarlığın tohumları ise, ancak İstanbul’un fethedilmesi ve bu kentin Rusya’nın özgürleştirip, birleştireceği bir Slav halklar imparatorluğunun başkenti yapılmasından sonra açılıp gelişmeye başlayacaktı. Dolayısıyla Danilevskii için öncelik, İstanbul’un ele geçirilmesindedir. Rusya bu yolla yenilmez bir siyasal güç hâline gelebilirdi ve böylesi bir güç mücadelesi uğrunda her şey mubahtı. Öte yandan, Danilevskii’ye göre Hıristiyan etiği, ancak bireysel alanda bağlayıcı olabilirdi. Devletlerin ve ulusların, kendi dünyevi çıkarlarının üstünde herhangi bir değer yoktu. Dolayısıyla ona göre siyasette idealizme ya da hümanizme yer yoktur ve tek kural, “göze göz, dişe diş” (Walicki 1977: 32–33; Walicki 1987: 260–264). Daha da ileri giden Danilevskii’ye göre, Batı yayılmasından farklı olan Rus yayılması da insan ırkı için faydalı birşeydi. Batı emperyalizmi insanları köleleştirip onların kültürel gelişimlerini uyuştururken, Rus yayılması bir barış misyonuydu; insanları özgürleştirmekte ve kendi kaderlerini yaşamalarını sağlamaktaydı (Kohn 1962: 194).

Danilevskii, Rusya'nın Avrupa'ya ait olmadığı konusunda da ısrarlıdır. Ona göre bunun en iyi kanıtı, Avrupa'nın Rusya'ya 'bizden biri' muamelesi yapmaması, hatta sırtını nefretle dönmesidir (Walicki 1987: 264). Danilevskii'ye göre Avrupa ve Rusya, derin ve rasyonel olmayan bir takım tarihsel içgüdülerle birbirlerinden ayrılmaktadırlar. Avrupa'nın, Rusya'nın saldırgan ve düşmanca olmayan tavırlarına rağmen ondan korkuyor olmasının nedeni ise tarafların birbirlerinden köklü bir biçimde farklı olmalarıdır. Avrupa ve Rusya, biri çökerken diğeri yükselen iki farklı uygarlığı temsil etmektedirler. Danilevskii'ye göre hem Avrupalılar, hem de Rus Batıcıları Avrupa medeniyetinin evrensel geçerliliği olduğunu düşünmekte ve onun medeniyetin en nihâî biçimini temsil ettiğine inanmaktaydılar. Oysa bu, hatalı bir bakıştı. Çünkü tüm medeniyetler, tarihsel olarak büyürler ve bir gün çökerlerdi. Avrupa medeniyeti, Latin ve Germen halklarının medeniyetiydi ve en üst seviyesine 16. ve 17. yy.'larda ulaşmıştı. Bu medeniyet, 19. yy.'da çöküş evresine girmişti ve şimdi Slavların olan, yeni bir medeniyet yükselmekteydi. Bu nedenle Batı, kendisini yerinden edecek olana büyük bir tepki duymaktaydı. Dolayısıyla Danilevskii zihniyetinde Avrupa ile Slav dünyası arasında kaçınılmaz bir mücadelenin olacağı öngörülmekteydi. Bunun, Doğu Sorunu üzerine başlayacağını düşünen Danilevskii, yaşanacak gelişmelerin yalnızca İstanbul'un ve Osmanlı'nın değil, tüm dünya medeniyetinin de geleceğini belirleyeceğini iddia etmekteydi (Kohn 1962: 191–193).

Panslavizm açısından üzerinde durulması gereken bir diğer isim de Pogodin (1800–1875)'dir. Rus-merkezci milliyetçiliğin ve Rusya'nın geleceğine dair ütopyacı beklentilerin temsilcilerinden biri olan Pogodin, romantik milliyetçi düşünceden ve Batı karşıtlığından çok etkilenmişti. Diğer Slav halklarıyla ve özellikle de Habsburg ve Osmanlı Slavlarıyla ilgilenilmesi gerektiğini söyleyen Rus Panslavist düşüncesinin önderlerinden olan Pogodin'e göre, Rusya'nın 'misyonu' diğer Slavları Batı etkisinden 'özgürleştirmek' ve onlara liderlik etmektir. Pogodin'in bu görüşleri, çok daha sonraları, yani 1950'li yıllarda bir bakıma Moskova'nın resmî politikası hâlini alacaktır. Bilindiği üzere, Pogodin'den Stalin'in son yıllarına değin yüzyılı aşkın bir süre, Panslavizm Rus siyasetinde önemli bir rol oynamıştır. Ancak Rusların buradaki tek amacı, Slavların koruyucusu ve lideri olmak değildir. Ruslar, aynı zamanda birçok Rus'un aklında 'Rus'

ve ‘Slav’ı aynı anlama gelen kelimler hâline sokan ortak bir Slav akli ve mantalitesi oluşturma iddiasındaydılar (Kohn 1962: 58, 69).

4.3.2. Neo-Slavofil Düşünceler ve İlmli Batı Karşıtlığı

Yukarıda da değinildiği üzere, Slavofil düşünce tarihsel süreç içerisinde çeşitli değişiklikler geçirmiştir. Özellikle 1950 ve 60’lı yıllarda, Rusya’da çeşitli çevrelerde yapılan entelektüel tartışmaların bir neticesi olarak Batıcılığın ve Marksist devrimciliğin yanı sıra, Slavofilizmin de yeni biçimleri ortaya çıkmıştır. Genel olarak neo-Slavofilizm de denilen bu düşünce biçimleri içinde, Hıristiyan temelli yaklaşımlardan şovenist ırkçılığa değin uzanan farklı görüşlerin olduğu görülür. Bununla birlikte, neo-Slavofil görüşlerin hemen hepsinin bu dönemde artık Rusya merkezci bir hâl aldığı söylenebilir. Aşırı uçları hariç, neo-Slavofillerin neredeyse tamamı erken dönem Slavofillerin iyimserliklerini değilse bile umutlarını paylaşmakta, savunmacı bir milliyetçilik anlayışı taşımakta, Mesihçi ve yayılmacı dış politikayı reddetmektedir. Bu kesimleri kendi aralarında farklılaştıran şey ise Rus realitesinin önceliklerine dair görüş farklılıklarıdır. Bilindiği üzere, klasik Slavofiller Rus halkının patriarşik, muhafazakâr, devrim karşıtı, komünal hayat yanlısı, derin bir biçimde dindar ve güçlü aile bağları ve aile yaşamı olan insanlardan oluştuğuna inanmaktaydılar. Neo-Slavofiller de bu özelliklerin varlığını kabul etmektedir. Ancak onlara göre, bu özellikler komünist devrim ile birlikte oluşan ortamda kaybolmaya başlamıştır. Neo-Slavofillere göre komünist devrim, Rus halkını demoralize etmiş ve değerlerinden koparmıştır. Neo-Slavofiller, tıpkı klâsik Slavofiller gibi, Marksizm’in yol açtığı zararların²⁹ Batıdan gelecek katkılarla giderilmesinin mümkün olamayacağını düşünmektedirler. Bu açıdan bakıldığında, neo-Slavofiller ile klasikler arasında, Batıya ilişkin bir görüşleri açısından bir birliktelikten söz etmek

²⁹ Neo-Slavofil düşüncenin önemli temsilcilerinden biri olan Soljenitsin, bir Batı ideolojisi olarak gördüğü Marksizm’e savaş açmıştı. Ona göre komünistlerin günahı, Batılı bir ideolojiyi Rusya’ya uygulama girişimleridir. Bununla birlikte, Soljenitsin’in açık bir şekilde komünist ekonomik sistemi hedef aldığı pek görülmez. Aksine, merkezi ekonominin Rusya’nın Batı endüstrisinin taklidi ile “kirlenmesine” ve “pislenmesine” izin vermediğini düşünür. Batı medeniyetinin kalbi olarak gördüğü materyalizme, bireysencilığe ve ateizme karşı çıkan Soljenitsin, Rus geleneksel değerlerinin yeniden yükseltilmesini istemektedir. Ona göre Rusya’nın problemlerinin gerçek kaynağı, Batı medeniyetidir. Bu nedenle Soljenitsin, aslında Batılı siyaset, ekonomi ve kültüre düşmandır (Rowley 1997: 323, 328).

mümkündür. Buna karşın, belki de devriminin çeşitli etkilerinden dolayı, neo-Slavofillerin Batıya karşı daha ılımlı oldukları görülür (Pospelovsky 1979: 320, 327).

Neo-Slavofil düşünce birçok yönden klâsik Slavofillerden ve özellikle de aynı kökenden geldiğini söyleyebileceğimiz Panslavizm'den farklıdır. Bunu, en açık biçimde Soljenitsin'in Rus devleti ve tarihine yönelik değerlendirmelerinde görmek mümkündür. Soljenitsin, periferideki Sovyet cumhuriyetlerinin Birlik'den ayrılma haklarının olması gerektiğini söylemektedir. Hatta onlar ayrılmak istemese bile, Rusya bunu ilân etmelidir. Ancak bu iş, geleneksel olarak Ruslara ait olan toprakların yeniden Ruslara verilmesi ve sınırların bu şekilde yeniden düzenlenmesi yoluyla olacaktır³⁰. Yani, Lenin tarafından sonradan çizilen suni sınırlar ilga edilecek ve gerekli yerlerde plebisit yapılacaktır. Öte yandan Beyaz Rusya ve Ukrayna zaten Rusya'nın birer parçası oldukları için, onlarla devam edilmesinde bir mahsur bulunmamaktadır. Anlaşılacağı üzere, Soljenitsin Rusya'nın sırtındaki birer kambur olarak gördüğü diğer cumhuriyetlerden kurtulmayı öngören bir anlayışa sahiptir. Aslına bakılırsa Soljenitsin, SSCB'nin zaten dağılacağını ve hatta dağılması gerektiğini de söylemektedir. Bu olmasa bile Rusya, bir biçimde SSCB'den kopmalıdır. Kurtuluşun yolu ise küçülmekten ve kendi halkına yani Ruslara değer veren, kendine özgü yeni bir yönetim kurmalıdır (Soljenitsin 1990: 46-47).

Soljenitsin, imparatorluk fikrine de sıcak bakmamaktadır. Çünkü bu, Ruslar için hiçbir zaman iyi bir şey olmamıştır. Rus tarihine yönelik değerlendirmelerinde, gereksiz yayılmanın ve savaşların emperyal gururdan kaynaklandığını iddia eden Soljenitsin, Rusya'nın özellikle 19. yy.'da stratejik olarak gereksiz, ele geçirilmesi zor ve elde tutması oldukça mâliyetli olan toprakları bünyesine katarak hata yaptığını söylemektedir. Ona göre Panslavizm adına Balkanlarda, Ermeni ve Gürcü Hıristiyanları adına Kafkaslarda yapılan savaşlar da gereksizdi. Soljenitsin'e göre bu türden askerî maceraların Rusya'ya etkisi iki yönlü olmuştur. Maddî açıdan bakıldığında bu savaşlar, insan kayıpları ve kullanılan kaynaklar düşünüldüğünde, çok maliyetli olmuştur ve

³⁰ Soljenitsin'in milliyetçilik anlayışının temelinde Ruslar için ve Rusların olan bir Rusya bulunmaktadır. Aynı zamanda Rus devletine uygun bir Rus milleti isteyen yazar, Rowley'e göre (1997: 323) bu yönüyle Jirinovski ve Züganov gibi aşırılıkçılardan ayrılır. Bu gibi isimler nostaljik bir Rus devleti arzusu duymaktadırlar ve bu yönleriyle milliyetçi olmaktan çok emperyalistlerdir. Soljenitsin'in milliyetçilik anlayışı ise açık bir şekilde ilerlemeci ve ılımlıdır.

imparatorluğun her yerinde öngörülen düzeyleri aşmıştı. Bunun neticesinde, merkez yoksullaşırken periferiler zenginleşmiştir. Manevi açıdan bakıldığında durum daha da vahimdir. Örneğin istemeyerek girilen I. Dünya Savaşı neticesinde Rusya ruhani bütünlüğünü kaybetmiştir. Rusya'nın ruhsal yapısının bozulması ve millî şuurunun kaybolması, onun Bolşeviklerin eline geçmesine yol açmıştır. Rusya'nın bu savaşa girmesi ise Batı yüzünden olmuştur ve Rusya'nın başına gelen askerî felaketlerin birçoğundan da Batı sorumludur (Rowley 1997: 324–328).

Neo-Slavofil düşüncelerin Sovyetler Birliği sonrası dönemde de etkin olduğu görülmektedir. Her ne kadar bu dönemde Rusya'nın yeni bir kimlik arayışına ilişkin en önemli tartışmalar Batıcılar ile Avrasyacılar arasında yaşanmış olsa da, aslında Rusların bu doğrultudaki ilk girişimi, Slavofil düşüncenin yeniden ortaya çıkarılması olmuştur. Hatta Batıcı görüş ve politikaların ilk uygulayıcılarından olan Kozyrev bile, bir Slav milletler birliği oluşturulması amacıyla Rusya'nın Doğu Avrupa ülkeleriyle olan eski fakat yakın bağlarını yenileme girişimlerinde bulunmuştur (Rahr 1998: 42). Bununla birlikte, neo-Slavofillerin diğer uluslar için gelecekte güç kullanan saldırgan bir devlet değil, moral çekiciliği olan bir Rus-Ortodoks devleti oluşturma peşinde olduğu söylenebilir. Bu çerçevede, diğer devletlerin Rusya'ya katılımı da güç kullanarak değil, gönüllü olmalıdır. Elbette bu, onların çıkarlarına, kültürlerine ve kimliklerine saygı temelinde gerçekleşecektir. Başta Soljenitsin olmak üzere, neo-Slavofillerin Rus dış politikasındaki Mesihçi düşüncüyü emperyalizmin bir anlamda rasyonalitesi olduğu gerekçesiyle reddettikleri görülür. Dolayısıyla Rusya'nın tarihsel süreçteki emperyal yayılışı, bu düşüncede bir eleştiri konusudur. Neo-Slavofil düşüncenin en önemli ismi olan Soljenitsin'in dış politikadaki tüm saldırgan tavırları kınadığı, işgal edilmiş tüm dış topraklardan geri çekilmeyi talep ettiği ve diğer devletlerle ilişkilerde müdahaleci olmamayı önerdiği görülür (Pospelovsky 1979: 334). Günümüz Slavofillerinin temel dış politik hedefleri ise Doğu Slav halklarıyla ilişkilerin yoğunlaştırılması ve onlarla bir birlik oluşturulması şeklindedir (İşyar 2003-4: 181).

4.4. Batı Karşıtı Jeopolitik Bir Yönelim Olarak Avrasyacılık

1920'li yıllarda, Sofya'da bulunan genç Rus göçmenler arasında doğan ve I. Dünya Savaşı'nın kötü sonuçlarına yönelik bir tepki niteliği taşıyan Avrasyacılık, esasen milliyetçi duygular üzerine kuruludur. Hareketinin gerçek kurucusunun bir dilbilimci olan Prens N. S. Trubetskoy olduğu kabul edilir. 1930'lu yıllara gelindiğinde bu hareket artık Prag, Sofya, Paris ve Belgrat gibi şehirlerde bulunan Rus düşünürler arasında da rağbet görmeye başlamıştır (Ishboldin 1946: 65; Wehrschutz 1998: 26). Batı-karşıtlığı, milliyetçilik ve Ortodoksluk gibi konular hareketin temel karakteristiğini biçimlendirmektedir. Öte yandan, göçmenler arasında doğmuş olmasına rağmen Avrasyacılığın Rus düşünce hayatındaki en gelenekçi akımlardan biri olduğu görülmektedir (Mazurek 2002: 108). Avrasyacı düşünce, Büyük Petro'dan beri Rusya'nın izlediği "Batılı ve Avrupalı" olma siyasetini asla kabul etmeyen hayli politik bir harekettir (Halperin 1982: 482). Aslında farklı sosyal ve felsefi doktrinlerin tuhaf bir karışımı görünümünde olan bu hareketin bünyesinde Rus Slavofil düşüncesinden, Asyatik Harmoni doktrininden, Avrupa Faşizminden ve Avusturya "Organik Bütün" fikrinden unsurlar bulunmaktadır (Ishboldin 1946: 72).

Büyük Rusya ve onun nüfuz alanına ilişkin jeopolitik bir düşünce biçimi olarak da tanımlayabileceğimiz Avrasyacılık, özünde emperyal bir zihniyete sahiptir. Çok ulusçu bir söylemi olmasına karşın, bu söylemin merkezinde Rus unsuru yer alır. Bununla birlikte, coğrafi alanın bütünlüğü bu düşünce içerisinde etnik ve millî kimlikten daha belirleyicidir (Bora 1998: 114). Dolayısıyla, coğrafya Avrasyacılık için en belirleyici unsur olarak görülebilir. Neredeyse tüm Avrasyacı düşünürler, Sukachev'in "belirli somut çevresel şartlarda ortaklaşa yaşayan bir toplumun birbirlerine ve çevrelerine daha kolay adapte olabileceğini" öngören *biogeocenosis* tezinden faydalanmaktadırlar. Hareketin önemli isimlerinden Savitsky ise Avrasya'nın diğer kıtalardan ayrılmış bir kara ve okyanus alanı olduğu iddiasındadır. Dolayısıyla Avrasya, kendi başına bir kıta olarak görülmelidir. Savitsky'e göre Avrasya kıtası birbirleriyle bütünlük oluşturan tundra, orman, bozkır ve çöl olmak üzere dört ayrı coğrafi kategoriye ayrılmaktadır. Bunlar arasında bir denge ve simetri durumu söz konusudur. Rusya ise bu bölgeler arasındaki sıkı ve güçlü bir bileşimin üzerine

kuruludur. Bu durum, Rusya'yı aşkın bir jeo-tarihî, jeo-politik, jeo-ekonomik, jeo-kültürel ve jeo-etnografik varlık durumuna getirmektedir (bkz. İşyar 2003–4: 201–202; Ishboldin 1946: 66).

Avrasyacılara göre, Asya ile Avrupa arasında yer alan bir bölge olarak Avrasya'da gelişen kültürün özgünlüğü, büyük ölçüde bu bölgenin coğrafi yapısından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla Rusya, ne pahasına olursa olsun bu özgünlüğün kaynağı olan coğrafi bütünlüğü korumak zorundadır. Burada, Rusya ile Avrasya arasında kurulan özdeşlik dikkat çekicidir. Avrupa ile Asya arasında bir köprü olan Rusya, bu anlamda Avrasya'nın bizatihi kendisidir (İşyar 2003–4: 203). Buradan da anlaşılacağı üzere, Rus Avrasyacıların Avrasya'dan kastettikleri alan, aslında Avrupa'dan da Asya'dan da farklıdır. Coğrafi, tarihî ve kültürel açılarından Rus olan Avrasya, kendi içinde ayrı bir kıtadır. Irksal bir olguyla değil ama coğrafi veya kültürel bir sorunla ilgilendikleri görülen Avrasyacılar için Rusya'nın jeopolitik kaderi, tüm Avrasya'yı kendi politik otoritesi altında birleştirmektedir (Ishboldin 1946: 65; Halperin 1982: 481).

Gelenekçi bir düşünce olan Avrasyacılık, Lavrin'in de belirttiği gibi (1962b: 313) bazı temel fikirlerini diğer bir gelenekçi düşünce olan Slavofilizmden almıştır. Bilindiği üzere, Rus entelektüel geleneğine ait fikirlerde Batı karşıtlığı, ilk söz edilmesi gereken konudur ve bu durum, Avrasyacılar arasında oldukça radikal bir hâle gelmiştir. Öyle ki, Rus düşüncesinde Batıya karşı en sert eleştirilerin Avrasyacılar tarafından geldiği görülür (Mazurek 2002: 121). Avrasyacılar, Batı medeniyetlerinin aksine, merkezî ve otoriter yönelimleri benimsemektedirler. Onlara göre, bugün Rusların yaşadıkları sorunların kaynağı 18. yy.dan beri zorla dayatılan Aydınlanmacı-materyalist Avrupa değerleridir. Bu düşüncede Batı kültürü, Rus devletini ve toplumunu yıkıma götüren zararlı etmenlerin birincil kaynağı olarak görülmektedir (İşyar 2003–4: 204).

Avrasyacılığı Slavofilizmden ayıran en önemli husus, Rus tarih ve kültürünün oluşumunda Turanî unsurlara yaptığı vurgudur. Onlara göre Rus kültürü içinde yalnızca Slavlık değil, Bizans da belirleyicidir (Ishboldin 1946: 69; Wehrschutz 1998: 28). Slavofillerin, tarihsel gelişimin bir sonucu olarak Slavlığın kültürel bir benlik oluşturduğu yönündeki savlarına karşı çıkan Avrasyacılar; Rusluğu Doğu-Slav ve Tatar-Moğol halklarının ve geleneklerinin bir karşımı olarak görmektedirler (Wehrschutz

1998: 23). Dolayısıyla, Slavofillerin Rus tarihini ve kültürel varlığını dayandırdıkları Slavlık kavramına karşı çıkan Avrasyacıların, bu türden ırkçı yaklaşımları reddettiği de söylenebilir. Öyle ki, bazı Avrasyacıların Rusluğun Slav ırkına indirgenemeyeceği iddiasında olduğu görülmektedir. Onlara göre Slavlar, olsa olsa bir dil ailesidirler; jeopolitik bir varlık olmadıkları gibi, supranasyonel nitelikli bir tarihsel topluluk da değildirler (İşyar 2003–2004: 189). Avrasyacılığın milliyetçilik anlayışını da yansıtan bu bakış açısı, tek bir etnisite yerine çok etnikli bir mantığı yansıtmaktadır. Bu bağlamda, Doğu Avrupalı ve Asyalı halkların da Rus dünyasının kültürel alanına dâhil edildiği söylenebilir. Ayrıca Avrasyacı düşünceye göre Ruslar, Avrasyalı ve iç Asyalı vatandaşlarıyla Katolik Slavlar ve Katolik ya da Protestan olan diğer Avrupalılar ile olduğundan çok daha fazla ortak paydaya sahiptir (İşyar 2003–2004: 188; Halperin 1982: 481).

İki gelenekçi düşünce biçimi arasındaki bir diğer fark da Moğol-Tatar hâkimiyetinin Rus kimliği üzerindeki etkilerine yönelik yaklaşımlarıdır. Avrasyacılar bu etkinin olumlu yönlerine vurgu yapmaktadırlar ve bu etki sayesinde Rusya'nın özerk gelişiminin mümkün olabileceğini düşünmektedirler. Avrasyacıların Rusya'nın kendine özgünlüğünü onun coğrafi yapısı/konumuyla ilişkilendiren bakış açıları ve bu bağlamda, Avrupa kadar Asya'yı da önemseyen yaklaşımları, bu düşünceyi Slavofilizmden ayıran bir başka noktadır (Wehrschutz 1998: 2). Bu iki düşüncenin Rusya'nın emperyal geçmişine yönelik bakışlarının da farklı olduğu görülür. Avrasyacılığın emperyal geçmişi sahiplenen yaklaşımına karşın, Slavofillerin bir bölümü, özellikle de neo-Slavofiller, bunu reddetmektedirler. Soljenitsin'in bin yıllık geçmiş vurgusu ve Batıyla mesafeli ve dengeli ilişkileri öngören yaklaşımı, sağ güçler ve özellikle de Avrasyacılar arasında genel kabul görmüştür. Buna karşın, Soljenitsin'in komünist geçmişi Rus maneviyatını tahrif eden bir unsur olarak görmesi, ülkenin emperyal mirasını reddetmesi ve Dostoyevski benzeri ahlakçı-trajik görüşler taşıyor olması, bu kesimler açısından tahammül edilemeyecek bir yenilgicilik olarak görülmektedir (Bora 1998: 113).

Avrasyacıların, Batı karşıtı bir ideoloji olan Bolşevizm'e bakışları da ilginçtir. Onlara göre Bolşevikler, bilinçsiz bir şekilde de olsa Avrasyalı kimliğini korumuş ve Petersburg Rusya'sının 'yabancı işi' olduğunu anlamışlardır. Rusya'nın birliğini

koruyan Bolşevikler, kısa vadede Rusya'nın hayatta kalmasını garanti etmişlerdir. Bununla birlikte, Bolşevizm geçici bir çözüm olmuştur. Çünkü, yaşamını sürdürebilmesi için Rusya'nın kendi ulusal karakterini yansıtan ve köklerini onun geleneklerinden, zihniyetinden ve kültüründen alan yeni bir ideolojiye ihtiyacı bulunmaktadır (Mazurek 2002: 114–115).

Kısacası, Avrasyacı gelenek Sovyet rejimini bazı açılardan olumlu karşılamaktaydı. Onu, tıpkı Tatar-Moğol dönemi gibi, Rusya'nın özerkliğini güvenceye alan ve devletin birliği ile bütünlüğünü sağlayan bir dönem olarak görmüştür. Avrasyacı düşüncede Sovyet dönemine de tıpkı Kadim Rusya ve Çarlık dönemleri gibi sahip çıkılmasında, aslında rejim/sistem modellerine karşı Rusya'nın kendine özgünlüğü, kalıcılığı ve sürekliliği iddialarını öne plana çıkarma tercihi etkili olmuştu. Bu, hem Slavofiller hem de Avrasyacılar tarafından kabul gören milletin biyolojik varlığının güvencesi olarak devleti ve devletin sürekliliğini yüceltme ilkesinin de bir ifadesidir. Öte yandan bu ilke, yani ülke/devletin sürekliliği ilkesi, Rus milliyetçi-muhafazakâr fikriyatının anti-Sovyet duruşunu aşmasına da olanak sağlamakta ya da en azından bunun bir takıntı hâline getirilmesini engelleyici bir zemin yaratmaktaydı (Bora 1998: 116). Buna karşın, Sovyet rejiminin bu düşünceye yaklaşımı olumlu değildir. Her ne kadar Avrasyacılığın Rusya'yı bağımsız ve orijinal bir dünya olarak görüyor oluşu Sovyet zihniyetine uysa da bu düşünce, Sovyetlerde pek fazla ilgi görmemiştir. Çünkü Sovyet liderleri rejimlerini herhangi bir coğrafi alan çerçevesi içine hapsedme niyetinde değildiler. Onlara göre sistemlerinin yayılışı, potansiyel olarak sınırsızdı (Guins 1949: 282).

Avrasyacıların Rus kimlik ve kültürüne ilişkin yaklaşımları da büyük oranda Slavofil düşüncenin izlerini taşımaktadır. Öncelikle belirtmek gerekir ki, Avrasyacılar da Roma Katolikliğine derin bir düşmanlık duymakta ve onu 'Latin' Batı Avrupa'nın temsil ettiği Roma-Cermen kültürel tipinin gelişiminden sorumlu tutmaktadırlar. Bu noktaya dikkat çeken Trubetskoy, Rusya'nın kendisine tamamen yabancı olan Roma-Cermen kültürünün önderliğini yaptığı Avrupa'yı takip etme çabasına son vermesi gerektiğini söylemektedir (Ishboldin 1946: 66, 69). Wehrschutz'un da belirttiği gibi (1998: 27), Avrasyacılık Batı tarafından belirlenmiş değerlerin ve normların evrenselliği iddiasına, dolayısıyla Avrupa merkezçiliğine de karşıdır. Çünkü bu değer ve normların

arkasında yatan şeyin yine Roma-Cermen kültürü ve dolayısıyla hegemonyası olduğu düşünülür. Avrupa merkeziliğinin bu topyekûn reddiyesi, aynı zamanda Avrupa liberalizminin, hukuk anlayışının, parlamentarizminin ve bireyselciliğinin de reddedilmesi anlamına gelir. Zaten birey ile devletin organik birliği anlamına gelen ‘senfonik kişilik’ ile Rus Ortodoksluğu’nun cemaat ilkesi olan *sobornosta* dayalı güçlü bir otoriter devlet fikri, Avrasyacı düşüncede önemli bir yer tutmaktadır. Materyalist birey ve toplum anlayışını da reddeden Avrasyacılar, her türlü ayrılıkçı harekete, partikularizme ve self determinasyona da soğuk bakmaktadırlar. Çünkü onlara göre multi-etnik bir ulusun bütüncül yapısı, ancak bir ulus ve devlet çatısı altında oluşturulup, korunabilir. Bu nedenle Avrasya için en uygun devlet şekli, söz konusu multi-etnik ve kültürel yapının bütünlük içinde ve uyumlu bir biçimde yaşamasını sağlayacak olan federal bir devlettir. Bununla birlikte, Avrasyacıların seküler bir devlet kaygısı taşıdıkları da pek söylenemez. Hatta kimi Avrasyacıların Ortodoks kimliğine önemli bir vurgu yaptığı ve onun devletin resmî dinî olması gerektiğini savunduğu görülür. Buna karşın, Avrasyacılar içerisinde bu konuda daha temkinli davranılması ve din vurgusunun özenle kullanılmasını isteyen kesimler de bulunmaktadır (İşyar 2003-4: 200-205).

Avrasyacılık, Avrupa merkeziliğe karşı duruşuyla aslında Rus Mesihçi düşüncesine değişik bir boyut eklemektedir. Buna göre, Asyalı ve Afrikalı halkları Batı kültüründen, yani Roma-Germen hegemonyasından kurtarmak Rusya’nın yeni misyonudur (Wehrschutz 1998: 30). Rus kültürel kimliğine ilişkin Avrasyacı düşüncenin en temel varsayımlarından biri de Rus kültür ve geleneklerine ilişkin olarak yapılacak değerlendirmelerde Asya’nın da dikkate alınması gerektiğidir (İşyar 2003-4: 181). İfade edildiği üzere, genel Avrasyacı düşüncede Ruslar, ne Slav ne de Turanlı olarak görülürler. Ruslar, Avrasya’da oturan farklı etnik grupların uzun bir süreç içerisindeki karışımından, karşılıklı birleşiminden ve etkileşiminden doğmuşlardır (Mazurek 2002: 112). Dolayısıyla Avrasyacılar, Slavofillerin aksine, yalnızca Slavların kültürel birliğini vurgulamak yerine, Rusya’nın doğusunu ve güneyini de göz önünde bulundurarak, Avrasya’nın Ortodoks ve Müslüman halklarını tek bir yönetim altında birleştirmeyi amaçlarlar. Hatta kimi Avrasyacılar, Rusya’nın salt bir Ortodoks ülke olmadığını ve içinde önemli oranda Müslüman bir nüfusu da barındırdığına dikkat

çekip, dışlayıcı bir fikir olarak gördükleri Slav birliğinden uzak durulması gerektiğini savunmaktadırlar. Avrasyacıların bir bölümü, Rus toplumunun Katolik Batı Slavlarından ve Katolik-Protestan Avrupa'dan ziyade Müslüman Orta Asya halklarına daha yakın olduğunu düşünmektedir. Yani, bu düşünce içerisinde İslam'a yönelik tam bir dışlayıcılıktan bahsetmek mümkün değildir (İşyar 2003–4: 200–206).

Buradan da anlaşıldığı üzere, Avrasyacılar Rus kimliğine³¹ ve dolayısıyla tarihine ilişkin yorumlarında Rus/Slav olmayan unsurları da önemsemektedirler. Bu çerçevede, genel bir eğilim olarak Avrasyacıların Rus devlet geleneğini Moğol-Tatar hâkimiyeti ile ilişkilendirdikleri görülür. Savitsky gibi kimi Avrasyacı düşünürler Tatar hâkimiyetinin yaşanmamış olması halinde Rusya'nın da olamayacağını iddia etmektedirler. Bu bakışa göre Rusya, büyük hanların izinden gitmektedir ve Avrasya'nın birleştiricisidir. Daha da ileri giden bazı Avrasyacılar göre ise Petro öncesi dönemin Rusyası ile Cengiz Han imparatorluğu arasında tarihsel bir süreklilik bulunmaktadır. Tatar hanları, Moskova devletinin oluşumunda önemli bir unsurdur ve bu nedenle, onları ortak kurucu olarak görmek mümkündür. Dolayısıyla, Moskova devleti burada Moğol politik fikrinin bilinçli bir devamı olarak görülmektedir. Moğol etkisi konusunda benzer bir yaklaşıma sahip olan Vernadsky'e göre Ruslar, Batıdan gelen ve Rusya'yı Katolikleştirmeyi hedefleyen saldırılar yerine doğudan gelen ve dinî konularda büyük bir toleransa sahip olan Moğollara teslim olarak, Ortodoksluğu ve Rus ulusal vicdanını koruyabilmiştir (Mazurek 2002: 112; İşyar 2003–4: 192-193).

Vernadsky, günümüz Avrasyacı düşüncesinin de üzerinde durduğu Moğolların Rus tarihindeki yerine ilişkin görüşler açısından önemli bir isim olup, Rus tarihinde Asya'nın ve Asyalıların oynadıkları rolü ön plana çıkarmaktadır. Vernadsky'e göre

³¹ Avrasyacılar kimliğe ilişkin tartışmalarda etnik olan ile ulusal olan arasında bir ayrım yaparlar ve Rusya-Avrasya ulusunun multi-etnik olduğunu iddia ederler. Bu çerçevede Avrasyacıların Sovyet ideologlarınca ileri sürülen Rusya'nın çok uluslu tek bir halk olduğuna dair görüşleri reddettikleri söylenebilir. Bununla birlikte, Avrasyacı gruplar arasında Rus kimliğine ilişkin tam bir uyumun olmadığını da belirtmek gerekir. Bazı Avrasyacılar bir 'birlik kimliği' söylemine sahiptirler ve Rusları supranasyonel bir devlet oluşturma misyonuna sahip emperyal bir halk olarak görmektedir. Berdjajev çizgisindeki Avrasyacılar ise Rusları Rusça konuşanlar topluluğu olarak görmektedirler. Bu dilsel vurguya karşın Gumilev çizgisindeki Avrasyacılar Rusları ırksal yani kan bağı esasına göre tanımlama eğilimindedir. Gumilev'e göre Batı Avrupalı ve Rus etnik gruplar yalnızca birbirlerinden farklı değildirler; aynı zamanda, kaynaşma ihtimalleri de yoktur. Rusya'nın bir başka süper etnik gruba dâhil edilmesi, onun kendi dominant etnik-kültürel unsurlarının göz ardı edilmesi anlamına gelir. Oysa Avrasya topluluğu, içinde Rusları, Türkleri ve diğer etnik grupları barındıran başka bir süper-etnik gruptur (bkz. İşyar 2003–4: 194–198).

Rusya'nın Moğollar tarafından fethi, bu ülkenin tarihî açısından çok önemli bir olaydır. Moğol istilasının Rusya'yı Batıdan izole ettiği ve Rusya için aslında bir felaket olduğu yönündeki görüşlere çok da itiraz etmemesine karşın Vernadsky, genel olarak bu olayın farklı bir perspektiften de ele alınabileceğini göstermiştir. Bu açıdan bakıldığında, Moğol istilasının Ruslar için bazı pratik faydaları olduğu da söylenebilir. Örneğin Ruslar, Moğollar sayesinde doğuya ve güneye doğru yayılmayı öğrenebilmişlerdir (bkz. Halperin 1982: 479). Avrasyacı düşüncenin özüne yönelik bu genel değerlendirmelerin ardından belirtilmesi gereken bir diğer husus, aslında tek bir Avrasyacılığın olmadığıdır. Yani Avrasyacılık hareketi yekpare bir düşünce biçimi olmayıp, kendi içinde çeşitli görüş ve grupları barındıran bir koalisyon görünümündedir. Trubetskoy'un ifadesiyle söyleyecek olursak, ne kadar Avrasyacı varsa o kadar Avrasyacılık olabilir (zikreden İşyar 2003–4: 185).

İKİNCİ BÖLÜM

RUSYA – BATI İLİŞKİLERİNİN TARİHSEL GERİ PLANI

1. Rusya-Batı İlişkilerinin Gelişiminde Karşılıklı Etkileşim Süreci Olarak Tarih

Yukarıda da belirtildiği üzere, konstrüktivizm uluslararası ilişkileri belli süreçler sonucunda şekillenen bir sosyal ilişkiler yumağı olarak görmektedir. Devletler açısından düşünüldüğünde, söz konusu süreçler aslında bizatihi tarihin kendisidir. Aktörlerin kimlik oluşumlarını ve dolayısıyla çıkarlarını biçimlendiren tarihsel süreçlerde, karşılıklı etkileşimler ve süjeler-arası anlamlandırmalar belirleyici olmaktadır. Dolayısıyla tarihsel süreçlerin aslında aktörlerin kendilerini ve birbirlerini kimliklendirme biçimleri üzerinde de etkili olduğu söylenebilir. Bu kimliklendirme işi olumlu olabileceği gibi, olumsuz da olabilir. Devletlerin çıkar ve kimliklerine dair süjeler-arası anlayışların aslında sistemin içsel bir yönü olduğunu ve belli faaliyetler sonucunda ortaya çıktığını da belirtmek gerekir. Yani, aslında aktörler arasında kimliklerini ve çıkarlarını daha önceden belirleyen bir karşılıklı ‘etkileşim tarihî’ söz konusudur (Buzan and Little 2000: 42). Bu nedenle tarih, uluslararası ilişkilerin hem oluşumu hem de analizi bakımından önemli bir unsurdur. Dolayısıyla çalışmanın bu bölümünde, Rusya’nın Batı dünyası ile ilişkilerinin geri planını oluşturan tarihsel süreç ele alınacaktır. Çünkü, tarafların birbirini algılama ve kimliklendirme biçimlerinin yüzlerce yıllık tarihsel bir birikimin sonucu olduğu açıktır. Ancak hemen belirtelim ki, benimsenen kurmasal pozisyon gereği bu süreç, yalnızca kronolojik bir biçimde ele alınmayacaktır. Yapılan değerlendirmelerde maddî olanı dışlamayan, ancak normatif olana ağırlık veren bir yaklaşım benimsenecektir.

Bilindiği gibi, Rusya’nın Batı dünyasıyla ilişkilerinin belki de binlerce yıllık bir geçmişi bulunmaktadır. Oldukça geniş bir dönemi kapsayan bu sürecin, çalışmanın amacına ve kapsamına uygun bir biçimde sınırlandırılarak ele alınması gerekmektedir. Bu amaçla çalışmada, tarihin dönemselleştirilmesine ilişkin olarak son iki yüzyıldan beridir geçerliliğini koruyan ve ‘dünya tarihî’ yaklaşımı olarak da bilinen genel bir

eğilimden faydalanılacaktır. Bu eğilime göre dünya tarihi, kendi içinde antik dönem, ortaçağ dönemi ve modern dönem olmak üzere üç farklı evreye ayrılabilir. Bu eğilim içerisinde, modern tarihin başlangıcının genellikle takribi M.S. 1500 olarak kabul edildiği görülmektedir (bkz. Buzan and Little 2000: 387–393, 402). Çalışmada, işte bu modern dönem tarihi³² temel alınmakta olup, Rusya'nın Batı dünyası ile ilişkileri bu çerçevede analiz edilmektedir. Böylesi bir yöntemin benimsenmiş olmasında, bugünkü Rusya'nın temeli olarak da kabul edilen Moskova Knezliği'nin kuruluş ve yükseliş aşamalarının da aşağı yukarı bu dönemde gerçekleşmiş olması etkin olmuştur.

Modern dönem temel alındığında, aslında tek bir Rusya'dan bahsetmenin mümkün olmadığı görülecektir. M.S. 1500'lü yıllardan günümüze değin, neredeyse aynı coğrafi alan üzerinde ve aynı politik kültüre sahip olan ve bu anlamda, aralarında önemli bir süreklilik ilişkisi bulunan üç farklı Rus devletinin varlığı dikkat çekmektedir. Yani modern dönemde Rus devleti, üç farklı aşamadan geçerek günümüzdeki halini almıştır. Bunlardan ilki Moskova Knezliği'nden başlayıp büyük bir imparatorluk hâline dönüşülen Çarlık Rusya aşamasıdır. Çarlık toprakları üzerinde, gerçekleşen bir devrim ile kurulan Sovyet Rusya dönemi ise ikinci aşamayı oluşturmaktadır. Üçüncü ve son aşama ise Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte ortaya çıkan ve onun mirasçısı olarak da kabul edilen Rusya Federasyonu dönemidir. Çalışmada Rusya'nın Batı ile kurmuş olduğu ilişkiler, modern dönemde hem Rus devletinin hem de uluslararası sistemin göstermiş olduğu dönüşümler³³ çerçevesinde ele alınmaktadır. Ancak

³² Ancak hemen belirtelim ki, modern diye ifade edilen tarihsel dönem aslında kendi içinde farklı alt dönemlere de ayrılabilir. Bu konuda literatürde üzerinde uzlaşıya varılabilmemiş bir yaklaşım bulunmamakla beraber, çalışmada Buzan ve Little'in yaklaşımı benimsenmektedir. Buna göre modern dönemi en az beş alt döneme ayırmak mümkündür. Bunlardan ilki, Avrupalı uluslararası toplum ve bu toplumun baskın birimlerinin kristalize olduğu 1648 tarihli Westfalia Antlaşması ile başlayan dönemdir. İkinci dönem ise gerçekleşen sanayi devriminin etkileşim kapasitesi üzerinde önemli gelişmelere yol açtığı takribi 1850 yılı ile başlayan dönemdir. Büyük güçlerin sistem içindeki tüm kolonileştirilebilecek yerleri elde geçirdiği ve kendi aralarındaki mücadelenin en üst düzeye çıktığı 1900 yılı ile başlayan dönem üçüncü; uzun zamandan beri devam eden çok kutupluluğun yerini iki kutupluluğa bıraktığı 1945 yılı ile başlayan dönem ise dördüncü evreyi oluşturmaktadır. Son dönem ise kimilerince 'tarihin sonu' olarak da ilan edilen ve aslında iki kutupluluğun sona erdiği 1989 ile başlayan dönemdir (bkz. Buzan and Little 2000: 403-404).

³³ Bilindiği üzere konstrüktivizmde sistem, sosyal bir biçimde oluşan ve iç unsurlarının beklentilerindeki değişime paralel olarak dönüşmesi mümkün olan bir şey olarak ele alınmaktadır. Yani sistem ile iç unsurları arasında süreklilik arzeden karşılıklı bir ilişkinin bulunduğu kabul edilir. Bir anlamda paylaşılan anlayışlar, beklentiler ve bilgi olarak da ifade edebileceğimiz sistemin aktörlerin davranışlarını çatışmacı veya işbirlikçi bir biçimde oluşturması mümkündür. Tarihsel perspektiften bakıldığında, yine kuramsal açıdan tartışmalı olmakla birlikte, uluslararası sistemin 1648 Westfalia, 1815 Viyana, 1919 Paris ve 1945

öncelikle, tartışmalı bir durum olan Rus devletinin kökenine ve Batı ile ilişkilerin gelişimine dair bir takım tespitlerde bulunulacaktır.

2. Rus Devletinin Kökenine İlişkin Tartışmalar ve Rusya-Batı İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi

Tarihsel açıdan Rus devletinin kökeni tartışmalı olup, bu konuda henüz üzerinde uzlaşıya varılabilmiş bir görüş bulunmamaktadır. Bununla birlikte, devletin kökenine ilişkin görüşleri, temelde iki kategoriye ayırarak ele almak mümkündür. İlk kategoriyi özellikle Batıda yaygın olan ve Rus Batıcılarının da genelde benimsemiş olduğu Norman teorisi ve bu teoriden türemiş görüşler oluşturur. İkinci kategoride ise başta Avrasyacılık ve resmî Sovyet tarihi olmak üzere, Anti-Normanist görüşler yer almaktadır. Aslında Norman teorisi olarak bilinen görüş; din, adetler, siyasî yapı, hukuk ve sanat gibi alanlar da dâhil olmak üzere, tüm Rus kültürünün kökenlerini ve iki yüz yıllık gelişimini bu topraklara 9. yy.'ın ortalarında gelip 11. yy.'ın ortalarına değin hâkim olmuş olan Varegler (İskandinavyalılar-Normanlar)'den aldığı iddiasına dayanmaktadır. Bununla birlikte, Rus unsuruna neredeyse hiç yer vermeyen bu teorinin zaman içerisinde gözden geçirildiği görülür. Böylece Rus kültürü ve devletinin oluşumunda kayda değer bir yerli Slav katkısının varlığı da kabul edilmeye başlanmıştır. Ancak yine de Norman teorisi, Slav unsurları sadece bir dolgu malzemesi olarak görmekte; buna karşın tüm politik ve kültürel unsurları, yani bütün önemli hususları, Normanların katkılarıyla açıklamaktadır (Riasanovsky 1947: 98, 109).

Anti-Normanist görüşler olarak adlandırdığımız tüm diğer tarih tezleri ise bu varsayımları bütünüyle reddetmektedirler. Onlara göre iki yüz yıllık akademik çalışmalar göstermiştir ki, Rus kültürü üzerindeki Norman etkisi önemsiz denebilecek kadar azdır. Doğu Slavlarının tarihî, Norman etkisinden çok daha eski ve zengindir (Riasanovsky 1947: 110). Bu kategoride yer alan görüşler içerisinde en ön plana çıkanı,

Yalta konferanslarıyla birlikte çeşitli dönüşümlerden geçtiği söylenebilir. Son büyük dönüşümün ise Doğu Bloku'nun dağıldığını gösteren 1989'da gerçekleşmiştir. Söz konusu dönemlerden her biri, çatışma ve işbirliği ortamını farklı bir biçimde oluşturmuş ve aktör davranışlarını üzerinde farklı etkiler yaratmıştır.

Avrasyacı tarih görüşüdür. Bilindiği üzere Avrasyacıların tarih tasavvurunun temelinde Rusya'nın tarihsel olarak farklı olduğu kanaati yatmaktadır. Buna göre Asya ile Avrupa arasında bulunmasına karşın her iki dünyadan da farklıdır. Avrasyacılar kendi tarihsel öngörülerini ortaya koymak için iki yola başvurmaktadır. Bir yandan Roma-Germen medeniyeti olarak adlandırdıkları Batı medeniyetini eleştirirken, diğer yandan kendi ulusal tarihlerini köklü bir biçimde yeniden yorumlamaktadırlar (Mazurek 2002: 108). Bu görüşe göre, Rus milleti doğu Slavları ile Turanî halkların karışımından meydana gelmektedir. Bu nedenle Rus tarihî, ormanlık bölgelerde yaşayan yerleşik Slavlar ile steplerin göçebe Turan kavimleri arasındaki ilişkiler açısından ele alınır. Bir dönem yaygın kabul görmüş olan Sovyet tarih tezi de özünde Norman teorisini reddetmektedir. Bu görüşe göre, daha 4. yüzyıldan itibaren güney Rusya'da Rus adına rastlanmaktadır. Bu tarih, Vareglerin geldiği varsayılan tarihten yaklaşık beşyüz yıl öncesine tekabül etmektedir. Bu görüşü benimseyenlere göre Norman teorisinin Batıda yaygın olarak kabul edilmesi, Batının Rus tarihini küçültmek istemesindedir. Sovyet tarih görüşüne göre Rus tarihinin başladığı dönemde en büyük kültür merkezleri Müslüman dünya ve Bizans'tır; bir etkilenme söz konusu olacak ise de bu Normanlardan değil, doğal olarak bunlardan olacaktır (Ataöv 1968c: 216; Purtaş 2005: 10).

Rus devletinin kökenine ilişkin kuramsal tartışmalarının ardından, Rusya-Batı ilişkilerinin genel görünümüne ilişkin bir takım değerlendirmelerde bulunulması uygun bulunmuştur. Bu çerçevede söylenebilecek ilk şey, Rusya'nın tarihsel süreçteki yerinin özel bir durum oluşturduğudur. Kissinger'ın da ifade ettiği gibi (1998: 8) Rusya, Fransa ve İngiltere gibi devletlerden çok daha sonra Avrupa sahnesine girmiş ve Avrupa diplomasisinin geleneksel ilkelerinden hiçbirisi onun için geçerli olmamıştır. Öncelikle Rusya, hiçbir zaman Avrupa'nın anladığı anlamda bir ulus devlet olmamıştır. Sürekli genişleyen Rusya, zamanla diğer Avrupa ülkeleri ile kıyaslanamayacak ölçüde dev bir imparatorluk hâline gelmiştir. Bu genişlemede Rusların saplantılı bir hâl almış olan 'güvensizlik duygusu' önemli bir rol oynamıştır. Aslında fetih ve güvenlik duygusunun Rus liderlerinin kafasında birleştiği de söylenebilir. Moskova etrafındaki bölgelerden Avrupa'nın ortalarına, Orta Asya'dan Pasifik'e değin genişledikçe Rusya'nın güvenlik arayışı iyice yayılcılığa dönüşmüştü. Buna karşın, sürekli savaş ve her yönde genişleme halinde olan Rusya, yine de kendisini hep tehdit altında hissetmiştir.

Rusya'nın belki de en belirgin özelliği olan bu paradoks, ülkenin sahip olduğu iddia edilen tarihsel misyon duygusunun yarattığı itici güç ile sürekli bir biçimde kendisini hissettiren güvenlikten yoksun olma duygusu arasındaki kararsızlıktan kaynaklanmaktadır. En ileri noktasında bu kararsızlık, eğer genişlemeye devam edilmez ise imparatorluğun dağılacağı korkusunu yaratmıştır.

Ancak genişleme, Rusya'nın kendi güvenliğine yönelik olası tehditlerle pek de orantılı olmayan büyüklükte ordular beslemesi sonucunu da beraberinde getirmiştir. Ayrıca bu yayılma, çok sayıdaki huzursuz ve Rus olmayan etnik grupların Rusya bünyesine dâhil edilmesi sonucunu doğurmuştur. Karasal yayılışında Ruslar, her biri farklı kültürel gelişim düzeyindeki çok sayıdaki ulusu ve küçük kabileyi kendi bünyelerine katmıştır. Böylelikle birçok millet, ortak bir alanda ve tek bir yönetim altında birleşmiş ve tedricen tek bir idari rejimin süjesi hâline gelmişlerdir. Artık Rusya çok sayıdaki millettten oluşan büyük bir imparatorluktur. Güçlü bir multinasyonel imparatorluğun oluşumu, politik faaliyetleri ve tarihi, Rusya'nın genel dünya tarihi içindeki yerini de belirlemektedir (Kissinger 1998: 126–129; Guins 1963: 356).

Rusya'nın tarih içindeki yerini belirleyen en önemli unsurlardan biri de kendi kültürel özellikleri olmuştur. Büyük bölümü Asya'da olan Rusya, bu bölgeden yoğun bir biçimde etkilenmiş ve bu durum Rus etiğini ve yaşam felsefesini de etkilemiştir. Moral ilkelerin hukukî ilkelerin üzerinde tutuluyor olması, bu etkinin en açık örneklerinden biridir. Mutat hukuk ve gelenekler, yazılı hukuk kurallarının üzerinde tutulmuştur ve bu nedenle hukuk, Rusya'da uzunca bir süre önemli bir rol oynamamıştır (Guins 1963: 357). d'Encausse bu durumu, biraz da oryantalist bir bakış açısıyla, öncelikle Rusya'nın, Doğu Avrupa'nın tüm halkları üzerinde kalıcı bir etkiye sahip olan Bizans'tan almış olduğu Hıristiyanlık tercihi ile ilişkilendirmektedir. Diğer önemli bir sebep ise Roma hukuk düzeninden kopmuş olmaktır. Neredeyse tüm Avrupa'yı saran Roma etkisi Rusya'ya ulaşmamış, Roma hukukî kavramları Rusya'ya neredeyse hiç girememiştir. Dolayısıyla Rusya, Avrupa'nın geri kalanının paylaştığı ortak hukuk kavramlarından yoksun kalmıştır (d'Encausse 2003: 76–77).

Buradan da anlaşılacağı üzere, Ortodoksluk tercihi her zaman için Rusya'yı Batıdan ayıran bir husus olarak görülmüştür. Gerçekten de Rus tarihinin Orta Çağ dönemi bir bütün olarak ele alındığında, Rus Hıristiyanlığı'nın köken olarak Roma'dan

değil de İstanbul'dan geliyor oluşunun bu ülkeyi Batının tarihinden ayıran en köklü fark olduğu ileri sürülebilir. Bilindiği gibi, daha 10. yy.'da yaşanan büyük hizipleşmeden önce bile Grek Doğu'su ile Roma Batı'sı arasında önemli farklılıklar bulunmaktaydı. Batıda Kilise, krallardan ve diğer tüm ulusal güçlerden üstün olma iddiasındaydı. Ülkeden ülkeye değişen ulusal nitelikte kiliseler yoktu; Papa tarafından temsil edilen Roma Kilisesi her yerde söz sahibiydi. Bu Kilise uluslararası, hatta evrensel bir mahiyete sahipti. Oysa Doğu'da Kilisenin tek başlı olmadığı görülür. Hem ulusal Kiliseler arasında, hem de Kilise ile devlet arasında net bir ayırım söz konusuydu. Devletin üstünde konumlandırılan uluslararası bir ruhani gücün olmayışı, bazı açılardan faydalıydı. Ancak bu durum, devlet öncülüğünün sınırlandırılmasına ilişkin herhangi bir görüşün gelişmemesi sonucunu doğurmuştu. Dolayısıyla devlet otoritesinin alanı genişleme imkânı bulmuştu. Öte yandan, Batı Kilisesi'nde tek bir dil, yani Latince geçerliyken Doğu Kiliseleri'nde yerel-ulusal diller de kullanılmaktaydı. Tek bir dilin kullanılıyor olması nedeniyle Batıda üst tabakalar ile halk arasında yaşanan kopukluk, bu anlamda Doğu'da yoktu. Kitab-ı Mukaddes'in halk arasında yaygınlaşması, Rus halkının dinî duygularını şekillendirmekteydi ama entelektüel bir gelişime neden olmamaktaydı (Szeftel, 1964b: 226–228).

Görüldüğü üzere Bizans'tan aldığı ilkeler temelinde kendi kültürünü geliştirmiş olan Rusya, bir anlamda kendi yolunu çizmişti. Folklorun zenginliğine karşın edebiyatın zayıflığı, dinî duygulardaki derinliğe karşın teolojik düşüncenin azlığı, resim ve mimarideki ilerlemeye karşın tam bir klâsik tarzın oluşturulamamış oluşu, kitlelerarası homojen kültüre karşın üst kültür ve elitin olmayışı bu kendine özgü kültürün zafiyetlerini göstermektedir. Batı ile olan farkı kapamaya dönük çabaların ise genellikle yukarıdan gelen ve gerektiğinde güç kullanılmasını da içeren hamleler yoluyla gerçekleştirildiği görülür. Dolayısıyla, bu türden çabalar ters etki yaratmış ve Rusya'nın Batı kurumları ve toplumsal ilişkileriyle arasındaki farkı daha da belirginleştirmiştir (Szeftel 1964b: 235; McNeil 2007: 462).

Devletin kökenine ve ülkenin kültürüne ilişkin tartışmaları bir kenara bırakacak olursak, yukarıda da değindiğimiz üzere, modern dönemde Rus devletinin üç farklı aşamadan geçerek günümüzdeki hâline ulaşmıştır. Yine tartışmalı bir durum olmakla birlikte, Kiev Rusyası'nın genellikle Rus devletinin doğuşuna ilişkin tartışmalarda ön

plana çıkarıldığı görülmektedir. 9. yy.'ın ortalarına doğru Doğu Slavları'nın Kiev ve Novgorod gibi iki knezlik çevresinde toplandığı bilinmektedir. Bu yüzyılın sonlarına doğru ise Kiev etrafında Rusların ilk merkezi devleti olarak da kabul edilen “Drevniy Rus” devleti ortaya çıkmıştır. Rusların Hıristiyanlığa geçişi, Kiev Rusya'sı devrinde gerçekleşmiştir. Bu dinin resmen kabulü, I. Vladimir (980–1015) döneminde söz konusu olmuştur. İstanbul'dan etkilenen Vladimir, 987 yılında Yunan Ortodoks mezhebini seçmiştir. Hıristiyanlığın resmen kabul edilmesinin ardından Rus Kilisesi, Bizans Patrikliği'ne bağlı bir metropolitlik hâline gelmiştir. Hıristiyanlığa geçişle birlikte Rus Kilisesi üzerindeki Bizans etkisi artmıştır. Ancak yine de ulusal unsurların ağırlığını koruduğu bilinmektedir. Yeni dinin kabulündeki en önemli neden, aslında bu dinin Rusya'nın değişik yerlerinde dağınık bir biçimde yaşayan toplulukları tek bir ideoloji çerçevesinde toplayacak unsur olarak görülmesidir. Kiev Rusya'sının yıkılması ise 11. yüzyılın ortalarında başlayan bölünme eğilimlerinin ardından gerçekleşmiştir. Kurulduğundan beri Rus şehirleri arasında lider konumunda olan Kiev'in zamanla bu vasfını yitirdiği görülür. 1237'de başlayıp, Kiev şehrinin 1240'da ele geçirilmesi ile son bulan Tatar-Moğol istilasıyla birlikte Rusya'da yaklaşık 240 yıl sürecek olan yeni bir dönem başlamıştır. Bu topraklar üzerinde Altınordu devleti kurulmuş ve Rus knezlikleri peş peşe bağımsızlıklarını kaybetmişlerdir (Purtaş 2005: 11; Ataöv 1968c: 230–237).

Kiev Rusyası döneminde Rusların, Avrupalı uluslara eşit bir düzeyde olduğu ve onlarla yakın ilişkileri bulunduğu iddia edilmektedir. Fakat güney ve doğu sınırlarından gelen göçebe baskıları bu durumu değiştirmiştir. Ardından gelen Moğol hâkimiyeti döneminde ise Rusya, Batıdan tamamiyle yalıtılmış bir hâl almıştır. Bu dönemde Rusya'nın Batıyı Moğol istilasından koruyan bir set işlevi gördüğü söylenebilir (Guins 1963: 355). Bilindiği gibi Orta Çağlar döneminde Rusya, aslında bir biçimde Batı ile ilişki içerisindedir ve onun bazı sosyal ve siyasal kurumlarını benimsemiştir. Kiev'in fethinden sonra ise artık bir parçası olunmayan Avrupa'da Rönesans ve Reform hareketleri yaşanmaktadır. Rusya işgal nedeniyle bu sürecin tamamıyla dışında kalmıştır (Kohn 1962: 4). Rusya'da Moğol istilası sürerken Batıda “Yeni Avrupa” şekillenmektedir. Öyle ki, 17. yy.'a gelindiğinde Avrupa'da Rönesans kültürü filizlenirken, Rusya'da hala Orta Çağ kültürünün devam ettiği görülür. Reform ve Rönesans hareketlerine ilaveten, yine aynı dönemde Okyanus ötesi keşiflerin başlaması

ve ardından gerçekleşen ‘bilimsel devrim’ de Rusya’yı olumsuz etkilemiştir (Szeftel 1964b: 230–233).

Moğol istilasından sonra Rusya’da bir başka prenslik olan Moskova’nın yükselişe geçtiği görülür. 14. yüzyılda Moskova ile Tver prenslikleri arasında yaşanan Büyük Prenslik olma mücadelesini Moskova kazanmıştır. 1328’de Kalita lakaplı İvan Daniloviç, Moskova Knezliği’nin başına geçmiştir. Bu tarihten itibaren Moskova’nın Rus topraklarını birleştirmeye başladığı görülür (Ataöv 1969: 3). Dağınık haldeki Rus knezliklerini zamanla kendi hâkimiyetinde toplayan Moskova, bugünkü Rusya’nın temelini de oluşturmuştur (Kurat 1999: 89). Moskova, hem Moğollarla kurduğu yakın ilişkiler sayesinde hem de diğer prenslikleri kendi etrafında toplamayı başarabilmiş olması nedeniyle giderek güçlenmiştir. Böylelikle Moskova Knezliği’nin zaman içerisinde tüm Rusya’nın siyasî merkezi hâline geldiği görülür (d’Encausse 2003: 51–52).

1480 yılına gelindiğinde, III. İvan öncülüğündeki Rusya’nın Moğol hâkimiyetinden tamamen çıktığı görülür. Bilindiği üzere, bu tarihe değin Rusya topraklarının büyük bir bölümü, başkenti Kazan olan Altınordu devletinin hâkimiyetindeydi. Bugünkü Rusya’nın temeli olarak da görebileceğimiz Moskova Knezliği ise o dönem itibarıyla Cengiz Han imparatorluğunun ardılı durumundaki bu devlete bağlıydı (McNeil 2007: 458). Ancak 1480’den başlayarak III. İvan önderliğinde Moğol hakimiyetini sonlandıran Rusya’nın topraklarını ve nüfuzunu hiç durmaksızın genişlettiği görülmektedir. Başlangıçta küçük bir devlet olan Rusya, zaman içerisinde “komşularını yuta yuta deve dönuşen bir güç” hâlini alacaktır (Tilly 1995: 260).

Öte yandan, Moğol hâkimiyetinin son bulmasının ardından Moskova’nın yeniden Batı dünyası ile ilişkiler kurmaya başladığı görülmektedir. Fakat iki nedenden ötürü, bu ülkenin Batılılaşması yine gerçekleşemeyecektir. Bunlardan ilki, 1439 tarihinde Ruslar ile Yunanlılara Papa’nın otoritesini kabul ettiren Floransa Konsülü kararlarıdır. Giderek artan Osmanlı-Türk tehlikesi karşısında Bizans İmparatoru’nun Roma’daki Papalık ile temas kurmasının ardından, 1439’da Floransa’da sağlanan uzlaşa ile iki kilisenin Papa’nın üstün otoritesi altında birleştirilmesi kararlaştırılmıştı. Bu kararı kabul etmeyen Ruslar, Metropolit’i görevinden almıştır. 1443’te toplanan Piskoposlar Konsülü kararıyla ‘Kiliselerin Birliği’ fikrinin Ruslar tarafından tamamen

reddedildiği görülür. Ayrıca hem Roma ile her türlü irtibat yasaklanmış, hem de Rus Kilisesi İstanbul Patrikliği'nden ayrılmıştır. Kohn bu durumu, Moskova İmparatorluğu'nun Avrupa'nın siyasal fikirleri ve sosyal yapısından ayrı bir gelişim süreci geçirmesine benzetir ve Rus Kilisesi'nin kendi ana kilisesi olan Bizans ile bağlarını kopararak, ulusal bir Kilise halini geldiğini söyler (Kohn 1962: 5). Batılaşmanın önündeki diğer bir önemli engel ise İstanbul'un 1453 yılında Türkler tarafından fethedilmesi olmuştur³⁴. Bizans ile tüm bağları kopan Rusların, Balkanlardaki tüm etkinliklerini yitirdiği görülür. Bu gelişmeler neticesinde Rusya, Batıdan bir kez daha kopmuştur (Kurat 1999: 102; d'Encausse 2003: 52–53).

3. Çarlık Rusya-Döneminde Batı ile İlişkiler

Rusya'nın Batı dünyası ile ilişkilerinde belirleyici niteliğe sahip asıl gelişmelerin Çarlık Rusya döneminde yaşandığı söylenebilir. Çünkü Rusya'nın büyük bir devlet hâline gelişi aslında bu dönemde gerçekleşmiştir. Bunda, özellikle iki devlet adamının önemli katkıları bulunmaktadır. III. İvan'dan (ya da Büyük İvan, 1462–1505) başlayarak, IV. İvan'a değin (ya da Korkunç İvan, 1533–1584) Moskova Knezliği bütün gücünü Moğolları geri püskürtüp, çevredeki Slav kavimlerini kendi hâkimiyeti altına almak için kullanmıştır. Bu dönemden itibaren Rus yayılcılığı, yaklaşık 250 yıl boyunca hiç durmayacaktır (Tilly 1995: 261, 266). 'Tüm Rusların Çarı' olma iddiasındaki III. İvan, kendisini Bizans imparatorlarının sonuncusu olarak ilan etmiş, devlet arması olarak da Bizans'ın çift başlı kartalını benimsemiştir. III. İvan Rusya'nın birliğini sağlarken, kendinden sonra tahta çıkan oğlu III. Vasili öldüğünde (1533) Rusya artık bir devlet olarak ortaya çıkmış ve 12. yüzyılda bir sınır kasabası olan Moskova Prenslığı, Rus devletinin merkezi olmuştur (Sander 2000a: 104-105). Rus imparatorları içinde Çar unvanını kullanan ilk hükümdar ise IV. İvan'dır. Üstelik İvan, bu unvanı Ortodoks Kilisesi'ne de onaylatmıştır. Böylece kendisini Kutsal-Roma Germen

³⁴ Doğu Roma imparatorluğunun ve Grek Ortodoks Kilisesi'nin başkenti olan İstanbul'un Müslüman Türkler tarafından fethedilmesi, bazı Ruslar tarafından Allah'ın Bizans'a inanç saflığını yitirmesinden ve 1439'daki Floransa Konsülü'nde Roma ve Latin kâfirleri ile birleşmeyi kabul etmiş olmasından dolayı verilmiş bir ceza olduğunu düşünmektedir (Kohn 1962: 5).

imparatoruna denk kılmaktaydı (Tilly 1995: 268). Böylelikle hem itibarlı bir konum elde etmiş oluyor, hem de devlete ihtiyaç duyduğu doktrini ve meşruluk zeminini sağlıyordu³⁵.

Bununla birlikte, IV. İvan'dan sonra Rusya'nın kendi tarihî açısından oldukça önemli, ama aynı zamanda sıkıntılı bir dönem yaşadığı görülmektedir. 1598'den başlayıp, 1613'e kadar süren ve Karışıklıklar Devri olarak da bilinen bu dönemde ülkede iktidar kavgaları yaşanmıştır. Tahta geçişle ilgili bir kanunun olmayışı ve buna karşılık tahtı talep edenlerin çokluğu, bu dönemde Rusya'nın millî varlığını tehlikeye atacak sonuçlar doğurmuştur. Ülkenin içinde bulunduğu bu durumu fırsat bilen Polonyalılar ve İsveçliler, doğudaki rakiplerini dize getirmek niyetiyle harekete geçmişlerdir. 1609 yılında Polonya Kralı III. Zigismond'un Rusya'ya savaş ilan ettiği ve Rus tahtını istediği görülür. Ancak Katolik bir kralın tahta çıkacak olması düşüncesi Rus halkını harekete geçirmiştir. Bu dönemde Rus halkının yok olma noktasına geldiğini söylenebilir. Ancak 1612'de bütün bir millet, bir yeniden diriliş gerçekleştirerek Polonyalıları ve İsveçlileri yenmiştir. Rusya'nın atlattığı bu badirenin ardından, 2 Mayıs 1613'de *Zemski Sobor* kararıyla Mihail Romonov Çar seçilmiş ve Rusya tahtına oturtulmuştur. Böylece 1917 yılına değin sürecek olan Romanov hanedanı³⁶ dönemi de başlamıştır (d'Encausse 2003: 71–73; Kurat 1999: 213). Çalışmada üzerinde durulacak olan dönem de budur.

³⁵ IV. İvan, meşruiyet arayışında Hıristiyan bir modelin benimsenmesini Kilise'nin desteğinin sağlanması bakımından gerekli görmüştür. Batı ve Katolik dünyasıyla olan sınırlı ilişkiler, Bizans seçeneğini ön plana çıkarmıştır. Ancak, Bizans'ın Türklere mağlup olmuş olması bu seçeneği sorunlu kılmaktaydı. Meşruiyet arayışlarında gündeme gelen bir diğer fikir ise Roma seçeneğiydi. IV. İvan'ın bulduğu çözüm, Rus Çarlarının soy ağacını Roma'ya dayandırmak olmuştur. Artık Rus Çarları'nın Agustus'un soyundan geldikleri ileri sürülmekteydi. Böylelikle Batıyla da ilişki kurulmuş olacak ve Batılı hanedanlarla eşit muamele görülecekti. Ancak hemen belirtelim ki, meşrulaştırma mekanizmasını tamamlayan III. Roma tezi olmuştur. Buna göre Antik Roma ve Bizans Kiliselerinin çökmüş olması, geriye gerçeğin koruyucusu ve diğer halkların güvencesi olarak bir tek üçüncü ve son Roma olan Moskova'yı bırakmıştı. 1510 yılında rahip Philotheos tarafından kuramsallaştırılan Hıristiyanlık tarihinin bu yeni yorumu, daha sonraki dönemlerde Rus yayılcılığının ve Mesihçi düşüncesinin de kurucu fikri ve açıklaması halini alacaktı. Ancak, bu kuramın en büyük zafiyeti, devletleri değil de kiliseleri kapsayan bir kuram oluşuydu. Bu nedenle, Rus devletinin kendi dış politik hedeflerini meşrulaştırmak amacıyla III. Roma fikrini pek kullanmamıştır. (d'Encausse 2003: 56–57).

³⁶ Bilindiği üzere, Norman döneminden başlayarak 1917'ye değin devam eden süreçte iki Rus hanedanı ülkeye egemen olmuştur. Bunlardan ilki olan Rurik hanedanı dönemi 862'de Rurik ile başlayıp, 1598'de Fyodor ile son bulmuştur. İkinci hanedan olan Romanovların dönemi ise 1613'de Mihail ile başlayıp, 1917'de II. Nikolay ile sona ermiştir (Ataöv 1968c: 243).

3.1. Westphalia Düzeninde Batı ile İlişkiler

Fransız devrim savaşları öncesi dönemin en büyük savaşları olarak da kabul edilen Otuz Yıl Savaşları, erken modern dönem Avrupa'sında hem hanedan hem de din savaşlarının ulaşmış olduğu en yüksek aşama olarak değerlendirilmektedir. Ancak bu savaşlar, gerçekte ne tam anlamıyla hanedan, ne de din gerekçelidir. Savaş, her iki unsuru bünyesinde barındırmakla birlikte, aslında ekonomik ve bölgesel çıkarlarla da yakından ilgilidir (Hartmann 2006: 244). 1648 Westphalia Barışı ile sonlandırılan bu savaş, ağırlıklı olarak Alman toprakları üzerinde sürmüş ve Protestanların zaferi ile sonuçlanmıştır. 30 Yıl Savaşları sonunda kabul edilen barış, bir yandan Alman coğrafyasının küçük devletlere bölünmesi ve Fransa'nın Batı Avrupa'da üstün bir konuma geçmesi gibi sonuçlar doğururken, diğer taraftan bugünkü anlamıyla bir uluslararası sistemin ortaya çıkmasına da yol açmıştır. Westphalia ile birlikte, güç dengesi politikası esasına dayanan sistem, Avrupa'nın temel siyaseti halini almıştır (Sander 2000a: 90–91). Bu sistemin varlığını II. Dünya Savaşı'na değin biçim değiştirerek de olsa sürdürdüğü görülür.

Yeni sistemin oluşması, Habsburg-Valois ve Habsburg-Bourbon örneklerinde olduğu gibi, iki kutuplu çatışmaların yerini çok kutupluluğa³⁷ bırakmasıyla söz konusu olmuştur. Yeni sistemde İngiltere, Fransa, Prusya, Avusturya ve Rusya olmak üzere beş büyük gücün varlığı kabul görmüştür. Bu sistemle birlikte, geçmişte görülen hanedan savaşları da yerini, bu güçler arasındaki veraset savaşlarına bırakmıştır. Yeni dönem Avrupa'sında devletler arası ilişkilerinin teoride ve pratikte 'güçler dengesi' kavramı ile açıklandığı görülmektedir. Öte yandan, Westphalia ile birlikte uluslararası ilişkilerde zorlayıcı nitelikteki geleneksel bağların etkinliğini yitirdiği de görülmektedir. Bundan sonra devletler arasındaki çatışmalar ve işbirlikleri, eskisi gibi din ya da hanedanlık bağları yerine, ortak çıkarlara ve makul tercihlere dayanacaktır (Hartmann 2006: 245–246). Westphalia Barışı ile birlikte *raison d'état* doktrininin de Avrupa diplomasisinin yol gösterici ilkesi hâline geldiği söylenebilir. Kardinal Richelieu ile başlayan bu dünyada

³⁷ Westphalia düzeni, bu bağlamda tarihteki çok kutuplu sistemlerin en belirgin örneklerinden birini oluşturmaktadır. Westphalia ile başlayıp, Viyana ile devam eden ve I. Dünya Savaşına değin süren dönemde İngiltere, Rusya, Fransa, Almanya ve Avusturya arasında hep bir denge durumu söz konusu olmuştur. (Sander 2000b: 182).

devletler, kendilerini artık hiçbir ahlakî kural ile bağı görmemektedirler (Kissinger 1998: 50-51). Ayrıca, Westfalia sonrası dönemde devletlerin dış politikalarındaki hareket serbestilerini hiçbir hukuki bağla sınırlandırma niyetinde olmadıkları da görülmüştür. Bununla birlikte, güç dengesi hesaplarının yapıyor olması gerçeği, aslında yöneticileri sınırlayan bir durum olarak ele alınabilir (McNeil 2007: 500).

Westphalia sonrası dönemde, ortaya çıkan ve 17.-18. yüzyıllarda yaşanan gelişmelerin de etkisiyle giderek daha yaygın bir biçimde ‘Avrupa’ olarak adlandırılmaya başlanan devletlerarası sistem, aynı ya da en azından benzer nitelikteki bir takım ortak referanslara dayandırılmaktaydı. Burada Kitab-ı Mukaddes ve yabancı kültürlerle karşı ortak bir üstünlük duygusu ön plana çıkmaktadır. Artık, dış tehditlere maruz olmayan, kapalı bir sistem ortaya çıkmıştı ve bu sistemin kendine özgü kuralları bulunmaktaydı. Sistemin aktörleri sınırlı sayıdaki büyük güçlerdi. Bunlar, aynı zamanda devletlerarası siyasetin de kontrolünü ellerinde tutmaktaydı. Zaten ileride de görülecektir ki, sistemin yıkılması da dışarıdan gelen bir tehditle değil, tamamen içsel faktörlerin etkisiyle olacaktır (Duchhardt 2006: 298–299). Rusya’nın Avrupa’daki büyük güçlerden biri hâline gelişi de bu dönemde söz konusu olmuştur. Aslına bakılırsa, 1560’lı yıllara değin Doğu Avrupa devletlerinden hiç birisinin Avrupa’daki büyük savaşlarda önemli bir rol oynamadığı söylenebilir. Ancak 17. yy.’dan itibaren hem Rusya, hem de Osmanlı Devleti bu savaşlarda yoğun bir biçimde varlık göstermeye başlamıştır. Örneğin Rusya, Avrupa’daki ilk önemli ittifakına 1680 yılında girmiştir³⁸.

Öte yandan, Westphalia sonrası dönemde modern dünyanın oluşumu üzerinde belirleyici etkiler yapmış olan uluslararası olayların genellikle Rusya’nın doğal ve doğrudan ilgi alanı olan Orta ve Doğu Avrupa’da yaşandığı görülmektedir. Kutsal Roma, Polonya ve Osmanlı gibi güçlerin denetiminde olan bu toprakların üzerinde zamanla Avusturya, Prusya ve Rusya gibi yeni güçler yükselmiştir (Sander 2000a: 100). Özellikle Otuz Yıl Savaşları’nın ardından bu bölgede oluşan güç boşluğu, çevreden gelen bu ülkeleri, fırsattan yararlanmaya itmiştir. Dolayısıyla, Westfalia’da hiç olmayan, ancak daha sonradan Avrupa’nın başlıca güçleri arasına girmeyi başaran

³⁸ 1682 yılına gelindiğinde, artık Rusya’nın Avusturya, Polonya, Venedik ve Alman devletleriyle birlikte Osmanlı’ya karşı işbirliği yapmaya başladığı görülecektir. 1684’de Lehistan-Alman devletçikleri ile Venedik devletleri arasında oluşturulmuş olan Osmanlı karşıtı ‘Mukaddes Birliğe’ Rusya’da dâhil olacak ve 1683’de Viyana’da başarısızlığa uğrayan Osmanlıya karşı harekete geçecektir (Kurat 1999: 237).

Rusya da bu fırsattan yararlanmış ve doğudan ilerleyerek bu bölgeye girmiştir (Kissinger 1998: 53). Örneğin 1654’de gerçekleşen ve başarıyla sonuçlanan Lehistan seferiyle Rus ordusu Litvanya içlerine kadar ilerlemiş ve tarihinde ilk kez Avrupa’da bu denli batıya gidebilmiştir. 1667’de yapılan Andrusova Barışı ise Rusların Lehler üzerindeki üstünlüğünü pekiştirmiştir. Bu tarihten itibaren Lehistan, genişleyen Moskova karşısında sürekli bir biçimde gerilemek zorunda kalacaktır (Kurat 1999: 231–233).

Görüldüğü üzere Rusya’nın Avrupa’daki hareketliliği ya da daha doğru bir ifade ile bu ülkenin Avrupa işlerine dahil, aslında Westfalia sonrası dönemde söz konusu olmuştur. Rusya’nın büyük devletler statüsüne yükselmesini sağlayan asıl kişi ise Büyük Petro’dur. Onun devrine kadar Rusya, Avrupa’nın önemli güçleri arasında pek de hesaba katılan bir aktör değildir (Djuvara 2001: 112). Yani Rusya’nın uluslararası alandaki aktif rolü Petro ile başlamıştır. Bu dönemden itibaren Rusya, Avrupa’daki güç dengesinin sürdürülmesinde önemli roller oynayacaktır (Guins 1963: 355). Petro’nun asıl amacı, her zaman için büyük bir güç olmak olmuştur ve Rusya, onun döneminde artık bir imparatorluktur. Büyük bir güç olmayı amaçlayan Petro’nun öncelikli hedefi, sıcak denizlere erişmektir. Bu doğrultuda önünde bulunan iki engeli, yani Osmanlı ve İsveç’i aşmak istemiş ve onlarla sürekli bir mücadele içinde olmuştur. Onun döneminde savaşların hiç bitmediği görülecektir. Poltova’da (1708) İsveç’i yenen Petro, ardından Prut Savaşı’nda (1710–1711) Osmanlı’ya yenilmiş³⁹ ve bunun üzerine yeniden İsveç’e yönelmiştir. 1721’de İsveç’i bir kez daha yenerek bu ülkeye Nystadt Barışı’nı kabul ettiren Petro, bu zaferlerinin ardından artık ‘büyük’ ve ‘imparator’ unvanlarını da alacaktır (Armaoğlu 1999: 4–5; d’Encausse 2003: 109–110).

Petro’nun Polonya ve İsveç ile yürüttüğü uzun mücadeleyi, yani Büyük Kuzey Savaşı’nı (1700–1721) kazanması ve ardından Baltık bölgesine yerleşmesi, tarihsel tabloyu da değiştirmiştir. Bu savaşta Lehistan ve Danimarka ile birlikte İsveç’e karşı hareket etmiş olan Rusya, Poltova zaferi ile bu ülkeden kaynaklanan tehdidi tamamen bertaraf etmeyi başarmıştır. Böylece Rusya’ya Avrupa yolu da açılmıştır. Artık Rusya’nın Doğu Avrupa’da hâkimiyet kurmasının önündeki en büyük engel ortadan

³⁹ Büyük Petro’nun Osmanlı ile mücadelesi, içişlerine doğrudan müdahale edebildiği Baltık kıyıları ve Polonya’ya nazaran daha az başarılı olmuştur (Halecki 1952: 15).

kalkmıştır. Kuzey Savaşları sonunda yapılan Nyastad Anlaşması'yla birlikte Ruslar, Baltık bölgesine de tamamen hâkim olmuştur. Böylece Moskova, Korkunç İvan'dan beri göz koymuş olduğu bu bölgeleri artık tamamen ele geçirmiştir. Petro'nun öldüğü 1725 yılında, Rusya'nın Avrupa'nın güçlü devletleri arasında kendisine bir yer bulabildiği ve Doğu Avrupa'nın tartışmasız en güçlü devleti hâline geldiği söylenebilir (Kurat 1999: 259–62; Sander 2000a: 106). 1730'lu yılların sonuna gelindiğindeyse Rusya'nın artık Avrupa'daki savaşların çoğuna düzenli olarak katılan bir devlet olduğu görülür. Büyük oranda genişlemiş ve aynı zamanda Batılılaşmış ordusuyla Rusya, artık Avrupa için “değerli bir müttefik ve korkunç bir düşmandır”. Bu durum, yani Rusya'nın Avrupa'daki savaşlara düzenli bir biçimde katılımı, Petro'nun Batılılaşma projesiyle de uyumludur. Bilindiği üzere bu proje, imparatorluğun Batı Avrupa diplomasisindeki ve çatışmalarındaki rolünün artırılmasını da içermektedir (Tilly 1995: 275).

Anlaşıldığı üzere, Petro döneminde Rusya salt fikirseldan değil ama aynı zamanda fizikî bakımdan da Batıyı hedef alan politikalar izlemiştir. İmparatorun ünlü vasiyetnamesinin (Evamiri Aşere), bugün için sahte olduğu bilinse bile, onun dış politikasının genel eğilimlerini yansıttığı tarihçiler tarafından kabul edilmektedir. Bu belgenin özellikle 12. bendi, Rusya'nın izlemesi gereken Batı siyaseti hakkında önemli ipuçları içermektedir. Bu bentte Fransa ile Avusturya arasındaki ihtilafların kışkırtılarak, bunun genel bir savaşa dönüşmesinin beklenmesi tavsiye edilmektedir. Buna göre, böylesi bir savaş Avrupa'yı iyice zayıflatacak ve Rusya'nın önü açılacaktır. Bunu takiben Rusya, Avusturya üzerinden Ren bölgesine girecek ve Asyalıların Almanya'ya yayılması sağlanacaktır (Halecki 1952: 14; Djuvara 2001: 113).

Petro'nun ardından gelen yöneticiler, Rusya'yı neredeyse bütün Avrupa savaşlarına sokmuşlardır. Rus gücünü gözler önüne seren ilk büyük çatışma ise 1763 Paris Barışı ile son bulan Yedi Yıl Savaşları (1756–1763)'dır (bkz. Armaoğlu 1999: 26). Fransa, Saksonya ve İsveç ile birlikte hareket eden Rusya Avusturya'yı desteklemiş ve Büyük Friedrich Prusyası'na karşı savaşmıştır. Rus birlikleri Doğu Prusya'ya kadar ilerlemeyi başarmışlar ve 1760 yılında yapılan savaşta Prusya ordusunu yenerek kısa bir süreliğine de olsa Berlin'i işgal etmişlerdir. Ancak gerçekleşen taht değişikliği ve III. Petro'nun Çar olmasıyla birlikte Rusya, ani bir kararla savaştan çekilmiş ve Prusya

Kralı II. Frederick'in kesin gibi görünen mağlubiyetini de engellemiştir (McNeil 2007: 549; Kurat 1999: 277–278).

III. Petro'dan sonra tahta geçen II. Katherina (1762–1796) ile birlikte, Büyük Petro'dan beri sürmekte olan taht karmaşası da son bulmuştur. Bilindiği üzere Rusya, Petro'nun ölümünün ardından yaklaşık 37 yıl sürecek olan taht kavgaları ve iç karışıklıklarla dolu bir döneme girmiştir. Tıpkı Petro gibi, kendinden sonra gelen II. Katherina da dış politikaya öncelik veren bir yaklaşıma sahiptir. Fakat Petro'dan farklı olarak, dış politikayı kendi iktidarını sağlamlaştırmak ve Rusya'yı değiştirmek için bir araç olarak kullanmıştır. Bu dönemde Rusya'nın özellikle Polonya ve Osmanlı üzerine odaklanmış bir dış politika izlediği görülür. İmparatoriçe'nin saldırgan ve emperyalist siyasetinden en çok etkilenen bölgeler arasında bu iki ülke yer almaktadır (Ortaylı 1999: 129–132). Osmanlı ile 1768–74 ve 1787–92 savaşlarında iki kez karşı karşıya gelen Katherina'nın Polonya'nın paylaşımı konusuna da üç kez dâhil olduğu görülmektedir (d'Encausse 2003: 132-133).

Rusya'nın İngiltere ile birlikte Avrupa'nın en güçlü devleti hâline gelmesi ise İhtilal ya da Napolyon Savaşları olarak adlandırılan olayların ardından gerçekleşmiştir. İhtilali takiben, Fransa'nın Avrupa'da izlediği saldırgan dış politika ve ardından gelen savaşlar, Rusya'nın bu ülkeye karşı çıkan devletler arasında yer almasına neden olmuştur. Rusya, başlangıçta ünlü komutanı General Suvorov'u Fransızlara karşı savaşmak üzere önce Kuzey İtalya'ya ve ardından da Avusturya'ya göndermiştir. Bunun yanı sıra, bir grup Rus askerinin İngilizlerle birlikte Hollanda'da Fransızlara karşı direndiği görülmektedir. 1800'lerden itibaren ise Rusya ve Fransa'nın yakınlaştığı ve İngilizlere karşı duyulan ortak nefretle aralarında bir anlaşmaya vardıkları görülecektir (Kurat 1999: 295–296).

Napolyon'un kendisini 1804'te imparator ilan etmesi ve ardından Avrupa'da hegemonya oluşturma çabasına girmesi, Rusya'yı yeniden Fransız karşıtı devletler arasına itmiştir. Doğuya doğru ilerleyen Napolyon'un, 1805'de Austerlitz ve 1807'de Friedland savaşlarında koalisyon güçleri arasında yer alan Rus birliklerini iki kez yendiği görülür. 1807'de yapılan Tilsit barışıyla iki ülke ilişkileri tekrar belli bir düzene girmiştir. Tilsit'de sağlanan uzlaşya göre Batı Avrupa'da Fransızlar, Doğu Avrupa'da ise Ruslar hâkim olacaktı. Ayrıca bu iki ülke, İngiltere'ye karşı da ortak hareket

edecekti. Rusya, Fransa tarafından oluşturulmaya çalışılan İngiliz karşıtı ‘Kıta Ablukası’ politikasına da katılmayı kabul etmişti. Bilindiği üzere, Napolyon 1805’de Trafalgar Savaşı’nda İngiltere’ye yenilmesinin ardından yaklaşık bir yıl sonra, bu ülkeyi alt edebilmek amacıyla Kıta Avrupa’sı Sistemi de denilen bir abluka başlatmıştı. Rusya bu sisteme katılma konusunda önce isteksiz kalmış, ardından da katıldığı halde sulandırmaya çalışmıştır. Bunun üzerine Tilsit Barışı ile iki ülke arasında sağlanan istikrar yeniden bozulmuş⁴⁰ ve Napolyon, kendi sonunu da getirecek olan hamleyi yaparak 1812’de Rusya seferini başlatmıştır. Moskova’yı işgal eden Napolyon karşısında Çar teslim olmamış, hatta 1813’de yapılan ve Rus tarihî açısından büyük bir öneme sahip Smolensk ve Borodino savaşlarını da onu yenmiştir. Yoğun kış koşullarının yanı sıra, Fransız ordusunun ikmalden yoksun kalması Napolyon’un ‘Yirmi Millet’ olarak da adlandırılan ordusunu geri çekmesine yol açmıştır. Bu savaşı izleyen dönemde Rusların Napolyon’u kendi topraklarından tamamen çıkarmayı başardıkları görülür. 1813’de Leipzig yakınlarında yapılan ‘Kavimler Savaşı’nda Napolyon, Rusların başını çektiği koalisyon güçlerine bir kez daha yenilmiştir. 1814 yılında ise müttefik güçlerin Fransa sınırını aştığı görülmektedir. Çar Alexander 31 Mart 1814’te ordularının başında Paris’e girmiş ve Napolyon’un tahtan indirilmesiyle birlikte savaşlar da son bulmuştur (Hobsbawm 1998a: 100; Kurat 1999: 301–309; Armaoğlu 1999: 71–73).

3.2. Viyana Düzeninde Batı ile İlişkiler

Yukarıda da ifade edilmeye çalışıldığı üzere, 1648’deki Westphalia Anlaşması’nda Rusya temsil dahî edilemeyecek kadar önemsiz bir güç olarak görülmüştü. Buna karşın bu ülkenin 1750’lerden itibaren Avrupa’nın neredeyse tüm önemli savaşlarına aktif olarak katıldığı görülür (Kissinger 1998: 125). Buna karşın Rusya, 19. yy. başlarına gelindiğinde dâhi hâlâ ne tam olarak Avrupa’dadır ne de

⁴⁰ Tilsit sonrası dönemde Fransa ile ilişkilerinin bozulmasının bir diğer nedeni de giderek artan ki, buna Osmanlının paylaşımı da dâhildir, Rus talepleridir. 1808’de yapılan Erfurt görüşmelerinde Napolyon’un Eflak ve Boğdan’ın Rusya’ya bırakılmasını kabul ettiği görülür. Ancak bu görüşmelerden ne Napolyon ne de Çar memnun ayrılmıştır. Dolayısıyla ikili ilişkiler bu tarihten itibaren iyice bozulacaktır (Armaoğlu 1999: 67).

Avrupa dışında. Yine bu dönemde Rusya'nın hem askerî konumu nedeniyle, hem de Napolyon'a karşı kazanılan zafer sayesinde Avrupa açısından oldukça önemli bir ülke ve hatta genel bir korku kaynağı hâline geldiği söylenebilir (Kohn 1962: 7). Viyana Kongresi başladığında ise Rusya, belki de Kıtadaki en güçlü devlettir. Dolayısıyla çalışmanın bu bölümünde, Viyana Kongre'si ile başlayan bu yeni dönem ve sistem içinde Rusya'nın Batı ile kurmuş olduğu ilişkiler ele alınacaktır. Bu çerçevede, önce Napolyon Savaşları ile başlayan ve Rusya'nın sistemin en güçlü aktörü hâline gelmesine yol açan gelişmeler incelenecektir. Daha sonra ise Kırım Savaşı ile başlayıp, I. Dünya Savaşı'na değin süren ve Rusya'nın Avrupa'da güç kaybetmesine yol açan tarihsel süreç, önemli politik olaylar ekseninde ele alınacaktır.

Bilindiği üzere, Napolyon savaşlarının ardından Avrupa'daki düzen arayışları, I. Dünya Savaşı'na değin sürecek olan ve Viyana Düzeni olarak da adlandırılan sistemin doğmasına yol açmıştı. Mevcut devlet sınırlarını kutsal ve dokunulmaz olarak gören ve her devleti, kendi sınırları içerisinde serbest bırakan bu düzen kaybedenlere karşı da bir cezalandırma mekanizması öngörmemekteydi (Sander 2000a: 158–159). Bu anlamda sistem, Fransa'yı küçük düşürmeksizin ve kazananların temel ihtiyaç ve gereksinimlerini tatmin eden, ılımlı ve akla uygun toprak çözümleri getirmişti. Ayrıca bu çözümler, karşılıklı olarak desteklenen antlaşmalar ağı içerisine sokulmuştu (Schroeder 2000: 159-160). Bu sistemi ayakta tutan üç önemli dayanak noktası bulunmaktaydı: Bunlar, Fransa'yı tatmin eden bir barış, güç dengesi ve taraflar arasında paylaşılan meşruiyet duygusu biçiminde sıralanabilir (Kissenger 1998: 226). Düzenin temelini oluşturan 1815 Antlaşması, herhangi bir gücün Napolyon'un 1793–1815 döneminde yaptığı gibi, Avrupa'nın geri kalanı üzerinde isteklerini zorla kabul ettirmeye çalışabileceği kadar güçlü olmasına müsaade etmemekteydi. Güç ve nüfuzun kabul edilebilir sınırlar dâhilinde tutulması amaçlanmış; zararların karşılıklı olarak ödenmesi gibi ilkelerle, bir tek gücün Avrupa egemenliğini elde etmesinin önüne geçilmeye çalışılmıştır. Öyle ki, ufak çaplı toprak değişikliklerinin bile bu anlaşmaya taraf olan diğer devletlerin çoğunluğunca onaylanması zorunluluğu getirilmekteydi (Kennedy 1996: 163).

1815 Viyana Kongresi ile sağlanan güç dengesi sistemi, uluslararası işbirliğini ahlakî ve hukukî bağlarla daha ılımlı bir hâle getirmiş, kaba güce olan güveni

azaltmıştır (Kissinger 1998: 6). Dolayısıyla güç dengesi kavramı, aslında sistemin bütününe açıklama bakımından yetersiz kalmaktadır. Viyana Sistemi, aynı zamanda uluslararası ilişkiler için yeni bir değerler dizisi de oluşturmuştur. Örneğin bu dönemde ittifakların geçici çıkarlar için değil, savunma amacıyla oluşturulduğu görülmektedir. Ayrıca diplomasi kurumları ve pratiği de daha karmaşık bir hâl almıştır. Uluslararası hukuka ve anlaşmalara olan saygı da 18. yy.’dakinden çok daha fazladır (Mulligan 2006: 402). Öte yandan Viyana Düzeni’nin varlığını korumak için güce en az gereksinim duyan sistem olduğu da iddia edilebilir. Bunun en önemli nedeni, yukarıda da belirtmeye çalıştığımız üzere, kıta devletlerinin paylaşılan değerlerle birbirlerine bağlanmış olmasıdır (Kissinger 1998: 64). Bununla birlikte, sistemi güç bağlamında karakterize eden şeyin gerçekte ikili bir hegemonya olduğunu da belirtmek gerekir. Batı Avrupa’da İngiltere, Doğu Avrupa’da ise Rusya kendisini açık bir biçimde göstermeyen ve hatta küçük güçlerin etki alanlarına müsaade eden nitelikte, yani bir bakıma tahammül edilebilir olan hegemonyalara sahipti (Schroeder 2000: 161).

Bu ikili hegemonyaya karşın, Viyana Düzeni gerçekte 1815’den başlayıp 1919’a değin geçen süreçte Dünya’ya büyük güçlerin egemen olmasını öngören bir sistemdi. Dolayısıyla, sistemin şekillendirdiği 19. yy. uluslararası ilişkileri aynı anda hem istikrarlı ve esnek, hem de barışçıl ama rekabetçi bir görünüme sahipti. Bu dönemde beş büyük güç ki, bunlara daha sonra Almanya da dâhil olacaktır, Avrupa siyasetindeki hâkim pozisyonlarını sürdürmüşlerdir. 1815 düzenlemeleri başlangıçta büyük güçlerin tümünü tatmin edecek nitelikteydi. Bu durum Rusya için de geçerlidir. İngiltere ile birlikte sistem içindeki en güçlü devlet pozisyonunu elde eden Rusya, aynı zamanda Polonya üzerindeki sahipliğini pekiştirmiş ve Balkanlar’ın dominant gücü hâline gelmiştir. Başlangıçta büyük güçler arasında işbirliğini öngören bu sistemin neticesi, zaman içerisinde bir dizi askerî ittifakın kurulması olmuştur. Bu ittifaklar, daha sonra I. Dünya Savaşı’nda karşı karşıya gelecektir (Heuser 2006: 304). Dolayısıyla, Viyana Kongresi ile kurulan ve daha sonra ‘Avrupa Ahengi’ olarak da adlandırılmaya başlanan bu düzenin I. Dünya Savaşı’na değin sürdüğü görülür. Bu nedenle Viyana Düzeni’ne 1914 öncesinin *détente*’ı da denilmektedir (Mulligan 2006: 401–403).

Napolyon’un nihai yenilgisinden başlayan ve görece pasifist bir yüzyıl olarak da tanımayabileceğimiz bu dönemde, 1854–56 Kırım Savaşı’na değin Avrupa güçlerini

karşı karşıya getiren hiçbir kayda değer çatışma olmamıştır. Aslına bakılırsa, Viyana ile başlayan dönemde herhangi bir genel ya da sistemik savaş da gerçekleşmemiştir. En yoğun çatışama olan Kırım Savaşı bile kapsamı ve hedefleri açısından sınırlı bir savaştır. Bu dönemde görülen savaşların uluslararası sistemi bütünüyle değil, kısmen değiştirmeyi hedefledikleri söylenebilir. Devletlerin şiddetli meydan okumalar yerine, genellikle sınırlı bir rekabet içinde olmayı tercih ettikleri görülmektedir (Schroeder 2000: 158; Mulligan 2006: 401). Ancak hemen belirtmek gerekir ki, Viyana sonrası dönemi kendi içerisinde 1815–54 ve 1871–1914 olmak üzere iki geniş periyoda ayırarak ele almak gerekir. İlk dönemde Rusya Avrupa'nın en güçlü devletlerinden biri hâline gelirken; ikinci dönemde sistemin kendisinde yaşanan bir takım sorun ve gelişmelerin de etkisiyle Rusya sahip olduğu bu güçlü pozisyonu kaybetmiştir.

3.2.1. Kutsal İttifak'tan Kırım Savaşı'na Rusya'nın Batı Siyaseti

1815'den başlayıp, Kırım Savaşı'na uzanan süreçte devletlerin sistemi korumak adına yalnızca fizikî değil, ama aynı zamanda moral bir denge de sağladığı görülmektedir. Kongre sonrası dönemde güç dengesi ile paylaşılan meşruiyet duygusu arasındaki ilişkinin özellikle iki belgede ortaya konduğu söylenebilir. Bunlardan ilki Prusya, Avusturya ve Rusya arasındaki Kutsal İttifak (26 Eylül 1815); ikincisi ise İngiltere, Prusya, Avusturya ve Rusya arasındaki Dörtlülük İttifak (20 Kasım 1815)'dir (Kissinger 1998: 67; Armaoğlu 1999: 100). Dörtlülük İttifak, uluslararası barışı korumak için gerekirse askerî önlemler de alabilecek Fransa karşıtı bir oluşumdur. Metternich'in mutlakıyetçi rejimleri koruma amacıyla gündeme getirdiği bu ittifak, Avrupa'da sürmekte olan ihtilallere karşı gerçekçi ve işleyebilir mekanizmalar öngörmekteydi. Daha sonra Fransa'nın da katılımıyla ittifakın beşli bir yapıya büründüğü görülür. Çar Aleksander'in girişimiyle oluşan ve yükümlülüğü belirsiz olan Kutsal İttifak⁴¹ ise Hıristiyanlar arasında bir barış öngörmekte olup, bir bakıma uluslararası ilişkileri dinsel ilke ve temellere dayandırmaktaydı. İttifaka katılan monarklar, Avrupa'da

⁴¹ Bu ittifakı, bir anlamda devrimci hareketlere karşı uluslararası feodal tepkinin yarattığı bir önleyici mekanizma olarak görmek de mümkündür (Walicki 1987: 86).

Hıristiyanlığın barışçıl ilkelerini koruma ve her konuda yardımlaşma kararı almıştı. Bu ittifakla aslında Hıristiyanlığın üç ana kolu da bir araya gelmiş oluyordu. (Sander 2000a: 160–161; Armaoğlu 1999: 100–104). Rus Çarı I. Aleksander’in Prusya Kralı ve Avusturya İmparatoru ile imzaladığı Kutsal İttifak’ın metninde, taraf devletler için “tek bir Hıristiyan ulusun” üyeleri denmiş ve bu üç monarkın “Tanrı’nın yeryüzündeki temsilcileri” olduğu ifade edilmiştir. I. Aleksander’in biraz da mistik kişiliği⁴² nedeniyle, aslında sadece kafalarda varolan bu Hıristiyan birliğine içten inandığı ve bu nedenle, Rusya’nın ulusal çıkarlarını bile tehlikeye atmaya hazır olduğu görülmektedir. Oysa diğer iki monarkın anlaşmaya katılımı, salt siyasal amaçlarla gerçekleşmişti (Walicki 1987: 66).

Kutsal İttifak sonrası dönemde, özellikle de 1830’lardan itibaren, Rusya muazzam gücü ve diplomasisinin yaygınlığı nedeniyle artık Batılılarca açık bir biçimde tehdit olarak görülmeye başlamıştır. Dönemin Rus Çarı I. Nikolay (1825–1855), aslında ideolojik olarak yükselen liberalizme ve demokrasiye muhalefet eden militan bir otokrattı. Bunun da ötesinde, Çar’ın izlemiş olduğu politikalar ve başta Slavofilizm olmak üzere, Rusya’daki belli kültürel eğilimler Batı medeniyetince doğrudan kendisini hedef alan tehditler olarak algılanmaktaydı. Gelenekçi Slavofilizmin Çar tarafından kabul görmesi ve Rus entelijensiyası arasında yaygın bir etkiye yol açması dikkat çekiciydi. Slav halkların birlikteliğini amaçlayan Panslavizm de 1830’lu yıllarda Batı Avrupa’da kaygılara yol açmaktaydı. Rusya liderliğinde böylesi bir birlikteliğin kurulması, Rus etkisinin tüm Avrupa’yı yönlendireceği ve Batı uygarlığının özünü tehdit edeceği endişelerine yol açmaktaydı. Batı ve Orta Avrupa’nın Rus gücünü kendi özgürlüğüne ve hatta medeniyetine yönelik açık bir tehdit olarak algılaması ise özellikle 1830 devrimlerinden sonradır. Bu korku, aslında karmaşık bir temele dayanmaktaydı. Öncelikle Avrupa, bu devrimlerden sonra Rusya’nın gücünü bir kez daha görmüştü. Çar I Nikolay, 1830 devrimlerinde gerekirse Rus gücünü özgürlük süreçlerine karşı

⁴² Başlangıçta liberal-Batıcı eğilimleri ile bilinen I. Aleksander döneminde mistisizm, sonradan yükselişe geçmiştir. Şüphesiz ki bunda, Napolyon savaşlarının payı büyüktür. Napolyon’un yenilmesinin ardından Rusya’daki bazı kesimlerin bu ülkeye kutsal bir görev verildiğini düşünmeye başladığı görülür. Buna göre Allah Rusya’yı Deccal’a karşı çıkması ve Hıristiyanlığın yeniden doğuşunu sağlaması için seçmiştir (Bkz. Walicki 1987: 65)

kullanma konusunda ne denli hazır olduğunu herkese açıkça göstermişti (Hammen 1952: 27–31).

Gerçi Rusya'nın Avrupa'da bir tehdit olarak algılanması yeni bir durum değildi. Aslında 1814'den beri Avrupa, Rus gücünden çekinmekteydi. Bu tarihte Napolyon'a karşı batıya doğru ilerlemeyi sürdüren Rus orduları, Avrupa'da ilk kez büyük bir korku duyulmasına neden olmuştu. O dönemde Rus ordusu, karada İngiliz donanmasının denizlerdeki üstünlüğüne benzer bir konuma erişmişti. Üstelik Çar I. Aleksander Paris'e girdiğinde, Rusya artık 'Avrupa'nın jandarması' rolünü de oynamaya başlamıştı. 1815'deki anlaşmayla Çar, ileride gerçekleşebilecek politika ve toprak değişikliklerine karşı oldukça tutucu bir tavır benimsediğini ve 800.000 kişilik ordusuyla bunu sağlama konusunda kararlı olduğunu ilan etmişti. Rusya'nın bu jandarma rolü, oldukça otokratik bir yönetime sahip olan I. Nikolay döneminde de sürmüştür. 1848'de başlayan milliyetçilik olayları ise Çar'ın bu konumunu iyice pekiştirecektir. Bu tarihten itibaren Rusya, dönemin değişimden yana olan tüm güçleri için artık en büyük engel hâline gelmişti (Kennedy 1996: 199–200). Bir doğu despotizmi olarak Rusya, hem 19. yy. Avrupa devlet sisteminin önemli aktörlerinden biriydi, hem de orta Avrupa devrimlerinin önündeki en büyük ve en korkulan engeldi. Rusya, artık iyice askerileşmiş ve bürokratikleşmiş bir otokrasi hâline gelmişti (Skocpol 2004: 165).

3.2.2. Kırım Savaşı'ndan I. Dünya Savaşı'na Rusya ve Batı ile İlişkileri

Kırım Savaşı ile hız kazanan ve hem Rusya'nın büyük güç olma konumunu kaybetmesine, hem de Viyana Sistemi'nin çökmesine yol açan süreç, aslında 1840'ların sonunda başlamıştır. 1848 devrimlerinden başlayıp 1871'e varan süreçte, büyük güçler arasında beş önemli savaşın meydana geldiği görülür. Yine aynı süreçte, Avrupa'da iki önemli devlet olan İtalya ve Almanya'nın ulusal birliklerini sağladıkları görülür. Bu durum, aslında mevcut uluslararası ilişkilerin devamı açısından radikal bir değişiklik anlamına gelmekteydi. Yine aynı süreçte, Rusya ve İngiltere'nin giderek zayıflıyor oluşu da sistemik dönüşüm açısından önemli bir diğer konuydu (Mulligan 2006: 406). Aslında bu dönüşüm, büyük oranda Viyana sisteminin iki önemli zayıflığından

kaynaklanmaktaydı. Bunlardan ilki, Kırım Savaşı'na da yol açacak olan Yakın Doğu, yani Osmanlı meselesidir. Milliyetçilik akımlarının göz ardı edilmiş olması ve çizilen sınırların doğal ve ulusal nitelikten yoksun oluşu ise sistemin ikinci zayıflığıydı. Bu durum, sistemi bir anlamda Rusya'nın inisiyatifine bağlamaktaydı⁴³. Neticede sistemin çökmesi de Rusya'nın Doğu Avrupa'daki bağımsızlık hareketlerini desteklemesi ve Osmanlı'nın Avrupa topraklarına göz dikmesiyle olacaktı (Sander 2000a: 162). Osmanlı'ya hiç dokunmayan 1815 düzenlemesinin ardından Rusya, ayrılıkçı hareketlere karşı monarşileri desteklemeyi öngören Kutsal İttifak ilkelerini de bir kenara bırakarak, bu devlete karşı devrimci hareketleri desteklemeye başlamıştı. Rusya'nın söz konusu devrimci hareketleri desteklemesinin en önemli sebebi ise Balkanlar'da kurulacak, tamamı Ortodoks ve yarısı Slav olan yeni devletlerin kendi yörüngesine gireceğini umut ediyor olmasıydı (Halecki 1952: 19).

Görüldüğü üzere, Avrupa'da istikrardan yana olan Çar'ın dış politikadaki öncelikli hedefi Osmanlı'ydı. Zaten Kırım Savaşı da Rusya'nın Osmanlı'yı hedef alan bu politikalarından doğmuş olup, yine Rusya tarafından sürekli bir biçimde gündeme getirilen 'Doğu Sorunu' ile ilintiliydi. Osmanlı'nın zayıflığını ve kaçınılmaz olan çöküşünü sıkça dillendiren Rusya, 'Avrupa'nın hasta adamı' olarak nitelendirdiği bu devletin topraklarının paylaşılmasını istemekteydi. İstanbul'u ele geçirmek ve öleceği kesin olan bu hasta adamın mirasını paylaşmak fikri, Çar I. Nikolay için adeta bir *idée fixe* hâline gelmişti (Kurat 1999: 326). Bu konuda Çar, özellikle İngiltere'yi ikna etmeye çalışmış ama çabaları sonuçsuz kalmıştı. Bunun üzerine tek taraflı olarak harekete geçen Ruslar, karşılarında Batı Avrupalı devletlerin de desteğini almış olan Osmanlı İmparatorluğu'nu bulacaktı. Elbette Batılı güçlerin buradaki amacı, Osmanlı'ya yardımdan ziyade Avrupa'ya dair bazı özel düşüncelerini gerçekleştirmektir. Bireysel hedeflerinin dışında, İngiltere ve Fransa'nın ortak amacının Rusya'yı Avrupa'nın dışında tutmak olduğu söylenebilir. Böylece, yalnızca Avrupalı devletler arasındaki güç dengesi korumuş olmayacak, aynı zamanda Rusya da Avrupa dışında tutulacaktı. Belki böylece Polonya da yeniden kurulabilecekti. Ayrıca bu yolla,

⁴³ Özellikle 1848 devrimlerinin Rusya'ya Avrupa meselelerine daha açık bir biçimde karışabilmesi için önemli bir fırsat sağlamıştır (Palmer 1999: 17)

Osmanlı'nın zamansız görülen parçalanması da engellenmiş olacaktı (Sander 2000a: 273–275).

Savaş başladığında, birçok Rus bunu kendileri ile Avrupa arasındaki nihai mücadelenin başlangıcı olarak görmekteydi. Bu savaş Doğu Sorunu'nu çözecek, böylece İstanbul ele geçirilecek ve Rusya'nın dünya liderliği resmen başlayacaktı. Gerçekte ise savaş, “bu kibirli imparatorluğun geri kalmışlığını ortaya çıkaracaktır” (Kohn 1962: 11-12). Çar, savaş başlarken ne ülkesinin geri kalmışlığının farkındaydı ne de izlediği dış politikayla tüm Avrupa'yı karşısına aldığı görebilirdi (d'Encausse 2003: 147). Savaş'ın 1856'da Rusya'nın barış isteminin ardından yapılan Paris Antlaşması ile son bulduğu görülür. Yapılan savaşı kaybeden Ruslar, bunu tarihlerindeki bir utanç kaynağı olarak görmektedirler. Aslında, Ruslar açısından bakıldığında Güney Baserabya ve Kars dışında önemli bir toprak kaybı olmamıştır. Bununla birlikte, Rusya II. Katherina döneminden beri tesis etmeye çalıştığı Karadeniz üstünlüğünü tamamen kaybetmiştir. 1856 yılında yapılan Paris Antlaşması'nda Azak ve Karadeniz'in tarafsızlaştırılması öngörülmüştür. Ayrıca, Osmanlı'nın barışta olduğu zamanlarda Boğazların savaş gemilerine kapalı tutulmasını öngören 1841 tarihli Boğazlar Sözleşmesi hükümleri de yeniden tesis edilmiştir. Rusların bu yenilgiyi ulusal bir utanç olarak görmesinin en önemli nedeni, Karadeniz'e ilişkin hükümleri barındıran antlaşmanın 11. maddesidir. Çünkü Avrupalı devletler “büyük bir devletin kendi karasularında bir donanma bulundurma hakkını şimdiye kadar hiç kısıtlamamıştı” (Palmer 1999: 232).

Paris Antlaşması'nın büyük bir kısmı 1870'de ortadan kaldırılmış olsa bile, Kırım Savaşı 19. yy. diplomasisi açısından gerçek bir dönüm noktasıdır. 1854'ten önce Metternich gibi muhafazakâr devlet adamları Avrupa'da büyük bir savaştan kaçınmışlar ve kolektif bir bilinç ile sözde Avrupa ittifakını desteklemişlerdi. Kırk yıllık bu barış, 1848 ihtilallerinden korkan büyük devletlerin ulusal prestijlerini korumak amacıyla zora dayalı bir diplomasiye başvurmaları nedeniyle son bulmuştur. Kırım Savaşı'nın asıl galibi ise savaşa girenler değil, Prusya olmuştur diyebiliriz. Yaşanan gelişmeler neticesinde artık Avrupa'nın yeni merkezi Paris ya da Viyana değil, Berlin'dir. Savaş sürerken Almanya'nın doğuşu ve yükselişinin gözden kaçmıştır. Önemli bir diğer sonuç ise Çarlık Rusya'sının sonunu getirecek olan gelişmelerin bu savaşla birlikte başlamış

olmasıdır. Skocpol (2004: 168), 1917'deki kopuşa varan sürecin Kırım Savaşı'nda alınan yenilgi ile başladığı iddiasındadır⁴⁴. Napolyon'a karşı kazanılan başarılarından sonra Çar I. Aleksander'in ordularının başında Paris'e girmesiyle ülkesine kazandırdığı saygınlık ve Avrupa'nın en büyük gücü olma itibarı, 1855'de Karadeniz'de alınan yenilgilerle son bulmuştur. Her ne kadar Rusya, varlığını bir 60 yıl daha sürdürmeyi başarmışsa da Çar I. Nikolay'ın 1830-40'larda yaptığı gibi, bu ülkenin 'Avrupa'nın jandarması' olarak tüm Kıtaya hükmetme girişimleri artık son bulmuş ve mutlak güçlü Çarlık efsanesi yıkılmıştır (Palmer 1999: 244–245).

Kısacası, bu savaş sonrasında Rusya yalnızca Güneydoğu Avrupa ve Ortadoğu'daki pozisyonunu değil ama aynı zamanda, uluslararası alandaki nüfuzunu da yitirmiştir. Kırım yenilgisi, uzun süredir devam etmekte olan toprak kazanımlarının da geçici bir süre için sona ermesi anlamına gelmektedir. Savaşın sonucu, sahip olunan ülkesel büyüklüğe ve kaynakların zenginliğine karşın, ülkenin askerî ve uluslararası alandaki nüfuzunun zayıflığını ortaya çıkarmıştır (d'Encausse 2003: 145–146). Öyle ki, Rusya'nın nispî gücü en çok 1815 sonrası barış ve sanayileşme döneminde gerilemiştir. Fakat bu durum, Kırım Savaşı'na değin pek anlaşılammıştı (Kennedy 1996: 199). 1850'lerden 1914'e varan süreçte Rusya'nın görece zayıflığının en önemli nedeni ise Sanayi Devrimi'ni yapmakta gecikmiş oluşudur. Bilindiği üzere, özellikle 19. yy.'ın ikinci yarısından itibaren sanayi devrimi nedeniyle ülkeler arasında büyük bir eşitsizlik ortaya çıkmıştı. Devrim, tüm yerküredeki güç ve refah ilişkilerini dönüştürmüştü. Özellikle askerî teknoloji alanındaki gelişmeler Avrupa lehine dönüşümlere neden olurken, emperyalizmin hız kazanmasını sağlamıştı. Oysa Rusya, büyük oranda bu gelişmelerin gerisinde kalmıştır (Lieven 1999: 163–171).

19. yy. Avrupa'sındaki düzensiz ekonomik gelişim, Rusya'nın neden 1900'lerde bir önceki yüzyıla nazaran daha az güçlü ve daha az güvenlik içinde olduğunun da açıklamasıdır. Gerçi 1850'lerden sonra da Rusya'nın hâlâ büyük bir Avrupa gücü olduğu ve önemli bir jeopolitik rol oynadığı söylenebilir. Bunun en önemli nedeni, birleşen ve bir imparatorluk hâline gelen Almanya'nın yaratmış olduğu tehdittir.

⁴⁴ Gerçekten de Rusya'da devrim, Kırım Savaşı'ndan sonra yalnızca istenilir bir şey olmaktan çıkmış ve mümkün bir şey hâline gelmiştir. Bu süreçte başlatılan, özellikle 1861'deki toprak ve 1864 hukuk reformları gibi yeniliklere rağmen otokrasinin zaafı giderilememiştir. Yaşanan gelişmeler neticesinde devrim, Rusya'da ütopyik bir olasılık olmaktan çıkmıştır (Hobsbawm 1998b: 181).

Bilindiği üzere 1871’de Alman ulusal birliğinin kurulmasıyla⁴⁵ birlikte Viyana düzenin güç dengesine dayalı görece istikrarı da değişmiştir. Artık sistem içerisindeki istikrar, ittifaklar yoluyla sağlanmaktaydı. Kennedy, 1890’lardan beri yaşanmakta olan küçük ya da yerel nitelikteki savaşların yerlerini artık ittifak bloklarının katılmasına bıraktığını söylemektedir. İttifak diplomasisine olan yönelim, karşılıklı korku ve rekabet nedeniyle tüm Avrupalı büyük güçleri etkilemiştir (Kennedy 1996: 291). Bu durum, I. Dünya Savaşı’na giden yoldaki askerî bloklaşmaların önünü de açmıştır (Sander 2000a: 220–221).

1871’deki bütünleşmenin ardından Almanya’nın kaydetmiş olduğu hızlı ekonomik büyüme, bu ülkeyi Rusya’nın saldırıya açık batı sınırlarında yer alan ve Avrupa’nın en önde gelen güçlerinden biri hâline getirmişti. Ekonomik dinamizmi, abartılı militarizmi ve sıklıkla agresif olan liderliği Almanya’yı tam anlamıyla güvenilmez bir komşu yapıyordu (Lieven 1999: 171). Bu tehdit karşısında Rusya, özellikle batı sınırlarının güvenliğini sağlamak amacıyla, askerî olmaktan çok siyasî bir görünüm sergileyen Batı ittifak sistemine dâhil olmuş ve Avrupa ‘güç dengesi’ sistemi içerisindeki yerini yeniden almıştır (Skocpol 2004: 187). Kısacası, Rusya’yı Avrupa’daki ittifak diplomasisine yönelten asıl etken II. Wilhelm Prusya’sıdır. Kayzer II. Wilhelm ile birlikte Almanya, Bismarck zamanında izlemiş ‘Avrupa politikasından’ vazgeçmiştir. Dış politikasını giderek sertleştiren Almanya, emperyalist güçlerin o güne değin elde ettiklerini kazanabilmek için bir ‘Dünya politikası’ (Weltpolitik) izlemeye başlamıştır. Bu politika değişikliği, Almanların artık dünyaya açılma isteğinde olduklarını da göstermekteydi (Canbolat 2003: 72; Armaoğlu 1999: xxii).

Aslında Rusya ile Almanya arasındaki ilişkiler, Bismarck’ın da gayretiyle Berlin Kongresi’ne değin genelde olumlu seyretmişti. Bismarck’ın özellikle Rusya ile Fransa arasındaki yakınlaşmadan duyduğu kaygı, Avusturya ve Rusya ile 1872’de I. Üç İmparatorlar Ligi’ni kurmasına yol açmıştı. Rus Çarının bu birliğe girmesindeki amaç, aslında Kutsal İttifak’tan kalma monarklar arası dayanışmayı sürdürme arzusudur.

⁴⁵ 1870–71 Savaşı’nda Almanların Fransızları yenerek, Alsace-Lorraine’i ele geçirmesinin ardından Güney Alman devletlerinin Kuzey Federasyonu’na katıldığı ve Alman İmparatorluğu’nu oluşturdukları görülür. Dönemin Prusya Kralı olan I. Wilhelm, 1871’de Versailles’de Alman İmparatorluğu’nun Kayzer’i ilan edilmiştir. Bazı Alman devletleri ve Avusturya Almanları dışarıda kalmış dahi olsa, böylelikle Alman birliği de kurulmuştur (Canbolat 2003: 72).

Ancak, 1875 yılında başlayan Balkan bunalımı ile bu ittifakın sona erdiği görülür. Bununla birlikte, özellikle Rus Pan-Slavistleri ve medyasının artan Alman aleyhtarlığının da aslında bu ülkeyi tedirgin ettiğini belirtmek gerekir. 1879'a gelindiğinde Bismarck'ın Avusturya-Macaristan ile bir ittifak kurduğu görülür. Daha sonra 1882'de bu ittifaka İtalya da dâhil olacaktır. Böylece bu üç devlet arasında olası Fransız-Rus tehdidine karşı bir birliktelik oluşturulacaktır. 1881'de yine Bismarck'ın girişimleriyle Almanya öncülüğünde II. Üç İmparatorlar Ligi'nin kurulduğu görülür. Ancak yukarıda da ifade edildiği üzere, II. Wilhelm'in tahta çıkışı ile birlikte Bismarck'ın anlaşmalara dayalı bu güvenlik sistemi de son bulmuştur (Kurat 1999: 362; Sander, 2000a: 225–231).

Almanya'nın politika değişikliğinden en çok etkilenen ve ona karşı ortak bir tehdit algılamasına sahip olan Fransa ile Rusya bu gelişme üzerine daha da yakınlaşmış ve uzun süredir üzerinde çalışılan ittifak ilişkisi kurulmuştur. 1891'den 1893'e değin Rusya, Fransa ile imzaladığı bir dizi anlaşma yoluyla bu ülkeye yönelik olası bir Alman tehdidine karşı bir takım taahhütlerde bulunmuştu. 1894 yılına gelindiğinde ise daha önce Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya arasında kurulmuş olan üçlü ittifakın, yeni kurulan Fransız-Rus ittifakı ile dengelenmeye çalışıldığı görülür. Böylece Rusya, hem yalnızlıktan kurtulmuş hem de Almanya ve Avusturya-Macaristan ikilisine karşı daha sert politikalar izleme olanağına kavuşmuştur (Kennedy 1996: 292; Kurat 1999: 363).

İşin ilginç tarafı, 1871'de yaşanan Fransız-Alman Savaşı ve Alsace-Lorraine'in elden çıkışından itibaren Fransa'nın, aralarındaki ideolojik karşıtlığa rağmen Rusya'yı Alman tehdidine karşı bir dayanak olarak görmesidir. Despotik Rusya'nın cumhuriyetçi Fransa'ya ve Batı medeniyetine karşı oluşturduğu tehdit, güçlü Alman imparatorluğunun yaydığı tehlikeye nazaran daha az önemli görülmeye başlanmıştır (Hammen 1952: 39). Aynı şey tersi için de geçerlidir. Kendisinden önceki Çarların Rusya'da Fransız fikirlerini yasakladığı düşünülecek olursa, III. Aleksander gibi otokrasiye son derece bağlı bir insanın Fransa gibi cumhuriyetçi bir ülke ile barış imzalaması ilginçtir. Çar, böylesi bir ittifakı hem ülkesinin gelişimi açısından gerekli görmekteydi hem de ne yapacağı pek de belli olmayan II. Wilhelm'e karşı bu türden bir önleme ihtiyaç duymaktaydı (d'Encausse 2003: 181).

3.2.3. I. Dünya Savaşı ve Çarlık Rusya'nın Çöküşü

Bilindiği üzere, I. Dünya Savaşı'ndan önce Avrupa'nın 'dünyanın merkezi' olduğu fikri artık iyice benimsenmişti. Bununla birlikte, yine aynı dönemde Avrupalı güçler arasında iki kutupluluğa doğru evrilen bir yapı da oluşmaya başlamıştı. Viyana'nın çok kutuplu dünyası, yerini bir dizi köklü değişiklik ve peş peşe gerçekleşecek iki dünya savaşının ardından 1943'de pekişecek olan iki kutuplu bir sisteme bırakılmaktaydı (Kennedy 1996: 228–230). Yukarıda da belirtildiği üzere, 1900'lerin başından itibaren Rusya ile Fransa arasında bir yakınlaşma başlamıştı. Öte yandan 8 Nisan 1904'te İngiltere ile Fransa arasında, aslında Rusya'yı tedirgin eden bir 'entente cordiale' yapıldığı görülür. Bunun üzerine Çar, Almanya ile yakınlaşma arayışına girmiş ve iki devlet, 24 Temmuz 1905'te akdettikleri gizli bir anlaşma ile bir anlamda yeni bir ittifak ilişkisi başlatmışlardı. Ancak, daha sonra Ruslar bu yeni oluşuma Fransızların katılmak istememesi nedeniyle geri adım atmış ve Almanya ile yaptıkları gizli Björkö Anlaşmasını feshetmiştir. Rusya, bu olayın ardından ters yönde adımlar atmış ve İngiltere ile de yakınlaşarak bir ticaret anlaşması imzalamıştır. 1907 tarihli bu anlaşmayla, Rusya da bir anlamda İngiliz-Fransız ittifakına dâhil olmuş oluyordu. Rusya'nın bu ittifaka katılması, aslında bir savaşın çıkma ihtimalini iyice güçlendirmiştir. Avrupa devletleri arasındaki ihtilafın temelini her ne kadar İngiliz-Alman rekabeti oluşturuyor olsa da Rusya'nın bunun büyümesindeki rolü açıktır. Rusya'nın Boğazları ele geçirme ve diğer Slav halklarını bir araya toplama isteği bu bağlamda önemlidir. İlkini yaparak Rusya, Petro'dan beri arzuladığı tarihî amacını gerçekleştirmiş olacaktı. Bunun yolunun Berlin'den geçtiğini gören Ruslar, Almanya'nın Türkiye üzerinde nüfuz kurmasından da rahatsızlık duymaktaydı. Slav birliğinin önündeki en önemli engel ise Avusturya-Macaristan idi. Bu nedenle Rusya, bu savaş ile hem Almanya hem de Avusturya-Macaristan'ı devre dışı bırakmayı amaçlamıştır (Kurat 1999: 405–411).

Bu ittifakın sağlanmış olmasıyla birlikte, artık Rusya'nın düşmanları açık bir biçimde Almanya ve onunla işbirliği yapan devletlerdir. İngiliz-Fransız-Rus bloğunun oluşmasıyla birlikte, Avrupa diplomasi oyununda 1907'den itibaren artık iki güç kalmıştır. Bunlar, Üçlü Antant ve Almanya-Avusturya ittifakıdır. Yani, Almanya-

Avusturya ittifakının karşısına bu üçlü ittifak çıkmıştır. Bu yolla, ortak tehdit olarak görülen Almanya'nın etrafı da sarılmış oluyordu. Bu iki kamp arasında, savaş öncesi dönemde Soğuk Savaş dönemine benzer bir gerginlik yaşandığı görülür. Ancak Soğuk Savaş döneminden farklı olarak, burada her bir ülkenin tek başına savaşı başlatabilecek potansiyeli bulunmaktaydı. Oysa Soğuk Savaş döneminde yalnızca ABD ve Rusya bu türden bir kapasiteye sahip olacaktır (Kissinger 1998: 177, 184).

Savaş öncesi dönemde, büyük güçlerden hiçbirinin kendisini zayıf ya da güvenilmez göstereceği endişesiyle arabulucu olma rolünü oynamak istemediği görülür. Böylesi bir durumda, ortaklarının düşmanlarıyla kendisini tek başına bırakabileceği endişesi tüm devletlerde mevcuttu. Ülkeler, tarihî ulusal çıkarlarının veya herhangi bir rasyonel ve uzun vadeli stratejik hedefin gerektirmediği düzeyde riskler almaya başlamışlardı (Kissinger 1998: 185). Bununla birlikte, mevcut kampaşmaya ve yaşanan gerilime rağmen 1815'in tüm büyük güçlerinin varlığını 1914'e değin sürdürebildiği görülecektir (Hobsbawm 1998a: 113).

Rusya, bu ittifak yapılarına dâhil olarak aslında çıkması kaçınılmaz gibi görünen savaşta artık mecburen taraf olma durumunda kalmıştır. Aslında II. Nikolay'ın askerî maceralardan uzak bir yönetim sürdürdüğü söylenebilir. Hatta Çar, kendisini milletlerarası barışın mimarı olarak nitelendirmekteydi ve bu doğrultuda 1899 La Haye Barış Konferansı'nın toplanmasına da öncülük etmişti. Bu barışçı tutumuna karşın II. Nikolay'ın özellikle Uzak Doğu'da saldırgan politikalar izlediği ve önce Çin'e, ardından da Japonya'ya savaş ilân ettiği görülür. Rusya'nın 1905'de Japonya ile yapılan savaşta yenilmesi ve aldığı ağır mağlubiyet Rusya açısından tam bir felaket olmuştur. Tıpkı Kırım Savaşı gibi, bu savaş da Rusya'nın geri kalmışlığıyla trajik bir biçimde yüzleşmesi anlamına gelmekteydi. Rus kalkınmasının yetersizliği bir kez daha ortaya çıkmış ve bu savaş muhalifler için de uygun bir ortam oluşturmuştur (d'Encausse 2003: 191). Rusya'nın 1905'deki bu savaşta yenilmesi, Avrupa'daki denge üzerinde de doğrudan sonuçlar yaratmıştı. Savaşı kaybeden Rusya'nın ikinci dereceden bir güç statüsüne düşmesiyle birlikte, Avrupa'daki güç dengesi Berlin lehine değişmiştir (Kennedy 1996: 294). Savaş sonrasında II. Nikolay yeniden batıya yönelmiş ve özellikle Balkanlarda daha etkin bir politika izlemeye başlamıştır. İşte Rusya'nın bu Balkanlar politikası, I. Dünya Savaşı'na varacak olan uluslararası bunalımların da

başlangıcı olarak görülebilir. Çünkü, bilindiği üzere Alman birleşmesinden beri bu bölgede devam etmekte olan Slav-Germen mücadelesi, I. Dünya Savaşı öncesinde yaşanan en önemli gerilim konularından biriydi (Sander 2000a: 239; Armaoğlu 1999: xxii).

Rusya'nın nispeten güçsüz olduğu bir dönemden faydalanarak Avusturya'nın 1908'de Bosna-Hersek'i işgali, Rusya ve Balkan Slavlarının birbirlerine yakınlaşmasına neden olmuş ve bir anlamda Slavlık şuurunu yeniden canlandırmıştır. 1908-1909 Balkan bunalımı esnasında Avusturya-Macaristan'ın gerçekleştirdiği bu işgal ve ardından Almanya'nın bu *fait accompli*'yi Rusya'ya kabul ettirme çabası, Japonya yenilgisine rağmen bu ülkedeki milliyetçi yönelimleri güçlendirmişti. Rusya, artık Slav meseleleriyle daha yakından ilgilenir bir hâle gelmişti. 1912 yılında Sırbistan, Bulgaristan, Yunanistan ve Karadağ'dan oluşan Balkan koalisyonunun Osmanlı'ya karşı harekete geçmesi ise Rusların Balkanlar'daki diplomatik faaliyetlerinin en üst düzeye çıkmasına yol açmıştır. 'Slav fikri' ve 'Slav problemi', bu dönemde Rus halkının neredeyse tüm katmanları için popüler bir hâl almıştır. I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte ise Rusya, Slav fikri ve bilincini kendi politik stratejisinin bir parçası hâline getirecektir. Daha savaşın en başında Rusya, tüm Slavların özgürleştirilmesinin kendisinin ve müttefiklerinin amacı olduğunu ilân etmiştir (Lavrin 1962a: 18–19; Kennedy 1996: 295).

I. Dünya Savaşı başladığında Rusya; geri kalmışlığına son vermek, Avrupa'daki yerini bulmak, Avrupalı ülkelerin izlediği kalkınma yolundan gitmek gibi birçok kez denediği ama başaramadığı tarihî iddialarına yakınlaşmış gibi görünmekteydi. Dönemin aydınları, Rus yalnızlığından ve tarihteki büyük hareketlerin dışında kalmaktan kurtulmak için nasıl bir yol izlemeleri gerektiğini tartışmaktaydılar (d'Encausse 2003: 204). Bununla birlikte, Rusya'nın savaşa girişinin emperyal amaçlar taşıdığı açıktır. Her ne kadar başlangıçtaki amaç Sırbistan'ı korumak gibi görünse de aslında Rusya'nın geleneksel dış politikasından kaynaklanan iki farklı amacı daha bulunmaktaydı. Bunlardan ilki, İstanbul'un ve Boğazların fethedilmesi, ikincisi ise 1815'de Prusya ve Avusturya'ya verilen kısımlar da dâhil olmak üzere, tüm Polonya'nın kontrolünün ele geçirilmesiydi (Halecki 1952: 19).

Zaten savaşın başlamasından itibaren Rusya, ağırlıklı olarak doğu cephesi olarak bilinen bu bölgede, yani Doğu Avrupa’da⁴⁶ mücadele edecekti. Ancak Rusya’nın bu mücadelede Almanlara karşı herhangi bir üstünlük sağlayamadığı görülür. Her ne kadar başlangıçta Doğu Prusya topraklarının içlerine kadar ilerlemeyi başarmış olsa da, Rus ordularının daha sonra geri çekilmek zorunda kaldığı görülür. Almanlara karşı alınan Tannenberg yenilgisi ise Rusların bu savaşta almış olduğu ilk büyük yenilgi olacaktır. Karşı saldırılar gerçekleştirse bile, 1915–16 döneminde Rusya’nın yetersizliği iyice açığa çıkmıştır. 1917’de gerçekleşen devrimle savaş dışı kalan Rusya, savaştan önceki topraklarının çok önemli bir bölümünü de yitirmiştir (McNeil 2007: 695; Kurat 1999: 413). Aslına bakılırsa, Aralık 1917’de sağlanan ateşkes döneminde ne Alman ne de Avusturya birlikleri henüz Rus topraklarına girmeyi başaramamıştı. Ancak Polonya ve Baltık’taki Rus birlikleri yenilmişti. Ayrıca 1915’de Galiçya’da ve Bukovina’da da Rusların ağır yenilgiler aldığı görülmektedir (Tilly 1995: 302). Görüldüğü üzere Rusya kendi sınırlarını korumayı başarmış olsa bile aslında Doğu Avrupa’da önemli kayıplar vermişti ve sağlanan bu ateşkes de yine ağır sonuçlar öngörmekteydi.

4. Sovyet Rusya-Döneminde Batı ile İlişkiler

Despotik ve otokratik olarak nitelendirilen Rus Çarlığı, tüm iç ve dış sorunlarına rağmen, varlığını I. Dünya Savaşı’na değin sürdürebilmiştir. Skocpol bu durumu “savaşta doğmuş ve sertleşmiş, toplumsal güçlerden yalıtılmış ve onlardan üstün olan Rus devleti, ancak topyekûn bir savaştaki çok büyük bir yenilgiyle çökerdi” biçiminde ifade etmektedir. Rusya, kendi iradesiyle ne tarafsız kalabileceği ne de geri çekilebileceği bu savaşa bir anlamda katılmak zorunda kalmıştı. 1914 yılında ilan edilen seferberlik ise aslında Avusturya’nın Sırbistan’a saldırmasına ve Alman desteğini alarak

⁴⁶ Bilindiği üzere o zaman değin Rusya’nın Avrupa savaşlarına katılımı, genellikle Doğu Avrupa ile sınırlı kalmıştır. Rus ordularının I. Dünya Savaşı’na değin Ren Nehri’nin batısına, yani Batı Avrupa’ya yalnızca üç kez girdiği görülür. Bunlardan ilki, bilindiği üzere Fransa’ya karşı oluşturulan ikinci koalisyon döneminde, yani 1799’da olmuştu. Hollanda’da İngilizlerle birlikte hareket eden Rus birliklerinin başarılı olamadıkları görülmüştü. Bundan ondört yıl sonra gerçekleşen ikinci giriş denemesinde ise Rus orduları yine Fransızlara karşı mücadele etmiştir. 1813’de Fransa sınırını aşan Rus orduları Napolyon’u yenmiş ve 1818’e değin Fransa topraklarında kalmıştır. Sonuncu geçiş ise 1915’den 1917’ye değin sürmüş ve Rus birlikleri Fransa’da Müttefik güçlerin yanında Almanlara karşı görev yapmıştır (Lukacs 1954: 319-332).

Rus topraklarına göz dikmiş olmasına verilmiş doğrudan bir yanıtı. Bununla birlikte, savaşın getirisi İmparatorluk için askerî yenilgiler, ekonomik ve yönetsel krizler olacaktı (Skocpol 2004: 189, 191). Bununla birlikte, imparatorluğun sonunu getiren asıl olay bu savaş değil, 1917 Ekiminde yaşanan sosyalist devrimdir. Bilindiği üzere Rusya, 20. yy.'ın başlarında siyasî ve iktisadî anlamda bir kriz havası içerisindeydi. İşçi hareketleri, baskıcı siyasî ortam, eğitilmiş kesimler arasında yaygın olan, ilerleme uğruna halkın çok ağır bedeller ödediğine dair kanaat gibi nedenlerden ötürü Rus entelijensiyası sosyalist görüşlere yönelmişti. Ayrıca, entelijensiya artık salt sınırlı alanlarda yürüttüğü muhalefetle yetinmemekte ve fikirlerini öğretmeye çalıştığı işçi sınıfı ile de muhatap olmaktaydı (d'Encausse 2003: 190).

1917 yılına gelindiğinde, gittikçe güçlenmekte olan rejim muhaliflerinin bir devrim gerçekleştirdiği ve Çar'ın tahtan feragat ettiği görülür. Kurulan geçici hükümet bir yandan ülkenin içinde olduğu savaşı sürdürürken, diğer yandan yeni bir anayasal düzene geçiş çabaları göstermekteydi. Aynı yıl içerisinde, Kasım ayında gerçekleşen ikinci bir *coup d'état* ile bu hükümetin de devrildiği ve Sosyal Demokrat Parti'nin Bolşevik kanadının iktidara geldiği görülür (McNeil 2007: 696). Aslında bu devrim, Rusya'nın Batılı demokrasilerle müttefik olduğu bir zamanda gerçekleşmişti. Bu dönemde Rusya'nın Batı ile neredeyse tamamen bütünleştiği ya da en azından öyle bir görüntü verdiği söylenebilir (Kohn 1962: 233). Ancak devrimin sonucu Rusya'yı bütünüyle Batıdan uzaklaştırmak olmuştur⁴⁷. Komünizm, özünde Batı ile yürütülen mücadelenin manevi boyutuyla ilgili bir şeydi ve tıpkı bombalar ve uçaklar gibi 'Batı orijinli' bir silahtı. Keşfi Karl Marx ve Friedrich Engels gibi Batılılarca yapılmıştı ve Ruslar, Batıya karşı yine Batının olan bu manevi silahı kullanacaktı. Yani Marksizm bir yandan Batılı endüstriyel devrimi gerçekleştirme işine yararken bir yandan da bir anti-Batı bir silah olarak işlev görmekteydi (Toynbee 1953: 57).

⁴⁷ Gerçekleşen bu devrimin bir anlamda Avrupa'yı Reform hareketleri ve Fransız Devrimi'nden daha net bir biçimde böldüğü söylenebilir. Bir yandan Sovyet Rusya sosyalist sistemi ile kapitalist Batıyı tehdit ederken, diğer yandan Batı da bu ülkeyi bölmek ve yıkmak amacı gütmekteydi. Öyle ki, Sovyet Rusya'da Batının yapmış olduğu müdahalelerinin süreceğine ve gelecekte çıkabilecek olası bir savaşın da işçi sınıfı ile bu dünya arasında olacağına inanılmaktaydı. Ancak ileride de görüleceği üzere, Batının Sovyetler'e yönelik bu olumsuz bakışı 1930'lara gelindiğinde Avrupa'da görülen demokrasiler ile faşist yönetimler arasındaki bölünme nedeniyle ikinci plana itilecektir (Sander 2000b: 104).

Batılaştırıcı bir devrimle kurulmasına karşın, Lenin'in devleti kısa bir süre içerisinde İvan'ın kurduğu devletten daha totaliter bir hâl alacak ve Komünist Parti, çizgisi, Ortodoks dogmadan daha yoğun ve özel bir biçimde kendini gösterecektir (Kohn 1962: 29). Kurulan yeni devletin dış politikasında, başlangıçta Lenin'in görüşlerinin belirleyici olduğu söylenebilir. Bilindiği üzere hem Lenin, hem de Troçki aslında dış politikanın gereksizliğine inanmaktaydılar. Lenin'in devletin ortadan kalkması durumunda ne diplomasiye ne de dış politikaya ihtiyaç kalacağını düşündüğü görülür. İlk Bolşevikler, sınıf çatışması ve emperyalizmle ilişkilendirilen savaş teorileri geliştirmişlerdi. Ancak egemen devletler arasında dış politikanın nasıl yürütüleceğine dair pek fikirleri yoktu. Zaten ilk komünist liderlerden hiçbirisi, uzun yıllar kapitalist ülkelerle bir arada yaşayabileceklerine de inanmıyordu. Onlara göre eğer dünya devrimi hemen olacaksa, düşmanla oturup konuşmanın da bir anlamı yoktu. Yok, eğer devrim gecikecekse, o zaman kapitalist ülkeleri birbirine düşürmek gerekebilirdi. Dolayısıyla, Sovyet dış politikasının asıl görevi devletler arasındaki ilişkileri yürütmek değil, dünya devrimini özendirmek olmalıydı (Kissinger 1998: 224; Macmillan 2003: 79).

Bu öngörülere karşın, ideolojinin kurulan yeni devletin dış politikasında nasıl bir rol oynadığı konusu tartışmalıdır. Aslında Sovyet dış politikasında faaliyetin temelini ideoloji oluşturmaktadır; ancak strateji, operasyonel yönelimler, taktikler ve propaganda gibi unsurların da burada etkin olduğu görülmektedir. Bu haliyle, ideolojinin en azından resmî boyutta Sovyet kararlarını etkilediğini söylemek mümkündür (Triska 1958: 69-79). Ancak hemen belirtelim ki, tarihsel perspektiften bakıldığında, ideoloji aslında hiçbir zaman Sovyet davranışını belirlemede tek başına etkili olmamıştır. Kapasite, algılanan fırsatlar, liderlerin kişilikleri, içsel gruplar ve çıkar farklılıkları, kurumsal ve fonksiyonel baskılar sonucu oluşan aşırı istekler gibi çok sayıda değişkenin bu süreçte etkili olabildiği görülmektedir. Dolayısıyla, ideolojinin Sovyet davranışı üzerinde etkisi, diğer unsurlara bağlı olarak, bazı dönemlerde artarken, bazı dönemlerde azalmıştır. Söz konusu değişken karakter, ideolojinin Sovyet politikasındaki yerini de tartışmalı bir hâle getirmektedir (Aspaturian 1969: 593).

Sovyet ideolojisinin dış politikaya bakışının diğer totaliter rejimlerle benzerlikler içerdiği söylenebilir. Bilindiği üzere, neredeyse tüm totaliter rejimler, diğer yönetim biçimlerini 'ölümcül düşmanlar' olarak nitelemektedir. Dolayısıyla bunların düşmanlığı,

ancak içte ve dışta elde edilecek nihaî bir zaferle sona erdirilebilir. Bu zihniyet, Sovyetler Birliği'nin Batılı demokrasilerle giriştiği mücadelenin nasıl olup da 1989 yılına değin sürdürülebildiğinin anlaşılması bakımından önemli bir ipucudur (Heuser 2006: 307). Sovyet dış politikasına ilişkin olarak söylenebilecek bir diğer şeyde, bu dönemde izlenen politikaların Çarlık dönemiyle büyük ölçüde benzeştiğidir. Gerçekten de aralarındaki ideolojik farklılığa karşın, izlenen politikalar açısından bakıldığında Çarlık ve Sovyet dönemleri arasında dikkat çekici bir devamlılık olduğu görülür⁴⁸.

Bilindiği üzere, çevresel etkenler ve rasyonel karar alma mekanizmaları dışında yer alan bazı etkenler de dış politik kararların alınmasında etkin olabilmektedir. Bu bağlamda gelenekler ve felsefî inançlar gibi, çoğu zaman bilinçaltı bir niteliğe sahip olan faktörlerin de karar alma süreçlerinde önemli roller oynaması söz konusu olabilmektedir. Bu durum, sosyalist toplumlar için de geçerlidir. Dolayısıyla, Çarlık döneminden kalma bu türden kimi unsurların Sovyet döneminde izlenen hem iç hem de dış politika üzerinde önemli etkiler yaratması söz konusudur (Gönlübol 1968: 163). İki dönem arasındaki süreklilik ilişkisinde bu türden unsurların yadsınamaz bir payı bulunmaktadır. Çarlık ve Sovyet dönemleri arasında özellikle güvenlik ve dış politika alanlarında açık bir süreklilik bulunmaktadır. Sovyet dış politikasının özellikle ulusal güvenlik, sınırlar ve güç gibi konularda geleneksel Rus politikasına çok benzediği söylenebilir. Bununla birlikte Sovyet önderleri bunları birer amaç olarak görmemekte, alternatif siyasal sistemler var olduğu sürece kendi güvenlik sorunlarının süreceğine inanmaktadırlar (Gönlübol 1968: 172).

Batı ile kurulan ilişkiler göz önünde tutulduğunda da bu iki dönem arasında büyük benzerliklerin olduğu görülür. Bu çerçevede söylenebilecek ilk şey, istisnaî durum ve dönemlerin varlığına karşın, her iki dönemde de Rusya'nın Batı ile ilişkilerinin sorunlu olduğudur. Üstelik Sovyet döneminde ilişkileri olumsuz etkileyen tarihsel ve stratejik nedenlerin yanına bir de ideoloji unsuru eklenmiştir. Sovyet rejimi, daha en başından beri anti-emperyalist ve dolayısıyla Batı karşıtıdır. Ancak, bu

⁴⁸ Bu ilişki, özellikle Rusların egemenliği altında multi-etnik bir imparatorluğun varlığını sürdürmesini olanaklı kılacak olan ideolojik ve kavramsal araçların geliştirilmesi konusunda kendini göstermektedir. Etnik ve idari bölünmeler yaratarak Müslüman kitleyi bölme gibi yöntemlerde, Rus modelinin doğal üstünlüğü ve ideoloji üzerine vurgu yaparak Ruslaştırma gibi hedeflerde ve hatta sözcük dağarcığında bile iki dönem arasında büyük bir benzerlik söz konusudur (Roy 2000: 89).

dönemde Batıya duyulan güvensizliğin tek nedeni, benimsenen komünist rejimin Batı karşıtı oluşu değildir. Bilindiği gibi, tarihsel deneyimlerinin bir yansıması olarak, her zaman için Batı bu ülkenin temel güvenlik kaygısı olmuştur. Hatırlanacağı üzere Rusya, kurulma aşamasından başlayarak 1900'ü yılların ortalarına değin sürekli bir biçimde Batıdan gelen saldırılara maruz kalmıştı. 1600'lerin başında Polonyalılar, 1800'lü yılların başında Fransızlar ve 1900'lerin ilk yarısında iki kez olmak üzere Almanlar bu ülkeyi işgale kalkışmışlardır.

Bununla birlikte, Rusya'nın Batıya yönelik reaksiyonları Rus devletinin içinde bulunduğu koşullara bağlı olarak farklılıklar göstermiştir. Örneğin, devrimin ilk yıllarında Bolşevikler, milliyetçi seferberliklerinden vazgeçmiş ve eski imparatorluk topraklarının azalmasını kabul etmişlerdir. I. Dünya Savaşı'nda alınmış olan yenilgiden doğan bir devrimi pekiştirmenin gerekleri, Rus liderlerinin 1917–1921 yılları boyunca savunmacı, hatta geri çekilmeci ve neredeyse hiçbir yayılmacı amacı olmayan politikalar izlemesine neden olmuştur (Skocpol 2004: 403). Devrimden II. Dünya Savaşı'na değin geçen dönemde, yani 1917–1939 döneminde izlenen politika ise ülkenin görece güçsüzlüğü üzerine kuruludur. Bu dönemde ideolojik amaçlarını destekleyebilecek maddî koşullardan yoksun olan Sovyetler Birliği, Batı ile ilişkilerinde daha ılımlı politikalar izlemiştir. Özellikle 1925–1930 döneminde izlenen dış politika, Avrupa'daki barışa ve yumuşamaya da katkı sağlamıştır. Bu durum, II. Dünya Savaşı'nın ardından değişecektir. Savaşta İngiltere, Fransa ve ABD gibi Batılı güçlerle birlikte hareket eden Sovyetler Birliği'nin maddî yeteneklerinde savaş sonrası dönemde önemli artışların olduğu görülecektir. Dolayısıyla ülke, Batı karşısındaki görece güçsüzlüğünden kurtulacaktır. Bu dönemin temel karakterini belirleyen unsur ise Sovyetler Birliği'nin özelde ABD, genelde ise Batı dünyası ile yürüttüğü Soğuk Savaş'tır (Sander 2000b: 36).

1960'lı yıllara değin Sovyet sisteminin politik tarihî ve gelişim aşamalarını birbirlerinden farklı ama aynı zamanda birbirini tamamlayan üç komünist lider ile tanımlamak mümkündür. Bunlardan ilki olan Lenin döneminde, yani 1917'den itibaren, öncelikle Komünist Parti'nin toplum üzerindeki idaresinin pekiştirildiği ve yeni bir yönetici elit sınıf oluşturulmaya çalışıldığı görülür. Bu bağlamda Leninizm'in en önemli edinimi, bir sonraki aşama olan Stalinizm'e geçişe neden olacak olan ve onu hazırlayan

bir süreç olarak Parti'nin dogmatikleştirilmesi olmuştur. Stalin döneminin ilk evresi olan 1928–41 yıllarında ise totaliteryen bir kırılma yaşanmıştır. Eski düzene ait tüm temel kurumlar yıkılmış ve yeni bir düzenin genel çerçevesi inşa edilmiştir. Stalin'in ikinci evresini oluşturan savaş sonrası dönem de (1945–53) ise ilk dönemin tekrerrü ve hatta genişletilmesi söz konusudur. Bu dönemde başlatılan yoğun modernleşme girişimlerinin neticesinde Parti'nin önemi artmış, liderlik kişiselleştirilmiş, toplumsal baskı artmıştır. Kremlin'deki bir takım istikrarsızlıklarla başlayan Kruşçev dönemi ise son aşamadır. Bu dönemde toplum ile rejim arasındaki çatışmanın tedricen azaldığı, rejimin olgunlaştığı ve yeni düzenin sosyal kabul görmeye başladığı söylenebilir (Brzezinski 1961: 345). Çalışmada, Sovyet dönemi Rus dış politikasının Batı karşısındaki gelişimi, ülkenin siyasal yapısındaki bu dönüşüm göz önünde tutularak ele alınmaktadır.

4.1. Paris Düzeninde Rusya ve Batı ile İlişkiler

Avrupa'da modern uluslararası sistemin ortaya çıkışına dair nihai tarihin 1648 olduğu konusu tartışmalı olsa bile, bu tarihten sonraki dönemin, yani post-Westfalia döneminin, 1945 yılına değin sürdüğü ve temel görünümünün çok kutupluluk olduğu düşüncesi yaygın bir biçimde kabul görmektedir. Sovyetler Birliği'nin varlık gösterdiği 20. yy. ise Uluslararası İlişkiler tarihî yazınında çoğu kez 1914 öncesi dönem, iki savaş arası dönem ve Soğuk Savaş dönemi şeklinde aşamalı ele alınmaktadır (Buzan and Little 2000: 391). İki savaş arası dönemin başlangıcı, 1919 Paris Konferansı olarak kabul edilmektedir. I. Dünya Savaşı'nın hemen ardından toplanan bu konferansta varılan anlaşmalar, gerçekte mevcut sorunların tamamına çözüm getirememiştir. Her ne kadar Versay Antlaşması (28 Haziran 1919) ile gündemdeki pek çok sorun giderilmiş ve Almanya dize getirilmiş olsa bile, hem Doğu Avrupa'daki etnik sorunlar ve çatışmalar, hem devam etmekte olan Rus iç savaşı ve Türk bağımsızlık mücadelesi nedeniyle bir takım sorunların çözülmesi 1923 yılına değin sarkacaktır. Paris Konferansı ve sonrasında imzalanan anlaşmaların belki de en önemli sonucu eskiden Habsburg, Romanov ve Hohenzollern gibi hanedanların hüküm sürdüğü topraklar

üzerinde Polonya, Çekoslovakya, Avusturya, Macaristan, Yugoslavya, Finlandiya, Estonya, Letonya ve Litvanya gibi yeni ulus devletlerin ortaya çıkması olmuştur (Kennedy 1996: 223, 323).

Paris Barış Konferansı, Amerika ile Avrupa'nın dış politikaya ilişkin tarz farklarının ortaya çıkması bakımından da önemlidir. Konferans sırasında Avrupalılar mevcut sistemi bildik yöntemlerle yeniden kurmayı amaçlarken, Amerikalılar buna karşı çıkmıştır. Wilson'un ünlü ondört noktası ile uluslararası sistemin klasik güç dengesi esasına göre değil, etnik temelli self determinasyon prensibine göre oluşturulması istenmekteydi. Devletlerin güvenliklerinin askerî anlaşmalarla değil, ortak güvenlik sistemleri ile sağlanması amaçlanmıştı. Yine bu bağlamda, diplomasi de artık gizli değil, açık olmalıydı. Aslında Wilson bu talepleriyle yalnızca savaşı sona erdirmek veya varolan düzeni yeniden inşa etmek istememiş, aynı zamanda 300 yıldan beri uygulanan bütün uluslararası ilişkiler sistemini de değiştirmeyi arzulamıştır (Kissinger 1998: 3).

Konferansın uluslararası sistem üzerinde bir takım kısmî etkiler yarattığı da söylenebilir. Bununla birlikte, oluşan yeni sistem de aslında yine Viyana düzenindeki gibi güç dengesi ve çok kutupluluk esasına dayanmaktadır. Yenilmiş olan düşmanın hâlâ çok güçlü olması ise bu iki düzen arasındaki en önemli farktır. 1815'de Fransa, 1918'de ise Almanya yenildikten sonra bile koalisyon güçlerinden herhangi birisiyle ve belki de birkaçıyla baş edebilecek kadar güçlü kalmıştı. Bununla birlikte, 1815'den sonra Fransa'ya karşı ortak hareket edebilecek bir ittifakın oluşturulabilmesi mümkün olmuştu. Üstelik bu ittifak, herhangi bir revizyonist talebi engelleyebilecek kadar da güçlüydü. Oysa Versay'dan sonra müttefik güçlerin kararsız kaldığı görülür. Yani, Viyana Konferansı sonrası dönemin dörtlü ittifakına benzer bir oluşum Paris Konferansı sonrası dönemde söz konusu olamamış, galip güçler müttefik kalamamıştır (Kissinger 1998: 213).

Paris Barış Konferansı'nda en dikkat çekici eksiklik, Rusya'nın burada bulunmamasıdır. 1919'un Ocak ayında toplanan Konferans, Rusya'daki durumu ele alma girişiminde dahi bulunmamıştır (McNeil 2007: 699). Bilindiği üzere, yaklaşık üç yıl boyunca müttefiklerin yanında Almanlara karşı savaşan ve büyük kayıplar veren Rusya, 1917'de yaşanan devrim ile savaş dışı kalmıştı. İleride de görüleceği üzere,

imparatorluğun çözüme dönemi yaşanırken iktidarı ele geçiren Bolşevikler Almanya ile bir anlaşma yapacaktır. Bu durum müttefiklerin tepkisine neden olacak ve kimi Batılı politikacılar, Rusları müttefiklere ihanet etmekle suçlayacaktır. Tüm konferans boyunca müttefik güçlerin Rusya politikası tutarsız ve istikrarsız bir seyir izlemiştir. Bu tutum, Bolşevikler tarafından Batının kendilerini açık bir biçimde düşman olarak gördüğü şeklinde yorumlanacaktır (Macmillan 2003: 67–74). Bir yandan Batının Sovyetlerin niyetleri konusunda duyduğu kuşku, diğer yandan bu ülkenin kapitalist dünyaya dönük güvensizliği, Rusya'nın savaşı sonrası dönemde dünya arenasından izole olması sonucunu doğurmuştur (Cooper 1999: 16). Tarafların birbirlerini kimliklendirme biçimindeki bu olumsuz görünüm, benimsenen yeni ideolojiyle de birleşerek Paris sonrası dönemde Rusya'nın Batı ile ilişkilerini biçimlendiren ana etkenlerden biri hâline gelmiştir.

4.1.1. İç Savaş ve Yeniden Toparlanma Döneminde Rusya

I. Dünya Savaşı'nın hemen ardından Rusya'da bir iç savaşın yaşandığı görülür. Bolşevikler Rusya'yı devam etmekte olan savaştan çekmişlerdi; ancak, bu kez de ülkede bir iç savaş yaşanmaya başlamıştı. 1918'den 1920'ye değin sürecek olan bu kanlı mücadelenin ardından Bolşeviklerin kontrolü tamamıyla ele geçirdiği görülür⁴⁹. İç savaş sürerken, bazı Batılı güçlerin bu ülkeye yönelik fiili işgale varan müdahaleci bir tutum sergilediği bilinmektedir. Dolayısıyla, yaşanan iç savaş ve yabancı müdahaleleri nedeniyle ülke hızlı bir parçalanma sürecine girmiştir. Daha Bolşevikler Brest-Litovsk görüşmelerini yürütürken bile imparatorluk içindeki birçok bölge bağımsızlığını ilan etmiştir. Bu bölgelerin başında Ukrayna, Estonya, Finlandiya, Moldova ve Letonya gibi yerler gelmektedir. Anlaşmanın imzalanmasının ardından ise bunlara Litvanya ve Trans-Kafkasya bölgeleri de eklenmiştir. 1918'de Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Bu dönemde, yani savaş hâlâ devam ederken

⁴⁹ Bolşeviklerin karşıtlarıyla yürüttükleri bu mücadelede iki önemli avantaja sahip oldukları görülür. Bunlardan ilki sahip olunan birlik ruhu, ikincisi ise buldukları yer, yani konumlarıdır. Devrime duyulan inancın yanı sıra, Bolşeviklerin Rusya'nın merkezini kontrol ettikleri görülür. Buna karşın, Bolşevik karşıtları çevreye dağılmış ve birbirlerinden kopuk bir durumdadır. Özellikle Beyaz Ordu, dağınık bir biçimdeydi ve çok geniş bir coğrafi alana yayılmıştı (Macmillan 2003: 85).

Amerika, Fransa ve Britanya kuvvetleri gibi bazı yabancı güçleri de ülkeye girmeye başlamıştır.

Artık imparatorluk iyice küçülmüş, geriye bir tek çeşitli ayaklanmaların devam ettiği Rusya kalmıştı. 1918 sonuna gelindiğinde, o dönemki adıyla Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti'nin elinde kalan topraklar neredeyse Korkunç İvan'ın fetihlerinden önceki Ortaçağ Moskova'sının sahip olduğu topraklar kadardı (Tilly 1995: 304; Carr 2002: 235). Ancak, Bolşevikler kısa bir süre içerisinde dağılmakta olan devleti yeniden toparlamayı başarmışlardır⁵⁰. Hızlı bir toparlanma sürecinin ardından, birkaç yıl içerisinde Çarlık Rusya'nın çeşitli birimlerinin Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) içinde yeniden bir araya getirildiği görülür. Kısacası, Ukrayna ve Kafkasya gibi bölgelerde görülen milliyetçi akımlar başarısız olmuştur. Bu devletler, bir süre sonra SSCB'ni kurmak üzere Rusya ile federatif bir birliktelik oluşturmuşlardır. Buna karşın Finlandiya, Baltık ülkeleri ve Polonya gibi bazı bölgelerdeki milliyetçi hareketler kısmen başarılı olmuştur ve bu bölgeler, kurulan yeni birliğin dışında kalmışlardır.

Brest-Litovsk Anlaşması'nı takip eden dört yıllık dönemde Troçki komutasındaki Kızıl Ordu, aslında imparatorluk topraklarının geri kazanılması konusunda oldukça başarılı olmuştur. Belki Finlandiya, Baltık ve Polonya toprakları geri alınamamıştır ama imparatorluğun 1914 yılında sahip olduğu toprakların büyük bir bölümü yeniden ele geçirilebilmiştir. Dolayısıyla 1921 yılına gelindiğinde bağımsızlığını yeni kazan birçok bölgenin Rusya ile uzlaşma yolunu tercih ettiği görülür (McNeil 2007: 699). Ancak kurulan yeni devlet, yani SSCB, diğer devletler gibi sahibi olduğu toprağın ya da bünyesinde yer alan halkların adı almamış, bunun yerine yüklendiği siyasî projeye anılan bir devlet olmuştur (d'Encausse 2003: 7). Elbette bu durum, yani devlet adında Rus veya Rusya unsurunun ön plana çıkarılmamış olması, siyasal bir tercih olmanın ötesinde bir anlam ifade etmemektedir. Çünkü Kohn'un da ifade ettiği gibi (1991: 228) Sovyetler Birliği, ortaklarından birinin ölçüsüz üstünlüğüne dayanan garip bir federasyon görünümündedir. Rus şovenizminin içinde önemli bir yer tuttuğu bu Birlik, daha ziyade Bismarck Almanya'sına benzemektedir. Orada Prusya

⁵⁰ Her ne kadar devrimin ilk etkisi dağılma sürecini hızlandırmak olmuşsa da, özellikle 1920'de Polonya ile yapılan savaştan sonra Bolşevikler artık Rus mirasının savunucuları ve yeniden birleşen Rusya'nın mimarları hâline gelmişti (Carr 2002: 238).

birinci sırada yer alırken, burada Rusya'nın liderliği söz konusuydu. Bu haliyle Sovyet Federasyonu, aslında bir bakıma Rusların kendi büyüklük ve güçlerinin de sembolüydü.

İç savaş ve toparlanma sürecinin ardından Rusların önünde duran en öncelikli sorun ise ülkenin batı sınırlarının tespiti olacaktır. Finlandiya sınırının tespiti konusu, bu bağlamda ele alınabilecek ilk sorundur. Bilindiği üzere Tilsit Barışı'yla Napolyon tarafından I. Aleksander'a bırakılmış olan Finlandiya, 1809'dan 1917'ye değin Rus toprağı olarak kalmıştı. Bu ülkenin Ocak 1918'deki bağımsızlık ilânının Sovyet hükümetince tanınmış ve iki ülke arasında, 1920 Ekiminde bir barış anlaşması imzalanmıştır. Buna rağmen Ruslar, bu ülke üzerindeki taleplerinden vazgeçmemişlerdir. İleride de görüleceği üzere, Ruslar ilk fırsatta, yani II. Dünya Savaşı'nda bu bölgeyi yeniden ele geçirmeye çalışacaktır. Batı sınırlarının tespiti konusunda yaşanan bir diğer sorun ise Baltık bölgesidir. Aslında Ruslar Brest-Litovsk Anlaşması'nda Almanlara bu bölgelerden çekilme sözü vermişti. Ancak, ilgili anlaşmanın müttefik güçlerce tanınmıyor oluşu sorun yaratmaktaydı. Bunun da ötesinde, müttefik güçler Rusya'nın kuşatılması amacıyla bu ülkelerin bağımsızlığını desteklemekteydi. Zaten Ağustos 1922'de yayımlanan bir bildiri ile bu devletlerin bağımsızlıklarının müttefik güçlerce tanınmıştır. Bu bildiriye takiben, Şubat ayında Estonya, Temmuz ayında Litvanya ve Ağustos ayında Letonya, Rusya ile ikili anlaşmalar imzalayarak bağımsızlıklarını kazanmışlardır (bkz. Sarıca 1982: 134–138). Ancak Ruslar, bir bakıma dönemin şartları gereği kabul ettikleri bu oldubittiyi, tıpkı Finlandiya örneğinde olduğu gibi, ellerine geçen ilk fırsatta ortadan kaldırmayı deneyeceklerdir. II. Dünya Savaşı'nın yaratmış olduğu koşullar altında bölgeye de yeniden dönen Ruslar, 1990 yıllara değin buraları kontrol altında tutacaklardır.

Sınırlar konusunda en çok sorun yaşanan ülke ise Polonya olmuştur. Sovyet Rusya müttefik güçlerce tanınmadığı için, Versay Antlaşması ile Polonya'nın yalnızca Almanya ile olan batı sınırları tespit edilmişti. Ülkenin Rusya ile olan kuzey ve doğu sınırının tespiti ise belirsiz bir tarihe ertelenmişti. Açık olan nokta ise anlaşmanın mimarları olan devletlerin kendileri ile Rusya arasına girecek ve bir tampon vazifesi görecek olan Polonya devletini yeniden kurmak istemeleriydi. Versay Antlaşması ile bir anlamda yeniden kurulan Polonya'nın 1918'de cumhuriyet ilan ettiği ve bu tarihten itibaren 1772'deki sınırlarına dönmeyi hedefleyen bir politika izlediği görülür. Müttefik

güçlerin Rusya ile sorunlu ilişkilerini de bir fırsat olarak gören Polonya, açık bir biçimde bu ülkeyi hedef almıştır. 25 Nisan 1920’de Rusya’ya karşı harekete geçen Polonya’nın Kiev’i işgal ettiği görülmektedir. Kızıl Ordu’nun karşı taarruzu ile işgal edilen bölgeleri geri alan Rusya, Varşova’ya kadar ilerlemeyi başarmıştır. Ancak Fransa’nın devreye girmesiyle Ruslar durdurulmuş ve 12 Mart 1921’de yapılan Riga Antlaşması ile iki devlet arasındaki sınır yeniden tespit edilmiştir. Polonya, 1772’deki sınırlarına değilse bile, ikinci paylaşımından sonraki 1792 sınırlarına dönmeyi başarmıştır⁵¹. Sovyet Rusya’nın batıdaki sorunlu sınır alanlarından biri de Romanya’dır. Müttefik güçlerin Rusya’ya karşı açıkça destekledikleri bu ülke, Baserabya bölgesini yeniden ele geçirmeyi başarmıştı. Bu durumu kabul etmek zorunda kalan Ruslar açısından düşünüldüğünde, Romanya sınırı kendi rızalarıyla belirleyemedikleri batıdaki tek sınırdır (bkz. Sarıca 1982: 138–143).

Aslına bakılırsa, yeniden belirlenen bu sınırlar, Rusya açısından hiçbir önem taşımamaktadır. Bunlar, daha ziyade dönemin dayattığı şartların bir sonucu olarak ve ‘şimdilik’ kaydıyla belirlenmiş sınırlardır. Rusların Batıda fiziksel olarak da var olmayı amaçlayan tarihsel politikaları, kısa bir süre sonra, yani II. Dünya Savaşı koşullarında yeniden gündeme gelecektir. Sovyetler Birliği de tıpkı Çarlık Rusya gibi kendi batı sınırlarının ötesine, yani Doğu Avrupa’ya yayılmayı isteyecektir. Bu durum, yukarıda da ifade edilmeye çalışıldığı üzere, ülkenin tarihî güvenlik kaygılarıyla ilintilidir. Tarihsel tecrübelerinden hareketle Ruslar, ileride gerçekleşebilecek olası bir Batı müdahalesine karşı bu bölgeyi kontrol altında tutmak istemekteydiler. Böylece bu bölge, geçmişte olduğu gibi Rusya’ya karşı bir atlama tahtası işlevi de göremeyecektir⁵².

⁵¹ Aslında iki ülke sınırı, 1920’de toplanan bir konferansla belirlenmiş ve dönemin İngiliz Dışişleri bakanı olan Lord Curzon tarafından Polonya’ya bildirilmişti. Polonya ise hem Curzon hattı olarak bilinen bu sınırı hem de Rusya’nın uzlaşma yolundaki taleplerini kabul etmemiştir.

⁵² Sovyetlerin II. Dünya Savaşı’nın hemen ardından Doğu Avrupa’ya yönelmesini de bu mantık çerçevesinde değerlendirmek gerekir. Kurulacak uydu devletler aracılığıyla, bu bölgeden gelebilecek tehditler bertaraf edilmek istenmiştir. Böylelikle, çıkabilecek olası bir savaşın da Rus sınırlarının ötesinde karşılanması mümkün olacaktır. Ayrıca, Doğu Avrupa’nın kontrolü her zaman için ciddi bir tehdit olmuş olan Almanya ile kendi aralarında güvenli bir tampon bölge işlevi de görebilirdi. Bu nedenledir ki Sovyetler, henüz 1947 yılına gelindiğinde bile bölge ülkelerinin çoğuyla ikili anlaşmalar imzalamış durumdadır. Aynı yıl kurulan Kominform ile bölge devletlerinin ideolojik anlamda da Rusya ile işbirliği yapması sağlamıştır. 1949 yılında kurulan Comecon ile ise bölge ülkelerinin ekonomilerini Sovyet ekonomisine bağlı hâle getirmiştir (Sander 2000a: 212–214).

4.1.2. İki Savaş Arası Dönemde Rus Dış Politikası

Bolşeviklerin, dolayısıyla yeni devletin vermiş olduğu ilk ciddi diplomasi sınavı 1917 tarihli Brest-Litovsk Anlaşması'dır. Bu anlaşmayla birlikte Bolşeviklerin dış dünyaya ilişkin hayalleri de yıkılmıştır. Zira tek taraflı barış ilanına Almanya saldırı ile karşılık vermiş, bunun üzerine toptan bir yenilgi ile yüz yüze kalmamak için bu ülkeye yönelik bir takım tavizlerde bulunulmuştur. Kısacası, Lenin Brest-Litovsk Anlaşması ile Almanlara hem toprak hem de kaynak vermek zorunda kalmıştır. Ancak Macmillan'ın da belirttiği gibi (2003: 68), Lenin bu yolla henüz çok yeni ve geleceği belirsiz olan devrim sürecini korumayı hedeflemiştir. Bu anlaşmayla, imparatorluk Almanyası ile bir arada yaşama fikrî zımnen de olsa kabul edilmiş oluyordu. Bundan sonra söz konusu durum, yani 'barış içinde bir arada yaşama' zorunluluğu yaklaşık altmış yıl boyunca Sovyetler Birliği'nde sıklıkla dile getirilecektir. Aslında barış içinde bir arada yaşama zorunluluğu, daha 1920'li yıllarda Çiçerin tarafından da açık bir biçimde dile getirmişti. Çiçerin'e göre kapitalist ülkeler en azından şimdilik vardılar ve öyleyse bu bir *modus vivendi* gerektirmektedir (Kissinger 1998: 245).

Rusya'nın iki savaş arası dönemde izlediği politikayı genel olarak bu mantıkla açıklamak mümkündür. Ancak hemen belirtmek gerekir ki, Batılı güçlerin Rusya'ya yönelik menfi tutumları da izlenen dış politika üzerinde önemli etkiler yaratmıştır. Hatırlanacağı üzere, Rusya'nın I. Dünya Savaşı'na birlikte girdiği müttefik güçler, daha sonra bu ülkeyi savaşın ardından yapılan barış görüşmelerinin dışında tutmaya çalışmıştı. Rusya savaşı sonlandıran Paris Konferansı'nda da yoktu. Zaten Lenin de burada kabul edilen anlaşmayı, nihaî amacı Rusya'ya müdahale etmek olan bir kapitalist oyunu olarak görmekteydi. Müttefik güçler daha da ileri gitmiş ve bu ülkenin Almanya ile yapmış olduğu Brest-Litovsk Antlaşması'nı da tanımamıştır. Bu ülkelerin Rusya'ya karşı müdahaleci bir tutum benimsedikleri ve zaman içerisinde, açık bir biçimde bu ülkenin rejimini hedef aldıkları görülür. Bu müdahaleler, yukarıda da görüldüğü üzere, kimi zaman fiili işgale dönüşebildiği gibi, Beyaz Ordu'ya verilen destekte olduğu gibi, rejimin muhaliflerine sağlanan dolaylı yardımlar şeklinde de olabilmekteydi (Kissinger 1998: 216; Sarıca 1982: 121).

Müttefik güçlerin gerçekleştirdikleri müdahalelerin amacını; Bolşevik rejimin yayılmasını önleme, bu ülkede bulunan kendilerine ait askerî mühimmatın Almanların eline geçmesini engelleme, Bolşevizm'in yıkılmasının ardından Rusya'nın Almanlara karşı tekrar savaşa girmesini sağlama ve müttefik güçlerden bazılarının Sovyet topraklarına ilişkin beklentilerini gerçekleştirme biçiminde özetlemek mümkündür (Sander 2000b: 25). Bu süreçte Sovyet Rusya'nın Batı ile ilişkileri gittikçe kötüleşirken, savaş yıllarında karşı karşıya geldiği Almanya ile ilişkilerinin hızla iyileştiği görülür. Savaşın hemen ardından başlayan bu sürecin 1940'lı yıllara değin sürecektir. İlk olarak 16 Nisan 1922 tarihli Rapollo Anlaşması ile sağlanan yakınlaşma, Versay şartlarından kurtulmak isteyen Almanya ile Çarlık Rusya'sının sahip olduğu topraklardan 877 bin kilometre kare, insan nüfusundan ise 26 milyon kaybetmiş olan Sovyet Rusya'nın Batı karşısındaki yalnızlıklarını gidermeyi sağlamıştır. Almanya, bu anlaşma ile Versay şartlarından kurtulmanın bir yolunu bulmuş ve yasaklanmış olan silah üretimini, Sovyet toprakları üzerinde yürütme olanağına kavuşmuştur. Rusya ise bu anlaşma ile bir yandan kendini Batılı bir güce tanıtırken, diğer taraftan kendisini hedef alabilecek olası bir birleşik cephenin kurulmasını engellemeyi amaçlamıştır. Rusya'nın bu anlaşmayı imzalamasındaki bir diğer amaç ise Polonya, Çekoslovakya ve Yugoslavya gibi Slav ülkelerine bağımsızlıklarını kazandıran Varsay Anlaşması'nı ve oluşan yeni milletler arası ittifakı yıkmaktır. İşte bu tarihten itibaren, Batılı kapitalistlerin kendi aralarındaki çelişki ve uyuşmazlıklardan faydalanma biçiminde ifade edebileceğimiz yeni bir strateji, Sovyet dış politikasının temel araçlarından biri haline gelmiştir (Sarıca 1982: 183–185; Kohn 1991: 229).

Sovyetlerin I. Dünya Savaşı'nın ardından izlediği politikayı, yukarıda da belirtildiği üzere, görece güçsüzlüğünü giderme ve kendi gelişimini sürdürme biçiminde özetlemek de mümkündür. Bu durum, Lenin sonrası dönemin emel karakteristiğidir. Bilindiği üzere, Lenin'in 1924 yılındaki vefatının ardından Parti içerisinde iki farklı anlayış ortaya çıkmıştı. Bunlardan ilki, Troçki tarafından savunulan 'sürekli devrim' teziydi. Buna göre burjuvaya karşı en iyi savunma, saldırıdır. Çünkü Rusya gibi zayıf bir ülkede sosyalizmin kalıcı olması, başka türlü mümkün olamayacaktır. İkinci görüş ise Stalin tarafından savunulan 'tek ülkede sosyalizm' tezine dayanmaktaydı. Mevcut koşulların devrim ihracından çok, içeride rejimin güçlendirilmesini gerekli kıldığı

varsayımına dayanan ‘tek ülkede sosyalizm’ fikrine göre Sovyetler Birliği, ağır sanayi ve hızlı kalkınma ile bir anlamda içe kapanmalı ve kaydedeceği ilerleme ile dünya devrimleri için bir model oluşturmalıdır. Kabul gören bu ikinci tez, iki savaş arası dönemde Sovyet Rusya’nın dış politikasının genel çerçevesini de belirleyecektir.

II. Dünya Savaşı öncesi dönem Stalin, dolayısıyla Sovyet politikalarının beklisi de en temel karakteristiği, Dünya devrimi düşüncesinden vazgeçilmiş olmasıdır. Bunun en önemli nedeni ise Sovyetlerin de tıpkı Çarlık Rusya gibi coğrafi açıdan hâlâ çatışma riski taşımakta olan Avrupa devlet sistemi içinde yer alıyor oluşudur. Dolayısıyla Rus liderler ekonomik gelişmeyle birlikte askerî hazırlıkları da bir arada yürütmek zorundaydı. Stalin de aslında bunu yapmıştır ve bu nedenle, iç gelişmelere odaklanmayı tercih etmiştir. Stalin yönetiminde Rusya ağır sanayileşmeye yönelmiş, parti-devlet idaresi altında tamamen kolektivist ve bürokratik olarak yönetilen bir topluma dönüşmüştür. Bunun neticesinde Rusya, devrimin öngördüğünün aksine, zaman içerisinde ve özellikle de Stalin yönetimi döneminde, ‘emir ve terör’ yoluyla ülkeyi zorla sanayileştirmeyi amaçlayan, oldukça merkezileşmiş ve bürokratikleşmiş bir parti devleti halini almıştır (Skocpol 2004: 385–417).

İlgili dönemde Rus dış politikasının özü itibarıyla tarafsızlık ve saldırmazlık zeminine oturtulduğu söylenebilir (Sander 2000b: 37). Bununla birlikte, Rus diplomasisi savaşa giden süreçte kendisini yeni durumlara uydurma konusunda oldukça becerikli davranmıştır. 1933’lerde Hitler tehlikesi belirginleşmeye başlayınca, Rusların önce Batılı demokratik ülkelerle yakınlaştığı görülür. Bu yakınlaşmanın ardından Sovyetler Birliği’nin Batılı ittifak sistemine dâhil olmuştur. Ancak savaşın başlarında Sovyetler daha ziyade ‘savaşmayan bir müttefik’ görüntüsü vermiştir. Zaten bu çizginin terk edilmesi de Rusların kendi isteğiyle olmayacaktır. Değişim gönülsüz olmuştur ve bir anlamda gelişen olaylar Sovyetlerin demokratik ülkelerle ittifak yapmasını zorunlu kılmıştır. Bu dönemde Stalin’in en büyük korkusu, bütün kapitalist ülkelerin Sovyetlere karşı ortak bir şekilde hareket etme olasılığıdır. Bu nedenle Stalin’in daha 1927’de Sovyet stratejisini tıpkı Lenin’in on yıl önce yaptığı gibi, kapitalistlerle kaçınılmaz olan savaşı, onların kendi aralarında savaşmaya başlamasına değin ertelemek biçiminde tanımladığı görülür (Kissinger 1998: 233–235; Kohn 1952: 699). Bununla birlikte, Japonların Mançurya’ya asker çıkarması ve Hitler Almanyası’nın kaygı verici

girişimleri Stalin'in, ülkesinin iki cepheli bir savaşla yüz yüze kalabileceği korkusuna kapılmasına neden olacaktır. Böylesi bir durumda Batının desteğine ihtiyaç duyabileceğini düşünen Rusya, İspanya'daki iç savaşta bile komünistleri desteklememiştir. Bu ülkede kurulabilecek sosyalist bir iktidarın İngiltere ve Fransa gibi ülkeleri sağa iteceğinden endişe eden Ruslar, ayrıca Franco'nun destekçisi olan Almanya ve İtalya'yı da kızdırmak istememişlerdir (Kennedy 1996: 383).

Bu dönemde Almanya'ya yönelik politikanın temel stratejisi ise tıpkı Batının yaptığı gibi 'yatıştırma' olmuştur. Aslında Stalin, Batının bu stratejisini gerçekte benimsemiyor olsa da, Japonya ile doğuda sürmekte olan mücadele nedeniyle bu yola başvuruyordu. Yani Almanya ile yakınlaşma ve ideolojik rakibi olan bu ülkeyi yatıştırma siyaseti o dönem için bir zorunluluk olarak görülmekteydi. 1939 yılına gelindiğinde, bu ülkeyle bir saldırmazlık paktı bile imzalanmıştır. Bu pakt ile Sovyetler, ideolojik anlamda rakibi olan ve komünizmi açıkça hedef gösteren bir ülkeyle işbirliği yapmayı kabul etmiş oluyordu. Elbette bu durum, dost oldukları anlamına gelmemekteydi. Hitler ile yakınlaşma yolunu seçen Stalin, gerçekte onun ne denli tehlikeli olduğunu da anlamıştı. Bu nedenle, aynı zamanda Hitler karşıtı kampa da yakınlaşan Stalin'in barışsever halkların birleşik bir cephe oluşturmasını istediği görülmektedir. Litvinov'u bu yeni politikayı uygulaması için görevlendiren Stalin, aynı dönemde Milletler Cemiyeti (MC)'ne girilmesini de onaylamıştır. Artık MC'de ortak güvenliği en yüksek sesle savunan ülke SSCB olmuştu (Kissinger, 1998: 306).

Bir saldırmazlık anlaşması olmasına rağmen Nazi-Sovyet Paketi'nin, içerdiği gizli düzenlemeler ile Baltık ve Doğu Avrupa bölgelerinin Alman ve Rus nüfuz sahalarına bölünmesini öngördüğü anlaşılmaktadır (Sander 2000b: 59-60). Bu Pakt, Ruslar açısından batı sınırlarında bir tampon bölge ve dolayısıyla olası bir Alman saldırısı karşısında gerçek bir savunma için vakit kazandıracak bir araç olarak görülmekteydi. Bu türden bir saldırının gerçekleşmesi ihtimaline karşı Ruslar, Polonya'ya yerleşerek bunu kendi sınırlarının ötesinde karşılama şansı bulmuş olacaktı. Nitekim II. Dünya Savaşı'nın daha en başında, Almanya'nın Polonya'yı işgale başlaması üzerine Rusların da bu ülkenin doğu eyaletlerine girdiği görülür. Bu durum, Almanya ve Rusya'nın anlaşması hâlinde Polonya'nın bağımsızlığını

koruyamayacağına ilişkin tarihsel gerçeği⁵³ bir kez daha gözler önüne sermesi bakımından önemlidir (Sander 2000b: 114–115; Kennedy 1996: 383).

4.1.3. II. Dünya Savaşı'nda Rusya ve Batı

1930'lu yıllarda Avrupa'da faşist yönetimlerin işbaşına gelmeye başlamasıyla birlikte, Batı dünyasında yeni bir sorun ortaya çıkmıştır. Böylece Batı ile Sovyet Rusya arasında yaşanmakta olan gerilim de yerini demokratik yönetimler ile faşist yönetimler arasındaki mücadeleye bırakmıştır. Aslında sorunu, statükocu güçler ile revizyonist güçler arasındaki bir mücadele olarak da nitelendirmek mümkündür. Bu yeni ve ortak tehdit, iki savaş arası dönem Avrupası'nın eski rakip güçleri olan Rusya ile Batının yaklaşması sonucunu doğuracaktır (Sander 2000b: 113). Halliday'in ifadesiyle (2002: 42) söyleyecek olursak, Aydınlanma çağının iki rakip mirasçısı olan emperyalist kapitalizm ile anti-emperyalist komünizmin, üçüncü bir güç olan otoriter ve ırkçı kapitalizme karşı verdiği bir savaş olan II. Dünya Savaşı'nda, Rusya açısından Batı ile işbirliği yapmak yalnızca Alman tehdidinin ortaya koyduğu mantıksal bir çıkarım değildir. Bu durum, aynı zamanda kapitalist kampın tepkisel (reactionary) unsurlarına karşı, yine aynı kampın ilerici (progressive) parçasıyla işbirliği yapılmasını öngören Marksist yargının da teorik anlamda doğru bir uygulamasıdır (Ulam 1959: 156).

Savaşa dönülecek olursa, aslında Stalin'in izlemiş olduğu 'usta işi' diplomasiyle daha savaşa girmeden önce de oldukça önemli kazanımlar elde ettiği görülür. Çünkü, Almanlarla yapılan gizli ittifak sayesinde yalnızca Polonya'nın yarısı ele geçirilmemiş, aynı zamanda üç Baltık devletinin işgali de mümkün olmuştur. Polonya ve Baltık bölgelerinden sonra Finlandiya'ya yönelen Stalin, istekleri reddedilince 1939'da bu ülkeyi hedef alan bir işgal girişimi başlatmış, ancak başarılı olamamıştır. Topraklarının bir bölümünü Ruslara bırakmak zorunda kalan Finlandiya'nın MC'ne başvurması üzerine, SSCB saldırgan devlet ilân edilmiş ve örgüt üyeliğinden çıkarılmıştır.

⁵³ Polonya'nın Ruslar ve Almanlar tarafından işgal edilmesi, 1792'de Büyük Frederick, Büyük Katherina ve İmparatoriçe Maria Teresa'nın bu ülkeyi paylaşmasını hatırlatmaktadır. Ancak burada önemli bir fark vardı. Hitler ve Stalin'in, adı geçen monarklardan farklı olarak, ideolojik bakımdan gerçekte birbirlerinin düşmanıydı. Ortak ulusal çıkarlar, aralarındaki ideolojik farklılığı gölgeliyordu ve bu durum, 1941'e değin de bu şekilde sürecekti (Kissinger 1998: 321-322).

Romanya'dan 1940'da Baserabya'yı ve ardından Bukovina'yı da alan Stalin, bu süreç tamamlandığında ülkesinin I. Dünya Savaşı sonunda yitirmiş olduğu topraklarının neredeyse tamamını geri almayı başarmıştır (McNeil 2007: 706; Kissinger 1998: 326; Sander 2000b: 114–116). Daha sonraki dönemde Almanya ile yapılan benzer bir paktı Japonya ile de imzalayan Stalin, böylece ülkesini iki cepheli bir savaş tehlikesinden kurtarmıştır. 13 Nisan 1941'de Moskova'da imzalanan bu anlaşmanın temel amacı, yine savaşı Sovyet toprakları dışında tutmaktır (Kissinger 1998: 335).

Ancak hemen belirtmek gerekir ki, Stalin'in savaş dışı kalarak ulusal çıkarlarını sıkı diplomatik pazarlıklar ve gizli protokollerle elde etmeye dönük girişimleri, Alman-Rus ilişkilerinde başlayan gerilimle birlikte son bulacaktır. Bu bağlamda ele alınabilecek en önemli gelişme ise 27 Eylül 1940'da Almanya, Japonya ve İtalya arasında imzalanan Üçlü Pakt'tır. Her ne kadar açıkça Sovyet Rusya'yı hedef almıyor gibi görünse de Stalin paktın en nihayetinde kendisine de yönelebileceğini düşünüyordu. Rus-Alman ilişkilerinin bozulmasındaki bir diğer önemli etken ise Hitler'in Fransa'yı işgal harekâtıdır. Fransa'yı yenen Hitler de tıpkı Napolyon gibi önünde iki büyük gücün kaldığını düşünmekteydi. Bunlardan ilki batıdaki İngiltere, ikincisi ise doğudaki Rusya'ydı. Kendisi Fransa ile uğraşırken Stalin'in pek de sorun yaşamadan gerçekleştirdiği Baltık yayılması ve daha sonrasında hassas bir bölge olan Balkanlara yönelmesi Hitleri oldukça rahatsız etmekteydi. Bu nedenle Hitler, niyetlerinden hep kuşku duyduğu bu ülkenin ani bir saldırı ile saf dışı bırakılmasını öngören 21 Numaralı Emri 18 Aralık 1940'da imzalamıştır. Bunun ardından Almanya, savaş bile ilân etmeksizin Rusya'ya saldırmış ve Barbarossa olarak bilinen bu harekâta İtalya gibi kimi devletler de katkı sağlamıştır. Saldırıdaki amaç, Rusya'nın bütün güçlerini bir anda yok etmektir. Hitler'e göre bu tam bir imha savaşı olmalıydı (Kissinger 1998: 327; Ataöv 1985: 91). Rusya'ya saldırmadan hemen önce Balkanlar'a yönelen Almanların gerçekleştirdikleri 'yıldırım savaşı' ile üç hafta gibi kısa bir süre içinde Yugoslavya ve Yunanistan'ı işgal ettiği görülür. Rusya'ya yönelik saldırının başlaması ise 22 Haziran 1941'de gerçekleşmiştir. Bu saldırının ardından geçen dönemde, özellikle de 1942-43 yılları boyunca, II. Dünya Savaşı'nın ağırlıklı olarak Rusya cephesinde devam ettiği görülür. 1942'de büyük bir saldırı ile Stalingrad'a ulaşan Almanlar, başlangıçta Volga Irmağı'na kadar ilerleyebilmiştir. Ancak 1942 sonu

ve 1943 boyunca gerçekleştirdikleri karşı saldırılarla Ruslar, Almanları geri püskürtmeyi başarmış ve işgal güçlerini Rusya'dan geri çekilmeye zorlamışlardır. 1944 yazının sonlarına gelindiğinde ise Rus birlikleri artık ülkenin savaş öncesi sınırlarını aşarak Berlin'e doğru ilerlemeye başlamıştır (McNeil 2007: 708, 711).

İkinci Dünya Savaşı, Avrupa'da aslında bir aşamadan sonra Sovyet-Alman savaşı şeklinde cereyan etmiştir. Nazi Almanyası'nın durdurulması için gerçek yükü, yaklaşık üç yıl boyunca Rusların çektiği söylenebilir. Sovyet cephesinde yürütülen savaşta, Alman savaş makinesinin yaklaşık dörtte üçlük bölümünün yok edildiği görülür. Üstelik Ruslar bu başarıyı Batının tutumuna rağmen gerçekleştirmiştir. Çünkü, Batı bir yandan Alman yayılmasına karşıymış gibi görünürken, diğer yandan da yürütülen mücadelenin komünist Rusya'yı zayıflatmasını arzulamaktaydı. Batının Rusya'ya yönelik şüpheli tutumu, savaş yıllarında da sürmüştür. Ancak Rusların kendi topraklarını geri aldıktan sonra savaşa devam etmemeleri ihtimali ve bu durumda tüm yükün Batının üzerine kalacak olması, bu ülkenin savaşa devam etmesini Batı açısından istenilir bir durum yapmaktaydı. Rusya'yı hem savaşta tutmanın, hem de zayıflatmanın en kolay yolu ise Almanlara karşı açılacak olan ikinci cephenin geciktirilmesi olarak görülmüştür. 1943 yılında düzenlenen Kazablanka Konferansı'nda, Avrupa'ya yapılacak çıkarmanın 1944'e kadar ertelendiği anlaşılmaktadır. İkinci cephenin açılmamış olmasından istifade eden Almanlar, Kursk bölgesine yönelik yeni ve yoğun bir saldırıya geçmişlerdir. İkinci cephe ile ilgili kesin karar ise ancak Kasım-Aralık 1943'deki Tahran Konferansı'nda ele alınmıştır. Cephenin açılmasının 6 Haziran 1944'ü bulduğu görülür (Ataöv 1985: 113–124).

Çatışmaların dört yıl kadar sürdüğü doğu cephesinin II. Dünya Savaşı'ndaki asıl cephe olduğunu söylemek abartılı olmayacaktır. Alman saldırıları karşısında geleneksel savunma taktiklerini devreye sokan Ruslar, sahip oldukları ülkesel derinliği kullanmışlardır. Bu işgal harekâtında Hitler de tıpkı Napolyon gibi başarısız olmuş ve kendi sonunu getiren bir dizi yenilgi almıştır. Kısacası, Rusya'yı hedef alan 'yıldırım savaşı' netice vermemiş ve özellikle Stalingrad Savaşı'nda Almanlar büyük bir hezimete uğramıştır. Bu açıdan bakıldığında, bir anlamda Cermenler ile Slavlar arasında yaşanan bir ölüm kalım mücadelesi olarak da görebileceğimiz Stalingrad Savaşı'nı

kaybeden Almanlar, o zamana değin Avrupa dışına çıkma çabasındaiken artık savunma pozisyonuna geçmek zorunda kalmışlardır (Sander 2000b: 126,155).

Savaşın bitiminden sonra Batının Rusya'ya yönelik şüpheli tutumunun pek de yanlış olmadığı görülecektir. Almanya'ya karşı yürütülen kara savaşında en ağır yükü çeken Sovyetler Birliği, II. Dünya Savaşı'nın bitimini takiben neredeyse tüm Doğu Avrupa'yı işgal etmiştir. Bu gelişmeler, Batı ile savaş döneminde kurulmuş olan iyi ilişkilerin de sonunu getirmiştir. İlişkilerin ilk test edildiği alan ise Polonya olmuştur. Savaş sırasında başlayan işgal, 1948 yılına gelindiğinde bu ülkenin tamamıyla Sovyet denetiminde komünist bir ülkeye dönüşmesiyle sonuçlanmıştır. Bu durum, Sovyetlerin kendi etki alanı olarak gördüğü bölgelerde Batı etkisine karşı çıkacağına açık bir göstergesiydi. Ancak hemen belirtelim ki, Sovyetlerin Doğu Avrupa'daki bu girişimleri bütünüyle temelsiz değildi. Daha 1944 yılında, İngiltere ile Sovyetler Birliği arasında varılan ve tarihe 'Yüzdeler Anlaşması' olarak geçen bir uzlaşma ile, bu bölgede hangi ülkenin ne kadar etkili olacağına belirlenmesine şahit olunmuştur⁵⁴. Sovyetler Birliği, bu uzlaşmaya istinaden, Doğu Avrupa ülkelerine yönelik askerî üstünlüğünü sonuna kadar kullanacaktır. Aslına bakılırsa, 'Yüzdeler Anlaşması' bir bakıma Batının Doğu Avrupa'daki Rus üstünlüğünü kabul etmesi anlamına da gelmekteydi (Sander, 2000b: 186-189).

II. Dünya Savaşı'nın Sovyet Devleti üzerindeki etkileri çok yönlü olmuştur. İnsan kaybının çok fazla olması, ülke sanayinin yüzde altmışının çökmesi, yaşanan Alman işgali ve siyasî yapıda görülen bozulmalar bu etkilerin olumsuz yönüne örnek olarak verilebilir. Savaş yıllarında yapılan büyük seferberlik, Almanlara karşı kazanılan büyük zaferler, savaştan sonra Sovyet nüfuzunun Doğu Avrupa'ya da yayılması ve devletin artan prestiji ise olumlu yöndeki etkiler olarak gösterilebilir. Sovyetler Birliği bir yandan Mihver ülkelerinin eski müttefikleri Macaristan, Bulgaristan ve Romanya'yı kendi kontrolüne sokarken, diğer yandan bizatihi Mihverin mağdurlarından olan Polonya ve Çekoslovakya üzerinde denetim kurmayı başarmıştır. Böylelikle Sovyetler, Kıta Avrupası üzerinde Rus gücünü, Çarların bile asla beceremediği kadar batıya doğru

⁵⁴ Stalin ile yürütülen görüşmeler esnasında, Churchill Balkanların yüzdeler temelinde belli nüfuz alanlarına ayrılmasını önermiştir. Churchill, Sovyetlerin Romanya'da %90, Bulgaristan'da %75, Yugoslavya ve Macaristan'da %50 nüfuz alanına sahip olmasını teklif etmişti. Buna karşın İngiltere'nin Yunanistan'daki nüfuzu %90 (Reynolds 1973: 131).

genişletmeyi başarmıştır. Daha sonra kurulacak olan Varşova Paktı (VP) ise bu durumu iyice pekiştirecektir (Tilly 1995: 309).

Sovyetler Birliği'nin Doğu Avrupa'ya yerleşmesinde, Stalin'in izlemiş olduğu becerikli diplomasi ve savaşta alınan zaferlerin yanı sıra, Slavofil/Pan-Slavist fikirlerin de payı olmuştur. Stalin, daha savaşın başından itibaren ülke içinde milliyetçi fikirlerden ziyadesiyle istifade etmeyi bilmiştir. Stalin, bir yandan işçi sınıfının sosyalist hislerine hitap ederken; diğer yandan milliyetçi kesimlerin geleneksel hassasiyetlerini harekete geçirmeyi başarabilmiştir. Bu doğrultudaki ilk adım, 1937'den başlayarak eski rejime ait milli bayramların kutlanmaya başlanmasıdır (Kohn 1991: 231). Dolayısıyla Sovyet Rusya'nın Stalin döneminde, 1933'den başlayarak izlemiş olduğu enternasyonalist çizgiden, ulusal ve yurtsever bir çizgiye doğru kaydığı söylenebilir. Alman saldırısı başladığında, resmi komünist ideolojinin yerini Rus milliyetçiliği almış, artık sosyalizmi ve dünya devrimini korumaya ilişkin vurgu ve söylemler yerini bir anlamda özgürlüğü, onuru ve anavatanı korumaya bırakmıştır. Aynı zamanda resmi Sovyet ulusal marşı Rusya'nın büyüklüğünü vurgulayan yeni bir marş ile değiştirilmiştir (Cooper 1999: 19). Elbette bu durum, öncelikle artan Alman tehlikesinden kaynaklanmıřtır⁵⁵. Ancak hemen belirtelim ki, bu konuda diğer Slav lkeleriyle açık bir uzlaşıya varılamamıştır. Alman tehlikesine rağmen Polonya'nın Rusya'ya olan düşmanlığını hâlâ koruduğu görülmektedir. Çekoslovakya ve Yugoslavya ise Sovyet zihniyetine karşı olan Rus göçmenleriyle doluydu. Bu nedenle söz konusu ülkelerin Sovyetlerle yakınlaşması pek de mümkün görünmüyordu (Lavrin 1962a: 20–21).

Bunun da ötesinde, Alman taarruzu başladığında Bulgaristan, Hırvatistan ve Slovakya gibi Slav kökenli bazı devletlerin de Sovyetler Birliği'ne saldıran güçler arasında yer aldığı görülecektir. Dolayısıyla, aslında bu savaşta Doğu Slavları ve Ruslar, bir bakıma Almanlarla birlikte hareket eden Batı Slavlarını da yenmiş oluyordu.

⁵⁵ Stalin döneminin devleti temelli yurtsever ideolojisinin gelişimi, aslında arlık dönemin 'büyük güç' olma ve Rus-merkezcilik (russocentric) gibi geleneklerini anımsattığı söylenebilir. M. N. Rytuin bu dönemi "milliyetçi Bolşevizm" olarak nitelendirmektedir. 1931–1941 döneminde milliyetçi Bolşevizm, Sovyet ideolojisinin statist bir unsuru olarak ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte, bunu sadece dış dünyada ortaya çıkan bir tehditle, yönetimin pragmatik davranmasıyla ya da Alman istilasıyla ilişkilendirmek doğru olmayacaktır. Bu durumun ortaya çıkışının devlet-inşası düşüncesi ve parti hiyerarşisi içindeki meşruiyet sorunuyla da yakından bir ilişkisi bulunmaktadır (zikreden Brandenberger and Dubrovsky 1998: 873–874).

Savaş sonrasında Orta ve Doğu Avrupa'nın tarihî ve siyasî yapısında önemli değişiklikler meydana getirdiği görülmektedir. Bu dönemde Rus güçleri, bir yandan Prusya monarşisinin beşiği olan Koenigsberg'e girerken, diğer yandan Berlin'den Budapeşte'ye ve Viyana'ya kadar ulaşmayı başarmışlardı. Böylece Ruslar, Habsburglar ve Hohenzolernler'in mirasını da sahiplenmişlerdi. 1946 yılına gelindiğinde ise Sovyetler Birliği artık tüm Doğu Avrupa'ya hâkim olmuştu. Ruslar yalnızca bu bölgedeki tüm Slav milletlerini değil, aynı zamanda Macarlar, Romenler ve Arnavutlar gibi Slav olmayan milletleri de kendi denetimleri altına sokmayı başarmıştı. Artık Moskova, bu bölgelerdeki toprak konusu da dâhil olmak üzere, tüm uyuşmazlıkları çözme hakkının kendinde olduğunu iddia etmekteydi. Başlangıçta sadece kendi özgürlükleri için savaşa girmiş olan Rusların, artık tüm Slav milletlerinin bağımsızlıkları için kendilerine minnet duymasını istediği görülmektedir (Kohn 1952: 707–708; Kohn 1991: 234, 243).

Hatırlanacağı üzere, 1941 Haziranında Rusya'yı hedef alan Alman saldırısı başladığında, tüm diğer Slav ulusları fiilen Alman işgaline uğramış durumdaydı. Alman ordusunun varlığına rağmen Stalin, bu Slav milletleriyle irtibat kurmaya çalışmıştı. Saldırının başlamasının hemen ardından, 1941 Ağustosunda Moskova'da bir Pan-Slav kongresi bile toplanmıştı. Rusların eski Pan-Slav ideolojisinin reddedildiği bu komite toplantısında, temel vurgunun düşman Almanlara karşı savaşmak olduğu görülür. Dolayısıyla bu komitenin amacı, yalnızca ortak Slav direncinin sembolü olmaktır. Slavofil düşüncenin Slav tarihine ve Bizans'a ilişkin vurgusu ise özellikle 1942 Nisanında Moskova'da yapılan ikinci toplantıdan sonra belirginleşmeye başlayacaktır. Bununla birlikte, savaş döneminde düzenlenen tüm kongrelerde yine de Slavların eşitliği fikrinin savunulduğu görülür. Oysa savaşın bitiminden sonra bu durum değişmiş ve Rusya'nın hâkimiyeti ve liderliğini dayatan bir Pan-Rusizm ortaya çıkmıştır. Rusya'nın bu dönemde izlediği siyaseti, açık bir şekilde ve geleneksel milliyetçilik anlamında Rusçuluk olarak nitelendirmek mümkündür. Üstelik başlangıçta milliyetçiliğin savunmacı görünümüne sahip olan bu politika, zamanla yerini saldırgan bir tutuma bırakmıştır (Kohn 1952: 699–711; Lavrin 1962a: 22).

4.2. Yalta Düzeninde Batı ile İlişkiler

Bilindiği üzere II. Dünya Savaşı'nın sonlandırılması bir dizi konferans ile gerçekleşmiştir. Bunları Moskova, Tahran, Yalta ve Potsdam konferansları biçiminde sıralamak mümkündür. Bu konferanslar içinde belki de en önemli olanı, Yalta Konferansı'dır ve savaşın bitimine yakın bir dönemde, 4-11 Şubat 1945 tarihleri arasında Kırım'da düzenlenmiştir. Konferansta hem savaşın nasıl sürdürüleceğine, hem de daha sonraki dönemde neler yapılacağına dair önemli kararların alındığı görülür. Tahran'daki konferans öncesinde askerî konular ön plana çıkmaktayken ve Almanlara karşı ikinci cephenin açılması tartışılırken, bu konferans öncesinde Avrupa'daki zafere iyice yaklaşılmıştı. Bu nedenle, konferansta Almanya'nın geleceği de tartışılmış ve bu ülkenin dört işgal bölgesine ayrılması kararlaştırılmıştır. Almanya 7 Mayıs 1945'de tamamen ve koşulsuz olarak teslim olup, 31 Aralık 1937'deki sınırlarına dönmeyi ve silahsızlandırılmayı kabul ettikten sonra yapılan Postam Konferansı'nda ise yalnızca Almanya'nın durumu ele alınmıştır (Ataöv 1985: 123-127).

Yalta Konferansı, aynı zamanda Westfalia'dan beri bir biçimde varlığını sürdürmekte olan çok kutuplu dünya düzeninin de sonu getirmiştir. Bu konferansla oluşturulan yeni düzenin en önemli özelliği, uluslararası ilişkilerin güç merkezinin artık Avrupa dışına kaymış olmasıdır. Yeni güç merkezleri, Atlantik-ötesi bir güç olan ABD ile birlikte, yüzyıllardır Avrupalı olmaya çalışan ama bu yolda büyük sıkıntılar yaşayan ve topraklarının büyük bir kısmı Asya'da bulunan Rusya olmuştur. Dolayısıyla, küresel güç dengesinin savaş sonrası dönemde bütünüyle farklılaştığı söylenebilir. Fransa ve İtalya daha savaş devam ederken bile eski büyük güç statülerini kaybetmişti. İngiltere'nin giderek zayıfladığı bu savaşta, Almanya da bütünüyle çökmüştü. Yeni düzende artık ABD ve SSCB'nin sözü geçmekteydi ve bunlardan ilki, ikincisine oranla daha üstün bir görünüm sergilemekteydi (Kennedy 1996: 419).

Yalta Konferansı ile birlikte Dünya, bu iki yeni güç arasında belli nüfuz alanlarına bölünmüştür. Aslında Yalta'nın öngörmüş olduğu iki kutupluluk, dünya açısından çok da yeni bir şey değildi. Daha 18. yy. Avrupa'sında İngiltere ile Fransa arasında ve 1890 sonrası dönemde ise Üçlü İttifak ile Üçlü İtilaf arasında, iki kutupluluğu andıran bir sistem zaten oluşmuştu (Sander 2000b: 182). Belki de yeni olan

şey iki kutupluluk değil, kutupları temsil eden güçlerin Avrupa dışı oluşudur. Bu durumu yaratan gelişmelerin temeli, II. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde atılmış ve sistemin şekillenmesi ise savaş yıllarında gerçekleşmiştir.

Rusya açısından bakıldığında, II. Dünya Savaşı ve sonrasına dair söylenebilecek belki de en önemli şey, bu dönemde ülkenin Batı karşısındaki görece güçsüzlüğünden kurtulmuş ve daha aktif bir politika izlemeye başlamış olduğudur. Özellikle Stalin döneminde Sovyetler Birliği'nin dağılık, zayıf ve güçsüz bir devletten, gerçek bir büyük güce dönüştüğü söylenebilir. Stalin, dönüşüm için yalnızca teknik-endüstriyel bir zemin oluşturmamış, aynı zamanda Birliğin nükleer güce dönüşmesini de sağlamıştır. Usta bir diplomasi ve askerî fetihler aracılığıyla, Stalin'in ilerideki yayılma ve yoğunlaşma için territoryal ve hegemonyal bir zemin de oluşturduğu söylenebilir (Aspaturian 1969: 600).

Sovyetler Birliği'nin II. Dünya Savaşı döneminde izlemiş olduğu dış politikayı 'oportünist' olarak yorumlamak da mümkündür. Savaş sonrası dönemde ise Sovyet dış politikası, tıpkı Amerikan dış politikası gibi, ideolojik bir biçimde şartlandırılmış ama ideolojik olarak yönlendirilmemiş bir görüntü sergilemektedir (Reynolds 1973: 142-143). Bununla birlikte, bahsi geçen dönemde Sovyet politikasını belirleyen ana unsurun Stalin'in görüşleri olduğu görülmektedir. Stalin'in Alman ordularının yenilmesinin ardından izlemiş olduğu politika ise hem Sovyet ideolojisinin hem de geleneksel Rus politikasının izlerini yoğun bir biçimde taşımaktaydı. Kissinger (1998: 366, 407) bu politikanın komünist ideoloji ile kuvvetlendirilmiş Panslavizm olduğunu iddia etmektedir.

Ancak hemen belirtmek gerekir ki, Stalin'in hem devrimin geleceğine hem de izlenecek dış politikaya ilişkin temel yaklaşımı, daha önce de ifade edildiği üzere, aslında 'tek ülkede sosyalizm' fikrine dayanır. Bu fikir, komünizmin öncelikle Rusya sınırları içerisinde sağlam bir biçimde yerleştirilmesini amaçlamaktadır. Böylece uluslararası komünizm için kuvvetli bir merkez kurulmuş olacaktır. Batılılarla gerçek anlamda bir mücadele de ancak bu gerçekleştirildikten sonra mümkün olabilirdi. Bu anlayışın bir yansıması olarak, Stalin 1945 yılına değin Batı ile doğrudan karşı karşıya gelmekten sakınan bir dış politika izlemiştir. Bu tarihten itibaren ise Sovyet dış politikasının belirgin bir biçimde sertleştiği görülür. Bunda, o günün şartları sonucunda

özellikle Avrupa’da meydana gelen kuvvet boşluğunun Sovyetler için yarattığı yeni fırsatların da etkisi büyüktür (Armaoğlu 1972: 288). Stalin önderliğinde Ruslar, bu boşluğu doldurmak için yoğun bir çaba sarf etmişlerdir. Daha 1945 yılı başlarında bile, İngiltere ile ABD’nin Hitler’in devrilmesinin ardından Sovyet Rusya’nın özellikle Doğu Avrupa’daki yayılışından rahatsız oldukları görülmektedir (Reynolds 1973: 136). Savaş bittiğinde ise Stalin, işgal ettiği bölgelerle birlikte ülkesinin sınırlarını Elbe’nin 600 mil batısına kadar kaydırmayı başarmıştır. Batı Avrupa’nın zayıflığı ve Amerika’nın planlı geri çekilişi, Sovyet ordularının önündeki boşluğu daha da genişletmiştir (Kissinger 1998: 396).

Savaş sonlarına doğru ortaya çıkan ‘Almanya’nın paylaşımı’ konusu, Sovyetler Birliği’nin Avrupa’ya yayılma doğrultusundaki niyetlerinin açık bir biçimde ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bilindiği üzere, Yalta’da Avrupa Danışma Komisyonu’nun 12 Eylül 1944’de hazırladığı ve Almanya’yı bölgelere, Berlin’i ise sektörlere ayırmayı öngören bir protokol kabul edilmişti. Daha sonra düzenlenen Potsdam Konferansı’nda ise Avrupa’daki sorunlara yönelik temel siyasî çözümler geliştirilmişti. Burada, Müttefikler’in Almanya’ya ilişkin olarak dört temel ilkeyi kabul ettikleri görülür. Buna göre Almanya savaş tazminatı ödemeli, silahsızlandırılmalı ve tamamıyla de-militarize edilmeli, nihayetinde demokratik bir anayasaya sahip olmalı ve ekonomik bir birim olarak yönetilmeliydi (Reynolds 1973: 133).

Ayrıca Almanya’nın dört işgal bölgesine ayrılmasına ve bunların kontrollerinin ABD, İngiltere, Fransa ve Sovyetler Birliği’ne verilmesine karar verilmişti. Ancak, daha 1948 yılında Sovyetler Birliği’nin Almanya’daki Dörtlü Denetim mekanizmasından, Batı ile uyuşmanın mümkün olmadığı gerekçesini ileri sürerek, çekildiği görülecektir. Bundan üç ay sonra, üç Batılı denetim gücü Almanya’da yeni bir para birimini tedavüle sokunca Sovyetlerin tepkisi daha da sertleşmiştir. Ruslar bu parayı kendi denetim alanlarına sokmadıkları gibi, Batının nüfuzu altındaki Batı Berlin’e giriş ve çıkışları da sınırlandırmıştır. 1948–49 yılları arasında yaşanan bu birinci Berlin Krizi, iki rakip kamp arasındaki düşmanlığın boyutlarını ortaya çıkarmıştır. Söz konusu kriz, iki kamp arasındaki olası çatışma ihtimâlinin de ilk sinyali niteliğindedir. 1949 yılında Batı bölgelerinin birleştirilerek federatif bir cumhuriyet oluşturulduğu görülmektedir. Buna karşılık Rus bölgesi de Demokratik Alman Cumhuriyeti’ne dönüştürülmüştür (Kennedy

1996: 443–445; Kissinger 1998: 519). Aslında Sovyetler Birliği'nin 1945–49 döneminde sabit bir Alman politikası olmamıştır. Uluslararası konjonktürde yaşanan değişimlere paralel bir şekilde, Sovyetler Birliği'nin Almanya politikası da değişim geçirmiştir. Başlangıçta birleşik ve tarafsız bir Almanya önerisini dile getiren Ruslar, daha sonra iki devlet planını ileri sürdükleri görülmektedir (Canbolat 2003: 94).

Sovyetler Birliği'nin savaş sonrası dönemde Avrupa'ya yayılma niyetlerinin uygulama bulduğu alan ise şüphesiz ki Orta ve Doğu Avrupa olmuştur. Savaşta kazandığı zaferin bedelini hemen almak isteyen Stalin, nüfuzunu bu alanlara doğru genişletmek niyetindeydi. Amaç, Sovyet ordularınca ele geçirilen ülkelerin gelecekte olası bir Alman saldırısına karşı tampon bölgelere dönüştürülmesiydi. Aslında bu amaç, geleneksel Rus dış politikayla da büyük ölçüde örtüşmekteydi. Stalin de tıpkı kendinden önceki Rus liderler gibi davranmış ve Sovyetler Birliği'nin geniş çevresi etrafında, mümkün olan en geniş güvenlik alanını oluşturmayı amaçlanmıştır. Bu nedenle Stalin, "...zaferinin karşılığının, ciddiye aldığı tek ödeme aracı olan, toprakla..." ödenmesini istiyordu. Bu dönemde ideolojinin geleneği güçlendirici bir araç olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında, "Stalin'in yol gösterici yıldızı, komünist ideolojinin prizmasından yansıyan Sovyet ulusal çıkarı" olmuştur (Kissinger 1998: 367-369).

Aslına bakılırsa, Sovyetlerin Orta ve Doğu Avrupa bölgelerini bir güvenlik meselesi olarak görmesi yersiz bir tutum değildir. Hatırlanacağı üzere, tarihsel süreçte Rusya'yı hedef alan tüm ciddi saldırılar bu bölge üzerinden gelmiştir. Öte yandan, II. Dünya Savaşı sırasında gerçekleşen Alman taarruzlarında Macarlar, Romenler ve Finler gibi bu bölge ülkelerinden gelen birliklerin bulunması ve bir bakıma fırsattan istifade ederek Rusya'ya saldırması söz konusu olmuştu. Bu işgal güçleri arasında, İtalyan ve İspanyol faşistlerin bile olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla, Rusya'nın bu bölgeye ilişkin güvenlik kaygılarını anlamak için II. Dünya Savaşı tecrübeleri bile tek başına yeterlidir. Sovyetler Birliği, işte Doğu Avrupa'daki bu 'istila kapılarını' artık tamamen kapatma niyetindeydi. Savaşın ardından, Ruslar Doğu Avrupa'da gerçekleştirdikleri yayılma ve rejim değişiklikleriyle bir yandan kendi topraklarını genişletirken, diğer yandan batı ve güneybatı sınırlarında uydu devletler oluşturmuşlardır. Böylece, kendi denetimine aldığı

bölgenin yeni sosyalist rejimleri aracılığıyla Sovyetler Birliği, Batı ile arasında bir nevi *cordon sanitaire* oluşturmuştur (Ataöv 1968a: 194–197; Kennedy 1996: 424).

Bu gelişmelere rağmen, Slavlar arasında savaş sırasında sağlanmış gibi görünen uzlaşının, savaş sonrasında da devam ettiği görülür. Elbette bu durum, ilgili ülkelerin komünist zincirin birer halkası hâline getirilmesiyle gerçekleştirilmiştir. 1946 Aralığında Belgrad'ta toplanan Slav kongresi, bir bakıma Moskova'nın liderliğindeki Slav dayanışmasını tasdik etmekteydi. Böylece tarihte belki de ilk kez, neredeyse tüm Slavlar birleşmiş ve Adriyatik'ten Pasifik'e değin uzanan Slav coğrafyasında fiziksel anlamda bir süreklilik sağlanmış oluyordu. Hatta Slav olmayan Macarlar ve Romenler bile bu birlikteliğe dâhil edilmişti (Lavrin 1962a: 22). Anlaşılacağı üzere, Stalin savaş sonrası dönemde neredeyse tüm Doğu Avrupa'ya komünist sistem ve ideolojiyi dayatmayı başarmıştır. Ancak, hukuken değilse bile fiilen bu devletlerin egemenliklerini ortadan kaldıran komünizm, söz konusu devletler için “halklarına ve derin iradelerine yabancı olan bir işgalcinin sistemi” olarak kalmaya devam edecektir (d'Encausse 2003: 21).

Doğu Avrupa ülkelerinin Ruslar tarafından sosyalistleştirilmesi süreci, büyük benzerlikler arz etmektedir. Savaşı takip eden dönemde, bu ülkelerde yeni oluşmaya başlayan muhalefet hareketleri birleştirilerek, çoğu monarşik ya da faşist yönetime dayanan iktidarlar, peş peşe ele geçirilmiştir. Bu gelişmeleri, ilgili ülkelerde sosyalist rejimlerin kurulması izlemiştir. Romanya'da Demokratik Cephe, Bulgaristan'da Vatan Cephesi, Yugoslavya'da Tito önderliğindeki Halk Kurtuluş Ordusu, Arnavutluk'ta Ulusal Kurtuluş Cephesi gibi oluşumlar, bu açıdan önemli örneklerdir (Ataöv 1968a: 191–193). Sovyetler Birliği, Doğu Avrupa'da edinmiş olduğu bu pozisyonu koruma konusundaki kararlılığını ise her fırsatta ortaya koymuştur. 1953'de Doğu Almanya'daki ayaklanmanın ardından, 1956'daki Macar isyanını da çok kanlı bir biçimde bastırılmıştır. 1961'de Kruşçev Berlin duvarının örülmesi talimatını verirken, 1968'de patlak veren Çekoslovakya isyanı da benzer bir biçimde durdurulmuştur (Kennedy 1996: 445). Ancak hemen belirtelim ki, Sovyet devletinin kendi güvenliğini arttırmak için komünistleştirdiği Doğu Avrupa, zamanla onun kaynaklarını tüketir bir hâle gelmiş ve stratejik bir ödül olmaktan çıkarak, büyük bir külfet hâline dönüşmüştür (Kissinger 1998: 519).

4.2.1. ‘Soğuk Savaş’, ‘Demir Perde’ ve ‘Çevreleme’ Stratejisi

Özü itibarıyla Soğuk Savaş, ortak düşman olan faşizmin el birliğiyle yok edilmesinden sonra, birbirine pek de benzemeyen ve dünyanın geleceğine dair farklı görüşlere sahip iki ideoloji arasında başlamış olan bir mücadeleydi. Farklı kutuplarda yer alan bu iki rakip ideolojinin kendilerini, dünyayı, savaşı ve barışı algılayış biçimleri ve zihin yapıları birbirlerinden çok farklıydı (Heuser and Hartmann 2006: 357). Bu nedenle Soğuk Savaş’ın, temel konusunu Dünya’nın nasıl düzenleneceği sorusunun oluşturduğu ideolojik bir anlaşmazlık ya da farklı sosyal sistemler arasındaki bir çatışma dönemi olarak görülmesi de mümkündür⁵⁶. 1945’den başlayıp, 1991’e değin sürecek olan bu dönem, aslında iki farklı modernleşme projesi olan kapitalizm ile komünizmin rekabeti ile geçmiştir (Halliday 2002: 38, 42).

Soğuk Savaş ile birlikte, artık ‘iki kutuplu’ olan dünyada ABD ile Rusya arasında ideolojik, politik ve stratejik anlamda bir mücadele başlamıştır. Bu açıdan bakıldığında, Soğuk Savaş’ın SSCB ile ABD arasındaki aşırı düşmanlığın belirleyici yönünü oluşturduğu yoğun bir rekabet dönemi olarak görülmesi de mümkündür. ‘Sıfır toplamlı’ oluşu ya da mantığının ‘kazan ya da kaybet’ ilkesine dayanması, Soğuk Savaş dönemini devletlerarası ilişkilerin normal dönemlerinden ayıran en önemli yanıdır. ‘Demir perdenin’ her iki yanında yer alan devletler arasında süren ve neredeyse tüm yer küreye yayılan bu mücadelenin, yani Soğuk Savaş’ın aynı zamanda uzun süren bir barış dönemi olduğu da iddia edilebilir. Bu mücadele hep ‘soğuk’ kalmış, hiçbir zaman ‘sıcak’ çatışmaya dönüşmemiştir (Doyle and Ikenberry 1997: 2).

Sovyetler Birliği bu dönemde, özellikle de 1950’li yıllardan başlayarak, Batıya karşı çok sert bir politika izlemiştir. Elbette bu sertleşmede 1956’da yaşanan Süveyş Krizi, Sputnik’in 1957’de başarılı bir biçimde uzaya gönderilmiş olması ve bunun sağlamış olduğu özgüven ortamı, Rusların stratejik dengenin kendi lehlerine değişmiş

⁵⁶ Soğuk Savaş dönemindeki mücadele, bir ideoloji çatışmasını da içermekte ve bu nedenle de ‘aşkın’ bir şey olarak görülmekteydi. Marksist ve Marksist olmayan devletlerin bir arada olmasının istikrarlı bir uluslararası siyasal sistemi imkânsız kıldığı, bunun farklı değerlere ve sosyo-ekonomik yapılara sahip devletleri bile tehdit ettiği ve hatta çatışmaya yol açabileceği düşünülmüştü. Dolayısıyla, söz konusu devletler dış ilişkilerini ideolojik kavramlarla değerlendirdikleri müddetçe, savaş da kaçınılmaz olacaktı. Bundan dolayıdır ki kimi yorumcular, Soğuk Savaş’ı “20. yy.’ın din savaşı” olarak değerlendirmiştir (Reynolds 1973: 127).

olduğu yönündeki inançları ve ülkenin gittikçe artan uluslararası prestiji gibi çeşitli unsurların da etkisi bulunmaktadır (Sander 2000a: 280). Bununla birlikte, yine aynı dönemde Batının da Sovyetler Birliği'ni açıkça hedef alan politikalar izlediği görülmektedir. Batının savaş sonrası dönemde eski müttefiki olan SSCB'ni hedef alan politikalar izleyeceğinin en açık işaretlerini, Churchill ve Truman vermiştir. Churchill, Batı ile Doğu arasındaki ayrışmaya ilk dikkat çeken isimlerden biri olup, 5 Mart 1946'da yapmış olduğu konuşmasında, Sovyetler Birliği önderliğindeki Doğu Bloğu'nu nitelendirmek için 'demir perde' tabirini kullanmıştır. Churchill'e göre, Avrupa'da "Baltık'daki Setin'den Adriyatik'deki Trieste'ye kadar bir 'demir perde' inmekteydi" (Kissinger 1998: 411).

Komünist bloğu ötekileştiren 'demir perde' söylemi ve ardından gelen 'çevreleme' stratejisi, Soğuk Savaş döneminde Batının Sovyetler Birliği politikasının temelini oluşturmuştur. 12 Mart 1947'de ilan edilen Truman Doktrini bu açıdan önemli bir gelişmeydi. Bu doktrinin temel amacı, bilindiği üzere komünizme ve dolayısıyla Sovyetler Birliği'ne karşı koymaktır. Her ne kadar doktrinde Türkiye ve Yunanistan'a yönelik mali ve askerî yardımlar da öngörülmüş olsa bile, aslında yapılmak istenen şey, savaş sonrası uluslararası düzende gerçekleşebilecek olası değişiklikleri engellemektir (Ataöv 1968a: 206). Bu açıdan bakıldığında, Truman Doktrini, Versay ile oluşan durumu sürdürmeyi amaçlayan ABD ile bunu, kendisini hedef alan bir girişim olarak gören Sovyetler arasındaki kopuşa işaret etmekteydi. Öte yandan, her ne kadar bu doktrin ABD'nin Sovyet tehdidi altında olduğu varsayımına dayanıyor olsa bile, aslında bir anlamda yeryüzünün ABD ile Sovyetler Birliği eksenlerinde iki bloğa ayrıldığını göstermekteydi (Sander 2000a: 231–232). İki ülke ya da daha doğru bir ifadeyle, iki blok arasındaki Soğuk Savaş'ın başlangıcı da gerçekte bu doktrinin ilanından sonra olmuştur. Truman Doktrini vasıtasıyla ABD, aynı zamanda Sovyetleri çevrelemeye dönük stratejilerini de uygulamaya başlamıştır. Bilindiği üzere, Sovyetler Birliği'nin II. Dünya Savaşı'ndan sonra, özellikle Doğu Avrupa'da izlemiş olduğu politikalar Batıda rahatsızlık yaratmaktaydı. Bu durum, 'Rusları olduğu yerde tutma' yönündeki arayışları da beraberinde getirmişti.

Çevreleme politikasının mimarı olarak bilinen George Kennan⁵⁷, Moskova büyükelçiliğinde görevliyken hükümetine yolladığı ve “Long Telegram” olarak bilinen ünlü dokümanında ABD’nin Sovyetlere yönelik politikasına yeni bir açılım getirmişti. Ona göre Sovyet dış politikasının kaynakları, Sovyet sisteminin derinliklerinde yatmaktaydı. Kennan, Sovyet dış politikasının komünist ideolojinin gayretkeşliği ile eski moda Çarist yayılmacılığın bir karışımı olduğunu ileri sürmekteydi. Sunmuş olduğu bu raporda Kennan, “Kremlin’in nevroitik dünya görüşünün altında, Rusların geleneksel ve içgüdüsel güvende olma duygusu yatar” demektedir. Kennan, daha sonra Bay. X imzasıyla 1947 Temmuzunda Foreign Affairs’de yayınladığı makaleyle ABD’nin savaş sonrası dönemine ilişkin görüşlerini yeniden ortaya koymuş ve Sovyet meydan okumasını tarih felsefesi düzeyine çıkarmıştır. Sözü edilen makale, tavsiye edilen çevreleme stratejisinin ana hatlarını da ortaya koymaktaydı. Buna göre, Sovyet stratejisini yenmek için ciddi bir ‘çevreleme’ stratejisi izlenmeli ve Ruslar, saldırgan tutum sergilediği her yerde kararlı bir şekilde karşılanmalıydı (detaylı bilgi için bkz. Kissinger 1998: 417–423).

Ancak hemen belirtelim ki, Kennan’ın ilgili makalesinde aslında Sovyetler Birliği’nin mevcut etki alanında, ona kısmen hareket serbestisi sağlayacak bir biçimde çevrelenmesini önermekteydi. Elbette bu kabullenme, resmî diplomatik tanımayı kapsamayacaktı (Reynolds 1973: 155). Sovyetler Birliği’nin kapitalizm ile komünizm arasında asla bir amaç birliği olamayacağına inandığını söyleyen Kennan, onlardan gelebilecek her türlü öneriye bu çerçeveden yaklaşılması gerektiğini düşünmekteydi. Çünkü ona göre er ya da geç komünizmin nihaî zafere ulaşacağına inanan Sovyetler Birliği’nin herhangi bir konuda aceleci davranmayacağı belliydi. Bu nedenle büyük tehlikeleri göze almayacak olan Sovyetler Birliği, gerektiğinde geri adım da atabilirdi. Buradan çıkarılması gereken sonuç ise Sovyetler Birliği’ni daima baskı altında tutmak ve onu kendi sınırları içinde kalmaya mahkûm etmektir. Kennan’a göre benimsedikleri doktrin gereği, kendi tutumlarının yanılmaz ve bilimsel olduğuna inanan Sovyetler

⁵⁷ Soğuk Savaş’ın ‘çevreleme’ politikasının geliştirilmesinde Kennan’ın yanı sıra Paul H. Nitze ve Andrew J. Goodpaster gibi stratejistlerin de önemli katkısı olmuştur. Kennan, diplomasi ve politik baskıya, Nitze askerî hazırlığa ve Goodpaster ise caydırıcılık ve savunmaya önem veren görüşlere sahiptir. Aralarında bir fikir birliği olmasa bile, Weisbrode Soğuk Savaş’ın anlaşılması için bu üç ismin bir arada düşünülmesi gerektiğini söylemektedir. Ona göre Soğuk Savaş ve ABD’nin izlemiş olduğu ‘çevreleme’ politikası bu üç görüşün sentezidir (Weisbrode 2006).

Birliği ile herhangi bir tartışmaya girmek de vakit kaybı olacaktır. Bu nedenle, Sovyetlere karşı izlenecek politika, sabırlı bir biçimde uygulanan uzun vadeli bir ‘çevreleme’ stratejisi olmalıdır (zikreden Ataöv 1968b: 281).

Sovyetler Birliği’nin çevrelenmesi ve böylece olduğu yerde tutulmasına ilişkin görüşler arasında iki farklı eğilimin ön plana çıktığı görölmektedir. Bunlardan ilki, daha ziyade askeri kesimlerce benimsenen ve Moskova’ya ABD’nin düşmanlarının eline geçmesine asla izin vermeyeceği yerleri açıkça göstermeyi öngören sertlik yanlısı eğilimdir. Bu eğilimi benimseyenlerin öngördüğu politikalar arasında, bu türden bölgelere Sovyetlere direnmelerine yarayacak her türlü desteğin sağlanması ve gerçekleşecek olası bir Sovyet saldırısının ABD tarafından bir *casus belli* olarak değerlendirileceğinin ilan edilmesi gibi hususlar yer almaktaydı. İkinci eğilim ise Sovyetler karşısında ekonomik ve sınaî açıdan çöküntüye uğradığı için yeteri ölçüde direnemeyecek olan bölgelerin, örneğin Avrupa ve Japonya’nın, desteklenmesini öngörmekteydi. Kapsamlı bir ekonomik yardım ön gören bu eğilim, ABD’nin ulusal güvenliği için önemli olduğu düşünölen sınaî ve askerî merkezlerin Batı kampı içinde tutulmasını hedeflemekteydi. Sovyetleri olduğu yerde tutma stratejisi içindeki bu ikinci eğilimin bir yansıması olarak ABD, öncelikle Avrupa’yı kalkındırmak için Marshall Planı’nı devreye sokmuştur. Komünist olsun ya da olmasın, tüm Avrupa ölkelerine açık olduğu ilan edilen bu yardım programını Sovyetler Birliği hemen reddetmiştir. Bununla da kalmayan Ruslar, yardım talebinde bulunmamaları için Polonya ve Çekoslovakya gibi ölkelere de baskı yapmıştır (Kennedy 1996: 441–443).

Marshall Planı ve NATO’nun oluşumunu da aslında ‘çevreleme’ stratejisiyle ilişkilendirilerek ele almak gerekmektedir. Avrupa’daki bölünmeyi kabul eden ve hatta pekiştiren Marshall Planı, bu bölgenin ekonomik ve sosyal yönden güçlendirilmesini hedeflemektedir; NATO da Sovyet yayılcılığına karşı askerî bir siper görevi görecekti (Kissinger 1998: 441; Ataöv 1968b: 277). Hem Truman doktrinine, hem de onun tamamlayıcısı niteliğindeki Marshall Planı ve NATO’ya karşı Sovyetler Birliği sert tepkiler vermiştir. Sovyetlere göre Marshall planı, Truman doktrininin bir devamıdır ve diğer ölkelerin içişleri karışma anlamına gelmektedir. Plan, Doğu Avrupa’yı yeniden bir sömürge alanı hâline getirmeyi amaçlamaktadır ve bu nedenle, Sovyetler Birliği için büyük bir tehdittir. Plan’ın Sovyetler Birliği ile Batı arasındaki ilişkileri koparan bir

hareket olarak görüldüğü söylenebilir. Sovyetler Birliği'nin plana karşı gösterdiği en ciddi tepki ise bölge ülkeleri ile Doğu Avrupa'da ekonomik işbirliği yapılmasını mümkün kılacak olan bir dizi anlaşmayı imzalamak olmuştur. Yine bu doğrultuda, Marshall Planına karşılık olarak 25 Ocak 1949'da komünist blok ülkelerin ekonomik anlamda birleşmesini hedefleyen COMECON (Karşılıklı Ekonomik Yardımlaşma Konseyi) oluşturulmuştur. Bu gelişme, aynı zamanda Doğu ve Batı Avrupa ayrımının da artık kesinleştiğini göstermesi bakımından önemlidir (Ataöv 1968b: 276–81, 307).

Gerginleşen ilişkilerde NATO'nun kurulması da önemli bir yer tutmaktadır. Sovyetlerin NATO'ya bakışı, bu teşkilatın Amerika ve İngiltere'nin dünya hâkimiyetini sağlamaya yönelik bir yapılanma olduğu şeklindedir. Daha İttifak'ın oluşum aşamasında bile, dört büyük devletten yalnızca Sovyetler Birliği'nin buna dahil edilmediğini hatırlatan Ruslar, NATO'nun doğrudan kendilerini hedef aldığını iddia etmekteydiler. Ruslara göre bu ittifak anlaşması kapalı bir devletler grubu meydana getirmekte ve Alman saldırısının yenilenmesini engellemek gibi bir amaç da taşımamaktaydı. Neticede, Sovyetler Birliği'nin yayınladığı bir memorandum ile NATO'nun savunma amacı taşımadığını, doğrudan kendisini hedef aldığını, barışa ve uluslararası güvenliğe herhangi bir katkısının olamayacağını ve ayrıca Yalta ve Potsdam konferanslarına aykırı olduğunu ilan ettiği görülür (Ataöv 1968b: 300–301).

Sovyetler Birliği, “saldırgan Anglo-Amerikan Bloğu'nun bir silahı” olarak nitelendirdiği NATO'nun kuruluşunun hemen ardından, 14 Mayıs 1955'de VP'ni kurmuştur. Batı Almanya'nın 23 Ekim 1954'de NATO bünyesine alınmasıyla birlikte Sovyetler Birliği harekete geçmiş ve sekiz Doğu Blok'u üyesi ülke ile birlikte bu paktı oluşturmuştur. O zamana değin Batı savunma sistemi; 1947 Amerika-içi Karşılıklı Yardım Antlaşması (Rio Paktı), 1948 tarihli Bürüksel Antlaşması ve 1949 tarihli Kuzey Atlantik Paktı Antlaşması gibi çok taraflı düzenlemelere dayanırken, Sovyetler Birliği yalnızca müttefikleri ile yapmış olduğu ikili anlaşmalar yoluyla güvenliğini sağlamayı tercih etmekteydi. 1943'den 1949'a kadar, Doğu Avrupa devletleri arasında yapılan ve sayıları onyediyi bulan karşılıklı yardım anlaşmalarının hep iki taraflı olduğu görülmektedir. Bürüksel ve Atlantik benzeri çok taraflı anlaşmaların Doğu Bloku'ndaki ilk örneği ise VP olmuştur (Ataöv 1968b: 304–306). Paktın amacı, muhtemel bir NATO saldırısı karşısında Doğu Avrupa'yı savunmak olarak ilan edilmiştir. Bununla birlikte,

gerçekte Pakt'ın bölgedeki Sovyet nüfuzunu sürdürmek ve Tito benzeri muhalif liderlerin ortaya çıkmasını engellemek gibi değişik işlevleri de olmuştur. Diğer taraftan, Pakt Doğu Avrupa ülkelerine Sovyet askerî güçlerinin de konuşlandırılmasını öngörmekteydi. Brejnev döneminde ortaya atılan “dost ülkelerdeki yıkıcı faaliyetlere karşı ortak mücadele” ve “sınırlı egemenlik” anlayışı da Pakt'ın asıl amacının bölgedeki Sovyet nüfuzunu sürdürmek olduğunu açıkça göstermiştir. Bunu, Macar ve Çek isyanlarının bastırılma biçiminden anlamak da mümkündür. (Sander 2000a: 243–244).

ABD ile Rusya arasında yaşanan bu kutuplaşmaya karşın, Soğuk Savaş dönemi boyunca dünyanın geri kalan bölgelerinde gelişen olayların aslında ne Amerikalıların, ne de Rusların beklediği şekilde olduğu görülmektedir. Ruslar açısından değerlendirildiğinde, Batı ülkelerindeki komünist akımların beklenenin aksine 1948 sonrası dönemde iyice hız kestiği söylenebilir. Devrimci Marksizm, proletaryanın çok olduğu ülkelerde değil de daha ziyade çoğunluğunu köylülerin oluşturduğu ülkelerde başarılı olmuştur. Öte yandan, yeni komünist olan ülkelerin Marksist enternasyonalizmin öngördüğünün aksine, Rusya ile işbirliğine gitme konusunda pek de istekli olmadıkları anlaşılmıştır. Kısacası, yeni devrimler öngörüldüğünün aksine komünistler arasında bir kardeşlik ilişkisi doğurmamıştır. Bunun da ötesinde, komünist kamp içerisinde yaşanan uyuşmazlıklar Soğuk Savaş döneminde iyice belirginleşmiştir. Bu doğrultudaki ilk önemli gelişme, 1948'de Stalin'in başarısızlıkla sonuçlanan Yugoslavya'yı denetim altına alma çabasıdır. Bu ve benzeri örneklerde görülmüştür ki, komünist devrimler milliyetçiliğin ve ırksal-kültürel duyguların önüne geçememektedir. Aksine, gerçekleşen devrimlerde milliyetçi tonların ağırlık kazanması gibi bir durum ortaya çıkmıştır. Aynı dönemde sömürgeci güçlerin kendiliğinden kolonilerinden çekilme kararı alması da yine beklenmedik bir gelişme olarak görülebilir. Bu süreçte devrim açısından öngörülen şey olmamış, kolonici güçler ile sömürgeleri arasında olması beklenen büyük çatışmalar yaşanmamıştır. Bununla birlikte, koloni imparatorluklarının ortadan kalkışının yine de Sovyetler Birliği tarafından olumlu karşılandığını belirtmek gerekir (McNeil 2007: 725–728).

4.2.2. Rus Dış Politikasında ‘Detente’ Dönemi

Soğuk Savaş, Avrupa’daki bölünmeyi keskinleştirmiştir. Bu sürecin ilk aşaması olan 1945–48 döneminde Stalin, bir yandan Doğu Avrupa devletlerini kendi uyduları hâline getirirken; diğer yandan Batı Avrupa’yı sıkıştırarak, bölgede kendi nüfuz alanını oluşturmuştur. Stalin öldüğünde, Sovyetlerin uyduları üzerindeki hakimiyeti, bu devletlerin iç politikalarındaki en ince detaylara kadar işlemiş durumdaydı. İkinci dönem olan 1949–56 yılları arasında ise Batılı demokrasiler NATO’yu oluşturarak ve kendi işgal bölgelerini birleştirerek Batı Avrupa’daki bütünleşmeyi sağlamışlardır. Berlin ve ardından gelen Küba krizleri gibi gelişmeler ise söz konusu bölünmeyi iyice pekiştirmiştir (Ulam 1959: 163; Kissinger 1998: 561–562). Bununla birlikte, Stalin’in ölümünden sonraki dönemde Sovyet dış politikasında belli bir yumuşamanın yaşandığı görülmektedir. Bu tarihten itibaren, özellikle Doğu-Batı düşmanlığını azaltıcı bazı tedbirlere başvurulmuştur. Bunlardan bazıları sembolik nitelikteyken; Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliği’ne yeni birinin atanmasına dair Sovyet itirazlarını geri çekmek, Yugoslavya ile diplomatik ilişkileri arttırmak, Türk toprakları üzerindeki taleplerden vazgeçmek ve Kore Savaşı’nın bitirilmesi gibi bazı somut ve önemli adımlar da atılmıştır (Marantz 1975: 132). Ancak hemen belirtelim ki, yaşanan bu yumuşamaya rağmen Sovyetler Birliği’nde Batıya duyulan güvensizlik hiçbir zaman azalmamıştır. Bu durum, ileride de görüleceği üzere, en açık biçimde silahsızlanmaya ilişkin görüşmelerde ortaya çıkmaktadır.

Stalin’in ölümü, dış politikadaki yumuşamanın yanı sıra, iç politikada bir liderlik mücadelesine de yol açmıştır. Liderlik konusundaki çekişmeler, Stalin sonrasında iktidara gelen ve nükleer silahlar, Soğuk Savaş, Batı ile ilişkiler gibi konularda daha ılımlı görüşlere sahip olan Malenkov’un Şubat 1955’de istifa etmesine yol açmıştır. Bu istifada özellikle ağır sanayi, askerî harcamalar ve Batı ile ilişkiler gibi konularda, başta askerler olmak üzere, daha geleneksel düşüncelere sahip kesimlerin önemli bir etkisinin olduğu bilinmektedir⁵⁸. Malenkov döneminin ardından iktidara Kruşçev’in geldiği

⁵⁸ O dönem için karar alma mekanizmasının geri planı, oyunun kurallarını belirleyen gayri resmi düzenlemeler ve bürokratik prosedürler, Sovyet ulusal güvenlik politikalarının oluşumunda askerî

görülür. Aslında Kruşçev'in ve Malenkov'un Sovyet dış politikasına ilişkin varsayımları birbirlerinden çok da farklı değildi. Bununla birlikte, Kruşçev iktidar olabilmek adına geleneksel politikalardan yana olan kesimlere, özellikle de Molotov'a yakın gözükmeyi tercih etmiştir. Malenkov devrilince Kruşçev bu taktik hamlesinden vazgeçerek, daha liberal bir çizgi izlemeye başlayacaktır (Marantz 1975: 132–136).

Bu dönemden itibaren Sovyet dış politikasına dair en önemli tartışmanın, Kruşçev ile daha muhafazakâr bir çizgiye sahip olan Molotov arasında yaşandığı görülür. Kruşçev Stalin politikalarını eleştirirken, Molotov oluşturulmasında kendisinin de önemli katkıları bulunan bu dönemin politikalarına sahip çıkıyordu. Bu tartışmanın özellikle iki konu üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Bunlardan ilki, Yugoslavya meselesidir. Kruşçev bu ülkeyi yeniden kazanmak ve Sovyet Bloğu içine dâhil etmek için uğraşırken, Molotov Yugoslavya'nın gerçek bir sosyalist ülke olmadığını iddia etmekteydi. Diğer konu ise Avusturya'ya yönelik politikanın ne olacağıydı. Bilindiği üzere, II. Dünya Savaşı'ndan beri Avusturya'da bulunan Rus askerleri henüz geri çekilmemişti. Kruşçev, Avusturya'daki 'savunulamaz' konumlarından Batı ile daha iyi bir ilişki kurabilmek amacıyla vazgeçilmesini önermekteydi. Bu fikre şiddetle karşı çıkan Molotov'a göre ise Sovyetler, Orta Avrupa'daki askerî konumunu terk etmemeli ve asla tarafsız olamayacak olan bu ülkeden çıkmamalıydı. Kruşçev'in Doğu Avrupa'nın Stalinist metotlarla daha fazla dizginlenemeyeceğini gördüğü ve bölgeye yönelik daha esnek politikalar izlemek istediği anlaşılmaktadır. Molotov ise bu düşüncenin Devrim'in Marksist-Leninist ruhuna bir ihanet olduğunu ileri sürmekteydi. 1955 yılının ortalarında, iktidar mücadelesinde önce Malenkov'u, ardından Molotov'u saf dışı bırakmayı başaran Kruşçev, Sovyetler Birliği'nin en güçlü politik figürü hâline gelmiştir. Ancak hemen belirtelim ki, 1956 yılında yaşanan Macaristan ve Polonya'da yaşanan karışıklıklar, Kruşçev'in pozisyonunun bir kez daha sarsılmasına yol açmıştır (Marantz 1975: 137-140).

Bu tarihlerde Sovyetler Birliği, Doğu Avrupa ülkeleriyle ilişkilerinde iki yönlü bir politika izlemekteydi. Bir yandan bu ülkelerin iç ve dış politikalarında kısmî bir bağımsızlığa müsaade edilirken, diğer yandan bu türden bağımsızlık hareketlerin

düşüncenin ve bizatihi askerî kesimlerin ayrıcalıklı pozisyonunu garanti altına almaktaydı (Simes 1981: 97).

komünist birliğin parçalanmasına neden olacak denli ileri gitmesine izin verilmemektedir. Bilindiği üzere, Komünist Parti'nin 20. kongresinde alınan kararlar gereği sosyalizm içinde farklı yolların olabileceği kabul görmüştü. Doğu Bloku'nun tek parçalı yapısı da aslında bu kararlarla birlikte bozulmaya başlamıştır. Ancak Kongre ile yakalanan olumlu havanın Polonya ve Macaristan'da yaşanan olaylardan sonra dağıldığı görülür. Yaşanan bu olaylar, bazı kesimlerce Kruşçev'in kongrede savunduğu görüşlerin bir sonucu olarak değerlendirilmekteydi. Gelişmeler, Doğu Avrupa'daki komünist egemenliğinin, artık tehdit altında olduğunu göstermekteydi. Dolayısıyla bu durum, Stalinci ve bir anlamda geleneksel politikaların temsilcisi olan Molotov'un haklı çıkması anlamına geliyordu. 1957 yılına gelindiğinde, Molotov ve Malenkov'un başını çektiği muhalefet en üst düzeyine ulaşmıştı. Ancak Kruşçev kaybolan otoritesini yeniden tesis etmeyi başarmıştır (Marantz 1975: 141). Sovyet ordusu da Kongre kararlarına rağmen bu olaylara müdahale etmiş ve bir bakıma, Moskova'nın bu türden bölücü nitelikli hareketlere asla izin veremeyeceğini göstermiştir (Sander 2000a: 345–346).

Kruşçev, 20. Kongre'de Sovyetler Birliği'nin yalnızca Doğu Avrupa'nın komünist ülkelerine değil, aynı zamanda Batıya ve bağımsızlığını yeni kazanan uluslara karşı izlemiş olduğu politikalarda da önemli değişiklikler olacağını işaretlerini vermiştir. Yaptığı konuşmada, özellikle nükleer bir savaş olasılığının azaltılabilmesi amacıyla Batıyla işbirliği yapılmasının zorunluluğu kabul eden Kruşçev, bir anlamda Lenin'in Emperyalizm adlı eserinin yayımlanmasından beri komünist doktrinin temel ilkelerinden biri olan 'savaşın kaçınılmazlığı' fikrini de açık bir biçimde reddetmiştir. Bu Kongre ile birlikte, Batı ile siyasî, ekonomik ve kültürel temasların genişletilmesi anlamına gelen 'barış içinde bir arada yaşama' ilkesi de kabul edilmiştir. Ancak hemen belirtelim ki, Kruşçev'in bu çıkışı Batılı akademisyen ve devlet adamlarının geneli tarafından, yalnızca bir taktik değişikliği olarak algılanmıştır. Buna göre Sovyetlerin temel stratejisinin hâlâ aynıdır. Bu dönemde Sovyetlerin Dünya üzerindeki etkinlik alanlarını genişletme doğrultusundaki çabalarının arttırarak devam etmesi de bu kanıyı pekiştirmiştir (Marantz 1975: 139–140). Sovyetler Birliği açısından bakıldığında, Kruşçev döneminde dış politikanın önemli ölçüde değiştiği ve hatta küreselleştiği de söylenebilir. Bu durumu, 'barış içinde bir arada yaşama' ve 'savaşın kaçınılmazlığı' gibi

dış politikaya ilişkin temel ilkelerin değişen anlamından da görmek mümkündür. Yine benzer bir biçimde, Sovyetler Birliği'nin silahlanma yarışı ve uluslararası silahsızlanma gibi konulara yaklaşımındaki tutum değişikliği de bu bağlamda önemlidir. Çünkü söz konusu gelişmeler, aslında bu ülkenin değişen kimlik ve dolayısıyla çıkar algılamasını ortaya koymaktadır.

4.2.2.1. 'Barış İçinde Bir Arada Yaşama' İlkesinin Sovyet Yorumu

'Barış içinde bir arada yaşama' ilkesi, Stalin sonrası dönemde Rus dış politikasının temelini oluşturmuştur. Ancak hemen belirtelim ki, Sovyetlerin bu ilkeye yüklediği anlam oldukça tartışmalıdır. Bu husus, Sovyet dış politikasına yön veren fikrîsel geri planının anlaşılması bakımından da önemlidir. Dolayısıyla çalışmanın bu bölümünde, sözü edilen ilkenin tam olarak ne anlama geldiği konusu ele alınacaktır. Bilindiği üzere 'barış içinde bir arada yaşama' ilkesi, genel olarak Kruşçev'in 1956'da ilân ettiği resmi Sovyet doktrini ile ilişkilendirilmektedir. Oysa ki bu ilke, ilk olarak Lenin tarafından ortaya atılmıştı ve kapitalistler ile sosyalistler arasındaki kaçınılmaz olarak görülen çatışmanın, askerî alandan artık ekonomik ve ideolojik alana sığmadığını belirtmek amacıyla kullanılmıştı. Kısacası, farklı sosyal sistemlere sahip devletlerin barış içinde bir arada yaşayabileceği varsayımına dayanan bu ilke, Lenin'in teorisinde zımnen de olsa yer almaktaydı (Light 1988: 116). İlk Marksistlere göre 'barış içinde bir arada yaşama' ilkesi asıl önemini, devrimin Rusya'da zafere ulaşmış olması ve ilk sosyalist devletin kurulmasıyla birlikte kazanmıştı. Bir sosyalist devlet ile emperyalist devletler arasında barış içinde bir arada yaşama sorunu, devrimsel pratik açısından uygulanabilir bir alternatif olarak görülmekteydi. Troçki'nin 'devrim ihracı' fikrini reddeden Lenin, bu ilkeyle kendince Dünya sosyalist devrimini güvence altına almakta ve sosyalizmin emperyalist devletler ile bir arada yaşayabileceğini savunmaktaydı (Kâra 1968: 20).

Ancak hemen belirtelim ki, Sovyet devletinin 'barış içinde bir arada yaşama' meselesine yaklaşımı, büyük ölçüde taktikeldir. Sovyetler Birliği başlangıçta bu ilkeyi uluslararası devrim gerçekleşinceye değin, geçici olarak benimsemiştir. Lenin bu ilkeyi

benimsemesi, aslında bunun Sovyet Rusya'nın kendi ekonomisini yeniden inşa etmesine ve uluslararası ekonomik sistemle yeniden bütünleşmesine olanak sağlayacak zamanı kazandıracağını düşünmesindendi. Daha sonra bu ilkeyi sahiplenen Stalin ise onu geçici bir taktik olmaktan çıkarmış ve uzun dönem stratejisine dönüştürmüştür. Çünkü 'Tek ülkede sosyalizm' fikri uzunca bir süre barış içinde bir arada yaşamayı gerektirmekteydi. Bu nedenle Stalin, Sovyetler 1934'de MC'ne katıldığında 'barış içinde bir arada yaşama' ilkesinin, ülkesinin kapitalist ülkelerle ilişkilerinde temel dayanak noktası olduğunu ilan ediyordu (Light 1988: 116–117). Bu ilkenin Sovyet dış politikasının ana unsuru hâline gelmesi ise Kruşçev döneminde gerçekleşmiştir. Kruşçev'e göre 'barış içinde bir arada yaşama' sosyalist ve burjuva ideolojilerinin uzlaştırılması anlamına gelmemekteydi. Ancak kabul etmek gerekiyordu ki, devletler arasındaki ideolojik ve siyasî anlaşmazlıkların kesin bir biçimde savaşa sonlandırılması gerekmemekteydi. Dolayısıyla, bu ilke Kruşçev'e göre bir taktik değil, Sovyet dış politikasının temel dayanağıydı (Gönlübol 1968: 171).

Aslında bu ilkenin benimsenmiş olması, özellikle nükleer silahların varlığı nedeniyle iki sistemin bir arada yaşaması sonucunu doğuran objektif bir zorunluluğun neticesiydi. Bununla birlikte, söz konusu ilkenin yine de Sovyetler Birliği açısından geçici bir duruma işret ettiği söylenebilir. Zira, komünizm ile kapitalizm barışçıl bir mücadele içinde olsalar bile, zafer komünizmin olacaktır ve nihayetinde kapitalizm ortadan kalkacaktır. Yani 'barış içinde bir arada yaşama' komünizmin dünya üzerindeki hâkimiyetini kolaylaştıran ve onun nihaî zaferi ile sonuçlanacak geçici bir durumdur (Armaoğlu 1972: 291–296). Önce Kruşçev ve ardından Brejnev dönemlerinde sürekli bir biçimde dile getirilen 'barış içinde bir arada yaşama' ilkesinin, sosyalizmin lehine değiştiği düşünülen güç korelasyonunun bir sonucu olduğu da söylenebilir. Taraflar arasındaki ortak güvenlik çıkarları ve özellikle de olası bir nükleer savaştan kaçınmanın zorunluluğu da bu ilkenin iki rakip siyasal sistem arasındaki politikanın temeli hâline gelmesi sonucunu doğurmuştur. Bu fiili durum; işbirliği, içişlerine karışmama ve egemenliğe karşılıklı saygı, ülkesel bütünlük ve bağımsızlık gibi bazı prensipleri de kapsamaktadır. Bununla birlikte, kabul etmek gerekir ki taraflar arasında askeri anlamda karşı karşıya gelme olasılığı devre dışı bırakılmış olsa bile, aslında ekonomik rekabet ve ideolojik mücadele devam etmektedir (Light 1988: 118).

4.2.2.2. Sovyet Düşüncesinde Savaş ve ‘Savaşın Kaçınılmazlığı’

Sovyet düşüncesinde, savaş ve savaşın kaçınılmazlığına dair fikirler önemli bir yere sahiptir. Öncelikle belirtmek gerekir ki, genel anlamda Marksizmin, bir kural olarak savaş devletler, uluslar veya sınıflar arasında meydana gelen politik şiddetin özel bir türü olarak görmektedir. Dolayısıyla, Clausewitz’in savaş politikasının diğer araçlarla devamı şeklinde gören düşüncesi, bu bakış açısının da temelini oluşturmaktadır. Ayrıca, Marksizm’in şiddete bakışını *a priori* olumlu ya da olumsuz olarak nitelendirmek de doğru olmayacaktır. Burada şiddetin, ilerici ve gerici olmak üzere iki yönlü bir rolü olduğu düşünülür. Söz konusu roller, savaşlar ve devrimler için de geçerlidir. Bu nedenle Marksizm, kategorik olarak şiddeti dışlayan teori ve görüşleri reddetmektedir. Marksizm, bir anlamda tarihsel süreçle ilgili olarak şiddetin kullanımını meşrulaştırmaktadır. Ancak şiddetin, özellikle de onun en keskin biçimi olan savaşın tarihteki rolünü abartan tüm teoriler, Marksizm tarafından eleştirilmektedir. Bu açıdan bakıldığında, Marksist düşünce şiddeti tek başına yararlı bir araç olarak görmez; ancak, belli bir amaca ulaşmak için gerekli olabileceğini iddiasındadır (Kâra 1968: 2–5).

Marksizmin savaş dair genel bakışının ardından, Lenin’in bu konudaki görüşlerine değinmeyi uygun görmekteyiz. Bilindiği üzere Lenin, kapitalizm var olduğu sürece savaşların da kaçınılmaz olacağını düşünmekteydi. Bu bağlamda üç tip savaştan bahsedilebilir. Bunları emperyalistlerin kendi aralarındaki savaşlar, koloni halkları ile koloniciler arasındaki bağımsızlık savaşları ve sosyalizm ile kapitalizm arasındaki savaş biçiminde sıralamak mümkündür. İlk iki savaş biçiminden sosyalistlerin kazanımları olsa bile, üçüncü tür savaş onların geleceği açısından tehlikeli sonuçlar doğurabilirdi. Öncelikle belirtmek gerekir ki, Sovyet düşüncesinde kapitalist ülkelerin kendi aralarında savaşması kaçınılmaz olarak görülmekteydi ve bu doğrultuda belli bir strateji de oluşturulmuştu. Bilindiği üzere Marksist-Leninist tarihçiler, bu devletler arasındaki çatışmaları emperyalizm teorisine⁵⁹ atıfla açıklamaktaydılar. Dolayısıyla, kapitalist devletler arasındaki savaş, benimsemiş oldukları ekonomik

⁵⁹ Lenin’e göre burjuva kapitalizminin en son aşaması olarak da nitelendirilen emperyalizm; savaş, askerî saldırı, ekonomik şantaj ve sömürgeci yağmaya dayalı bir düzendir. Yani emperyalizm, doğası gereği saldırgan ve savaşçıdır (Ploetz 2006: 345)

modelin karakteristiği gereği kaçınılmazdır. Böylesi bir çatışma durumunda, komünist ya da sosyalist devletlerin uluslararası politikada benimsemeleri gereken pozisyon ise, söz konusu çatışma durumu en nihayetinde kendilerini de tehdit edeceği için, savunmacı olmalıdır. Burada, kapitalist devletler arasındaki bölünmeden avantaj elde etme de ‘doğru’ bir politika olarak görülmektedir. Bu anlayış, Sovyetlerin Nazi Almanya’sıyla yapmış olduğu paktın ya da Japonya ile imzalanan tarafsızlık anlaşmasının da meşruluk zeminini oluşturmuştur. Elbette ki aynı anlayış, Alman işgaline karşı Batı ile kurulan ittifakın izah edilmesinde de kullanılmıştır (Light 1988: 112–114; Reynolds 1973: 138–139).

Sosyalist ülkeler ile kapitalist ülkeleri arasındaki savaşlar ise savaşın kaçınılmazlığı düşüncesinin önemli bir diğer boyutuydu. Lenin’e göre bu iki sistem, arasında ancak bir ateşkes söz konusu olabilirdi. Dolayısıyla nihai bir barışın asla gerçekleşmeyeceği düşünülmekteydi (Ploetz 2006: 346). Kapitalistler ile savaşın kaçınılmaz olduğu yönündeki bu çatışmacı zihniyete göre Sovyet devleti ‘düşman’ ve ‘tehlikeli’ olan bir dünyada ortaya çıkmıştı. Dolayısıyla güçlü kapitalist devletler ile yaşayabileceği çatışmalara karşı da hazırlıklı olması gerekmektedir. Aslına bakılırsa, kapitalist Batı ile yapılması muhtemel bir savaş fikri, Sovyet doktrini içinde kendisine her zaman bir yer bulabilmiştir. Çünkü insanlar ve toplumlar arasındaki ilişkileri bir sınıf mücadelesi olarak değerlendiren bir doktrin için uluslararası ilişkilerde savaş, zaten dışlanabilecek bir şey değildi. Dünya üzerinde savaşların ortadan kalkmasıysa ancak komünizmin tüm dünyaya hâkim olması ile söz konusu olabilirdi (Armaoğlu 1972: 304–305). Zaten bu da Sovyet ideolojisinin değişmez nitelikteki temel amacıydı. Bu doğrultuda izlenen stratejiler, operasyonel yönelimler, taktikler ve propaganda ise zamana uydurulabilirdi. Sovyet ideolojisi, böylesi bir esnekliğe izin vermekteydi (Triska 1958: 71).

‘Savaşçı’ zihniyetin yansıması olarak, Sovyet liderlerinin uluslararası alanda meydana gelen çatışmaları uzlaşılı yoluyla çözmeyi ya da ortaya çıkan yeni durumlara uyum sağlamayı tek başına bir amaç olarak görmedikleri söylenebilir. Bu türden durumlar, eğer daha yüksek amaçlara ulaşma bakımından bir sakınca teşkil etmiyorsa ya da belli bir fayda sağlıyorsa, kabul edilebilir bir durum olarak değerlendirilmekteydi. Sovyet dış politikasının tarihsel akışa uygun olduğuna dair Sovyet liderleri arasındaki

yaygın kanaat de çatışmaların uzlaşuya bağlanması açısından taviz verilmesini önlemektedir. Ancak hemen belirtelim ki, aslında Sovyet düşüncesine göre savaş ve çatışmalar tarihsel akışı bozan şeylerdir. Bu nedenle, Sovyetler savaşa bile aslında hep barıştan yanadır. Bu görüşe göre, uluslararası alanda oluşan bir denge sonucu meydana gelen *détente* da esas olan tarihsel değişim sürecini etkileyemez ve dolayısıyla istikrar ortamını güçlendirici bir durum yaratamaz. Dolayısıyla statükoya bağlılık da ancak söz konusu durum tarihin akışının bir parçası olduğu müddetçe olanaklıdır (Brzezinski 1960: 270–271; Gönlübol 1968: 170).

II. Dünya Savaşı sonrası dönemde yaşanan gelişmeler, özellikle de atom silahlarının ortaya çıkması, savaşı irrasyonel bir durum hâline getirmiş olsa da sosyalizm ile kapitalizm arasındaki savaşın kaçınılmaz olduğuna dair fikir, Sovyet düşüncesini uzunca bir süre daha etkilemeye devam etmiştir. Çünkü Truman Doktrini, Marshall Planı, NATO'nun ve diğer Batılı ittifakların oluşması, Batı Alman devletinin kurulması ve hemen ardından NATO ile işbirliği yapmaya başlaması gibi gelişmeler, Sovyetler Birliği tarafından kapitalizmin kuşatması, düşmanca tavırları ve sosyalizme karşı savaş hazırlığı olarak algılanmıştır (Light 1988: 114). Ancak hemen belirtelim ki, özellikle nükleer alanda yaşanan gelişmeler Stalin sonrası dönemde Sovyet siyasetinde dönüşümü zorunlu kılmıştır. İfade edildiği biçimiyle Sovyetler Birliği, nükleer bir savaşı doğal olarak 'kazanılmaz' görmekteydi. Medeniyetin yok olması sonucunu da doğurabilecek böylesi bir savaşın, neticede herhangi bir rasyonel politik sonucu olmayacaktı. Dolayısıyla, Sovyet düşüncesinde sıklıkla atıfta bulunulan Clausewitz'in savaş anlayışı da artık aşılmalıydı⁶⁰. Silah teknolojisinde görülen gelişmeler ve özellikle de nükleer silahların varlığı, her ne kadar bazı kesimler aksini düşünse bile, bu sonucu zorunlu kılmaktaydı (Simes 1981: 85–87). Bu gerekçelerle, zaman içerisinde Lenin'in savaşın engellenemezliği tezinden geri adım atılmış, önce Malenkov ve ardından da Kruşçev dönemlerinde revizyona gidilmiştir. Sovyet idarecileri, bu dönemde özellikle

⁶⁰ Nükleer öncesi dönemde kabul gören ve savaşı mantıksal, hatta bazı durumlarda politikanın diğer araçlarla devamı biçiminde gören Clausewitzci savaş görüşü, nükleer sonrası dönemde ve özellikle de Kruşçev ve Brejnev dönemlerinde değişmiştir. Ancak, buna rağmen Sovyetlerin savaş konusundaki anlayışı olumsuzdur ve caydırıcılıkla birlikte terör dengesi, Sovyet teorisinin temelini oluşturmaktadır (Galeotti 1995: 82)

kendilerinin de içinde yer alacağı ve topyekûn imhaya yol açabilecek bir nükleer savaştan kaçınmak istemişlerdir (Wight 1995: 24; Ploetz 2006: 355).

4.2.2.3. Silahlanma Yarışı ve Sovyet Düşüncesinde Silahsızlanma

Sovyetlerin silahsızlanma olgusuna yaklaşımı, büyük oranda Lenin ve Stalin'in bu konuya ilişkin görüşlerinin bir yansıması niteliğindedir. Buna göre, kapitalizm altında silahsızlanma imkânsızdı ve silahsızlanmanın sağlanması, dünya devrimine yönelik diyalektik sürece engel olabilirdi. Lenin'e göre 'uluslararası silahsızlanma' komünistlerin benimseyeceği bir slogan olmamalıydı. Bu bağlamda Bolşeviklerin pasifizme soyut bir barış vaadettiği için karşı oldukları söylenebilir. Sınıflar veya devletler arası çatışmalar, kapitalizmin ekonomik ve sosyal yapılarından dolayı kaçınılmazdır. Bu ve benzeri dogmalar, yukarıda da değinildiği üzere Kruşçev döneminde ciddi revizyonlara uğramıştır. Bununla birlikte, Lenin'den Kruşçev'e değin tüm Sovyet liderleri, hep Çar II. Nikolay'ın 1899 ve 1907'de yaptığı La Haye Silahsızlanma Konferansı çağrısına da neden olan iki temel problemle yüz yüze kalmışlardır. Bunlardan ilki, askerî geri kalmışlık; ikincisi ise savunulması gereken alanın çok geniş oluşudur (Clemens 1964: 9–15).

Silahsızlanma konusu, aynı zamanda Batıya duyulan güvensizliğin kendisini en açık biçimde gösterdiği alanlardan biridir. Kapitalistlerin niyetlerine ilişkin güvensizlik, iki savaş arası dönem deneyimleriyle iyice derinleşmiş ve kendisini, II. Dünya Savaşı sonrasında Baruch Planı'nın reddedilmesiyle⁶¹ birlikte açıkça göstermiştir. Silahsızlanmaya yönelik bu planın, atom silahları üzerindeki Amerikan tekelinin sürdürülmesine yönelik olduğu düşüncesi, bu reddin temel gerekçesini oluşturmaktaydı. Sovyetler, uzunca bir süre yalnızca Batının silahsızlanma doğrultusundaki somut önerilerini reddetmekle kalmamış; güvenliğin sağlanması için silahsızlanmanın öncelikli olduğunu ileri süren Batı felsefesini de sorgulamıştı. Bilindiği üzere 1945'den itibaren Batının silahsızlanma stratejisinin temelinde yatan unsur hep bu konu olmuştur.

⁶¹ Haziran 1946'da yapılan BM Uluslararası Atom Enerjisi Komisyonu'nun ilk toplantısında ABD, Baruch Planı olarak da bilinen ve atom silahlarının kontrolünü öngören sıkılaştırılmış bir öneri getirmişti. Ancak Moskova bu planı derhal reddetmiştir (Petro and Rubinstein 1997: 135).

Örneğin Almanya'nın birleşmesi gibi politik problemlerin çözümünde bile genel bir silahsızlanma koşulunun ileri sürüldüğü görülür. Bu nedendir ki, Sovyetler Birliği Batının silahsızlanma konusundaki gerçek niyetlerinden her zaman şüphe etmiştir (Clemens 1964: 12).

Sözü edilen güvensizliğe karşın, özellikle nükleer silah teknolojisi alanındaki gelişmeler, silahsızlanmayı taraflar arasındaki bir tercih olmaktan çıkarmış ve kaçınılmaz hâle getirmiştir. Bilindiği üzere, II. Dünya Savaşı'nın hemen ardından ballayan Soğuk Savaş nedeniyle, iki rakip kamp arasında hızlı bir silahlanma yarışı başlamıştı. 1950'li yıllara değin nükleer silahlarının geliştirilmesi konusunda süren bu yarış, 1960'lı yıllardan itibaren gönderme araçlarının geliştirilmesine ve 1970'lere doğru ise bunlara karşı savunma sistemlerinin geliştirilmesine kaymıştır (McNeil 2007: 732). Savaşın ardından başlayan nükleer güç yarışında Amerika uzunca bir süre önde olmuştur. Bu yarış belli dönemlere ayırarak ele alan Russet ve Starr, nükleer silahlar açısından 1945–50 döneminin ABD'nin tekeline geçtiğini iddia etmektedirler. Bu dönemde atom silahları ABD'nin caydırıcılık siyasetinin merkezî unsurudur. 1951–57 döneminde ise Sovyetler Birliği önemli gelişmeler kaydetmiştir. Bu dönemde tek el olma durumu ortadan kalksa bile ABD'nin üstünlüğünü sürdürdüğü görülür. 1958–66 döneminde ise ABD'nin zor da olsa üstünlüğünü korumayı başardığı söylenebilir. Sovyetlerin bu dönemdeki silahlanması önemli aşamalar kaydetmiştir; ancak, yine de ilk vuruş kapasitesi ve stratejik silahlar konusunda ABD'nin daha önde olduğu görülmektedir. 1967'den 1991'ye kadar geçen süreçte ise iki süper güç arasında nükleer silahlar açısından bir eşitliğin yaşanması söz konusudur (Russet and Starr 1992: 298–305).

Nükleer silah dengesine ilişkin bu seyir, aslında silahsızlanma görüşmeleriyle de büyük paralellik gösterir. 1960'ların sonlarına doğru, *détente* ortamının da etkisiyle taraflar arasında silahsızlanma görüşmeleri başlamıştır. 1970'lerin başında, Nixon-Kosigin görüşmeleriyle gelişen ve yaklaşık iki yıl süren müzakerelerin neticesinde, taraflar arasında stratejik silahların indirimini öngören anlaşmanın genel çerçevesi oluşturulmuştur. Yapılan tüm bu görüşmelerin neticesinde iki önemli anlaşma ortaya çıkmıştır. Bunlardan ilki 1972 tarihli ABM Antlaşması (Anti-Balistik Füze Antlaşması), ikincisi ise yine aynı yıl imzalanan SALT Antlaşması (Stratejik Silahların

Sınırlandırılması Antlaşması)'dır. Silahsızlanmanın yalnızca savunma silahları ile sınırlı tutulmasını isteyen Sovyetler, görüşmeler sonunda hem savunma hem de saldırı silahlarının indirimine rıza göstermişti. Aslında 1970'li yılların *détente* ve SALT dönemlerinde, Sovyetler Birliği'nde yapılan savaş tartışmalarında da daha az savaşı bir tonun kullanıldığı söylenebilir. Sovyetler Birliği, bir yandan gücüne saygı duyulmasını ve ondan korkulmasını isterken, diğer yandan Batıyı provoke etmekten özenle kaçınmıştır. Burada hâkim olan anlayış, daha ziyade nükleer savaştan kaçınma ama aynı zamanda, buna hazır olma şeklinde ifade edilebilir (Kissinger 1998: 712; Simes 1981: 90–92).

Aslına bakılırsa, ABD ile Sovyetler Birliği arasındaki iki taraflı anlaşmaların birçoğunun süper güçler arası nükleer bir savaştan kaçınma amacına dönük olduğu söylenebilir. 1963, 1971 ve 1985 tarihli Kırmızı-Hat anlaşmaları, 1972 tarihli Açık Denizler Anlaşması, 1973 tarihli Nükleer Kazalar Anlaşması gibi anlaşmaların neredeyse tamamı, bir kaza veya kriz durumunda hayatî öneme sahip olan tarafların birbirlerinin gerçek niyetlerini anlama amacına yöneliktir. SALT I, SALT II ve START (Stratejik Silahların İndirimi Antlaşması) gibi saldırı amaçlı silahlara yönelik anlaşmalar ise daha ziyade konuşlandırılacak silahların türlerini ve sayılarını sınırlandırarak, iki güç arasındaki stratejik istikrara katkı sağlama amacıyla yapılmıştır. Bununla birlikte, ne SALT I ne de SALT II anlaşmasının uluslararası silahsızlanmaya önemli bir katkı sağladığı söylenebilir. Çünkü bunlar, daha ziyade silahların sınırlandırılması ve kontrolünü öngörmekte ancak bu silahların imhası ya da sökülmesine ilişkin neredeyse hiçbir öngöründe bulunmamaktaydı. Bununla birlikte, INF (Orta Erimli Nükleer Güçler) Anlaşması⁶², AKKA (Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Anlaşması) ve START gibi düzenlemelerin uluslararası silahsızlanmaya önemli oranda katkı sağlamıştır (Russet and Starr 1992: 351–354).

⁶² Soğuk Savaş'ın sonlarına doğru, 1987'de Washington'da yapılan ve Gorbaçov-Reagan zirvelerinin en önemlisi olarak da kabul edilen görüşmelerin ardından kabul edilen INF Anlaşması ile süper güçlerin ilk kez, yalnızca nükleer silahların sınırlandırılmasını değil ama aynı zamanda azaltılmasını da kabul ettiği görülür (Cooper 1999: 34).

4.2.3. Sovyetler Birliği'nin özölme Süreci ve Dış Politika

Aspaturian, 1960'lı yıllarla birlikte Sovyet dış politikasında bir kriz görölmeye başladığını ve bunun üç temel nedeni olduğunu iddia etmektedir. Bunları; ideolojinin aşınması, karar alma sürecinin parçalanması ve Sovyet dış politikasının küreselleşmesi şeklinde sıralamak mümkündür. Bu dönemde, her alanda olduğu gibi dış politika alanında da ideolojik bir aşınma yaşanmış; amaç ve yönelim açısından, Sovyet dış politikasından sapmalar olmuştur. Buna bağlı olarak 'dünya devrimi', 'dünya komünizmi' ve 'proletarya enternasyonalizmi' gibi Sovyet dış politikasının ayırt edici özelliklerinin de kaybolmaya başladığı görülür. Dış politika alanında yaşanan krizde, Stalin'den sonra iş başına gelen yönetimlerin önemli bir payı bulunmaktadır. Bilindiği üzere, karar alma mekanizmalarındaki tek isme bağlılık durumu Stalin'den sonra gevşemeye başlamıştı. Bu durum, ideolojinin de aşınmasıyla birlikte, tarihsel misyon duygusunun iyice kaybolmasına neden olmuştur. Misyon duygusunun yerini, spontan bir biçimde de olsa ulusal çıkar, hayatta kalma, güvenlik, ekonomik refah, ulusal gurur, prestij ve güç gibi aslında 'büyük güç' politikasının geleneksel norm ve davranış biçimleri almaya başlamıştır. Ancak bu türden gelişmeler, tarihsel-ideolojik amaçların pekiştirilmesinden ziyade, yerlerinden edilmesi sonucunu doğurmuştur (Aspaturian 1969: 592–599).

Bu dönemde, ideolojinin dış politikadaki yeri ve işlevinin de farklılaştığı söylenebilir. Artık ideoloji, yer kürenin herhangi bir yerinde meydana gelen uyuşmazlıklara küresel bir güç olarak Sovyetler Birliği'nin müdahalelerinin meşrulaştırılması işlevini görmeye başlamıştır. Bilindiği üzere, bu ülkenin 'büyük güç' olması her ne kadar Stalin döneminde gerçekleşmiş olsa bile, ABD'ne doğrudan meydan okuyabilecek bir küresel güç hâline gelişi Kruşçev döneminde söz konusu olmuştur. Stalin döneminde Sovyetler Birliği kendi prestiji ve komünizmin yayılabileceği periferiler üzerinde odaklanırken, Kruşçev ile birlikte bu doktrinel kalıp terk edilmiş ve fiziksel anlamda devamlılık arzeden bölgeler yerine, daha uzak alanları da kapsayan küresel bir strateji izlenmeye başlamıştır. Kruşçev ile başlayan bu dönüşümle birlikte, Sovyetler Birliği artık kaçınılmaz olarak ABD ile kendisini küresel bir rekabet ortamı içinde bulmuştur. Bu durum, bir yandan Sovyetlerin müttefiklerine

karşı yükümlülüklerini arttırırken, diğer yandan bu ülkenin giderek daha fazla oranda çatışma olasılık ve riskleriyle karşı karşıya kalmasına yol açacaktır (Aspaturian 1969: 600–602).

Kruşçev'in genelde Batıya, özelde ise ABD'ne yönelik yaklaşımı aslında bir bakıma onun kişilik yapısındaki ikilemleri yansıtmaktaydı. Bir yandan ABD'ni yenilmesi gereken bir Soğuk Savaş rakibi olarak gören Kruşçev, diğer yandan bu ülkeyi yapılacak bir ortak süper güç düzenlemesi ile dünyayı denetleyebileceği potansiyel bir ortak olarak değerlendirilmekteydi. Ancak tek taraflı bir zaferi mi, yoksa çift taraflı bir işbirliğini mi istediğine karar veremeyen Kruşçev'in bunların hiçbirini elde edemediği görülecektir (Marantz 1975: 142). Kruşçev, 1963 yılından sonra ABD ile bir uzlaşma ve *détente* politikası izlemeyi tercih etmiş ve Sovyet-Amerikan ilişkilerini kendi dış politikasının öncelikli meselesi hâline getirmiştir. Ona göre iki küresel güç arasında sağlanabilecek bir anlayış birlikteliği, dünyayı termonükleer bir savaştan koruyabilirdi. Kruşçev, bunun yanı sıra ABD ile sağlanabilecek uzun dönemli bir istikrarın hem kendi pozisyonunu hem de Sovyetlerin dışsal çıkarlarını güçlendireceğini düşünmekteydi. Bununla birlikte, Kruşçev'in ABD'ne karşı *détente* politikası izlemesinin kendince iki farklı gerekçesi daha vardı. Ona göre Kennedy yönetimi ABD “yönetici sınıfı” içindeki ‘ılımlı’ güçleri temsil etmekteydi. Dolayısıyla, bu ılımlı güçler Moskova ile sağlanacak bir *détente* durumunu kendi çıkarlarına uygun bulmaktaydı ve buna güvenilebilirdi. Diğer gerekçe ise ABD'nin tüm Batı ile konuşabileceği ve böylece, iki ana güç arasında *détente* politikasının uluslararası anlamda bir *diarşi* oluşturabileceği yönündeki düşünceydi (Aspaturian 1969: 604–607).

1964'de Kruşçev'in iktidardan uzaklaştırılmasıyla birlikte, 1982'ye değin sürecek olan ve ‘durgun Stalinizm’ olarak da adlandırılan Brejnev dönemi başlamıştır (Purtaş 2005: 30). Bununla birlikte, Kruşçev ile başlayan ‘barış içinde bir arada yaşama’ ilkesinin ve dolayısıyla *détente* politikasının Brejnev döneminde de sürdüğü görülür. Öyle ki, *détente* döneminin ulaştığı en üst nokta olan Helsinki Konferansı bile Brejnev döneminde yapılmıştır. Bu konferansla başlayan dönem, Avrupa'da farklı siyasal ve sosyal sistemlere sahip ülkeler arasında yeni bir ilişki sürecini başlatacaktı. Devletlerin egemen eşitliği, egemenliklere karşılıklı saygı, sınırların dokunulmazlığı, iç işlerine karışmama, güç kullanmama ve güç kullanma tehdidinde bulunmama,

anlaşmazlıkların barışçıl yollardan çözümü, halkların eşitliğinin ve kendi geleceklerini tayin etme haklarının kabulü, insan hak ve özgürlüklerine saygı ile din ve vicdan özgürlüğü gibi hususlar yeni dönemin temel prensipleri olarak tespit edilmiştir (Sander 2000a: 401–410). Bununla birlikte, Brejnev'in 1975'de imzalanan Helsinki Nihâf Senedi ile aslında II. Dünya Savaşı sonrası elde edilen toprak kazanımlarını ve Doğu Avrupa'daki Sovyet varlığını, bir biçimde Batılılara kabul ettirmiş olduğunu da belirtmek gerekir (Purtaş 2005: 30).

Başlangıçta Kruşçev'e nazaran daha uzlaşmacı gibi görünen Brejnev döneminde, Sovyetler Birliği'nin izlemiş olduğu dış politikanın bazen sertlik yanlısı olduğu görülür. Örneğin, 1968 yılında Doğu Avrupa'daki Sovyet denetimini kökünden sarsacak bir niteliğe ulaşmış olan Çekoslovakya isyanının bastırılması, 1980 yılında Afganistan'ın işgal edilmesi ve ülkenin kara ve deniz gücünde artırıma gidilmesi bu bağlamda önemli gelişmelerdir (Sander 2000a: 403). Söz konusu gelişmeler, aynı zamanda 1970'li yılların kısa süreli *détente* döneminin de sonunu getirmiştir. *Détente* döneminin bitişi ise ABD ve 'özgür' müttefikleri ile Sovyetler Birliği ve komünist müttefikleri arasındaki katı düşmanlığı pekiştirecektir (Doyle and Ikenberry 1997: 1). Bu döneminin başarısızlığa uğraması, şüphesiz ki Batı ile düşmanca ilişkiler yerine işbirliği yapılmasını öngören Sovyet elitlerinin işlerini güçleştirmiştir. Gelenek, mitoloji ve 'ulusal güvenlik devleti' olmanın verdiği atalet, bu dönemde Sovyetler Birliği açısından yaşanan en önemli sorunlardır. Sovyet stratejik düşüncesinde savaş ve savaşıma dair yönleri azaltmaya yönelik her türlü girişim, kayda değer bir bürokratik ve kültürel muhalefetle karşılaşmakta ve buna kalkışan her devlet adamı, bunun bedelini bir biçimde ödemekteydi (Simes 1981: 103).

Bu dönemin Sovyet dış politikası açısından en ayırt edici yanı, şüphesiz ki Brejnev Doktrini'nin benimsemiş oluşudur. Bilindiği üzere, 1968'de yaşanan Çekoslovakya olaylarının ardından toplanan beş VP üyesi devlet, bu ülkeye müdahalede bulunma kararı almış ve Dubçek yönetimine, Varşova Ültimatomu olarak bilinen ünlü mektubu yollamışlardır. Daha sonra başlayan kanlı işgal harekâtı ise Brejnev Doktrini'nin bir yansıması olarak görülebilir. Özü itibarıyla, bir ülkede sosyalizmin bir kez kurulmasının ardından, bundan bir geri dönüşün olamayacağını söyleyen doktrin, Sovyetler Birliği'nin gerekirse bu durumu korumak amacıyla askerî müdahalede

bulunabileceğini öngörmekteydi. Brejnev Doktrini uyarınca, herhangi bir sosyalist ülkedeki sosyalizm karşıtı iç ve dış güçler, eğer bu ülkeyi yolundan çıkarmaya yönelik girişimlerde bulunursa, bu bütün sosyalist ülkelere yapılmış bir müdahale olarak kabul edilecektir. Dolayısıyla verilecek karşılık da buna göre olacaktır. Doktrin, bir ülkenin, herhangi bir şekilde sosyalizmden ayrılmasını uluslararası komünizme zarar verebilecek bir durum olarak niteleyen Brejnev'in görüşüne dayanmaktaydı. Böylesi bir durumda, egemenlik ya da bağımsızlıktan söz edilemezdi. Bu doktrin, bir bakıma Sovyetlerin ve diğer komünist ülkelerin komünist blok içindeki çatlak seslere izin vermeyeceklerini göstermekteydi (Cooper 1999: 26; Armaoğlu 1972: 309–313).

Bu noktaya dikkat çeken ABD Ulusal Güvenlik Konseyi, daha 1953 yılında Doğu Avrupa ülkelerinin komünist pakttan ayrılabilmesinin aslında imkânsız olan iki koşula bağlı olduğunu söylemekteydi. Bunlardan ilki; genel bir savaş, ikincisi ise Sovyetlerin buna kendiliğinden izin vermesiydi (Kennedy 1996: 445). Nükleer silahların varlığı ilk seçeneği imkânsız kılarken, Brejnev doktrini de Sovyetlerin böylesi bir girişime izin vermeyeceğinin işaretini vermekte, yani ikinci seçeneği de ortadan kaldırmaktaydı. Bununla birlikte, Çekoslovakya olayları aslında ideolojinin Rus dış politikasındaki azalan önemini ortaya koyması bakımından önemlidir. Gerçekleşen işgal, güvenliğin ve ulusal çıkarların ideolojiden daha büyük bir önem taşıdığını göstermiştir. Her ne kadar Brejnev Doktrini herhangi bir 'komünist' ülkeye yönelik Sovyet müdahalesini yüksek ideolojik çıkarlar zemininde meşrulaştırıyor olsa da, bu müdahale daha ziyade Sovyetlerin geleneksel 'büyük güç' anlayışının etki alanını sürdürme doğrultusundaki kararlılığını yansıtmaktaydı (Aspaturian 1969: 595). Buna karşın Brejnev yönetimi, ısrarla Sovyetler Birliği'nin herhangi bir askerî üstünlük arayışında olmadığını söylemekteydi. Brejnev'e göre Sovyet askerî doktrini, aslında kesin bir biçimde savunmaya dönüktü (Simes 1981: 86).

Sertlik yanlısı Leonid Brejnev'in 1979'daki ölümünün ardından, altı yıl içinde önce Yuri Andropov ve ardından Konstantin Çernenko'nun kısa sürelerle devletin başına geçtiği görülür. 1985'de ise Mihail Gorbaçov iktidara gelmiştir. Gorbaçov ile birlikte Sovyet politik yaşamında ciddi bir dönüşüm yaşanmaya başlamıştır. Önce siyasî hayatta liberalleşme anlamına gelen *glasnost* (açıklık) ve ardından da 1987 yılında *prestroika* (yeniden yapılanma) programlarını açıklanmıştır. Ancak hemen belirtelim ki,

Gorbaçov döneminde görülen dönüşüm, yumuşak bir geçiş dönemiyle başlamıştır. İktidarının ilk yıllarında Gorbaçov'un izlediği siyaset, büyük oranda kendinden önceki Sovyet liderleriyle benzeşmektedir. Genel sekreter olarak yaptığı ilk konuşmada, Sovyet dış politikasındaki önceliğinin büyük sosyalist uluslar topluluğunun her bakımdan güçlendirilmesi ve burada yer alan yoldaş ülkelerle ve müttefiklerle kardeşçe ilişkilerin korunması ve güçlendirilmesi olduğunu söylemiştir. Bunun bir yansıması olarak, 1985 yılında VP'nın 30 yılına uzatıldığı görülür.. Değişimin başlaması ise büyük oranda Komünist Parti'nin Şubat-Mart 1986'da düzenlenen 27. kongresi ile birlikte söz konusu olmuştur (Kramer 1989–90: 28-30).

Gorbaçov'un başlatmış olduğu demokratik reformların ve yeni dış politika anlayışının aslında parti yönetimin meşruiyetini ve bunla bağlantılı olarak, Sovyetler Birliği fikrinin kendisini zayıflattığı söylenebilir. Bu nedenle Gorbaçov'un girişimleri, aslında kendisi bunu arzu etmese bile, ülke içinde hem liberal-demokratik hem de milliyetçi ilkelere göre örgütlenmiş muhalif hareketlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. 1989'un ortalarından itibaren Sovyetler Birliği içinde, en az dört farklı siyasal hareketin kendini hissettirmeye başladığı görülmektedir. Bunlardan ilki, reformist komünistlerdi. Gorbaçov'un başını çektiği bu hareketin uluslararası açıdan amacı, Batılı ekonomik ve siyasal sistemlerle bütünleşmektir. İkinci grup ise Yeltsin önderliğindeki liberal demokratlardan oluşmaktaydı. Bunlar Gorbaçov'un Sovyetlerin uluslararası rolüne ilişkin vizyonunu paylaşmakla birlikte, ülkenin daha hızlı bir biçimde piyasa ekonomisine geçmesini ve demokratikleşmesini talep etmekteydiler. Üçüncü grup ise ortodoks komünistlerden oluşmaktaydı ve onlara göre Sovyetler Birliği, Marksist-Leninist bir devlet olarak kalmaya devam etmeliydi. Dolayısıyla bu grupta yer alanlar ne içerideki liberal demokratik eğilimli kesimlere sıcak bakmakta ne de Batı ile bir yumuşama istemekteydiler. Başta Baltık devletleri olmak üzere, Sovyet cumhuriyetlerindeki milliyetçi ayrılıkçılardan oluşan dördüncü gruptakiler ise açık bir biçimde Sovyet kimliği fikrini reddetmekteydiler (Chafetz 1996–97: 670).

4.2.3.1. Sovyet Politikasında ‘Eski Düşünce’den ‘Yeni Düşünce’ye Geçiş Dönemi

Gorbaçov’un başlattığı reformlar, iç siyasî yansımalarının yanı sıra, ülkenin dış politikası üzerinde de önemli etkiler yaratmıştır. Her şeyden önce, yaşanan dönüşümle birlikte Sovyet dış politikasındaki kimlik ve dolayısıyla çıkarlar algılaması da değişmiştir. Bu çerçevede artık Batı da mutlak düşman olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla çalışmanın bu bölümünde, yaşanan kimlik dönüşümü ve bunun Rus dış politikası üzerindeki etkileri ele alınacaktır. Bu çerçevede söylenebilecek ilk şey, dış politikada yaşanacak olan dönüşümün ilk işaretinin Şevardnadze’nin mevcut Dışişleri Bakanı Gromiko’nun yerine atanması olduğudur. Böylelikle Gorbaçov hem dış politikaya kendi mührünü basabileceği bir ortama kavuşmuş oluyor, hem de eski politikalar ile yakından ilişkili olduğu bilinen önemli bir politik figürü etkisizleştiriyordu (English 2000: 202). Bilindiği üzere Gromiko hem sarsılmaz bir Bolşevik kimliğine sahipti, hem de Stalin’e bağlı biriydi. Öyle ki, Gromiko’nun kimliğini Stalin ve Molotov’un etkisi altında bulduğu bile söylenebilir. Bununla birlikte, Gromiko aslında Mart 1985’de Gorbaçov’un seçilmesinde de etkili rol oynamış ve ona destek olmuştur. ‘Bay Hayır’ olarak da adlandırılan Gromiko’nun görevden alınmasının tek sebebinin Gorbaçov-Şevardnadze ikilisi tarafından yürütülen yeni dış politikaya ayak uyduramaması olduğunu söylemek ise pek doğru olmayacaktır (Tellal 2007: 372).

Gorbaçov döneminde başlatılan dış politik dönüşümü, *yeni politik düşünce* (new political thinking) ile ilişkilendirerek ele almak uygun olacaktır. Bu çerçevede söylenebilecek ilk şey, 1987–1989 döneminin *yeni düşüncenin* temel gelişim evresini oluşturduğudur. Bu dönemde, eski Sovyet politikaları sert bir biçimde eleştirilmeye ve geleceğe ilişkin daha cesur tasarımlar ileri sürülmeye başlanmıştır (English 2000: 222). Bilindiği üzere 1985’e değin Sovyet dış politikasının temel öncelikleri, Üçüncü Dünya’da etki sahası kazanabilmek için Batı ile açık bir rekabete girişmek ve Asya’da Çin’i çevrelemektir. Bunların yanı sıra; NATO’nun bütünlüğünü zayıflatmak, Doğu Avrupa’daki Sovyet hâkimiyetini sürdürmek, Çin’deki yerel muhalifleri desteklemek, Yakın ve Orta Doğu ile Afrika ve Latin Amerika gibi bölgelerde yeni yandaş devletler edinmek, Avrupa ve Uzak Asya’daki konvansiyonel askerî güç üstünlüğünü arttırmak,

deniz ve hava güçlerinin deniz aşırı alanlara ulaşabilmesini sağlamak ve ABD’ni stratejik silahlar ve uzayın silahlandırılması konusunda yakalamak ve hatta geçmek gibi yan amaçlardan da bahsetmek mümkündür (Arbatov 1994: 3).

Gorbaçov’un *yeni düşüncesi* geleneksel Sovyet dış politikası üzerinde ilk etapta üç önemli etki yaratmıştır. Öncelikle, dış politikanın uygulanması konusundaki yakın etkileri her ne kadar sınırlı olmuş olsa da, resmî yayınlarda dâhi SSCB’nin özellikle Afganistan ve Üçüncü Dünya gibi bölgelerdeki ‘enternasyonalist’ yükümlülükleri eleştiri konusu edilmeye başlanmıştır. İkinci etki ise devletlerarası ilişkileri belirlediği varsayılan ‘sınıf çatışması’ nosyonunun tartışılmaya başlanmasıdır. Yine bu çerçevede, Marksist-Leninist ideolojinin daha az baskıcı bir şekilde tanımlanmasının da yolu açılmıştır. Komünist enternasyonalizmin, sınırları daha belli olan ‘insancıl enternasyonalizm’ gibi alternatif bir kavram ile değiştirilmesi doğrultusunda adımlar atılmış olması ise *yeni düşünce*nin yaratmış olduğu üçüncü etkidir (Petro and Rubinstein 1997: 95).

Gorbaçov ile başlayan dış politikayı ideolojiden arındırma işlemi, ‘barış içinde bir arada yaşama’ ilkesinin değişen anlamından da kolayca anlaşılabilir. 1945’den önce, izole edilmiş halde olan Sovyetler Birliği, esas itibarıyla savunmacı bir strateji kullanmıştı. Bu dönemde ‘barış içinde bir arada yaşama’ ilkesi, zayıflığın dayattığı bir durumdu. Stalin’in ardından, özellikle de Kruşçev ve Brejnev dönemlerinde, bu ilke güçlü ve uluslararası anlamda kuvvetli, emperyal bir Rusya için yeniden şekillendirilmiş ve bir çatışma stratejisi olarak uygulanmıştır. 1988’den sonra ise barış içinde bir arada yaşamanın anlamı, kapitalist ülkelerle işbirliği yapmaya dönüşmüştür. *Yeni düşünce* açısından bu ilke, yalnızca silahlı çatışmaların olmaması gibi pasif bir anlam ifade etmemekte; aynı zamanda, tüm devletlerle aktif bir biçimde işbirliği yapma anlamına gelmekteydi (Petro and Rubinstein 1997: 298–301).

Yeni düşünce, yalnızca yerleşik Sovyet politikasını yeni gerçeklere uydurmakla kalmamış, bunun da ötesine geçerek, tarihî Sovyet dış politikasının entelektüel temellerini de tahrip etmişti. Sınıf mücadelesi kavramı yerine karşılıklı dayanışmayı koyan Gorbaçov, temeli uyum olan yeni bir dünya tanımlamaktaydı. Bu gelişme, tarihî Marksizm’in ve yerleşik Leninizm’in tam tersi bir durum yaratmaktaydı (Kissinger 1998: 752). Dolayısıyla *yeni düşünce*nin ilanı, Sovyet dünya görüşünde radikal bir

değişikliğin olduğunu göstermekteydi. Bu radikal değişikliği ve yeni yönelimi daha iyi anlayabilmek için, o güne değin Sovyetlerin dünyayı algılama biçimi olan ve *eski düşünce* (old thinking) olarak da adlandırılan yaklaşımı ele almak gerekmektedir.

Her ne kadar Sovyet liderlerinin 1970'lerden sonra emperyal kazanımlarını koruma ve süper güç konumlarını sürdürme amacıyla hareket etmiş oldukları iddia edilse bile, aslında burada ideolojik motifler de önemliydi. İşte *eski düşünce* denilen ve 'hasmane-izolasyonist' bir kimlik anlayışına sahip olan bu politik yaklaşım, ağırlıklı olarak Stalin çizgisini yansıtmakta olup, 1985'e kadar ülkeyi yönetenlerin benimsemiş olduğu inançlar ve değerlerden oluşmaktaydı. Dolayısıyla *eski düşünce*, aslında SSCB'ne ve onun dünyadaki yerine dair bir takım tanımlar ve algılamalar üzerine kurulu olan farklı bir dünya görüşü ya da kimlik biçimiydi. *Eski düşünce* dünyanın kesin bir biçimde, uzlaştırılmaz kamplara bölünmüş olduğu varsayımına dayanmaktaydı. Yine bu çerçevede, kapitalizmin özünde yatan şeyin düşmanlık olduğu ve bunun sosyalizme karşı kalıcı bir tehdit oluşturduğu yönünde sabit bir inancın varlığından da bahsetmek gerekir. Ayrıca, *eski düşünce* içinde Sovyet üstünlüğüne, onun büyüklüğüne ve Batıya karşı kazanacağı düşünülen nihai zafere dair iman düzeyinde bir anlayış bulunmaktaydı. Dolayısıyla bu kimlik biçimi, yabancı düşmanlığı, hasmane kapitalist kuşatması ve büyük güç şovenizmi gibi unsurları içinde bir arada barındırmaktaydı (English 2000: 9, 18).

En açık biçimde kendisini Stalin'de gösteren bu düşüncenin, 1980'li yıllara değin Sovyet politikasının temel belirleyicisi olduğunu söylemek ise çok doğru olmayacaktır. Stalin'in ardından geçen 10 yıllık dönem ki, bu döneme 'çözülme' de denilmektedir, Sovyet tarihî açısından kritik bir aşamadır. Kruşçev'den, hatta daha öncesinde Malenkov'dan başlayarak *eski düşünce* zaten aşınmaya başlamıştır. Bununla birlikte, 1964'e değin sürmüş olan Kruşçev dönemi genel olarak Sovyetler Birliği'nin kuruluşundan beri yaşadığı ilk önemli liberalleşme eğilimi olarak görülmektedir. Ancak, yukarıda da belirttiğimiz üzere, değişimin ilk işaretlerini Malenkov vermiştir. Nükleer bir savaşın dünya uygarlığını yok edeceğinden bahseden Malenkov, Doğu-Batı bağlarının geliştirilmesi gerektiğini ileri süren ilk Sovyet lideridir. 1956'daki 20. Parti Kongresi'nde ise Kruşçev'in artık, kapitalizm ile barış içinde rekabet edilmesinin yeni öncelikleri olduğunu açıkladığı görülür. 'Ofansif détente' denilen Brejnev döneminde

ise *eski düşünce* varlığını kısmen de olsa sürdürmeyi başarmıştır. Ancak Gorbaçov ile başlayan dönemde artık *yeni düşünce* denilen yönelim belirleyici olmuştur. Bununla birlikte, 1980'lerin sonlarına değin *eski düşüncenin* çekirdeğini oluşturan izolasyonist, anti-Batıcı ilkeler ve kesimler⁶³ Doğu ile Batı arasında önemli bir yakınlaşmanın olmasını engelleyebilmiştir (English 2000: 19, 49).

Yeni politik düşünce, aslında bir bakıma ideolojiden arındırılmış bir dış politika öngörmekteydi⁶⁴. Gorbaçov'un da ifade ettiği üzere, ideolojik farklılıklar devletler arası ilişkilere taşınmamalı ve dış politika, bunlara tâbî kılınmamalıydı. Gorbaçov, “uluslararası ilişkilerde daha çok açıklık, daha çok aydınlık, daha az taktik manevralar ve laf cambazlığı olmalıdır” demektedir (bkz. Gorbaçov 1988: 149, 166). Şevardnadze ise *yeni düşünceyi*, “ideolojinin politika ve hukuka üstünlüğünün ortadan kaldırılması” olarak tanımlamaktaydı (aktaran Purtaş 2005: 48). Perestroykanın mimarları arasında yer alan ve Gorbaçov'un ‘gölge danışmanı’ olarak da kabul edilen Yakovlev'e göre ise *yeni düşünce*, perestroykanın en önemli kazanımlarından biriydi. Onun sayesinde hem dünyanın, hem de Rusya'nın imajı değişmişti. Yeni uluslararası ilişkiler, Doğu-Batı ilişkileri, Avrupalılararası ilişkiler, Irak Savaşı'na karşı dayanışma gibi gelişmeler Soğuk Savaş'tan çıktığını göstermekteydi ve tüm bunlar, her şeyden önce *yeni düşünce* ile açıklanabilirdi (Yakovlev 1991: 64).

Yeni düşüncenin dış politikaya ilişkin en önemli yanı ise SSCB'nin artık Avrupa'nın bir parçası olarak görülüyor olmasıydı. Gorbaçov'a göre Avrupa, Atlantik'ten Urallar'a değin uzanan ve Rönesans ile Aydınlanma'nın ortak mirasının birleştirdiği bir kültürel ve tarihî bütündü (bkz. Gorbaçov 1988: 210). Avrupa bizim ortak evimizdir diyen Gorbaçov'un bu çıkışı, aslında Çarlık Rusyası'nda 19. yy. da görülen Batılılaşmacı eğilimin zayıf bir ekosu gibiydi. Gorbaçov, bu yolla Rusya'nın Avrupa kıtasındaki yerini önde gelen bir oyuncu olarak yeniden kurmak istemekteydi (Cooper 1999: 32–33). Ama Gorbaçov'un yapmış olduğu çıkış, ülke içinde ciddi bir

⁶³ Sovyet Rusya ile Batı arasındaki yakınlaşmaya engel olan kesimleri “muhafazakarlar” olarak adlandıran Yakovlev'e göre, ülkede eski düşüncenin devamı niteliğinde ve “gizli yeni-Stalincilik” denilen bir eğilim bulunmaktaydı. 1984 yılı boyunca toplumun üstünde dolaşan bu “gizli yeni-Stalincilik”, eski parti ve devlet yöneticilerinin izlediği siyasetin doğal sonucudur. Brejnev ve halefleri döneminde muhaliflere karşı takınılan sert tavır da bundan kaynaklanmaktadır (Yakovlev 1991: 21–23).

⁶⁴ İdeolojiden arındırılmış dış politika, yaklaşık bir asırdır Marksist sosyalizmin anahtar kavramı olan sınıf çatışmasının Sovyet dış politikasının belirlenmesinde artık ikinci plana itilmesi anlamına da gelmektedir (Kanet 1989: 225).

muhalefetle karşılanmıştı. *Yeni politik düşünceden* geriye dönülmesini isteyen ve Gorbaçov'un politikalarından büyük rahatsızlık duyan kesimlerin *perestroykayı* bir 'komplo' olarak nitelendirdikleri görülür (Yakovlev 1991: 56–59).

Gorbaçov ve Şevardnadze'nin dış politikada 'devrimci olmayan' bir kimliğe yönelmeleri, ülke içindeki kimlik sorununu da ortaya çıkarmıştı. Bilindiği üzere Sovyet gücünün Batı karşısındaki yükselişi ve ardından ortaya çıkan nükleer tehdit nedeniyle 'statükocu' bir rol/kimlik anlayışı belirginleşmişti. Uluslararası alandaki dengenin sürdürülmesi mantığına sahip bu yeni rol, ülkede o güne değin belirleyici olan 'devrimci rol' ile bir rekabet içerisine girmiştir. Gorbaçov'un bu gerilimi çözme çabaları ise yeni sorunlara yol açmıştır. Her şeyden önce Gorbaçov'un tercihi, devrimci olmayan bir kimlikti ve bu durum, yukarıda da belirtildiği gibi, ciddi bir iç muhalefetle karşılaşmıştı. Çünkü 'devrimci' kimlik, Sovyet politik yapısına derin bir biçimde işlemişti. Bunun yanı sıra, bu kimlik anlayışı, kariyerlerinin devamı devrimci mite bağlı olan bazı politikacıların zihnindeki varlığını sürdürmekteydi. *Yeni düşünceye* muhalefet eden kesimlerin Sovyetlerin dünyadaki rolüne ilişkin kavramlaştırmaları ise Batının ve Batılı olan her şeyin olumsuz bir biçimde kimliklendirilmesi üzerine kurulu olmaya devam etmiştir (Chafetz 1996–97: 667–670).

4.2.3.2. 'Yeni Düşünce' ve Sovyetlerin Değişen Güvenlik Algılaması

Çağdaş Rus güvenlik düşüncesine ilişkin tartışmalarda, Gorbaçov döneminin ayrıcalıklı bir yeri olduğu söylenebilir. Gorbaçov'un *yeni düşüncesi* ve onun dayandığı güvenlik kavramı, ortodoks Marksist uluslararası ilişkiler görüşünden bir takım siyasî ve teorik ilkeler bazında ayrılmakta ve bazı Batılı sosyal demokrat görüşlere yaklaşmaktaydı. Daha evrensel ve modernist bir mantığa sahip olan *yeni politik düşüncenin* güvenlik anlayışı, ilk olarak nükleer savaşın anlamsızlığı ve kabul edilemezliği ilkelerine dayanmaktaydı. Bu düşünce içerisinde güvenlik, askerî tehdidin olmayışından öte bir durum olarak tanımlanmaktaydı. Öte yandan, yeni güvenlik algılamasında karşılıklı bağımlılık fikri ön plana çıkarılmaktaydı. Buna göre, dünya giderek daha fazla oranda karşılıklı bağımlı bir hâle gelmekteydi ve bu dünyada

güvenliğin tek taraflı olarak sağlanması mümkün değildi (Sergounin 1996). Öte yandan *yeni düşünce*de güvenlik, bölünmez bir olgu olarak kabul görmekteydi. Bu noktaya dikkat çeken Gorbaçov'a göre, ya herkes güvende olacaktır ya da hiç kimse... Bunu sağlamanın tek yolu ise her ülkenin çıkarlarının ve uluslararası alandaki eşitliğinin tanınmasından geçmektedir. Bu bakış açısına göre herhangi bir ulusun güvenliği, insanlık ailesinin bütün üyelerinin güvenliğine bağlıdır (Gorbaçov 1988: 149).

Yeni düşünce, güvenliğin nükleer silahlara dayandırılmayacağı fikri üzerine inşa edilmiş bir anlayışa sahipti. Nükleer savaşların politik, ekonomik, ideolojik veya herhangi bir başka amacın aracı olamayacağını söylerken Gorbaçov'un dikkat çektiği husus da budur. Ona göre, artık savaş ve barış hakkındaki geleneksel görüşlerin bir kenara bırakılması gerekmektedir. Nükleer savaş ne kaçınılmaz bir şeydir ne de rasyonel herhangi bir sonucu olabilir. Böylesi bir savaşın ne kazananı ne de kaybedeni olacaktır. Aksine, dünyadaki tüm uygarlığın yok olmasına yol açabileceğinden, bu bir savaş değil, intihar olur. Üstelik askerî teknolojiye gelişmeler dikkate alındığında, nükleer silahların kullanılmadığı bir savaşın da aynı derecede yıkıcı olabilme tehlikesi bulunmaktadır. Bu nedenle, Clausewitz'in savaş anlayışı artık tamamen geçersiz bir hâl almıştır (bkz. Gorbaçov 1988: 145–147).

Buradan da anlaşılacağı üzere, *yeni düşünce* açısından daha fazla askerî teçhizat, ulusal güvenliğin daha fazla sağlanması anlamına gelmemektedir. Bu çerçevede, daha çok sayıda ve daha iyi nitelikte nükleer veya konvansiyonel silaha sahip olmanın Sovyet güvenlik çıkarlarını garanti etmeyeceği düşünülmektedir. İhtiyaç duyulan şey ise askerî mühimmatın azaltılmasını öngören ve karşılıklı fayda esasına dayanan yeni anlaşmalar yapmak ve mevcut güvenlik sorunlarını çözmektir. Böylesi bir yönelimin benimsenmesinde, Gorbaçov ve arkadaşlarının Amerika ile müttefiklerinin uluslararası ilişkilerdeki etkinliğinin yalnızca askerî güce dayanmadığı gerçeğini görmüş olmalarının da payı büyüktür. Bir küresel güç olarak ABD'nin dış politikasında, ekonomik ve diplomatik unsurların da önemli bir yeri bulunmaktaydı. Oysa SSCB, onlara göre bu açıdan başarısızdı. Sovyet devletinin ekonomik temelini yeniden inşa etmeden, SSCB'nin küresel ilişkilerde etkili bir biçimde faaliyet göstermesi de mümkün olmayacaktı (Kanet 1989: 225-226).

Özetlemek gerekirse, *yeni düşünce*nin güvenlik algılamasının temelinde bir takım tespitler yatmaktaydı. Buna göre, Sovyetler Birliği ‘mutlak güvenlik’ yerine ‘karşılıklı güvenliğe’ yönelmeliydi. Ayrıca, güvenliği sağlamanın en iyi yolunun askerî değil, politik olduğu da kabul edilmişti. Yine bu çerçevede, Sovyet silahlı güçlerinin savaş yeteneği ‘makul yeterlilik’ (*reasonable sufficiency*) kavramına dayandırılmalıydı. Bunun anlamı, savunma için yeterli fakat saldırı için yetersiz bir askeri kapasiteye sahip olmaktır. Öte yandan, askerî strateji ise ‘koruyucu’ savunma üzerine kurulu olmalıydı. Çünkü *yeni düşünce*ye göre kapitalist ülkeler ile sosyalist blok arasında daimi bir *modus vivendi* gerekliydi (Webber 1996: 28).

Yeni güvenlik yönelimi, doğal olarak Sovyet tehdit algılamasını da radikal bir biçimde değiştirmişti. Bilindiği gibi konstrüktivizm, güvenliği kimliklerle ilişkilendirmektedir. Bu çerçevede, güvende olma ya da olmama durumu, taraflar arasındaki ilişkinin bir niteliği olarak görülmektedir. Yeni düşünce ile değişen kimlik algılaması, Sovyetlerin güvenlik algılamasını da önemli ölçüde değiştirmişti. Artık NATO, Rusya’nın varlığına yönelik öncelikli bir askerî tehdit kaynağı olarak tanımlanmamakta ve bunun yerine diğer küresel tehditlere odaklanılmaktaydı. *Yeni düşünce*, Avrupa için düşünüldüğünde ise Kıta üzerindeki gelecek güvenlik modeli olarak değerlendirilen ‘Ortak Avrupa Evi’ fikrinin doğmasına yol açmıştı. Artık Avrupa, Atlantik’ten Ural’lara değin uzanan kültürel-tarihsel bir varlık olarak görülmekteydi. Gorbaçov’un burada yapmaya çalıştığı asıl şey, Kıta’nın kapitalistler ile sosyalistler arasındaki bölünmüşlüğüne bir son vermektir. Böylece, Avrupalılar arası politikaların askersizleştirilmesine ve insanileştirilmesine dayanan, daha iyi ve barışçıl bir Avrupa güvenlik düzeninin yaratılması amaçlanmıştır (Sergounin 1996).

Gorbaçov ile başlayan süreç, yaratmış olduğu iç siyasî etkilerin yanı sıra, Doğu ve Batı blokları arasında 40 yılı aşkın bir süredir devam etmekte olan Soğuk Savaş’ın da sonunu getirmiştir. Gorbaçov, izlemiş olduğu *glasnost* ve *perestroika* politikaları aracılığıyla ülkesinde belli bir siyasal, ekonomik ve toplumsal dönüşüm başlatmıştır. Bu çerçevede, Sovyet sisteminin Parti tekeli, kapalılık ve tek parçalı bütünlük gibi ilkeleri de aşındırılmıştır. Öte yandan Gorbaçov, Doğu Avrupa’daki katı komünist yönetimlere 1950’li yıllardan beri sürmekte olan Sovyet desteğini de keserek, bir bakıma onları yalnız bırakmış ve böylece bölgedeki reform girişimlerinin önünü açmıştır (Sander

2000a: 444). 6 Mart 1989'da Sovyet Dışışleri Bakanlığı sözcüsü Gerasimov, Macar televizyonuna yaptığı açıklamada, Brejnev doktrininden vazgeçildiği anlamına gelecek bir biçimde, her Doğu Avrupa ülkesinin geleceğinin kendi ellerinde olduğunu ilan etmiştir. Bu gelişmenin ardından, 27 Ekim 1989'da VP üyesi uluslar, her bir üyenin kendi politik doktrinini seçme tercihini tanıyan bir görüş benimsemişlerdir. 28 Ekim'de Primakov'un üye her devletin isterlerse pakttan ayrılma konusunda serbest olduğunu açıklaması, bir bakıma VP'nin dağıldığının ilanıydı (Cooper 1999: 36).

Bu sürece paralel bir biçimde, 1989–1991 yılları arasında Doğu Avrupa ülkelerinde önemli iç siyasi gelişmelerin yaşandığı görülür. Bu gelişmeler, daha sonra SSCB'nin dağılma sürecine de etkileyecektir. Bilindiği gibi, önceleri Polonya'da başlayan anti-komünist hareketler daha sonra diğer Orta ve Doğu Avrupa ülkelerine yayılmıştı. Bu ülkelerdeki Sovyet yanlısı hükümetler peş peşe devrilmiş ve iktidarlar el değiştirmiştir. Bu iktidar değişiklikleri, bazen Polonya, Macaristan ve Çekoslovakya örneklerinde olduğu gibi seçimler yoluyla ve kansız bir biçimde gerçekleşirken, bazen de Romanya ve Bulgaristan'daki gibi kanlı olaylara sahne olmuştur. Sosyalist sistemin ne pahasına olursa olsun korunmasını öngören Brejnev Doktrini'ne⁶⁵ aykırı olmalarına rağmen Sovyetler Birliği'nin bu gelişmeler karşısındaki hareketsiz tutumu, SSCB üyesi cumhuriyetler için cesaret verici olmuştur (Purtaş 2005: 47). Bu nedenle VP'nin dağılmasını izleyen süreç, kısa bir süre sonra SSCB'ni de içine almış ve onun da sonunu getirmiştir.

⁶⁵ Bilindiği gibi, Sovyet liderleri Doğu Avrupa'yı daima kendi sınırlarının bir devamı niteliğinde görmüşlerdir. Bu nedenle, bölge ülkelerindeki rejimlere yönelik içsel ya da dışsal tüm tehditleri, aynı zamanda Sovyet güvenliğine yönelik tehditler olarak kabul etmişlerdir. İşte Brejnev doktrini de aslında bu anlayışın bir yansıması niteliğindedir (Kramer 1989–90: 25).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YENİ DÜNYA DÜZENİNDE RUSYA-BATI İLİŞKİLERİ

1. Yeni Dünya Düzeninde Yeni Rusya

Sovyetler Birliği'nin dağılması, 8 Aralık 1991 tarihinde bir araya gelen Rusya, Ukrayna ve Beyaz Rusya Devlet Başkanları'nın siyasal ve hukuksal bir varlık olarak SSCB'nin artık mevcut olmadığına karar vermeleri ile kesinleşmiştir. Yaşanan gelişmeleri takiben, SSCB'nin son Devlet Başkanı Mihail Gorbaçov'un 1985 Martından beri yürüttüğü görevinden 25 Aralık 1991 tarihinde istifa ettiği görülür. Aynı gece Kremlin sarayındaki Sovyet bayrağı indirilmiş, yerine Rusya Federasyonu bayrağı çekilmiştir (Öztürk 2001: 15). Bir devletin bu şekilde çökmesi, tarihte eşi görülmemiş bir şeydir. Sander'in tabiriyle (2000a: 444), Büyük İskender'den beri belki de ilk kez bir imparatorluk "hasta yatağında ölmüştür". Aynı noktaya dikkat çeken Kissinger (1998: 726) ise, dağılma sonrası dönemde Rusların Büyük Petro'dan beri kazandıkları hemen her şeyi geri verdiklerini söylemektedir. Ona göre, hiçbir büyük devlet herhangi bir savaş kaybetmeden bu kadar çabuk ve kesin bir biçimde dağılmamıştır.

Bilinen neredeyse tüm imparatorluklar bir savaş sonucunda yıkılmıştır ve bu, oldukça uzun bir süreç içerisinde gerçekleşmiştir. Ancak belki de tarihin gördüğü son büyük imparatorluk olan Sovyetler Birliği'nin yıkılması, bu kalıba hiç uymamaktadır. Bu çöküşün oldukça önemli sonuçları olmuştur. Öncelikle belirtmek gerekir ki, Sovyetlerin çöküşü her ne kadar kendisini yıkan şey bu olmasa bile, yeni bir takım milliyetçi çatışmaların doğmasına yol açmıştır. Bilindiği gibi Sovyetlerin dağılmasına yol açan şey bu türden milliyetçi baskılar değil, merkezi iktidarın çöküşüdür. Bu durum yalnızca eski Sovyet toprakları için değil, aynı zamanda eski Sovyet kontrol sahası için de geçerlidir. Derin Rus karşıtı milliyetçi köklere sahip olan uydu ülkelerde bile Moskova'ya karşı bir başkaldırı söz konusu olamamıştır. Dolayısıyla Sovyet denetimindeki bu alanda milliyetçi hükümetlerin ve hareketlerin ortaya çıkışı da Moskova'nın geri çekilmesinin nedeni değil, sonucudur (Hobsbawm 1995: 8).

Sovyetlerin dağılması, Rusya açısından trajedik sonuçlar yaratmıştır. Öncelikle, dağılma sonrası dönemde ülkenin sınırlarında önemli bir gerilemenin olduğu görülür. Ülkenin yeni sınırları Kafkasya'da 1800'lü yıllardakine denkken, batıda Romanov hanedanlığı öncesi dönemdekiyle benzeşmektedir. Orta Asya sınırları ise 19. yy.'ın ortalarında gerçekleşen güneye doğru yayılmadan öncekine kadar gerilemiş durumdadır. Değişmeyen tek sınır ise Sibirya bölgesindekilerdir (MacFarlane 1993: 8). Sovyetler Birliği dağılırken sahip olduğu topraklar, aşağı yukarı Napolyon Savaşları sonunda sahip olduğu topraklara denk bir büyüklükteydi. Zaten bu durum; 1854 Kırım Savaşı, 1917-21 Rus iç savaşı ve 1941-44 Nazi işgali dönemleri dışında pek bir değişikliğe uğramamış ve yaklaşık olarak, hep aynı büyüklükte kalmıştı (Tilly 1995: 259). Öte yandan, bu çöküşle birlikte Rusya yalnızca toprak kaybına uğramamış aynı zamanda uluslararası konumu da sarsılmıştır. 2000'li yıllarda Rusya'nın 'güçlü' ülkeler sınıfından dışlandığı iddia edilebilir. Yeni dönemde Rusya, uluslararası topluluk tarafından kendisine acımayla karışık bir hoşgörü gösterilen devlet durumuna düşmüştür (d'Encausse 2003: 212). Çöküşle birlikte Rusya, ekonomik ve mali ilişkiler açısından da bir çevre ülkesi konumuna düşmüştür. Ülke, dış politikadaki merkezi konumunu kaybetmiş ve yeni bir rol arayışına yönelmiştir (Trenin 2001: 286).

Dağılma sonrası dönemde Rusluğun özü, yerel kimlik ve merkez-çevre ilişkilerindeki sorunlar gibi konulara yönelik başlatılan çözüm arayışları, geçmişe dönülmesine yol açmıştır. Bu arayış, zamanla yeni bir söylemin, yani hatıra/geçmiş söyleminin objesi hâline gelmiştir. Bu söylemin ortaya çıkışı, günümüz Rusyası'nın merkezi nitelikteki siyasî konularından biridir. Bu konu, kimlik sorunu ve kimlik-anı ilişkisi açısından önemlidir. Çünkü kimlik ve anı gibi şeyler sabit olmayıp, gerçekliğin tasvir edilmesinden ibarettirler ve bu hâllerleriyle, objektif olgulardan ziyade sübjektiftirler (Schleifman 1998: 7). Bilindiği üzere, Rusya'nın kimliği ve Rus devletçilik fikri daima bir imparatorluğun varlığıyla yakından ilişkili olmuştur. Bu anlamda, asla bir Rus ulus devletinden bahsedilemez (Light 1996: 36). Belki de bu nedendir ki, Ruslar 1991'deki bağımsızlıklarının hemen ardından bayrak, iki başlı kartal, sokak ve şehir isimleri gibi imparatorluk dönemine ait simgeleri yeniden almışlardır (d'Encausse 2003: 17). Ülke, aynı zamanda Sovyet mirasına da sahip çıkmaktadır. Her ne kadar Rusların bu yönde açık bir iddiası olmasa ve Sovyetler

Birliği politikalarının sorumluluğu doğrudan üstlenilmese bile, aslında Rusya en azından onun uluslararası statüsünü miras almış durumdadır. Sovyetler Birliği'nin uluslararası anlaşmalardan doğan yükümlülükleri, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ndeki yeri, diplomatik kurumları, nükleer kapasitesi ve konvansiyonel silahlı güçlerinin çoğu Rusya'ya devredilmiştir. Bununla birlikte, Rusya ne Sovyetler kadar büyüktür, ne de onun süper güç statüsüne sahiptir. Ancak her şeye rağmen Rusya, hâlâ bir büyük güç olarak kabul görme ısrarını sürdürmektedir (Light 1996: 36–37).

Sovyetler Birliği'nin çöküşü yalnızca Rus tarihî açısından trajedik bir takım sonuçlar ortaya çıkarmamış, aynı zamanda uluslararası sistemin yapısı üzerinde de ciddi etkiler yaratmıştır. ABD ile SSCB arasındaki küresel stratejik dengeye dayanan ve 'iki kutuplu' bir mantığa sahip olan eski sistemin yerini henüz tam olarak tanımlanamayan yeni bir sistem almış durumdadır. Kimilerince 'yeni dünya düzeni' olarak da ifade edilen bu sistemin nasıl bir yapıya sahip olduğuna dair literatürde henüz bir uzlaşmaya varılabilmiş değildir. Bununla birlikte, günümüz uluslararası sisteminin bir biçimde egemen devletler prensibine dayalı olan Westfalia düzeninin devamı olduğu söylenebilir. Ancak kabul etmek gerekir ki, Westfalia mantığı üzerine kurulu olan bu düzen, sistemik bir kriz içerisindedir. Küreselleşmenin de etkisiyle, sistemin temel ilkelerine yönelik açık bir meydan okunma söz konusudur. Bununla birlikte, henüz ortaya çıkmış açık bir alternatif de yoktur (Kissinger 1998: 7, 13).

Kimilerince, günümüzde ABD hegemonyasına dayalı bir tek kutupluluğun olduğu iddia edilse bile, gerçekte 21. yy.'ın egemen sistemi, Soğuk Savaş'ın katı kalıplarından ziyade 18. ve 19. yy. Avrupası'nın devletler sistemine benzer bir görünüm alacak gibidir. Bu bağlamda ABD, Avrupa, Çin, Japonya, Rusya ve Hindistan gibi en az altı büyük gücün yanı sıra, çok sayıda orta ve küçük boy gücün de sistem içerisinde kendine yer bulacağı söylenebilir. Öte yandan, sistem içerisinde faaliyet gösteren en az dört alt sistemin varlığı da dikkat çekicidir. Kissinger (2001: 13-18) bu sistemleri; demokrasi ve ekonomik ilerlemeye dayanan ve idealist bir barış anlayışının sürdüğü Batı yarı küre ya da Atlantik sistemi, güç dengesini gerektiren ve büyük güçler arasındaki stratejik rekabetin sürdüğü Asya sistemi, uzlaşılması çok zor ideolojik ve dinî sorunlarla boğuşan Ortadoğu sistemi ve sömürgeciliğin mirasını taşıyan ve az gelişmişlik gibi yapısal sıkıntıları bulunan Afrika sistemi şeklinde sıralamaktadır.

Büyük oranda Asya ve Atlantik sistemleri arasında sıkışmış bir görünüme sahip olan Rusya, konstrüktivizmin ele aldığı biçimiyle yeni sistemin kurallarına uygun bir biçimde hareket etmektedir. Bir yandan kendini yeniden tanımlama eğiliminde olan Rusya, diğer yandan belirgin Amerikan üstünlüğünden duyduğu rahatsızlık nedeniyle sistemde dönüşüme yol açabilecek beklentilerin doğması için çaba göstermektedir. Bu çerçevede ‘çok kutuplu’ dünya söylemini geliştirmiş olan Rusya’nın bunun gerçekleşmesi için uluslararası destek arayışı içinde olduğu görülür. Öte yandan Rusya’nın sistemin dayattığı yeni şartlar ve içinde bulunduğu görece güçsüz pozisyonu nedeniyle daha ihtiyatlı bir siyaset izlemeye başladığı ve kapasitesini en iyi biçimde değerlendirebileceğini düşündüğü alan olan ‘yakın çevre’ye yöneldiği görülmektedir. Bu tercih, yani ‘yakın çevre’ siyaseti, aynı zamanda ülkenin yeni bir kimlik/rol arayışıyla da yakından ilgilidir.

Çalışmada, öncelikle Rusya’nın yeni kimlik/rol arayışlarını da yansıttığını düşündüğümüz yeni dış ve güvenlik politikasına ilişkin doktrinler ve bunların oluşumunda belirleyici olan politik tartışmalar ele alınacaktır. Bilindiği üzere kimlik, benimsemiş olduğumuz kuramsal pozisyon açısından hem çıkarların belirlenmesi hem de güvenliğin tanımlanması açısından öncelikli konumdadır. Doktrinlere ilişkin değerlendirmelerin ardından, Rusya’nın uluslararası ilişkilere dair temel tercihlerini, dolayısıyla benimsemiş olduğu yeni rolü yansıttığını düşündüğümüz ‘yakın çevre’ politikası ve ‘çok kutuplu dünya’ söylemi ele alınacaktır. Ülkenin yeni güvenlik algılamasını gösteren Rus askerî doktrini ve nükleer silahlara ilişkin geniş vurgu ise çalışmanın bu kısmında ele alınacak son konudur.

2. Rusya’da Doktrinler Dönemi ve Yeni Dış Politik Açılımlar

Değişen şartlara rağmen Rusya, uluslararası güvenlik açısından dağılma sonrası dönemde de önemli bir ülke olmaya devam etmiştir. Yeni dönemde Rusya sadece eski Sovyet coğrafyasında değil, aynı zamanda Avrupa’da ve Asya’da da güvenlik açısından hayati derecede belirleyici bir aktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Rusya’nın istikrarsızlığının yol açabileceği olası tehlikeler, tüm dünya açısından kaygı vericidir.

Bununla birlikte, Rusya'nın kendisi de yeni dönemde bir takım güvenlik kaygıları taşımaktadır. Bu bağlamda söylenebilecek ilk şey, tarihsel olarak Rus güvenlik algılayışını belirleyen üç önemli kaygı unsurunun bulunduğuudur. Bunları sırasıyla işgal edilme, iç huzursuzluk yaşama ve ulusal itibarını yitirme biçiminde sıralamak mümkündür. Rusya'nın coğrafyasından, tarihinden ve bir imparatorluk oluşundan kaynaklanan bu korkular, ülkenin güvenlik politikalarını her zaman için etkilemiştir. Dolayısıyla, ülkenin dış politik rolü de yine her zaman için bu tehlikeleri engellemek olarak görülmüştür. Ülkenin izlediği askerî politikalar da yine büyük ölçüde bu tehlikeler çerçevesinde biçimlendirilmiştir (Galeotti 1995: 19).

Bu korkulardan ilki olan işgal edilme korkusu, ülkenin ekonomik kaynaklarını tüketen devasa ordular oluşturulmasına yol açmış ve Avrupa ve Asya'da saldırgan nitelikteki savaşlara neden olmuştur. İkinci korku olan iç huzursuzluklar yaşama ise ordunun halkın sosyalleştirilmesi ve disipline edilmesi için kullanılmasına ve nihayetinde, bir iç baskı aracı hâline dönüşmesine yol açmıştır. Ülkenin ulusal itibarını yitirmesi bağlamındaki üçüncü korkunun giderilmesi için ise yine Sovyet askerî gücü öne plana çıkarılmış ve bu durum ülkenin süper güç statüsü iddiaları açısından merkezi bir unsur hâline getirilmiştir (Galeotti 1995: 19–20). Rusya, hem bu korkuları ile baş edebilmek hem de kendi güvenliğini sağlayabilmek için sürekli bir biçimde 'güvenli sınırlar' arayışı içinde olmuştur.

Geleneksel olarak Rusya, dış tehditlerden koruma amacıyla hem Çarlık hem de Sovyet dönemlerinde dış politikasını tampon ülkeler ve uyumlu müttefikler yaratma arayışıyla yönlendirmiştir. Sınır alanları sorunu, işgallere karşı koyma ve iç istikrarının sürdürmesi bakımından hep önemli olmuştur. Bu durum, günümüz Rusya'sı için de geçerlidir. 'Yakın çevre'ye yönelme ve BDT içerisinde bir güvenlik yapısı geliştirmeye dönük çalışmalar bu durumu doğrulamaktadır. Bugün yapılmaya çalışılan bu şeyin benzerini Sovyetler Birliği, Doğu Avrupa'da oluşturmuş olduğu *cordon sanitaire* ile gerçekleştirmişti. Bugün bu yapının ortadan kalkmış olması da sınır bölgelerinin güvenliği meselesini yeniden gündeme getirmiştir. Dolayısıyla, tarihsel bir perspektiften bakıldığında Rusya'nın NATO'nun genişlemesinin neden bu kadar rahatsızlık duyduğu da kolayca anlaşılacaktır (Truscott 1997: 10). Rusya'nın görmüş olduğu neredeyse tüm

önemli saldırıların NATO'nun yayılma alanı olan bu yol üzerinden gerçekleştirildiği düşünülecek olursa, bu endişelerin pek de haksız olmadığı görülecektir.

Dağılma sonrası dönemde Rusya, hem söz konusu korkularını gidermek hem de yeni bir dış ve güvenlik politikası inşa etmek için bir takım arayışlara girmiş ve bu da ülkede 'doktrinler dönemi' olarak adlandırabileceğimiz yeni bir dönemin başlamasına yol açmıştır. 1990'larda başlayan bu süreç 2000 yılına değin sürmüştü ve günümüz Rus dış ve güvenlik politikasının şekillenmesinde belirleyici olmuştur. Çalışmanın bu bölümünde, ilgili doktrinler, temel dış politik sorunlara ve güvenliğe yaklaşım biçimleri çerçevesinde ve bütüncül bir biçimde ele alınacaktır. Tâbii doktrinlerin ele alınış biçimleri yine konstrüktivizmin genel mantığı çerçevesinde olacaktır. Bilindiği üzere konstrüktivizm, uluslararası politika açısından temel belirleyici olarak gördüğü kimliklerin yanı sıra, devletlerin çıkar ve politikalarına etki edebilecek uluslararası ve yerel nitelikteki farklı normatif unsurların varlığını da kabul etmektedir. Yerel bağlamda stratejik kültür ve askerî doktrinler bu bakımdan önemlidir. Söz konusu normatif unsurlar, yalnızca fonksiyonel olarak belirlenmiş dışsal veya içsel etkenleri değil, aynı zamanda daha geniş bir şekilde, kültürel ve siyasal etkenleri de kapsamaktadır (Ruggie 1998: 864). Dolayısıyla kimlikler, çıkarların belirlenmesinde öncelikli rol oynarlar ama bu süreçte, başka etkenlerin de rolleri olabilmektedir. Bu nedenle, kimlik-çıkâr ilişkisinin konstrüktivist perspektiften analizi, yine ilgili yaklaşımın sosyal niteliği nedeniyle, bu türden normatif unsurların ele alınmasını da zorunlu kılmaktadır.

Ülkenin yeni dış ve güvenlik politikalarına biçim veren dış politika, ulusal güvenlik ve askerî doktrinlere geçmeden önce, kısa bir biçimde de olsa ilgili kavramların Rus düşünce yapısındaki yerlerinin ele alınması uygun görülmüştür. Bu çerçevede, dış politika doktrini bir ülkenin genel siyasî amaçlarını ortaya koyar ve uluslararası alandaki önceliklerini belirler. Ulusal güvenlik doktrini ise bir ülkeye yönelik iç ve dış tehditleri değerlendirip, devlet organlarının bu alandaki görevlerini belirtir. Askerî doktrin daha ziyade bir ülkeye yönelik dışsal tehditleri tanımlayıp, silahlı birimlerin yapıları ve faaliyetleri açısından bir rehber görevi görmektedir. Bu doktrinlerin birbirleri ile uyumlu ve birbirlerini tamamlayıcı nitelikte olması gerekmektedir. Mesela dış politika doktrini ulusal güvenlik doktrinine, ulusal güvenlikle ilgili konuları daha geniş bir uluslararası ilişkiler çerçevesine oturtarak, potansiyel tehdit

ve gerilim kaynaklarını belirleme konusunda yardımcı olmalıdır. Öte yandan, bir ülkenin askerî doktrini ise o ülkenin ulusal güvenlik ve dış politika doktrinlerinin bir parçası durumundadır. Askerî doktrinin anlamlı olabilmesi, ancak bu iki doktrinle birlikte düşünüldüğünde mümkündür (Sergounin 2008; Öztürk 2001: 9).

İlgili kavramlara ilişkin bu kısa değerlendirmenin ardından, Rusya’da doktrinler dönemi olarak adlandırdığımız 1993 sonrası döneme geçilecektir. Öncelikle belirtmek gerekir ki, Rusya Federasyonu’nun dış ve güvenlik politikalarının yeni temeller üzerine oturtulmasının kolay ve çabuk gerçekleşen bir süreç olmamıştır. 1991’de başlayıp ilk aşaması 1993’de sona eren bu süreçte, çeşitli arayış ve tartışmaların gündeme geldiği görülmektedir. Bilindiği üzere, 1992’de yürürlüğe giren Güvenlik Yasası o dönem itibarıyla Rusya’nın güvenlik politikaları açısından yasal ve kurumsal bir zemin oluşturmaktaydı. Aynı yıl içerisinde, ilgili yasanın öngördüğü biçimde Rusya’nın askerî güçlerini oluşturduğu görülmektedir. Bu dönemi takiben kabul edilen doktrinlerden ilki ise 1993 tarihli dış politika doktrinidir. Dönemin Rus dışişleri bakanı olan Kozyrev’in adıyla da anılan bu doktrin *idealist* olmaktan çok *realpolitik* bir ruha sahiptir ve Gorbaçov dönemi ile Yeltsin yönetiminin ilk dönemlerindeki genel politik eğilimden farklı bir çizgi öngörmektedir. Batı ile yakın işbirliğini savunan Kozyrev, dış politikaya ilişkin pragmatik ve doktrinel olmayan bir görüş ileri sürmüştür. Ancak ileride de görüleceği üzere, göstermiş olduğu çabalar bu konuları felsefi ve doktrinel zeminlerde ele alan güçlü Rus kültürel eğilimi karşısında başarısız olacaktır (Malcolm and Pravda 1996: 540).

Dolayısıyla 1993 dış politika doktrini ile birlikte, Batı ile her alanda yakınlaşmayı amaçlayan ve işbirliğini ön plana çıkaran dönem de sona ermiştir. Bundan sonra federasyonun ulusal çıkarlarının korunması ve ulusal güvenliğinin sağlanması gibi konular ağırlık kazanacaktır. Rusya’nın işlevsel ve bölgesel dış politika önceliklerini belirleyen bu doktrin, izlenecek dış politika ile ülkenin egemenliğinin, bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün korunması gibi temel çıkarların örtüşmesini sağlamayı amaçlamaktadır. Doktrin ön plana çıkardığı konulardan biri de Rus sınırlarının çevresinde bir güvenlik alanı oluşturmak ve iyi komşulardan oluşan bir hat yaratmaktır (Sergounin 2008). Doktrin bir diğer özelliği ise çıkarları Rusya’nın çıkarları ile çatışmayan her ülkeyi, Rusya’nın ortağı olarak görmesidir (Öztürk 2001: 36). Ancak bu

ifadeyi tersinden okumak da mümkündür. Dolayısıyla, çıkarları Rusya'nın çıkarları ile çatışan her ülke Rusya açısından bir rakip olarak değerlendirilebilecektir. 1993 dış politika doktrini, o dönem itibarıyla bir askerî doktrinin bulunmaması nedeniyle askerî konulardaki ilkesel boşluğu da doldurmayı amaçlamış ve bu haliyle, dış politika doktrinlerinin bildik çizgisinin biraz dışına çıkmıştır (İşyar 2004–05: 14).

1993'de hazırlanan askerî doktrin taslağı ise açıkça belirtmemiş olmasına karşın ABD ve NATO'yu bir dışsal tehdit olarak ön plana çıkarmakta, eski Sovyet cumhuriyetlerinde yaşayan Rus azınlığın haklarının çiğnenmesini temel bir çatışma nedeni olarak görmekte, nükleer ve konvansiyonel silahların siyasî caydırma aracı olarak kullanılmasını tavsiye etmekteydi. Başkan Yeltsin'in 2 Kasım 1993 tarihinde, 1833 sayılı kararnamesi ile onayladığı bu doktrin Rusya'nın güvenliğine yönelik iç ve dış tehditleri de ayrıntılı bir biçimde ele almaktaydı. Bu bağlamda, Rusya Federasyonu ve müttefiklerine yönelik toprak talepleri, Rusya'nın iç işlerine yönelik müdahale girişimleri, Rusya'nın iç siyasî yapısını istikrarsızlaştırmaya yönelik faaliyetler, Rusya'nın sınırlarına yakın bölgelerdeki mevcut ve potansiyel çatışmalar, yabancı ülkelerdeki Rusya vatandaşlarının haklarına yönelik müdahaleler, askerî blok ve ittifakların Rusya'nın askerî güvenlik alanındaki çıkarlarına zarar verecek şekilde genişlemesi, nükleer silahlar konusundaki düzenlemelerin ihlâli gibi hususlar dış tehditler kapsamında değerlendirilmektedir. Doktrinde, Rusya'nın silahlı güçlerinin kullanılmasını gerektirebilecek iç tehditlere de yer verildiği görülür. Rusya'nın iç yapısını bozabilecek ve toprak bütünlüğünü tehlikeye atabilecek türden milliyetçi ve ayrılıkçı grupların illegal silahlı faaliyetleri, anayasal rejimi yıkma ve devletin yönetimi ile organlarının işleyişini bozmaya dönük girişimler, yasa dışı silahlı oluşumlar kurma, organize suçların Rus yurttaşlarının ve toplumunun güvenliğini tehdit edecek boyutlarda artması, cephaneliklere ve askerî depolara yönelik saldırılar ile askerî ekipman üretmeye yönelik girişimler, askerî mühimmat ve patlayıcıların yasa dışı yollardan yayılması ve Rusya Federasyonu topraklarında silahlı faaliyette bulunma gibi tehditler bu bağlamda değerlendirilmektedir (Sergounin 2008).

Görüldüğü üzere, söz konusu doktrin Rusya'nın temel tarihsel korkularına kapsamlı bir cevap niteliği taşımaktadır. Öte yandan, 1993 yılında benimsenen doktrinlerle birlikte 'yakın çevre' kavramının Rusya'nın güvenlik ve dış politikasına

dair merkezi bir konum kazandığı görülmektedir. Eski Sovyet coğrafyasında yaşanan jeopolitik ve jeostratejik dönüşüm, ülkenin ‘yakın çevre’si olarak görülen Kafkasya, Orta Asya ve Baltık gibi bölgelerde Rusya’nın nüfuz kaybetmesine yol açmıştı. Bu nedenle Rusya, 1993 yılından itibaren bu bölgeleri hayati güvenlik alanı olarak tanımlamaya başlamış ve dış güçlerin müdahalesine kapama kararı almıştır. Buna göre, ‘yakın çevre’ Rusya’nın varlığını sürdürmesi açısından hayati önemdedir ve Rusya’nın burada olması onun doğal hakkı olup, bölgesel güçlerin ve Batılı devletlerin buna saygı göstermesini gerektirmektedir (Güney 2002: 333–338).

Ancak hemen belirtelim ki, 1993 yılında kabul edilen bu doktrinlere karşın ülkenin yeni güvenlik politikası oluşturma yönündeki arayışları devam etmiştir. Çeşitli girişimlerin ardından, Başkan Yeltsin’in isteği üzerine Alexander Lebed’in başkanlığındaki bir komisyon tarafından yeni bir ulusal güvenlik doktrininin hazırlandığı ve bunun 17 Aralık 1997 tarihli ve 1300 sayılı kararname ile Başkan Yeltsin tarafından onaylandığı görülür. İlgili doktrin, Yeni Dünya Düzeni’nin ‘çok kutuplu’ yapısına vurgu yapmakta ve bu kutuplardan birinin de Rusya olması gereğine işaret etmekteydi (Sergounin 2008). Dönemin dış işleri bakanı olan Primakov’un adıyla da anılan bu doktrin, ülkenin bağımsız bir güç ve etki merkezi olduğu iddiasını taşımaktaydı. Doğu ile Batı arasında bir denge bulunmasını öngören bu doktrin, tek kutupluluğu reddetmekteydi. Çok kutupluluğa ilişkin bu söyleminin Rus elitler arasında yaygın bir kabul gördüğü söylenebilir (Basu 2000). İlgili doktrin en önemli yanı ise o dönemde ve görünür bir gelecekte ülkenin güvenliğine yönelik asıl tehlikenin somut bir askerî tehdit olmadığına işaret ediyor olmasıdır. Asıl tehlike, doktrin uyarınca dışarıdan yöneltilmiş bir askerî tehdit değil, iç tehditlerdir (Dağı 2002b: 183).

1993 yılında kabul edilen ve 1997 yılında revize edilen doktrinlerin, Putin’in devlet başkanlığı görevine gelmesinden sonra 2000 yılı içerisinde yenilendiği görülmektedir. Bu çerçevede yeni güvenlik doktrini 10 Ocak, yeni askerî doktrin 21 Nisan ve yeni dış politika doktrini ise 28 Haziran’da kabul edilerek yürürlüğe girmiştir (Öztürk 2001: 19). Aslında öngörmüş oldukları iç ve dış tehdit tanımlamaları ya da dış politika öncelikleri açısından önceki doktrinlerle büyük oranda benzeşen 2000 yılı doktrinleri, Putin’in politik anlayışını da yansıtan kimi farklılıklar içermektedir. İlgili doktrinlerin en ayırt edici yanı ise daha gerçekçi ve uygulanabilir nitelikte oluşlarıdır

(İşyar 2004: 70). Bu doktrinler, aslında bir anlamda Kosova ve Çeçenistan'da yaşanan olaylara Rusya Federasyonu'nun verdiği bir cevap niteliği de taşımaktadır. Önemli ölçüde revize edilen askerî ve güvenlik doktrinleri, Moskova'nın özellikle Balkanlar'daki savaşa olan tepkisini yansıtmaktadır. Yeni ulusal güvenlik doktrininin üzerinde durduğu temel nokta ise Rusya'ya karşı olan askerî tehditlerdeki gözle görülür miktardaki artıştır. Büyük oranda Batı merkezli olduğu düşünülen bu tehditlere karşı Rusya'nın temel önlemi ise nükleer silahların geliştirilmesi olacaktır. Bu durum, yeni askerî doktrinde açık bir biçimde ifade edilmekte ve Rusya Federasyonu'nun kendisini ve/veya müttefiklerini hedef alacak olası bir konvansiyonel, nükleer ya da diğer kitle imha silahlarının kullanılmasıyla gerçekleştirilecek bir saldırı durumunda, buna ülkenin sahip olduğu nükleer silahlarla karşılık verebileceği ilan edilmektedir. Nükleer silahların ön plana çıkarılması aslında yeni bir gelişme değildir. 1993 tarihli askerî doktrinde de bu husus vurgulanmaktadır. Ayrıca bu durum, bir bakıma ülkenin konvansiyonel kuvvetler açısından yaşadığı zafiyeti de ortaya koymaktadır (Arbatov 2000: 13–15).

Görüldüğü üzere doktrinler, Rus stratejik düşüncesinin değişen jeopolitik ve jeostratejik koşullara ve tehdit algılamalarına karşı, ülkenin toplam kapasitesini göz önünde bulundurarak verdiği yanıtların evrimini de göstermektedir (Bakshi 2000). Bununla birlikte, özellikle 2000 yılında kabul edilen doktrinlerin Rusların yaşadığı kimlik bunalımı açısından önemli ipuçları içerdiği söylenebilir. Yeni ulusal güvenlik doktrinini hem ülkenin içinde bulunduğu tek kutupluluk/çok kutupluluk ikilemini yansıtmakta, hem de iç tehditlerin önceliği nosyonunu miras almaktaydı. Askerî doktrin ise bir yandan Batılı ittifakları potansiyel düşmanlar olarak görmekte, diğer yandan ise ülkenin güney periferisindeki gerçek ve olası tehlikeleri ön plana çıkarmaktaydı (Trenin 2003: 35). Görüldüğü üzere, doktrinlerde Rusların içinde buldukları duruma dair kafa karışıklıklarını yansıtan birçok husus yer almaktadır. Benzer bir durumu, 2000 tarihli dış politika doktrininde de görmek mümkündür. Doktrinde Rusya, bir ana Avrasya ülkesi olarak tanımlanmakta; ona bölgesel ve küresel güvenliğin sağlanması konusunda bir takım sorumluluklar yüklenmekteydi. Bu durum, Rus dış politikasının oluşumunda ön plana çıkan 'Mesihçi' kültürün varlığının günümüzde de devam ettiğini göstermesi bakımından önemlidir. Özellikle 'yakın çevre'nin ve BDT coğrafyasının Rus dış

politikasının öncelikli alanı olarak ilan edilmesinin yanı sıra, bölgedeki Rus azınlıkların korunması ve bölgede barış gücü rolünün üstlenilmesi gibi özel görevlerin Rusya'ya yüklenmesi, Mesihçi kültürün açık yansımalarıdır (Dağı 2002a: 188–189).

Görüldüğü üzere, doktrinler döneminde Rus dış ve güvenlik politikası açısından ön plana çıkan bir takım hususlar bulunmaktadır. Bunlardan ilki, ülkenin öncelikli etkinlik alanı olarak 'yakın çevre'nin belirlenmiş olmasıdır. Rusya, kendisi için hayati önemi olduğunu düşündüğü bu bölgede, gerekeni yapacaktır. İkinci husus 'çok kutupluluk' fikrinin ülkenin dış politikasının temel direği hâline getirilmiş olmasıdır. Bundan böyle Rus diplomasisi, ulusal çıkarların daha iyi bir biçimde gerçekleştirilebileceğine inanılan çok kutuplu bir dünya yaratılması için uğraşacaktır. Üçüncü husus ise nükleer silahların ülkenin askerî stratejisinin ve güvenlik politikasının temelini oluşturacak olmasıdır. Dolayısıyla çalışmanın bu bölümünde ilgili hususlar detaylı bir biçimde ele alınacaktır.

2.1. 'Yakın Çevre' Politikasının Yükselişi

Eski Sovyet cumhuriyetlerinin bağımsızlık ilanlarının uluslararası alanda kısa bir zaman içerisinde kabul görmesi, 'yakın çevre' olarak nitelendirilen bu ülkelerle ilişkileri Rus dış politikasının merkezi konusu hâline getirmiştir. Bazılarınca 'Rus Monroe Doktrini' olarak da adlandırılan 1993 doktrinleriyle birlikte, 'yakın çevre' Rus dış politikasının ana yönelimi olmuştur. Bu politika, tüm eski Sovyet coğrafyasını Rusya'nın çıkarlarının inkâr ya da göz ardı edilemeyeceği bir hayati çıkar alanı olarak tanımlamakta ve uluslararası toplumun buna saygı duymasını istemekteydi. Yakın çevre politikasına göre, Sovyet ardılı bu bölge Rusya dışında hiç kimsenin barışı getiremeyeceği, yegâne ve *sui generis* bir jeopolitik alan olarak tanımlamaktaydı. Rusya, bu coğrafyadaki istikrarın siyasî ve askerî anlamdaki garantörü olarak görülmekteydi. Bölgeyle olan derin tarihî, siyasî ve kültürel bağları da bunu gerektirmekteydi. 'Yakın çevre' anlayışı gereği, Rusya'nın bölgeye dışarıdan gelebilecek ve eski Sovyet cumhuriyeti ülkelerle gerilimini arttırabilecek türden her girişime Rusya'nın aktif bir biçimde karşı koyması öngörülmüştür. Bu çerçevede

üçüncü devletlerin 'yakın çevre' sahasında kendi çıkarlarını gerçekleştirmek amacıyla istikrarsızlığı arttıracak türden girişimlerden kaçınması istenmektedir (Petro and Rubinstein 1997: 100; Light 1996: 54).

Moskova'nın 'yakın çevre'sini Rus jeopolitik çıkar alanı ve hayati öneme sahip bir bölge olarak ilan etmesi, aynı zamanda bu bölgenin Rusya açısından politik olarak oluşturulmuş uzamsal bir sınır belirleyicisi olduğunu da göstermektedir. Bir bakıma bu alan, Rusya'nın geçmişteki büyüklüğü, jeopolitik güvenliği, ekonomik çıkarları ve diasporasının refahı gibi unsurlarla ilişkilendirilmektedir. 'Yakın çevre' aynı zamanda sınırların geçirgenliği ile de yakından ilgili bir kavramdır. Dolayısıyla bu bölge, Rusya'nın hem iç güvenliği hem de dış güvenliği açısından önemlidir. Sınır bölgelerinde meydana gelebilecek âni gelişmeler Rusya'nın iç güvenliğine yönelik potansiyel tehlikeler ortaya çıkarabilir. Bu nedenle Rusya, kendi jeopolitik çıkarlarını tehlikeye sokabilecek ya da kendisine doğru sıçrayabilecek çatışmaların yükselmesini engellemek için, bu bölgede gerekirse devreye girebileceğini ilan etmektedir (G. Smith 1999: 488–499).

Buradan da anlaşılacağı üzere, eski Sovyet toprakları üzerinde yer alan cumhuriyetlerle ilişkiler, güvenlik başta olmak üzere, birçok açıdan Rusya için ilkesel önceliğe sahiptir. Çünkü bu bölgelerdeki artan istikrarsızlık, çatışmalar ve şiddet Rusya'nın hem toprak bütünlüğünü, hem de ekonomik ve politik reformlarını tehdit etmektedir. Bölge ülkeleri ile kurulacak ilişkiler, aslında Rusya'nın dış ekonomik, siyasi ve güvenlik çıkarlarını koruma açısından da önemlidir. 'Yakın çevre' Rusya'nın ABD, Batı Avrupa ve Asya'daki komşuları ile ilişkilerini sürdürebilmesi açısından da kilit konumda görülmektedir (Arbatov 1994: 13–14). Ancak Moskova'nın 'yakın çevre'ye yönelmesinin Batıdaki etkileri farklı olmuştur. Batılı ülkelere yapılan bazı değerlendirmelerde, Rusya'nın bu alana ilişkin argümanları kabul edilirken, onun İslam'a ve Çin'e karşı bir istikrar faktörü olabileceğinin düşünüldüğü görülür. Ancak Batıda bu konuya ilişkin yaygın kanaat bunun aksi yöndedir. Rusya'nın bu coğrafyada kendini hissettirici bir tutum benimsemesinin 'dışlayıcı' bir karaktere sahip olduğunu düşünenler, bu ülkenin asıl amacının kendi 'etki alanı' oluşturmak olduğuna inanmaktadırlar (Baranovsky and Arbatov 1999: 58).

Rusya'nın Batıya yönelik meydan okuyuşlarının daha ziyade bu bölgeyle ilgili olması dikkat çekicidir (Purtaş 2007: 25). Rusya'nın bölgeye yönelmesi ise başarısızlıkla sonuçlanan Batıcı politikalarının ardından gerçekleşmiştir. Yoğun tartışmaların ardından, Rusya açısından asıl öncelikli olması gereken bölgenin 'yakın çevre' olduğuna dair görüşler baskın çıkmıştır. Bu görüşlerin 1993 yılında kabul edilen doktrinlerin ruhuna da işlediği görülmektedir. Dış politikada Rusya'nın 'yakın çevre'ye yönelmesi, büyük güç amaçlarına ve çıkarlarına göre hareket etmesi gerektiğini savunan en önemli isimler ise dönemin önde gelen politik figürlerinden olan Ambartsumov ve Stankevich'dir. Örneğin Stankevich'e göre Rus dış politikası yoğun bir biçimde Şevardnadze döneminin etkisindeydi ve çok fazla 'tebessüm' içermekteydi. Ancak bu dönem artık bitmeli ve Rusya biraz 'dış' göstermeliydi. Ona göre Rusya'nın bin yıllık çıkarlarını ve geleneğini korumasının zamanı artık gelmişti (Rumer 1995: 21–23).

Rusya'nın böylesine açık bir biçimde 'yakın çevreye' yönelmesi, aslında bu ülkenin dağılma sonrası dönemde yüzleşmek zorunda kaldığı bir takım sorunları ortaya koyması bakımından da önemliydi. Global bir aktör olamayacağını farkına varan Rusya, öncelikle Avrasya'ya yönelmeyi tercih etmiş ve fırsatlar bölgesi olarak tanımlanan bu bölgede oynanan 'büyük oyun'un 'büyük gücü' olmayı amaçlamıştır. Bu oyunun galibi olarak pekiştirebileceği 'büyük güç' statüsü ile Rusya, yeniden küresel bir rol oynayabileceğini düşünmekteydi. Dolayısıyla, 'büyük güç' statüsü aslında 'küresel güç' olma yolundaki bir atlama taşı olarak görülmekteydi. Bu nedendir ki Rusya, 'uzak çevre' olarak görülen Afrika, Latin Amerika ya da Ortadoğu gibi bölgeler yerine 'yakın çevre'sine yönelmeyi daha rasyonel bir açılım olarak görmüştür (Dağı 2002b: 192).

2.2. Temel Dış Politik Söylem Olarak 'Çok Kutupluluk'

'Yakın çevre' vurgusunun yanı sıra, dağılma sonrası dönemde benimsenen yeni doktrinlerde ön plana çıkan bir diğer husus, Primakov doktrini olarak da bilinen 'çok kutuplu' dünya talebidir. Ocak 1996'da Başkan Yeltsin tarafından Kozyrev'in yerine dışişleri bakanlığı görevine atanan Primakov, aslında Gorbaçov'un dış politika

danışmanlarından biriydi ve *yeni düşüncenin* mimarlarından biri olarak tanınmaktaydı. Primakov, yeni görevindeki dört önceliğini Rusya'nın toprak bütünlüğünü güçlendirmek, BDT devletleri arasında barışçıl bir bütünleşmeyi teşvik etmek, BDT ve Eski Yugoslavya'daki bölgesel çatışmaları istikrara kavuşturmak ve kitle imha silahlarının yayılmasını engellemek şeklinde açıklamıştı. Bunlardan ilk ikisi, Rusya'nın dikkatini kendisine uzak olan Batıdan yakın olan BDT'ye çevireceğini açık bir şekilde göstermekteydi (Petro and Rubinstein 1997: 102). Primakov'u asıl ön plana çıkaran gelişme ise 'çok kutuplu' dünya fikriydi. Primakov'un bıkmış usanmadan 'çok kutupluluk' fikrini savunduğunu söyleyen Trenin (2003: 34), Dışişleri Bakanı'nın buradaki asıl amacının Rusya'nın 'çifte devalüasyonunun' sonuçlarını kontrol altına alabilmek olduğu iddiasındadır. Ona göre bu dönemde, ülkenin uluslararası alandaki diplomatik ve askerî ağırlığı da tıpkı ruble gibi hızla değer kaybetmekteydi.

Primakov Doktrini, bir bakıma artan Amerikan hegemonyasını dengelemeye dönük Rus girişimlerinin en açık örneğidir. Bu kavram, 1997'de kabul edilen Ulusal Güvenlik Doktrini'nde de yer almıştır. Primakov, 'çok kutuplu dünya' talebiyle birlikte, Amerika'nın jeopolitik pozisyonunu dengelemeyi amaçlayan bir Moskova-Delhi-Pekin mihverinin oluşturulması fikrini de ortaya atmıştır. Primakov döneminde Rusya'nın çok kutuplu bir dünya oluşturmak amacıyla Çin ile ortaklık geliştirmeye çalıştığı, Hindistan ve İslam dünyası ile yakın ilişkiler kurma arayışında olduğu görülür. Yine bu dönemde eski Sovyet cumhuriyetleri ile ilişkiler de daha istikrarlı bir hâl almıştır. Kısacası, Primakov döneminde Rusya bölgesel güç dengeleri oluşturmaya yönelik yeni bir jeopolitik yaklaşımı uygulamaya koymuştur. Öngörülen 'çok kutupluluk' aslında Batı ile de iyi ilişkiler geliştirilmesini savunmaktaydı. Bununla birlikte, ilgili yaklaşım ne salt Batıya dönük bir dış politika öngören Kozyrev doktrinine, ne Batı ile gergin ilişkiler isteyen 'ulusalcı' görüşlere, ne de Sovyet anti-Batıcılığına benzemektedir. Primakov doktrini, dış politikada bir 'üçüncü' ya da 'orta' yol bulunmasını amaçlamaktaydı. Bu nedenle Primakov dönemi dış politikasının bir bakıma Rusya'nın 'realizme' dönüşü olarak değerlendirilmesi de mümkündür (İşyar 2004: 24).

Primakov Doktrini, her ne kadar Batı ile dengeli ilişkilerden bahsediyor olsa da, aslında yine de zımni bir biçimde Batı karşıtı olduğu söylenebilir. Örneğin doktrinde ön plana çıkarılan 'çok kutuplu' dünya talebi, açık bir şekilde Amerikan ve Batı karşıtı bir

yönelim olarak görülebilir. Bu görüşü savunan Trenin, Rusya'nın çok kutuplu dünya talebiyle Amerikan muhalifi kesimleri bir araya getirmek, birleşik bir cephe oluşturmak ve böylece dünyanın 'tek süper gücünü' dengelemek istediği iddiasındadır (Trenin 2001: 286). Aslına bakılırsa, ABD'nin Primakov'un yaklaşımında, amacı Rusya'nın uluslararası pozisyonuna zarar vermek ve onu geleneksel çıkar ve etki alanlarından uzaklaştırmak olan bir düşman olarak görüldüğü de söylenebilir. Rusya, küresel stratejik durumunu iyileştirmek ve Amerikan politikasının 'kötü niyetlerine' karşı koymak amacıyla, bu ülke ile Avrupa ve Çin arasındaki farklılıklara sıklıkla vurgu yapmalıdır. 'Çok kutupluluk' yaklaşımının en aşırı hali, Rusya ile önde gelen Avrupa devletleri ve Çin'i de içine alan ve Amerika'nın ortaya çıkmakta olan Yeni Dünya Düzeni'ndeki jeopolitik rolünü küçültmeyi amaçlayan gayri resmî bir koalisyonun oluşturulmasını öngörmektedir. Diğer temel stratejik fikir ise NATO ve ABD'nin etkisini dengeleyebilmek için Rusya, Çin ve Hindistan arasında 'büyük üçgen' olarak da adlandırılan esnek bir jeopolitik oluşum meydana getirmektir. Bu yaklaşım içerisindeki son stratejik tercih ise bağımsızlığını yeni kazanmış ülkelerin Rusya'nın özel etki ve sorumluluk alanı olduğu iddiasıdır (Fedorov 2006: 4).

Primakov'un öncülüğünü yaptığı 'çok kutupluluk' yaklaşımı, aslında Batıyı ABD'nin ekonomik ve askerî gücü ile sağlamlaştırılmış bütünleşik bir yapı olarak görmekteydi. Ancak Batının stratejik birliği, Soğuk Savaş'ın bitiminin ardından parçalanma sürecine girmişti ve bir takım yeni bağımsız 'güç' merkezlerinin oluşması söz konusuydu. Bu bakış açısına göre küresel uluslararası ilişkiler Rusya, Birleşik Avrupa, Japonya, Çin ve ABD'nden oluşan temel güçlerin karşılıklı etkileşimlerinde belirlenmektedir (Fedorov 2006: 4). Tüm bu tespit ve önerilere karşın, Rusya için uluslararası ilişkilerin 'çok kutuplu' olmasının basit bir anlamı vardı. O da 'çok kutupluluğun' ulusal çıkarları elde etmenin ve uluslararası güvenliğini sağlamanın en iyi yolu olarak görülmesidir (Klepatskii 2003: 11). Bu açıdan bakıldığında, Rusya'nın Amerika'nın tek güç olduğu tek kutuplu bir dünya yerine, kendisinin de önemli bir güç olduğu farklı merkezlerden oluşan çok kutuplu bir dünyayı arzu etmesi gayet anlaşılır bir durumdur (Cameron and Domanski 2005: 6). Bu nedenle, ilgili talep Primakov döneminden başlayarak günümüze değin Rus dış politikasının uluslararası ilişkilere dair yaklaşımının, en azından söylem düzeyinde, temelini oluşturmaktadır.

Bununla birlikte, ‘çok kutupluluk’ yaklaşımı 11 Eylül 2001 sonrası dönemde kısmen değişikliğe uğramıştır. ABD öncülüğündeki terörizme karşı savaşı destekleyen Rusya, ‘yakın’ çevresinde ‘gül’, ‘portakal’ ve ‘lale’ gibi isimlerle adlandırılan çeşitli devrimler yaşamıştır. Bununla birlikte, aynı dönemde Rusya’nın ekonomik görünümünde önemli iyileşmeler meydana gelmiştir. Günümüz Rus dış politikasının temelini de oluşturan ‘çok kutupluluk’ yaklaşımın yeni hali, Rusya’ya iki temel misyon yüklemektedir. Bunlar, Rusya’nın mutlak egemenliğini güvenceye almak ve uluslararası statüsünü bir küresel ‘büyük güç’ olarak restore etmektir. Bu amaçlara ulaşabilmek için Rusya yeterli bir nükleer güç bulundurmalı, temel bir enerji ihracatçısı olarak sahip olduğu biricik pozisyonunu kullanmalı, ‘büyük üçgen’den Çin ile stratejik işbirliği kurmalı ve hepsinden daha önemlisi, üç Baltık devleti hariç bağımsızlığını yeni kazanmış devletler üzerindeki hâkimiyetini yeniden tesis etmelidir (Fedorov 2006: 4). Görüldüğü üzere, Rusya tıpkı ‘yakın çevre’ üzerindeki egemenliğini pekiştirmek isterken yaptığı gibi, ‘çok kutuplu’ dünya talebinde de nükleer silahlara özel bir vurgu yapmaktadır. Bu nedenle çalışmanın bu kısmında Rus askerî doktrinin yeniden nükleerleştirilmesi olarak da adlandırabilecek olan bu tercih ele alınacaktır.

2.3. Rus Askerî Doktrininin ‘Yeniden Nükleerleştirilmesi’ ve Silahsızlanma Politikası

1993’de kabul edilen yeni askerî doktrinle birlikte Rusya, nükleer silahların kullanımına ilişkin önemli bir anlayış değişikliğine gitmiştir. Bu çerçevede, nükleer silahlara ilişkin olarak Brejnev döneminden beri geçerliliğini koruyan ‘ilk kullanan taraf olmama’ ilkesinin terk edildiği görülür. Her ne kadar ilgili askerî doktrin, 1968 tarihli NPT Antlaşması’na taraf olan ve nükleer silahları bulunmayan ülkelerin kapsam dışında tutulduğuna ilişkin bir taahhüt içeriyor olsa da aslında getirilen istisnai durumlar ile bu taahhüt bir bakıma geçersiz kılınmaktadır. Buna göre, Rusya Federasyonu’na ya da müttefiklerine saldıran bir nükleer güç ile ittifak anlaşması bulunan devletler ile böylesi bir amaca yönelmiş olan nükleer güçler ile işbirliği yapan devletler, nükleer silahlara sahip olmasalar dahi bu taahhüdün kapsamı dışında tutulmuşlardır (Öztürk 2001: 35).

Nükleer silahların kullanımına ilişkin bu düzenlemenin pratikteki anlamı ise Rusya'nın çevresinde yer alan hemen her ülkeye karşı bu türden silahlara başvurabileceğidir. Zira Çin, Hindistan ve Pakistan gibi Rusya'nın çevresinde yer alan kimi ülkeler, hali hazırda birer bölgesel nükleer güç konumundadır. Öte yandan, başta Türkiye ve Baltık ülkeleri olmak üzere, neredeyse tüm Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri de NATO ve AB gibi kurumlarla olan sıkı ilişkileri dolayısıyla yine bu tehdidin kapsamı dâhiline girmektedir. Transkafkasya ülkelerinin başta NATO olmak üzere Batılı ittifak sistemlerine dâhil olma doğrultusundaki girişimleri de göz önünde bulundurulacak olursa, Rusya'nın yeni nükleer stratejisinin gerçek anlamı daha net bir biçimde ortaya çıkacaktır.

Nükleer silahlara yapılan vurgu, özellikle 2000 yılında askerî doktrinin yeniden gözden geçirilmesi aşamasında daha da güçlendirilmiştir. Bu doktrine göre Rusya, nükleer silahları yalnızca kendisini ya da müttefiklerini hedef alan nükleer ya da diğer türden kitle imha silahları ile gerçekleştirilecek saldırılara karşı kullanmayacak, geniş çaplı konvansiyonel saldırılara karşı da bu seçeneğini hazır tutacaktır. Dolayısıyla, 2000 askerî doktrininde de askerî politikaların 'nükleer caydırıcılık' üzerine kurulu olduğu söylenebilir (Dağı 2002a: 190). Rusya'nın nükleer stratejisinde yapılan değişiklik, yeni güvenlik politikalarının en önemli dayanaklarından biridir. 1980'li yıllardan itibaren Dünya siyasetinde sürekli güç kaybeden bir aktör olarak Rusya, dağılmayla sonuçlanan bu sürecin ardından yeniden aynı korkuyla yüz yüzedir. Federasyon'un uluslararası sistem içerisindeki konumunun korunması açısından da sahip olunan nükleer kapasite önemlidir. Yani Rusya, elindeki bu önemli kozu kullanarak, dağılma başta olmak üzere bir takım tehditleri bertaraf etmeyi planlamaktadır (Öztürk 2001: 37). Nükleer kapasite, Rusya'nın büyük güç iddialarının da temel dayanağıdır. Rusya bu kapasitesini, aynı zamanda kendini hedef alabilecek dış tehditlere karşı nihai güvence olarak görmektedir (Freedman 1999: 30). Rusya, 1993'den beri etkin bir caydırıcılık unsuru olarak kullandığı nükleer silahların yasadışı yollardan yayılmasını ise bir tehdit unsuru olarak görmektedir. Bu nedenle Rusya, bu tarihten başlayarak nükleer silahlar konusundaki uluslararası düzenlemelerin ihlâline karşı mücadele vermekte ve silahsızlanmaya ilişkin uluslararası düzenlemeleri ön plana çıkarmaktadır. Yeni güvenlik politikalarında, silahsızlanmaya ilişkin bazı antlaşmaların önemli bir yer tuttuğu görülmektedir.

Rusların bu çerçevede en çok ön plana çıkardıkları uluslararası düzenleme, ABM Antlaşması'dır. Ruslara göre söz konusu antlaşma, silahların kontrolü ve azaltılması amacıyla oluşturulmuş olan ve içinde SALT I, SALT II, INF, START I ve START II gibi nükleer silahların sınırlandırılmasını ve indirimini öngören tüm anlaşma ve antlaşmaları barındıran bir uluslararası ağı temelini oluşturmaktadır. Elbette ABM'ye yönelik hassasiyetin gerçek nedeni, ileride de görüleceği üzere, ABD'nin geliştirmeye çalıştığı Ulusal Füze Savunma Sistemi (NMD)'dir. 1972 tarihli ABM Antlaşması'nın karaya konuşlandırılmış füze savunma sistemlerine izin verecek şekilde düzeltilmesini isteyen ABD, 'serseri' devletler olarak nitelendirdiği ülkelerden gelebilecek olası saldırıları engellemek amacıyla bir füze savunma sistemi geliştirme çabası ve iddiasındadır. Rusya ise bu yöndeki taleplere şiddetle karşı çıkmaktadır. Zira Ruslar, ABD'nin geliştirmeye çalıştığı NMD aracılığıyla iki ülke arasındaki nükleer silahlara ilişkin stratejik dengeyi kendi lehine bozacağını düşünmektedirler. Böyle bir girişim halinde iki ülke arasındaki silahsızlanmaya ilişkin tüm anlaşmaların anlamsız olacağını ve yeni bir silahlanma yarışının başlayacağını savunan Ruslar (Bakshi 2000), politik bir karşı hamle olarak START II antlaşmasını 2000 yılında onaylamışlardır (Basu 2000).

Anlaşıldığı üzere, ABD'nin söz konusu projeyi gerçekleştirmek için ABM'den tek taraflı olarak çekilmesi, Ruslar tarafından aslında tüm bu ağı tehlikeye atacak bir gelişme olarak görülmektedir (bkz. Ivanov 2002: 60–61). Dikkat çekici husus ise, ABD'nin ilgili anlaşmaya yönelik tutumuna karşı Rusya ile Avrupa'nın benzer görüşlere sahip oluşudur. Taraflar, Başkan Putin'in 2000 yılındaki Paris ziyaretinin ardından, anlaşmanın gözden geçirilmesine yönelik Amerikan taleplerini tehlikeli bulduklarını ve böylesi bir gelişmenin ilgili silahların çoğalması ve yayılması sonucunu doğurabileceğini düşündüklerini dile getirmişlerdir (Kissinger 2001: 25). Rusların uluslararası silahsızlanmaya dönük politikalarını etkileyen en önemli gelişme ise şüphesiz ki 1999 yılında gerçekleşen Kosova müdahalesidir. Rusya, müdahalenin başlamasının ardından silahsızlanmaya ilişkin görüşmeleri yavaşlatmayı tercih etmiştir. Bu çerçevede START III, CTBT (Nükleer Denemelerin Kapsamlı Yasaklanması Antlaşması), Açık Semalar ve AKKA gibi daha önceden imzalanan, planlanan ve/veya son şekli verilen bazı önemli anlaşmaların onaylanmadan dondurulduğu görülür.

Ayrıca, ABD'nin stratejik savunma programlarını yenilemesi nedeniyle Rusya'da daha önceden onaylanan bazı anlaşmaların ve/veya çok yönlü ittifakların uygulanması konusunda ciddi şüpheler oluşmuştur. Bunlar arasında START I, CFE, INF, SRMs (Kısa Menzilli Füzelere), CWC (Kimyasal Silahlar Konvansiyonu), taktik nükleer silahların karşılıklı olarak azaltılması ve stratejik füzelerin indirilmesi gibi düzenlemeler de yer almaktadır (Arbatov 2000: 2).

Silahsızlanmaya ilişkin olarak dikkat çeken bir diğer konu ise Rusya'nın bir taraftan ABM düzenlemelerini savunur ve ABD'nin NMD projesine itiraz ederken, diğer taraftan AKKA düzenlemeleri konusunda kendi lehine bir takım düzeltmeler talep ediyor oluşudur. 15-31 Mayıs 1996'da yapılan AKKA'nın Yeniden Gözden Geçirilmesi Konferansı'nda Rusya'ya antlaşmanın Kuzey Kafkasya'ya ilişkin sınırlamalarına uyması için üç yıllık ek bir süre tanınmış; bunun yanı sıra, bölgedeki bazı idari birimlerin *kanat bölge* statüsü kapsamında çıkarılması sağlanmıştır. Böylece, *kanat bölge* olarak adlandırılan alanın kapsamı daraltılırken, Rusya'ya daha dar bir bölge içerisinde daha fazla asker bulundurma imkânı sağlanmıştır. Ancak, buna rağmen Rusya kanat bölgesine ilişkin sınırlamaları aşmakta ve konferans sonucu kabul edilen bu belgeye itiraz ederek, kanatlara ilişkin tüm sınırların kaldırılmasını istemektedir (bkz. Tuncer 2000: 450–451).

3. Rus Dış Politikasında Yeni Bir Kimlik ve Rol Arayışına İlişkin Tartışmalar

Dağılma sonrası dönemde Rusya, kendisini yeni doktrinlerin oluşturulması sürecinde de hissettiren yoğun bir tartışma içerisine girmişti. Ülkenin dış ve güvenlik politikalarının ne olması gerektiği konusuna yoğunlaşmış gibi görünen bu tartışmalar, aslında ülkenin içinde bulunduğu yeni kimlik ve rol arayışıyla da yakından ilgiliydi. Bu tartışmaların tarafları konumunda bulunan farklı düşünce ekollerinin, literatürde değişik biçimlerde adlandırıldığı görülür. Örneğin, modern Rusya'daki farklı siyasî grupları tanımlamak için birtakım Rusça terimlerin kullanımı yaygın bir hâl almıştır. Bu çerçevede, kökeni 19. yy.'a dayanan ve Batılı değerleri paylaşan, halklarının 'geri

kalmışlığına' vurgu yapan kesimlerin *zapadniki* (ya da Batılılaşmacı) olarak adlandırıldığı görülmektedir. Bu görüşün karşısında yer alan, düzeni sürdürme yeteneğine sahip güçlü ve kuvvetli bir devletten yana olanlar için ise *derzhavnik* ve *gosudarstvennik* terimleri kullanılmaktadır (bkz. Truscott 1997: 2–3).

Söz konusu düşünce ekollerinin tanımlanmasında farklı yöntemler de kullanılmaktadır. Örneğin, Rus iç politika tartışmalarından hareketle yapılan reformistler, muhafazakârlar ve pro-komünistler ayrımı; ideolojik kıstaslardan hareketle yapılan reformistler, reaksiyonerler ve merkeziler ayrımı ya da Rus dış politikasına ilişkin teorik ilkelere hareketle yapılan 'yeni politik düşünceler', 'Atlantikçiler' ve 'Avrasyacılar' ayrımı gibi çeşitli kategorikleştirmeler göze çarpmaktadır (bkz. Sergounin 1996). Bu düşünce ekollerini, Rusya'nın Batı ile ilişkilerine dair bakışlarını esas alarak inceleyen MacFarlane (1993: 8) ise yaptığı değerlendirmede, üçlü bir ayrıma gitmektedir. Bu ayrımda Batıyı ve Avrupa'yı kucaklayan, 'ortak Avrupa evinin' bir parçası olma hislerini taşıyan kesimler ilk grubu, Batıyla yakın ilişkileri reddeden ve 'Avrasya' alternatifini ön plana çıkaran kesimler ikinci grubu oluşturmaktadır. Doğu ile Batı arasında bir denge kurulmasından yana olanlar ise üçüncü grupta yer alan düşünce ekolleridir. Tsygankov (bkz. 1997) ise yapmış olduğu çalışmada, Batılı uluslararası ilişkiler teorilerinden yola çıkmakta ve dağılma sonrası dönemde Rus dış politikasında etkin olan görüşleri uluslararası kurumsalcılık, savunmacı realizm, saldırgan realizm ve devrimci yayılcılık biçiminde dört kategoriye ayırmaktadır.

Arbatov ise özellikle 1991–1993 dönemi için yaptığı değerlendirmede, Rusya'da birbirlerine politik, ideolojik ve kurumsal motivasyonları açısından benzemeyen dört farklı görüşün varlığından söz etmektedir. Bunlardan ilki, başını dönemin dış işleri bakanı Andrei Kozyrev'in çektiği pro-Batıcı gruplardır. Ağustos 1991'den 1992'nin ortalarına değin Rusya'da politika oluşturulması ve uygulanmasında bu grup etkin olmuştur. Kozyrev grubunun öncelikli amacı, Rusya'nın politik ve ekonomik açıdan Batıya entegrasyonudur. İkinci grup ise ılımlı liberallerden oluşmaktadır. Bu grupta yer alan kesimler, yetişme ve bakış açıları itibarıyla tamamen Batılılaşmış olmalarına rağmen, birçok durumda Batıya karşı daha gerçekçi ve hatta pragmatik bir yaklaşım benimsenmesinden yanadırlar. Bu grubun pro-Batıcılardan farkı, Rus dış politikasının ve güvenlik önceliklerinin Rusya'nın jeopolitik pozisyonuna ve değişmekte olan içsel

durumuna göre belirlenmesini talep etmeleridir. Ancak ılımlı liberaller de Batılı ekonomik ve siyasal kalkınma modelinden yanadırlar. Batı ile daha istikrarlı politik ve stratejik ilişkiler, onların da temel dış politika amaçlarıdır. Bununla birlikte, Batı ile iyi ilişkiler geliştirmenin mevcut Batılı hükümetlerin her türlü konum ve önerisini kabul etmek anlamına gelmediğini düşünmektedirler (Arbatov 1993: 9–12).

Üçüncü grup ise merkeziler ve ılımlı muhafazakârlardan oluşur. Bu grupta yer alanlar Sovyetler Birliği'nin dağılmış olmasına rıza göstermemekle birlikte, onun askerî güç kullanılarak yeniden inşasına da karşıdırlar. Genel olarak bu kesimlerin Batı ile daha iyi ilişkilerden yana oldukları söylenebilir. Ancak, bunun Rusya'nın kendi 'etki sahasında' bağımsız bir 'büyük güç' olma rolünü azaltma pahasına yapılmasını da istememektedirler. Dolayısıyla bu grup içinde yer alan kesimlerin en azından bir bölümünün Batıya şüpheyle baktığı, onun ekonomik yardımları ile siyasî rehberliğine fazla güvenmediği söylenebilir. İlimli muhafazakârlar Rusya'nın Çin, Hindistan ve İran gibi alternatif politik ortaklara yönelmesi gerektiğini savunmaktadırlar. Dördüncü grup ise tamamıyla Batı karşıtı olan neo-komünistlerden ve milliyetçilerden oluşmaktadır. Kırmızı-kahverengi koalisyonu olarak da adlandırılan bu grup, geçmişin anti-komünist milliyetçilerini ve faşistleri de bünyesinde barındıran tuhaf bir görünüme sahiptir. Yeltsin yönetiminin yerel başarısızlıkları, dış politikada görülen zayıflık gibi nedenlerden ötürü bu kesimler siyasal açıdan güç kazanmıştır. Bu gruptakiler, Rus İmparatorluğu'nu ve Rusya'nın 'süper güç' rolünü yeniden canlandırma amacına yönelmişlerdir. Grup mensuplarının Rusya'nın Irak, Libya, Kuzey Kore ve Küba gibi tüm radikal Batı-karşıtı rejimlerle ittifak yapılmasını savunduğu görülmektedir (Arbatov 1993: 12–14).

Dawisha ve Parrot ise günümüz Rusya'sındaki farklı düşünce ekollerini, kökeni Batıcılar ile Slavofiller arasındaki yaşanmış olan tartışmaya dayanan bir yaklaşımla Atlantikçiler ve Avrasyacılar olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Bu ana ayrımın tarafları durumunda bulunan iki temel görüşün yanı sıra, en az dört ayrı alt düşünce biçiminden bahsetmek de mümkündür. Bunlardan ilki demokratik, multi-etnik ve çoğulcu bir toplumdaki yeni olan, ancak güçlü ve muhtemelen otoriter bir devlet isteyen düşünce biçimidir. Bunlar, dış politikada 'büyük güç' siyasetinin sürdürülmesinden yanadırlar. İkinci alt düşünce biçimi de Rusya'yı bir büyük güç olarak görmekte, fakat 'yakın

çevredeki' çıkarlar üzerinde odaklanmaktadır. Rusya'yı ruhani bir yeniden doğuş ve yaşam içinde gören ve Slavofil bir öze sahip olan düşünce ekolü ise üçüncü alt grubu oluşturur Dördüncü alt grup ise Sovyetlerin çöküşünü bir ihanetin ve uluslararası komplonun sonucu olarak gören kesimlerden oluşmaktadır (aktaran Truscott 1997: 1).

Görüldüğü üzere, dağılma sonrası dönemde Rusya'da dış politika ve güvenliğe ilişkin yaşanan tartışmaların taraflarının kimler olduğu konusunda farklı yaklaşımlar söz konusudur. Çalışmada mümkün olduğunca çok görüşe yer verilmiş olması, ülkenin yeni kimlik ve rol arayışına ilişkin kafa karışıklığını ortaya koymak ve bu konuda daha genel bir fikir edinilmesini sağlamak amacıyla. Bununla birlikte, çalışmada en yaygın kabul gören görüşler olarak Batıcık ile Avrasyacılığı ön plana çıkaran bir yöntem benimsenmektedir. Batıcılar (ya da Atlantikçiler) ile Avrasyacılar arasındaki ayrımın tarafları konumundaki kesimler, birçok bakımdan Rus tarihinin artık gelenekselleşmiş olan 1840-1850'lere özgü Batıcı-Slavofil ayrışmasını anımsatan bir tartışma içerisindedirler (Galeotti 1995: 160, 175). Bu ayrışma, Rus kimliğine ilişkin modernist ve gelenekçi görüşler ayrımıyla da örtüşmektedir. Farklı parametrelerden hareketle ve farklı biçimlerde ele alınıyor olsalar bile, dağılma sonrası dönemde görülen tüm tartışma biçimleri özü itibarıyla ya gelenekçi ya da modernist bir çizgiye sahiptirler. Gelenekçi-modernist tartışmasının günümüzdeki en açık biçimi ise şüphesiz ki Batıcı/Atlantikçiler ile Avrasyacılar arasında yaşanmakta olan mücadeledir. Bu nedenle çalışmada, Rusya'nın Batı ile ilişkilerinin analizi bakımından bu iki görüş ön plana çıkarılmaktadır.

3.1. Modernist Neo-Batıcı Görüşler ve Rus Dış Politikası

Rus kimliğine ilişkin modernist görüşlerden biri olan klâsik Batıcı düşüncenin devamı niteliğindeki bazı görüşlerin, dağılma sonrası dönemde Rus dış politikasına egemen olduğu görülür. Neo-Batıcılar ya da Atlantikçiler olarak nitelendirilen bu görüşlerin takipçileri, dış politikada temel yönelim olarak Batıyı seçmişleridir. Bu grupların etkinliği, özellikle birinci Yeltsin dönemde ve dönemin Dışişleri Bakanı Kozyrev ile Başbakanı Gaidar aracılığıyla söz konusu olmuştur. Gaydar ve Kozyrev

önderliğinde, Rus dış politikasının en üst düzey önceliği Batı ile bütünleşmekti. Diğer çıkarlar ve bölgeler, Rus dış politikasının Batılılaşmasına ilişkin detaylı stratejik amacının altında yer almaktaydı (Rumer 1995: 14). Bu nedenle, Yeltsin'in kariyerinin başlangıcında pro-Batıcı bir lider olduğu söylenebilir. Ağustos 1991'den 1992 sonuna değin, başta ekonomi ve güvenlik olmak üzere, her alanda Batı ile yakınlaşmayı ve işbirliğini isteyen bu kesimlere ait fikirlerin Rusya'nın politika oluşturma ve uygulama süreçlerinde hâkim olduğu görülmektedir (Sergounin 1996; Tuncer 2000: 437).

Atlantikçilik olarak da adlandırılan bu yönelim, yukarıda da belirtildiği üzere Kozyrev'de kişilik bulmuştu. Bununla birlikte, ilgili kesimlerin temel dış politika tercihleri büyük oranda Gorbaçov döneminin fikirleri ile paralellik arz etmektedir⁶⁶. Bu nedenle kimi yorumcular, bu grupların izlediği politikaları “yeni politik düşünce ve fazlası” biçiminde nitelendirmektedirler. Bu kesimler, ‘yeni politik düşünce’yi geçmişin Mesihçiliğinden kurtulmak için iyi bir panzehir olarak görmekle birlikte, onun idealizmini eleştirmektedirler. Kozyrev de tıpkı Şevardnadze gibi ekonomik meselelere odaklanmıştı ve Rusya'nın iç ekonomik ihtiyaçları, refahı ve uluslararası ekonomik sistemle bütünleşmesi gibi konulara ağırlık vermişti. Ancak Kozyrev, ulusal çıkarlar gereği daha gerçekçi bir çizgiye sahipti ve Batı ile ilişkilerde yaşanabilecek karıştıklıkların da farkındaydı (Light 1996: 45). Görüldüğü üzere, tıpkı ‘yeni politik düşünce’ gibi Atlantikçiler de belli bir düzeye kadar ekonomik faktörlerce yönlendirilmekteydi. Şubat 1992'de yaptığı açıklamasında Başkan Yeltsin, dış politikaya ilişkin iki temel görevi bulunduğunu söylemekteydi. Bunlar, Rusya'nın ‘uygar topluma’ girişini güvence altına alma ve Rusya'nın dönüşümü için gösterilen çabalara en yüksek desteği sağlama biçiminde ifade ediliyordu. Bu sonuçlara ulaşabilmek için ise Rusya, öncelikle Batı ile dostluğunu geliştirmek zorundaydı. Dolayısıyla, ‘yakın çevre’ ile ilişkilerin ulusal çıkarlarla yakından ilgili olduğu doğru olabilirdi; fakat yalnızca Batı, Rusya'ya anlamlı yardımlar önerebilir ve onun gelecekteki ekonomik refahına katkı sağlayabilirdi (Webber 1996: 122).

⁶⁶ Atlantikçiler, ‘yeni politik düşünce’ ile birçok noktada hemfikirdirler. Özellikle de onun güvenlik düşüncesini ve Soğuk Savaş sonrası dönemde güvenliğin değişen anlamına dair tespitlerini aynen benimsemektedirler. Onlar da askerî-siyasî boyutun yanı sıra ekonomik, çevresel, demografik, etnik, dinî ve diğer yönlerinde dâhil olduğu yeni bir konseptten yanadırlar (Sergounin 1996).

Kozyrev, Batıya sırt çevirmenin ve ondan uzaklaşmanın, eşsiz bir fırsatı kaybetmeye neden olabileceğini ve Rusya'yı sonsuza dek 'Avrupa'nın hasta adamı' konumuna itebileceğini söylemekteydi. Ona göre 'Batı yönelimi' Rus dış politikasında hep en öncelikli konuydu (Rumer 1995: 40). Neo-Batıcılar olarak bilinen kesimler, Batı ile kurulacak ortaklığın Doğu ve Güney ile ilişkilerin güçlendirilmesine de yol açacağını düşünmekteydiler. Dolayısıyla bu durum, tersinden düşünüldüğünde, eli güçlenen Rusya'nın Batı ile ilişkilerinde daha bağımsız davranabilmesinin de yolunu açacaktı (Light 1996: 48). Kısacası, Batıcı politikalar izlemek yalnızca Batı ile bütünleşmeye yaramayacak, aynı zamanda Batı karşısında daha güçlü olabilmeyi de sağlayacaktı.

Rus kimliğine yaklaşımları açısından bakıldığında, tıpkı klâsik Batıcılar gibi neo-Batıcılar/Avrasyacılar olarak adlandırılan kesimlerin de Rusya'yı tarihsel olarak Batı-Hıristiyan medeniyetinin bir parçası olarak gördükleri söylenebilir. Bu durum, ne istediğimizin gerçekte kim olduğumuza bağlı olduğunu ileri süren konstrüktivist düşünceyi kuramsal açıdan doğrulamaktadır. Kimliği Batılı bir biçimde tanımlamak, dış politik çıkarları da yine bu çerçevede algılama sonucunu doğurmaktaydı. Bu nedendir ki Batıcılar, ülkelerinin uluslararası stratejisinin temel hedefinin Batı ile ortaklık kurma ve Batılı ekonomik, siyasî ve askerî kurumlara katılma olduğunu düşünmekteydiler. Aslına bakılırsa bu kesimlerin istediği şey, en genel manada, dünya ile daha fazla bütünleşmiş bir Rusya'ydı. Bu nedenle Birleşmiş Milletler (BM), Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT), Dünya Para Fonu (IMF), Dünya Bankası ve hatta NATO gibi Batılıların da üyesi oldukları çok uluslu kuruluşlara katılıma büyük önem verilmekteydi. Bu türden yapılara dâhil olmak, Batıcılara göre Rusya'nın dünyanın çevresinden merkezine doğru sıçramasını mümkün kılabilir ve gerçekleştirilmek istenen reformlara güçlü bir destek sağlayabilirdi (Sergounin 1996; Rahr 1998: 44).

Neo-Batıcılar, sağduyulu bir dış politika izlenebilmesi için Rusya'nın aynı zamanda emperyal mirasını reddetmesi ve Mesihçi düşüncelerinden soyutlanması gerektiğini de savunmaktaydılar (Rahr 1998: 44). Mesihçiliğin Rus kimliğinin 'ayrılmaz bir parçası' gibi sunulmasından rahatsızlık duyan Batıcılar, bunu 'Rus trajedisini besleyen bir kaynak' olarak görmekteydiler. Bu nedenle, onlara göre müreffeh bir toplum/devlet kurmak için Mesihçilikten arındırılmış, çatışmacı olmayan bir dış politika izlemek gerekmektedir (Dağı 2002b: 147-149). Bu doğrultudaki ilk çıkışlardan birini

yapmış olan Kozyrev, Rusya'nın o güne değin izlemiş olduğu dış politikayı eleştirdiği yazısında, Rus imparatorluğunun doğuşu ve yayılışında özel bir Mesihçi düşüncenin ve Üçüncü Roma olma vizyonunun rolünden bahsetmiştir. Bu durumun terk edilmesi gerektiğini savunan Kozyrev, Rusya'nın büyük bir güç olarak kalacağından da şüphe etmemektedir. Ancak ona göre Rusya, bundan sonra 'normal bir büyük güç' olmalı, ortakları ile zıtlasmaya değil, karşılıklı etkileşime dayalı bir ilişki kurmalıydı (Kozyrev 1994: 112–114).

Yukarıda dış politikaya ilişkin temel varsayımları ortaya konan günümüz Batıcılarını, ikiye ayırarak ele almak da mümkündür. Rusya'nın bağıntı (linkage) politikası ve tekniklerini kullanarak Batı ve 'yakın çevre'si ile ilişkilerinde daha etkin bir tutum takınmasını isteyen kesimler ilk grubu oluşturmaktadır. Bu grupta yer alanlar, 'yakın çevre'deki Rus askerî birliklerinin geri çekilmesi ve Rus diasporasına ilişkin hassasiyet gibi konularda, daha dikkatli bir yaklaşım benimsenmesini istemektedirler. İkinci kesim ise tehdidin iç kaynakları üzerinde yoğunlaşan bir grup liberal politikacıdan oluşmakta olup, Rusya'nın Batı ve eski Sovyet cumhuriyetleri ile 'medeni' bir diyalog içerisinde olması gerektiğini savunmaktadırlar (İşyar 2004: 12). Öte yandan tüm Batıcı/Atlantikçi grupların ülkelerinin Doğu toplumlarına olan özel tarihsel ilgisini kabul ettiği söylenebilir. Ancak 'yakın çevre' ülkeleri ile geliştirilecek ilişkilere de kuşkuyla bakmaktadırlar. Özellikle Rusya'nın bölgeye yönelik 'özel bir misyon' geliştirmesini, onun Batı ile entegre olma amacıyla çelişkili bir durum olarak görmektedirler. Bu bağlamda, söz konusu bölge bu kesimler açısından Rusya için bir yük ve onun modernleşme çabaları açısından bir engeldir (Dağı 2002b: 147–150).

Bu kesimlerin güvenliğe bakışı da yine Batı yönelimlidir. Onlara göre güvenliği sağlamanın en iyi yolu, başta NATO olmak üzere, yine Batılı ittifak sistemlerine dâhil olmaktır (MacFarlane 1993: 10). Ancak, Batı ile güvenlik de dâhil olmak üzere, her alanda yakınlaşılmasını öngören Batıcı/Atlantikçi düşüncenin kısa bir süre içerisinde gücünü yitirdiği görülmektedir. Bundan sonraki dönemde Batının Rusya'nın geniş kapsamlı ekonomik yardım talepleriyle gerçekten ilgilenmediği ve onun, Batılı ekonomik ve siyasî/askerî örgütlere katılımı konusunda pek de gayret sarf etmediğine ilişkin düşünceler Rus toplumu içerisinde yaygınlık kazanacaktır. Bunun da ötesinde, Batılı ülkelerin sıklıkla Moskova'nın önemli güvenlik meselelerine ilişkin konumunu

göz ardı ettiği kanaati oluşacaktır. Zaman içerisinde Batının Rusya'yı ne genel anlamda Batı uygarlığının, ne de özel olarak Avrupa'nın bir parçası olarak kabul etmediği düşüncesi, tüm topluma hâkim olacaktır. Bu ve benzeri düşünceler, yaşanan bazı uluslararası olayların da etkisiyle Batıcı/Atlantikçi kesimlerin başarısız olmasına ve etkinliklerini yitirmelerine yol açmıştır. 1994–1995 döneminde ise bu kesimlerin artık birleşik bir politik aktör olarak bile hareket edemedikleri görülecektir (Sergounin 1996).

3.2. Gelenekçi Neo-Avrasyacı Görüşler ve Rus Dış Politikası

Yukarıda da değinildiği üzere, günümüzde Rus dış politikasına ilişkin tartışmalar, Batıcı-Slavofil eksenden Batıcı-Avrasyacı eksene kaymış durumdadır. Bu duruma dikkat çeken Stankevich, tüm Rus dış politikası tarihini pro-Batıcı ve Avrasyacı politikalar arasındaki bir mücadele olarak görmektedir. Ona göre Rusya, önceleri Büyük Petro döneminde Batıya yönelmiş ve bu politika, kendisini sonuncusu Gorbaçov ve Şevardnadze döneminde olmak üzere tarih içerisinde belli aralıklarla tekrar etmiştir. Avrasya temelli dış politika ise kendisini en güçlü şekilde Rus dış politikasının Avrupa'dan izole olduğu ve ona meydan okuduğu dönem olan 19. yy.'da göstermiştir (Sergounin 1996). Ancak hemen belirtelim ki, günümüz Avrasyacılığı ya da neo-Avrasyacılık denilen görüşler, her ne kadar kimlik ve kültür gibi konularda klasik Avrasyacılıkla büyük ölçüde benzeşiyorsa da, aslında bazı yönleri itibarıyla ondan farklılaşmaktadır. Bu çerçevede söylenebilecek ilk şey, günümüz Avrasyacılığının içinde komünistleri, milliyetçileri ve merkezci güçleri de barındıran melez bir akım hâlini geldiğidir. Bu kapsayıcı ve renkli görünüm, aynı zamanda söz konusu akımın bugünkü başarısının da temel nedenlerinden biridir. Günümüz Avrasyacılarının bu türden görüşlerle çatışma yerine, onları da kapsayıcı bir yaklaşım benimsedikleri söylenebilir (İşyar 2004: 27).

Aleksei Arbotov, günümüz Avrasyacı görüşlerini 'ılımlı Avrasyacılık' ve 'aşırılıkçı Avrasyacılık' olmak üzere ikiye ayırmaktadır. G. Smith ise bu ikili ayrıma bir üçüncü grubu eklemekte ve bunu da 'demokratik statizm' olarak adlandırmaktadır. Sergounin ve O'Loughlin ise dördüncü bir grup olarak 'Slavofil Avrasyacılardan'

bahsetmektedir. Siyasî yelpazenin ortasında yer alan ılımlı Avrasyacılar, demokrasiye ve Batı ile iyi ilişkilere önem vermektedirler. Ancak, onlar için de Rusya'nın çıkarları her şeyin üstündedir ve modernleşmek için Batılılaşmak gerekmemektedir. Rusya, bu doğrultuda kendi geleneksel değerlerini ve kolektivist mirasını önemsemelidir. Aşırılıkçı Avrasyacılar ise kendi içlerinde 'modernleşmeci' ve 'yayılmacı' Avrasyacılar olmak üzere ikiye ayrılmaktadırlar. Her iki grup da aslında ABD karşıtıdır ve bu ülkenin Avrasya bölgesinden atılmasını arzulamaktadırlar. Onların gözünde 'heartland' olan Avrasya, Batı-karşıtı hareket için bir 'fırlatma rampası' işlevi görecektir. Modernleşmeci Avrasyacıların eski Sovyet coğrafyasını hedef alan ılımlı bir yayılmadan yana oldukları söylenebilir. Yayılımcı Avrasyacılar ise bu sınırların çok daha ötesinde, hızlı ve geniş çaplı bir yayılmadan yanadırlar. Öte yandan, yayılımcılar modernleşmeci olanlardan farklı bir biçimde, ekonomik ve teknolojik gelişmeler ile de pek ilgilenmemektedirler. Bu grupta yer alan Avrasyacılar güçlü bir savaş söylemine sahip olup, ABD'yi de dünyadaki tüm kötülüklerin kaynağı olarak görmektedirler. Demokratik statistler ise Batıcı liberaller ile Rus neo-ulusçularının bir karışımı görünümünde olup, Batı ile bazı konularda işbirliği yapılabileceğini öngörmektedirler. Onlara göre Rusya, Batıyla olan jeopolitik farklılıklarına rağmen pragmatik davranmalıdır. Rusya'nın Sovyetlerin süper güç olma pozisyonunu daha fazla sürdüremeyeceğini düşünen demokratik statistlere göre, çok kutuplu bir dünyadan yana olmak gerekmektedir. Resmi Avrasyacılık olarak da adlandırabileceğimiz bu görüş, aslında güçlü devlet fikri ile Batı tipi bir demokrasi vadinin bir birleşimini sunmaktadır (detaylı bilgi için bkz. İşyar 2004: 27–51 ve G. Smith 1999: 487–491).

Sovyet Sonrası dönemde yeniden yükselişe geçen Avrasyacı görüşlerin Rus entelektüelleri, politikacıları ve dış politika yapımcılarının coğrafi hayalleriyle ilintili bir yaklaşıma sahip olduğu söylenebilir. Dolayısıyla, neo-Avrasyacılıkta coğrafyadan öte, jeopolitik unsur ön plana çıkmış durumdadır (G. Smith 1999: 482). Bu açıdan bakıldığında, günümüz Avrasyacılığının gelenekçi klâsik Avrasyacılıktan farklı olarak jeopolitik bir düşünce biçimi olduğu söylenebilir. Bunu en açık biçimde, Dugin'de görmek mümkündür. Bir mekan felsefesi olarak yücelttiği jeopolitik, Dugin'e göre hâkim medeniyet anlayışına ve onun tarihselciğine karşı geliştirilmiş en önemli enstrümandır (bkz. Dugin 2003: ix-xiii). Jeopolitik anlayışın bir yansıması olarak, neo-

Avrasyacılıkta diğer bölgelerin Avrasya'ya nazaran periferik çıkar alanları olarak tanımlanması söz konusudur. Bu haliyle Avrasyacılık, metodolojik anlamda jeopolitik düşünce ekolüne, özellikle de 'Heartland Teorisine' yakındır (Sergounin 1996).

Rusya'nın değişen jeopolitik pozisyonu, neo-Avrasyacı görüşlerin dış politikadaki temel hareket noktasını oluşturmaktadır. Aslında ülke topraklarının Asya ve Avrupa arasındaki dağılımının günümüzdeki oranı, Sovyet döneminden çok da farklı değildir. Buna karşın, Rusya'nın dengesinin doğuya doğru kaydığına dair bir algılama söz konusudur. Ancak bu jeopolitik algılayış biçiminin yeni olmadığını ve bir biçimde Çarlık ve Sovyet dönemlerinde de belli bir ağırlığa sahip olduğunu belirtmek gerekir (Keer 1995: 979–982). Bu düşünce akımının günümüzdeki temsilcilerinden biri olarak görülen Stankeviç, söz konusu kaygıyı yeniden dillendirenlerin başında gelmektedir. Ona göre, Rusya'nın batısında bağımsızlığına yeni kavuşan ülkelerin varlığı, Rusya'nın Avrupa ile olan jeopolitik mesafesinin açılmasına yol açmıştır. Ukrayna ve Belarus gibi ülkelerle bir Slav birliğinin oluşturulamamış olması da Rusya'yı Müslüman dünya ile yeni bir ilişki kurmaya zorlamaktadır (Rahr 1998: 47).

Neo-Avrasyacıların bir bölümü ki, Stankevich bunları nitelendirmek için modifiye edilmiş Avrasyacılık tabirini kullanmaktadır, Batı ile Doğu yönelimleri arasında bir denge kurulması gerektiğini düşünmektedir. Stankevich'e göre Batıya ağırlık vermenin güçlü bir ekonomik mantığı olabilirdi; fakat bu durum, Rusya'nın 'doğu yöneliminin' önemini göz ardı etmesi sonucunu doğurabilirdi. Ona göre Rusya, aslında Ortodoksluk ile İslam'ı birleştiren ve uzlaştıran tarihsel rolünü sürdürmeliydi. Bu bağlamda Rusya, BM'deki pozisyonunu da kullanarak 'kültürler, medeniyetler ve devletler arasında çok taraflı diyalogu' sağlamak ve desteklemek için uğraşmalıdır (Light 1996: 47; Webber 1996: 122).

Dış politika açısından bakıldığında, günümüz Avrasyacıların eski Sovyet coğrafyasını Rusya'nın doğal bir uzantısı gibi gördükleri söylenebilir. Onlara göre bu bölge, uluslararası sistemde güçlü bir devlet olma açısından hem iç politikada, hem de dış politikada öncelikli açılım alanı olmalıdır. Rusya'nın başlangıçta sadece Batıya yönelmeyi tercih etmesinin bir sonucu olarak, kendi 'yakın çevresi' olan bu bölgeye ilgisiz kaldığını düşünen Avrasyacılar, bu durumun ülkenin güneyinde bir güvenlik boşluğu oluşmasına neden olduğunu ileri sürmektedirler. Yani, Batı ile iyi ilişkiler

kurma uğruna Rusya, kendi ulusal çıkarlarından uzak kalmıştır. Ulusal çıkarların yoğun olduğu bu bölgeyi ihmal etmek, Rusya için stratejik açıdan büyük bir hata olmuştur (Güney 2002: 335; İşyar 2003–04: 209). Buradan hareketle, günümüz Avrasyacılarının dış politikadaki asıl önceliği, BDT içinde yer alan ülkeler ile olan ekonomik, siyasî ve güvenlik bağlarının pekiştirilmesine verdiği görülmektedir. Öyle ki, bazı Avrasyacılara göre Rus dış politikasının en önemli unsuru, BDT ülkeleriyle ilişkilerin geliştirilmesidir. Doğu Avrupa ise çoğu Avrasyacı için BDT'den sonra, iki numaralı önceliğe sahip coğrafi alan konumundadır (Sergounin 1996).

Avrasyacı dış politika, Avrasyalı komşulara verdiği özel önem nedeniyle, hem Batıcılardan hem de Slavofillerden ayrılmaktadır. Öncelikle bu görüş için genelde Doğu, özelde ise İslam bir tehdit unsuru olarak görülmemektedir. Bazı Avrasyacıların dünyada daha bağımsız, Batıya karşı daha seviyeli ve Avrasya kıtasında daha güçlü bir Rusya için, bu durumu garanti edebileceğini düşündükleri bir Rus-Müslüman federasyonu fikrine bile sıcak baktıkları görülmektedir (Rahr 1998: 43). Böylesi bir anlayış, Orta Asya ve Kafkasya gibi coğrafi alanlara özel bir önem verilmesini gerektirmektedir. Ancak hemen belirtmek gerekir ki, bu bölgelere gösterilmesi öngörülen ilgi, aslında aynı zamanda Avrasyacı düşüncenin en önemli zayıflığıdır. Zira, Avrasyacılık bu bölgelerle ilişkilerde bir 'karşılıklı faydalanma' stratejisi sunmamakta olup, daha ziyade buraların Rusya açısından taşıdığı önemini vurgulamaktadır. Öte yandan, Avrasyacılığın dinî bir kimlik olan Ortodoksluğa yaptığı vurgu da İslami karakteri ağır basan bu bölgeler ile kurulacak ilişkilerde önemli bir engel oluşturmaktadır (Wehrschutz 1998: 38).

Avrasyacılığın en önemli hedeflerinden birisi de Avrasya'daki giderek artan Amerikan etkisinin dengelenmesidir. Bir karşı denge oluşturma arayışındaki Avrasyacıların, İran'ı Rusya'nın güneyindeki, Japonya'yı ise doğusundaki doğal ortakları olarak gördükleri söylenebilir. Hatta gerekirse Çin ve Hindistan ile de bu amaçla ortaklık kurulabileceği düşünülmektedirler. Günümüz Avrasyacılığının en önemli ismi olan Dugin, kendince 'Trans-Avrasya Jeopolitik sistemi' olarak da adlandırdığı bölgeyi; Berlin, Moskova, Tokyo ve Tahran arasında kalan dörtgen içinde göstermektedir Rusya'nın Batı'daki en önemli ortağı ise Almanya olmalı ve bir Moskova-Berlin eksenini oluşturulmalıdır (bkz. Dugin 2003: 51-73; İşyar 2004: 23).

Batıcı dış politika nedeniyle Rusya'nın güneyindeki doğal ve geleneksel müttefiklerini ihmal ettiği iddiasında olan Avrasyacılar, olası bir kuzey-güney çatışmasında ilk hedefin güney ile doğrudan sınırları bulunması nedeniyle aslında Batı Avrupa değil, Rusya olacağına altını çizmektedirler. Buradan gelebilecek tehditlere karşı Batı ile işbirliği yapılması ya da Batılı güvenlik sistemlerine dâhil olunması ise doğru bir yol değildir. Rusya Müslüman dünyasındaki, Çin'deki ve Hindistan'daki siyasal gelişmelere karşı Batılı algılamalarını desteklemek yerine, kendi bakış açısını geliştirmelidir (Rahr 1998: 43–46).

Görüldüğü üzere, Avrasyacılar genel anlamda Rusya'nın geleceğini Doğu'da ya da en azından Doğu ile Batı arasında bir köprü olmakta görmektedirler (Galeotti 1995: 176). Bu konuyla Avrasyacılık, aşırı Batılılaşmacılar ile aşırı milliyetçiler⁶⁷ arasındaki ılımlı milliyetçi bir pozisyon olarak da değerlendirilebilir. Bu görüşü savunanlara göre, Doğu ile Batı arasında bir denge oluşturmak Rusya'nın jeopolitik pozisyonu ve kültürel mirasın bir sonucudur. Batıya dönük tek boyutlu, teslimiyetçi ve seçeneksiz bir dış politika yerine, devlet tarafından belirlenen 'tekil' ama 'çok seçenekli' bir dış politika tercih edilmektedir. Bunun yanı sıra, Avrasyacılar göre dış politika, ulusal çıkarların maksimizasyonuna dayalı olmalıdır. Avrasyacılığın güvenlik algılamasının temelinde yatan fikir de yine bu 'ulusal çıkarlar' nosyonudur. Avrasyacılar güvenliği daha en başından içsel ve dışsal faktörlerin etkileşimi biçiminde tanımlamaktadırlar. Güvenlik, onlara göre basit bir şekilde dış çevre, yani uluslararası politika ile ilişkilendirilebilecek bir olgu değildir. Aslında bu bakış açısında göre 'güvenlik', bir bakıma 'istikrar' terimin eş anlamlısıdır (Dağı 2002b: 162; Sergounin 1996).

Ulusal çıkara yaptıkları vurgu nedeniyle, Avrasyacı görüşlerin Rusya'nın klâsik tarihsel misyon duygusu ve yöneliminden saptığı söylenebilir. Batılı düşünceye karşı

⁶⁷ Dağılma sonrası dönemde Rusya'da görülen Batılılaşmacı politikalara karşı milliyetçi reaksiyon, 19. yy. Slavofillerinin tepkilerini çağrıştırmaktadır. Söz konusu tepki, Rusya'nın büyüklüğünü yeniden yakalamaya ve dünya diplomasisinde düşülmüş olan ikincil role ilişkin kızgınlıkla bağlantılı milliyetçi isteklerce karakterize edilmektedir. MacFarlane'nin milliyetçi reaksiyonlar olarak adlandırdığı bu kesimler, güvenlik alanındaki işbirliğini Batılı istihbarat servislerinin Rusya'ya sızmak ve onu çökertmek için kullandıkları bir araç olarak görmektedirler. Bunlara göre, silahların kontrolüne ilişkin anlaşmalar da Batının güç çekişmesi için potansiyel bir rakip olan Rusya'yı saf dışı bırakmak için kullandığı bir hiledir. Örneğin START II tek taraflı bir anlaşmadır ve Rusya'nın stratejik kapasitesini parçalayarak ABD'yi üstün bir pozisyonda tek başına bırakmaktadır. Bazı Batıcıların savunduğu gibi NATO'ya üye olmak ise ülkenin teslimiyetinin son noktası olacaktır (MacFarlane 1993: 11-12).

olmalarına karşın, bu grubun güç ve ulusal çıkar gibi kavramlara yaptıkları yoğun vurgu, onları realizme yakınlaştırmaktadır⁶⁸. Gerçekten de, aralarındaki önemli felsefi yaklaşım farklılıklarına karşın, Avrasyacılar da dış politikayı genelde realistlik bir gözle görmektedirler. Bununla birlikte, Rus realistlerini, yani güç dengesi düşüncesine yakın olan kesimler, ikili bir ayrıma tabi tutularak ele alınmalıdır. Saldırgan realistler olarak da adlandırabileceğimiz ilk kesim, ABD de dâhil olmak üzere, Rusya'nın Batılı ülkeler ile baş edebilmesi ve güvenlik çıkarlarını koruyabilmesi için caydırıcılık doktrinini benimsemesinden yanadırlar. Bu gruptaki realistler, politik yelpazenin en sağında yer almakta olup, muhafazakârdırlar⁶⁹. Savunmacı realistler ise güç ve çıkar vurgusu açısından ilk gruba benzemekle birlikte, bazı noktalarda onlardan ayrılmaktadırlar. En önemli fark ise saldırgan realizmin izlerini Sovyetler Birliği döneminde de görmenin mümkün olmasıdır. Oysa savunmacı realistlerin tamamı, Soğuk Savaş'ın bitiminden ve SSCB'nin dağılmasından sonra ortaya çıkmışlardır. Ayrıca bu grupta yer alan kimseler, Sovyet politikalarını da daha açık bir biçimde eleştirmektedir⁷⁰. Onlara göre Soğuk

⁶⁸ Realizme yakın olmalarına karşın, Avrasyacıların uluslararası ilişkilerin temel aktörleri olarak hâlâ ulusal devletleri değil de imparatorlukları gördüğünü belirtmek gerekir. Onlara göre imparatorluklar, ulus devletlerin alternatifleri konumundadır. Dolayısıyla uluslararası politika farklı imparatorluklar arasındaki güç ve kaynak mücadelesidir. Kıtasal multi-etnik birimler olarak imparatorlukların güvenlik, istikrar ve kalkınma gibi üç temel amaç için mücadele ettikleri düşünülür (İşyar 2003–4: 209).

⁶⁹ Federov, Gorbaçov reformları ile demokratik değişimlere de muhalefet etmiş olan bu kesimleri, Sovyet muhafazakârlığının entelektüel mirasçıları olarak kabul etmekte ve 'katı gelenekçiler' olarak adlandırmaktadır. Bu kesimler, Sovyetler Birliği benzeri bir oluşumun yeniden kurulmasını Rusya'nın tarihsel misyonu ve sorumluluğu olarak görmektedir. Federov'a göre Sovyet dogması iki rakip sosyo-ekonomik kamp arasındaki mücadele fikrine dayanırken, günümüzde bu düşüncüyü savunanlar daha ziyade geleneksel 19. yy. jeopolitik teorisinden beslenmektedir. Soğuk Savaş sonrasında görülen çatışmaları devletlerin bölgesel ve küresel hegemonya oluşturma çabaları ile açıklayan bu görüşün yandaşları, bazı tezlerini Slavofilizm ve Avrasyacılık gibi Rus düşünce ekollerinden almaktadırlar. Bu durum, özellikle Rusya ile Batı arasında daimi bir düşmanlığın olduğu ve Batının Rus kimliğini parçalama gibi içkin bir niyetle hareket ettiği varsayımları üzerinden gerçekleşmektedir. Stratejik doktrine dönüşümde bu felsefe, Rusya'ya yönelik en temel tehdidin Batıdan, özellikle de ABD ve NATO'dan geldiği biçiminde karşılık bulmaktadır. Etkin bir nükleer caydırıcılıktan yana olan bu kesimler, Avrupa'da gerçekleşebilecek olası bir büyük savaşı kaldırabilecek kadar büyük konvansiyonel güçlere sahip olunmasını da istemektedirler. Bağımsızlığını yeni kazanmış ülkelerle çok üst düzeyde bütünleşmiş bir askerî ve politik ittifak da yine bu düşüncenin taraftarlarınca savunulduğu görülür. Kısacası, bu görüşün yandaşları Sovyet askerî makinesi ve stratejisinin devamını istemektedirler. 'Katı gelenekçiler', NATO'yu da ABD'nin Avrupa üzerindeki hâkimiyetinin ve Rusya'yı askerî üsler zinciri ile kuşatmasının bir aracı olarak görmektedirler. Bu kesimlere göre Avrupa'da bir savaş hâlâ mümkündür. Çünkü başta ABD ve bazı Avrupa ülkeleri olmak üzere, Batılı güçler Rusya'nın uluslararası profilini ile askerî gücünü, onun siyasal bütünlüğünü parçalamak ve Rus doğal kaynakları üzerinde kontrol kurmalarına olanak verecek pro-Batıcı bir kukla hükümet kurmak amacıyla minimize etme niyetindedirler (Fedorov 2006: 2).

⁷⁰ Ancak hemen belirtelim ki, Rusya'da merkez sağ dışında kalan neredeyse hiçbir kesim tam anlamıyla Sovyet dönemini dışlayan bir anti-komünist söylem taşımamaktadır. Hatta muhafazakâr sol hareketler ile radikal ve faşizan sağ hareketler eklemlenerek, Sosyalist geçmişi sahiplenmektedirler. Şüphesiz bu

Savaş'ta Batı kadar Sovyetlerin de payı bulunmaktadır. Eski Sovyet coğrafyasında yeniden bir entegrasyon isteyen savunmacı realistler, bunun yolunun güç kullanmak olmadığını da anlamış durumdadırlar. 1994'den beri Rus dış politikasına ilişkin entelektüel tartışmalarda, aslında bu grubun hâkimiyetinden söz etmek mümkündür (Tsygankov 1997: 251–252).

4. Dağılma Sonrası Dönemde Rus Dış Politikasının Gelişimi

Günümüz Rusya'sı, jeopolitik açıdan kendisini birbirinden çok farklı üç makro bölge ve medeniyet ile bağlayan ilkesel sınırlara sahiptir. Bunları Avrupalı Batı, İslami Güney ve Asyalı/Pasifikli Doğu biçiminde ifade etmek mümkündür (Trenin 2002: 131). Bu jeopolitik gerçeklik içerisinde Rusya, ısrarlı bir biçimde 'büyük güç' iddialarını sürdürme doğrultusunda hareket etmektedir. Bu iddianın temelinde, Sovyet mirası olan iki unsur yer almaktadır. Bunlar, sahip olunan nükleer silahlar ve BM Güvenlik Konseyi daimi üyeliğidir. Dolayısıyla yeni Rus dış politikasının bu iki unsuru ön plana çıkaran ve kullanan bir yönelim benimsemiş olması da şaşırtıcı değildir (Freedman 1999: 26). Ancak hemen belirtelim ki, Sovyet mirasının Rus dış politikası üzerindeki etkileri çok yönlüdür. Ülkenin Sovyet ardılı diğer devletlerle ilişkilerinde yaşadığı sıkıntıların yanı sıra, çevre bölgelerde devam eden çatışmalar, diğer bölgesel güçlerle yürütülen nüfuz mücadelesi, silahsızlanma ve silahların kontrolü gibi Sovyetlerden kalma birçok sorunla uğraşmak zorunda kaldığı görülmektedir (bkz. Arbatov 1994: 9–10).

Rus dış politikasının belirlenmesinde, söz konusu mirasın yanı sıra, ülkenin dağılma sonrası dönemde karşı karşıya kaldığı bir takım yeni gerçekliklerin de etkisi bulunmaktadır. Arbatov'a göre bunlardan ilki, Sovyetler Birliği'nin dağılmış olduğu gerçeğidir. Rusya, bu çöküntü içinden en geniş ve en güçlü ardıl devlet olarak çıkmıştır;

durumda, Batının Rusya'ya umulan desteği vermemesinden kaynaklanan "gönül kırıklığının" Rus entelijensiyası üzerinde yaratmış olduğu olumsuz etkinin de payı büyüktür. Bunun neticesinde Batılı görüş ve değerler, toplumun içinde bulunduğu olumsuzlukların sebebi olarak görülmeye başlanmış; anti-batıcılık, bugünün Rusya'sında muhafazakâr sol ile radikal sağın en rahat bir araya gelebildiği ideolojik tabanı oluşturmaya başlamıştır. Bu dönüşümle birlikte sağda anti-komünizmin yerin anti-kapitalizm ikame edilirken, klâsik Rus milliyetçi-muhafazakâr kesimleri arasında da komünizmi rasyonalist, evrenselci ve materyalist Batı aydınlanmasının bir ürünü değerlendiren görüşler rağbet görmeye başlamıştır (Bora 1998: 111-113).

ancak, artık dağılmanın yaratmış olduğu birçok sorunla da karşı karşıyadır. Ayrıca, dağılmayla birlikte Rusya'nın sadece jeopolitik parametreleri değişmemiş, ülke aynı zamanda kendisini bütünüyle yeni olan bir stratejik ortam içerisinde bulmuştur. İkinci gerçeklik ise ülkenin içinde yer aldığı derin ekonomik ve sosyal krizlerdir. Buna karşın Rusya, hem büyüklüğü ve kaynakları hem de siyasî, ekonomik ve psikolojik mirası ile hâlâ dünyanın büyük güçlerinden biridir. Karar alma mekanizmalarında ve dolayısıyla dış politika liderliğinde yaşanan problemler ise Rusya'nın dağılma sonrası dönemde karşı karşıya kaldığı üçüncü gerçekliktir. 1990'ların ortalarında bile henüz ülkede yeni bir dış politika liderliği eliti oluşmamıştı. Tıpkı Rusya'nın ekonomik, sosyal ve ideolojik temelleri gibi, dış politikayla ilgili siyasî ve idari yapıları da oturtulamamıştı. Dağılma sonrası dönemde karşı karşıya kalınan son gerçeklik ise uluslararası çevrenin, yani Rusya'nın etrafını kuşatan dünyanın, değişmiş olmasıdır. Arbatov'a göre iki kutupluluğun bitmesiyle birlikte, gerçek anlamda 'çok kutuplu' bir sistem oluşmaktadır. Süper güçler devri geçmişte kalmıştır; şimdi ABD'ne ilave olarak Batı Avrupa, Çin ve Japonya'nın yanı sıra bir dizi alt bölge aktörleri, devlet birlikleri ve tabii ki Rusya ortaya çıkmaktadır (Arbatov 1993: 6–8).

Yeni şartlar altında, Rus dış politikasının 1990'lı yıllarda üç önemli önceliği bulunmaktaydı. Bunlardan ilki, uyuşmazlıkların çözümü ve silahlı çatışmaların önlenmesi de dâhil olmak üzere, eski Sovyet coğrafyasındaki politik istikrarı sağlamaktı. Rus demokratik reformları, ekonomik canlanma, dünyanın geri kalanı ile kurulan ilişkiler, büyük güç statüsünün korunması ve hatta bütünleşik, egemen bir devlet olarak varlığını sürdürme gibi amaçların hepsi, bu önceliğe bağlıydı. İkinci öncelik ise Avrupa, Güney Asya ve Uzak Doğu gibi alanlarda, eski Sovyet imparatorluğu içinde yer almış olan istikrarsız bölgelere doğru yayılmacı tavırlar geliştirebilecek bölgesel nitelikteki hegemonik devletlerin ortaya çıkmasını önlemektir. SSCB'nden miras alınan küresel karakterli kimi pozisyonların ve işlevlerin devam ettirilmesi ise üçüncü öncelikti. Çünkü Rusya'nın dünya meselelerine angajmanı, onun kendi prestiji ve statüsü açısından hayati önemde görülmekteydi (Arbatov 1994: 13).

Rusya'nın bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkışının ilk aylarından itibaren neredeyse tamamen tepkisel olan bir dış politika izlediği söylenebilir. Bu dönemde dış politika yetkilileri, ilk olarak BDT'nin kurulmasına odaklanmıştır. İkinci amaç ise

Batıyı, özellikle de ABD'ni memnun etmektir. Sovyetler Birliği'nden kalan uluslararası pozisyonu devralabilmek ise o dönem itibarıyla üçüncü amaç konumundadır (Light 1996: 44). Bu dönemde Rusya, hem psikolojik hem de siyasî olarak kendisini uluslararası elitler kulübüne katılmaya hazır hissetmekteydi. Ancak bu rüya çok sürmemiş, Avrupa'yı bölen iki kutupluluğun sona ermesinin ardından Rusya, kendisini beklenmedik bir şekilde bu bölgenin periferisinde bulmuştur. Artık Avrupa, eski yakın komşusu olan Rusya'dan iki alansal kuşak ile ayrılmaktaydı. Bunlardan ilki, eski VP üyesi Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri; ikincisi ise Sovyetler Birliği'nin batıdaki cumhuriyetlerinden oluşan kuşaktı (Baranovsky and Arbatov 1999: 47).

Bu koşullar altında yeniden biçimlenen Rus dış politikasının gelişiminde, iki önemli aşamadan bahsetmek mümkündür. Bunlardan ilki, yukarıda ele alınmış olan *prestroika* dönemi olup, 1985'den 1991'e değin sürmüştür. Bu dönemde Rusya'nın yeni uluslararası rolünü biçimlendiren iki temel olay vardır. Bunlar, Soğuk Savaş'ın sona erışı ve Sovyetler Birliği'nin çöküşüdür. İkinci aşama ise 1991'den başlayıp 1990'lı yılların ortalarına değin sürmüş olan, Rus dış politikasındaki 'biçimlendirici' dönemdir. Bu dönemde Rusya'da ülkenin dış politikasını da doğrudan etkileyen şiddetli iç politik mücadeleler yaşanmıştır (Ivanov 2002: 10). Aslına bakılırsa, biçimlendirici dönemde de dış politikanın temeli, 'yeni politik düşünce' olmaya devam etmiştir. Ancak, aynı dönemde devam eden iç siyasî tartışmaların bir sonucu olarak, farklı siyasî gruplar arasında dış politikaya dair yeni bir uzlaşmaya ulaşılmıştır. Çalışmanın bu bölümünde, günümüz Rus dış politikasının ana hatlarını anlama açısından gerekli olduğu düşünülen bu iki konu, yani dış politikanın temeli olarak *yeni düşünce* ve günümüz dış politikasının temel çizgisini yansıtan 'yeni uzlaşma' konuları ele alınacaktır.

4.1. Rus Dış Politikasının Temeli Olarak 'Yeni Düşünce'

Günümüz Rus dış politikası, aslında büyük oranda 1980'lerde Gorbaçov'un gündeme getirmiş olduğu *yeni düşünce* olarak bilinen ideolojiden arındırılmış dış politika anlayışının bir biçimde devamı görünümündedir (Purtaş 2007: 25). Bu bağlamda Rusya'nın dış politikasına dair tartışmaların da bir bakıma Sovyet politikasına

ve 'yeni politik düşünce'ye dair tartışmaların devamı ve tekrarı olduğu söylenebilir (Light 1996: 44). Hatırlanacağı üzere, Gorbaçov'un işbaşına gelmesiyle birlikte başlayan tartışmalar, sadece dış politika çıkarlarına odaklanmış değildi; aynı zamanda, tarihsel ve kültürel bir boyuta da sahipti. Sovyetlerin dağılmasının ardından başlayan tartışmalar da benzer bir niteliğe sahiptir. Soğuk Savaşın bitişi, sosyalizmin Doğu Avrupa'da sona erışı ve ardından Sovyetler Birliği'nin çöküşü gibi gelişmeler, Rus dış politikasının tarihsel ve kültürel temellerinin yeniden düşünülmesi gereğini ortaya koymuştur. Gelecekteki dış politikanın ne olacağına dair tüm tartışmalar, aslında ulusal çıkarlardan ziyade ulusal kimlik sorunu etrafında toplanmaktaydı. Dolayısıyla birçok Rus dış politika analistinin ulusal güvenlik meselesini ele alış biçimlerinde, askerî ve ekonomik kapasiteyi daha geniş bir kültürel bağlam içinde değerlendiriyor olması ve tartışmalarında, Rusya'nın jeopolitik öncelikleri, emperyal geleneği ve ulusal karakteri gibi konuları ön plana çıkarıyor olmaları şaşırtıcı değildir (Tsygankov 1997: 248).

Sovyetler Birliği'nin çöküşünün hemen ardından, Rus liderleri genel olarak *yeni düşünce* dilini benimsemiştir. Devlet Başkanı Boris Yeltsin ve Dışişleri Bakanı Andrei Kozyrev, Soğuk Savaş'ın bitmesiyle birlikte, artık dışarıdan tehdit algılamadıklarını belirtmişler ve Batı ile demokrasi, insan hakları ve serbest piyasa temelinde işbirliği yapmaya hazır olduklarını ilan etmişlerdir. Hatta Kozyrev, Batılı ülkeleri 'Rusya'nın doğal müttefikleri' olarak tanımlamaktaydı. 'Tüm insanlığın ortak değerleri', 'küresel sorunlar' ve 'karşılıklı bağımlılık' gibi ifadeler içeren; uluslararası ilişkilerde önceliği işbirliğine veren ve yeni bir güvenlik kavramsallaştırmasına sahip olan *yeni düşünce*nin pratikteki yansıması ise bu dönemde izlenen pro-Batıcı politikalar olmuştur (Tsygankov 1997: 249- 250).

Bununla birlikte, Sovyet sonrası dönemin değişen koşulları yeni Başkan Yeltsin'in Gorbaçov-Şevardnadze çizgisini sürdürmesini yetersiz kılmaktaydı. Köklü bir biçimde değişmiş olan şartlarla yüz yüze olan Rusya'nın yeni dış politikası, ülkenin dış politika ve güvenliğine de rehberlik edebilecek olan ulusal çıkarlarının yeniden formüle edilmesini ve açık bir biçimde ortaya konmasını zorunlu kılmaktaydı. Bu çerçevede, Soğuk Savaş şartlarında oluşturulmuş olan Gorbaçov-Şevardnadze mirası, yeni bir dış politika için bir bakıma yetersiz kalmaktaydı (Rumer 1995: 17). Dolayısıyla Yeltsin döneminden başlayarak *yeni düşünce*nin devam ettiği, ancak ülkenin içinde yer

aldığı yeni şartların ulusal çıkarlar açısından yeni bir arayışı da beraberinde getirdiği söylenebilir. İşte, yukarıda ele almış olduğumuz ve Rusya’da ‘doktrinler dönemi’ olarak adlandırdığımız yeni dönem, bu arayışların bir neticesi olarak ortaya çıkmıştır.

*Yeni düşünce*nin ve dolayısıyla pro-Batıcı politikaların en etkili olduğu dönem, ise 1985’den başlayıp, 1993’e değin sürmüş olan Gorbaçov ve ilk Yeltsin iktidarı dönemleridir. Hem Gorbaçov hem de Yeltsin, kariyerlerinin farklı dönemlerine bakılarak ‘Batılılaşmacı’ olarak nitelendirilebilirler (Truscott 1997: 12). Özellikle Yeltsin’in başlangıçtaki siyaseti, Rus tarihindeki eski, ama pek de başarılı olmamış olan Batılılaşmacı düşüncenin zirvesini temsil etmektedir (Brzezinski 1998: 91). Bununla birlikte, başlangıçta kendisini açık bir biçimde Batıcı/Atlantikçi olarak tanımlayan Yeltsin’in 1992’nin sonlarından başlayarak, aşamalı bir biçimde diğer merkeze doğru kaydığı görülür (Galeotti 1995: 176). Kısacası, ilk iktidar döneminin ortalarından itibaren Yeltsin, ülkenin değişen politik iklimine ayak uydurmuş ve dış politikada, ılımlı bir milliyetçi çizgiye kaymıştır (MacFarlane 1993: 13). Bu tercihle birlikte, başlangıçta ultra-liberal politikalar izleyen Yeltsin rejiminin kısa bir süre içerisinde gittikçe kaotik ve bazen de savunmacı olan bir tercihe yöneldiği görülür. Bu durumun anlaşılabilmesi için, ilgili dönemde Rusya’nın Çeçenistan’da iki kez savaşmak zorunda kaldığının da hatırlanması gerekir (Trenin 2002: 228). Bu kayma, aslında ülkenin dış politikası konusunda farklı düşünen kesimler arasında oluşmaya başlayan yeni bir konsensüsün varlığını da işaret etmektedir. Dolayısıyla çalışmanın bu bölümünde, Rusya’nın kimlik/rol arayışındaki değişimi yansıttığı düşünülen bu yeni konsensüs ele alınacaktır.

4.2. Dış Politikada ‘Yeni Konsensüs’ ve Değişen Öncelikler

Görüldüğü üzere, ilk Yeltsin iktidarının ortalarından başlayarak, Gorbaçov döneminden beri ülkede hâkim olan ve Batı ile stratejik uzlaşmayı, hatta ortaklığı öngören dış politika konsensüsü, yerini başka bir konsensüse bırakmıştır. Bu dönemde Rus dış politikası, pro-Batıcı yöneliminden daha merkezci ya da ılımlı muhafazakâr bir çizgiye doğru kaymıştır. Rusya’nın ulusal çıkarları, prestiji, bölgesel ve küresel ilişkilerdeki bağımsız rolü gibi hususlar söz konusu olduğunda, yeni yönelim kendini daha çok hissettirmektedir. Dolayısıyla, 1993’den itibaren oluşmaya başlayan yeni

konsensüsünün Batı ile işbirlikçi bir ortaklığı sürdürmeye daha az vurgu yaptığı, Batı ittifakıyla ilişkilerde daha seviyeli bir konumu savunduğu söylenebilir (Rumer 1995: vii; Arbatov 1993: 41). Ayrıca, bu konsensüsle birlikte Doğu Avrupa tıpkı eski dönemlerde olduğu gibi Rus etki alanı olarak gösterilmekte, NATO güçlerinin niyetlerine yönelik daha sorgulayıcı bir tavır benimsenmekte ve Batı ile diplomatik ve ekonomik alanlarda işbirliği konusunda esnek olmayan bir tutum tercih edilmekteydi (Webber 1996: 124). Buradan hareketle, yeni konsensüsün iki ayırt edici yanı olduğu söylenebilir. Artık Batıyla ilişkilerde daha sert bir tonun kullanılmaya başlanmış ve diğer Sovyet ardılı devletlere karşı, yarı emperyal bir duruş benimsenmiştir. Ancak hemen belirtelim ki, Batıya yönelik tutumun, temelinden değiştiği iddia edilemez. Daha alt bir düzeyde ve ‘büyük güç’ retoriğince kamufle edilmiş bir biçimde olsa dahi, yeni dış politika çizgisi de Batı ile doğrudan bir düşmanlık yerine ortaklıktan yandır (Malcolm and Pravda 1996: 547–548).

Söz konusu konsensüsün oluşumu, başta Avrasyacılık ve Batıcılık olmak üzere farklı görüşler arasındaki anlaşmazlıkların, en azından pratik politikaya ilişkin boyutuyla ortadan kalkmış olması ile gerçekleşmiştir. Bilindiği üzere, Batıcı/Atlantikçi görüşler ile Avrasyacı görüşler arasındaki tartışma, dış politikaya ilişkinmiş gibi görünse de, aslında ağırlıklı olarak ülkenin kimlik ve kültür soruna yöneliktir. Dış politika açısından bakıldığında, bu görüşler arasında zaten bir takım ortak paydaların olduğu görülmektedir. Öncelikle, bu iki grup arasındaki dış politikaya ilişkin temel farklılık taktikseldir. Yani, her iki grup mensupları da ulaşılması gereken hedef konusunda aslında hemfikir gibidirler. İstenilen şey, gerçekte Rusya’nın ‘büyük güç’ statüsünün yeniden inşasıdır. Yeni konsensüsün oluşumu da bu ortak paydalar sayesinde gerçekleşmiş olup, kendisini ilk kez 1993’de kabul edilen doktrinlerde göstermiştir (Petro and Rubinstein 1997: 100, 315).

Farklı düşünce eğilimlerini bir araya getiren bu konsensüsü, farklı bir terminoloji benimseyen Truscott (1997: 4–5) “önce Rusya” (Russia First) politikası olarak adlandırmaktadır. Bu politikanın yandaşları, diğer düşünce akımlarından ayrı olarak ortaya çıkmış değillerdi ve örneğin, Batıcılar ve/veya Slavofillerden de etkilenmişlerdi. Truscott’a göre bu yaklaşım, yani “önce Rusya” düşüncesi, zamanla modern Rusya’daki baskın düşünce ekolü haline almıştır. Uygulamada bu yaklaşım, Rusya’yı Avrasyalı bir

varlık olarak görmektedir. Dış politika açısından bakıldığında ise Rusya'nın kendi çıkarlarını sürdürme konusunda daha baskıcı olması gerektiği savunulmaktadır. Batıdan ihtiyaç duyulan fikirler ve yardımlar alınabilirdi; ancak bu, ülkenin kendi demokratik ve ekonomik modelini oluşturmasına bir engel olmamalıydı.

4.3. Rus Dış Politikasında Pragmatizm ve Yeniden Sertleşme Dönemi

Dış politikaya ilişkin bu konsensüse, 1990'ların ortalarından itibaren pragmatik bir boyut da eklenmiştir. Aslına bakılırsa, ulusal güvenlik ve dış politika konularındaki bu konsensüste pragmatizm, gerçekçilik ve sabırlı davranma (gradualism) ana temalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Ulusal güvenlik ve dış politika konularında daha 'realistik' ya da 'pragmatik' düşünen kesimler, Rusya'nın önünde iki seçenek olduğuna inanmaktadırlar. Buna göre Rusya, ya demokrasiler toplumuna katılacaktır ya da dünya sisteminin periferisine itilecektir. Öte yandan pragmatistlere göre Rusya'nın güvenliğine yönelik asıl tehditler, devam etmekte olan yerel istikrarsızlıklar ve Rusya'nın çevresinde görülmekte olan düşük-yoğunluklu çatışmalardan kaynaklanmaktaydı. Bunlara kitle imha silahlarının yayılması, artan terörizm, uyuşturucu kaçakçılığı ve yasadışı silah ticareti gibi 'yumuşak tehdit' unsurlarını da ilave etmek gerekmektedir.

Bu açıdan bakıldığında, Rusya'nın aslında Batı ile aynı geminin içinde yer aldığı görülmektedir. Yani, taraflar aslında benzer tehditlerle karşı karşıyadır. Bu nedenle Rusya'nın Batılı kurumlar ile işbirliği mekanizmaları geliştirmesi, yeni bağımsızlığını kazanmış ülkelerde politik ve ekonomik istikrarın sağlanması için Avrupa ve ABD ile arasındaki farklılıkları gidermesi gerekmektedir. Bu görüşü savunanlara göre, Rusya'nın artık NATO ile Avrupa'da 'büyük savaş'a girişmesi ya da periferik alanlarda ABD ile askerî anlamda karşı karşıya gelmesi gibi bir ihtimal de bulunmamaktadır. Bu nedenle, Sovyetlerden miras kalan 'askerî makine' köklü bir biçimde yeniden düzenlenmelidir. Rusya'nın büyük ordular ve donanmalar bulundurmamak yerine iyi eğitilmiş, iyi donanımlı ve yüksek mobiliteye sahip güçler oluşturması gerekmektedir. Ancak hemen belirtelim ki, Moskova'nın karar alma arenasında Batı eğilimli 'piyasa romantiklerinin' yerini almış olan pragmatistler, Sovyet sonrası devletler ile yani 'yakın

çevre' ile ilişkileri Rus dış politikasının temel önceliği olarak görmeye devam etmektedirler (Rumer 1995: viii; Fedorov 2006: 4).

1990'ların sonlarına doğru Rusya, bir takım iç ve dış gelişmelerin neticesinde, giderek daha da sertleşen bir dış politika izlemeye yönelmiştir. Özellikle NATO'nun Balkanlar'da gerçekleştirdiği askerî harekât ve bu harekâtın ardından Rusya'da patlak veren Çeçenistan savaşı, ülke içindeki Batı karşıtı kesimlerin seslerini daha da yükseltmesine neden olmuştur. Bunun bir yansıması olarak, 1999 milletvekili ve 2000 başkanlık seçimlerinde sertlik yanlısı kesimlerin oylarını arttırdığı görülür. Özellikle NATO'nun Kosova müdahalesi, 'bugün Yugoslavya'ya yapılan yarın Rusya da yapılabilir' endişesinin politikacılar ve halk arasında yayılmasına neden olmuştur (Arbatov 2000: 17). Bu siyasî konjonktür altında, Putin, 2000 yılında yapılan başkanlık seçimlerini kazanmıştır. Başkan seçilmesinin hemen ardından, öncelikle ülkesinin Çeçenistan sorunu nedeniyle karşı karşıya kaldığı dağılma tehlikesini bertaraf etmeye çalışan Putin, bu amaçla merkezîyetçi bir iç politika izlemeye başlamıştır. Bu doğrultuda ülkenin idari bölünmelerini yeniden şekillendirilmiş, yerel yönetimlerin yetkileri sınırlandırılmış, bölge valilerinin ve federe cumhuriyet başkanlarının seçim yerine atamayla iş başına gelmesi sağlanmış, oligarklara karşı bir mücadele başlatılmış, sivil toplum kuruluşlarının denetim altına alınması sağlanmış ve federe cumhuriyet ve bölgelerin anayasalarının Rus anayasası ile uyumlu hâle getirilmesini zorunlu kılmıştır (Kamalov 2008: 71).

İç politikada görülen sertleşme, zamanla dış politikaya da yansımıştır. Putin'in 2004 yılında yeniden başkan seçilmesinin ardından, özellikle bağımsızlığını yeni kazanmış devletlere karşı daha önyargılı ve saldırgan, Batıya karşı ise daha az işbirlikçi ama henüz bütünüyle düşmanca olmayan bir dış politika izlemeye başladığı görülür (Fedorov 2006: 2). Rusya'nın uluslararası alanda yeniden etkili bir aktör oluşu, genel bir eğilim olarak Putin ile özdeşleştirilir. Çünkü içeride merkezileşme konusunda önemli adımlar atan Putin, dışarıda da Rusya'nın ulusal çıkarlarını daha yüksek bir sesle dille getirmekten çekinmemiştir. Ekonomi merkezli, çok yönlü ve pragmatik bir dış politika izlediği ileri sürülen Putin'in, özellikle Batıya karşı sert çıkışları nedeniyle Avrasyacı bir yönelim benimsediği de iddia edilmektedir (Purtaş 2007: 22).

Putin döneminde, sanıldığı gibi aksine ekonomik meseleleri ön plana çıkaran bir dış politika anlayışının benimsendiği yönündeki iddialar ise çok da doğru değildir. Ekonomiye yapılan yoğun vurguya rağmen, siyasî-askerî meselelerin önceliğini koruduğu ve eski tip 'katı' güvenlik çıkarlarının bu dönemde de Moskova'nın dış gündeminin en üst sırasında kalmaya devam ettiği söylenebilir. Dolayısıyla, aslında Putin'in iktidara gelişinden beri Rus dış politikasında güvenliğin önemi daha da artmıştır. Çünkü Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ)'ne üyelik, Hazar enerji kaynaklarının geliştirilmesi, Batı ve Orta Avrupa'ya doğal gaz ihracatı, Pasifik ile Atlantik'i birbirine bağlayacak olan yeni İpek Yolu projesine katılım gibi ekonomik yönü ağır basan girişimlere karşın, bu dönemde de güvenlik konuları ülke gündemindeki önceliğini korumuştur. Yerel ve uluslararası terörizm ile bunun ülkesel bütünlük ve ulusal egemenlik sorunlarıyla olan ilişkisi, Amerika'nın stratejik füze savunma sistemi ve bunun stratejik istikrara etkisi gibi iki konunun Putin döneminde ön planda tutuluyor olması, bu tespiti doğrulamaktadır (Lo 2003: 14–15).

Putin döneminde Rus dış politikasının güvenlikleştirilmesi (securitization) konusu, bazen esnek ve pragmatik bir tercih olarak takdim edilmektedir. Ancak kabul etmek gerekir ki, aslında bu dönemde dış politikanın temellerine ilişkin yeni oluşturulmuş bir şey yoktur. Her ne kadar Putin'in asıl iddiası Rusya'nın 'Batı Avrupa kültürünün bir parçası' olduğu yönündeysen de onun için asıl önemli olan konu Rusya'nın yalnızca bölgesel anlamda değil, aynı zamanda küresel anlamda da bir 'büyük güç' olmasıdır (Lo 2003: 18-19). Yani, dağılma sonrası dönemin temel motivasyonu olan 'büyük güç' olma arzusu, Putin döneminde de varlığını aynen korumuştur. Bu amaca ve sertleşen dış politika söylemine rağmen Putin, Primakov'un öngördüğü şekliyle 'çok kutupluluk' doktrininden önemli sapmalara neden olacak tercihlerde bulunmuştur. Çünkü Putin, 'büyük güç' retoriğine karşın ABD ve NATO ile ilişkilerde mücadelecî bir tutum takınmanın sakıncalarının farkındadır ve Rusya'nın bu gidişatı tersine çeviremeyeceğini de görmüştür. Dolayısıyla, Putin döneminde Rusya güç ve prestij kaybına uğramamak için Batı ile açık bir biçimde karşı karşıya gelmemeyi tercih etmiş ve çok daha pragmatik bir politika izlemeye yönelmiştir. Bu çerçevede Rusya'nın Avrupa'daki güvenliğe ilişkin mekanizmalardan dışlanmasını engellemek için Batı ile karşılıklı güveni artırıcı ve özellikle NATO ve AB gibi

kurumlarla mevcut işbirliğini geliştirici politikalar izlenmesi uygun görülmüştür (Rontoyanni 2002: 817–818).

Bu pragmatik yaklaşımın bir yansıması olarak, Putin iktidarı boyunca çok yönlü bir dış politika izlenmeye çalışılmıştır. Ancak hemen belirtmek gerekir ki, bölgesel öncelikler konusundaki kafa karışıklığı onun döneminde de sürmüştür. Bu dönemde de genel olarak BDT'ye ağırlık verildiği söylenebilir. Bununla birlikte, 2000 yılında kabul edilen dış politika doktrininden de anlaşılacağı üzere AB, ABD ve Balkanlar gibi coğrafyaların tamamı dış politika açısından öncelikli alanlar olarak nitelendirilmektedir. Öyle ki, neredeyse Latin Amerika ile Afrika dışındaki her yer, bu kapsam dâhilinde görülmektedir. Putin döneminde çizilen pragmatik, çok boyutlu ama zihni düzeyde bir takım problemleri olan bu dış politik yönelimin, yeni Başkan Medvedev döneminde de büyük ölçüde süreceği iddia edilebilir. Yeni Başkan Medvedev'in, eski Başkan Putin'den çok daha farklı bir dış politika izleyeceğini düşünmek hatalı olacaktır. Medvedev döneminde de pragmatik dış politika anlayışının varlığını sürdüreceği açıktır. Bununla birlikte, yeni başkanın Putin'in tamamen halletmeyi başaramadığı iç sorunlarla, yani ekonomik ve sosyal konularla ilgilenmek zorunda kalacağı da açıktır. Dış politika açısından Medvedev'i bekleyen en önemli konular ise ülkenin Batı dünyası ile ilişkilerini de belirleyecek olan İran'ın nükleer çalışmaları, ABD'nin Doğu Avrupa'ya yerleştirmeye çalıştığı füze savunma sistemi ve NATO'nun sürmesi muhtemel genişlemesi olacak gibi görünmektedir (Kamalov 2008: 73–75).

5. Dağılma Sonrası Dönemde Rusya-Batı İlişkilerinin Gelişimi ve Genel Görünümü

Rusya'nın Batı ile ilişkilerini biçimlendiren ve Batıya yönelik politikalarını belirleyen çok sayıda değişkenin varlığından söz etmek mümkündür. Bu değişkenlere bağlı olarak, Rusya'nın Batı karşısındaki tutumu da zaman içerisinde farklılıklar gösterebilmektedir. Dolayısıyla, Rusya-Batı ilişkilerinin analizinde bir takım genellemelere başvurmak gerekebilmektedir. Bu çerçevede söylenebilecek ilk şey, ülkenin Batıya karşı siyasetinin belirlenmesinde kültürel-tarihsel geri planın büyük bir

etkisinin olduğudur. Kültürel açıdan bakıldığında, birçok Rusun geleneksel olarak kendisini önemli alanlarda Batının 'gerisinde' kalmış olarak algıladığı söylenebilir. Bu geri kalmışlık duygusu, keskin ama karmaşık sonuçlara yol açmaktadır. Rusya'nın Batının gerisinde bulunduğu düşüncesi, bir taraftan modernleşme için Batılı teknolojik kaynaklara ihtiyaç duyulduğunu düşündürürken; diğer taraftan, Batı etkisinin Rus karakteri ve kültürü üzerinde derin bir yıkıcı etkiye sahip olduğu iddiasını gündeme getirmektedir (MacFarlane 1993: 6). Tarihsel açıdan bakıldığında da benzeri bir karışıklık göze çarpmaktadır. Bilindiği üzere, genellikle 19. yy. Rusya'sının Avrupa devlet sisteminin bir parçası, Avrupalı bir devlet ve Avrupa Ahengi'nin önemli bir figürü olduğu varsayılmaktadır. Gerçekten de Rusya'nın bir dünya gücü olması, Avrupa'daki güçlü konumuna erişmesi ve Kafkasya, Orta Asya ve Uzak Doğu gibi bölgelerde elde ettiği zaferler 19. yy.'da gerçekleşmiştir. Bununla birlikte, Rusya'nın daha o dönemde bile Batıdan birçok açıdan farklı olduğu söylenebilir. Dolayısıyla, 19. yy. Rusya'sı Batıdaki bir ülkeydi ama Batılı değildi (Byrnes 1962: 121).

Öte yandan, tarihsel süreç içerisinde Rusların Batıyı algılayış ve tanımlayış biçimlerinin de dönemden döneme farklılaştığı görülmektedir. Örneğin komünistlerin Batı tanımı, onların dünya görüşünü yansıtmaktaydı. Bununla birlikte, Sovyetlerin Batı tanımının da yine kendi içinde farklılaştığı görülür. Devrim öncesi dönemde Batı, Ruslar için Batı Avrupa ya da İtalya, İspanya ve İskandinavya'yı da kapsayacak biçimde Berlin ve Viyana'nın batısındaki Avrupa anlamına gelmekteydi. Devrimi gerçekleştiren eski Bolşevikler için ise Batı, temelde endüstriyel ve kapitalist Avrupa'ydı. 1947'den sonra ise Batı, Sovyetler Birliği için emperyalist ABD ve onun müttefikleri ile uydularını nitelendiren bir kavram hâline gelmiştir. Batıya yönelik resmî komünist tutumunun, komünist felsefenin insana ve tarihe ilişkin temel yaklaşımlarının yansımaları olduğunu da belirtmek gerekir. Batının değişen anlamına bağlı olarak, bu dönemde Avrupa siyasetine ilişkin Rus tutumu da değişmiş, oldukça katı ve doktriner bir hâl almıştır. Aslına bakılırsa, Sovyet liderleri kendilerinin de Batının bir parçası olduğuna inanmaktaydılar; ancak, ona karşıydılar (Byrnes 1962: 128–135).

Batıya dair bu kafa karışıklığının bir yansıması olarak, tarihsel süreç içerisinde Rusya ile Batı arasındaki ilişkilerin seyri hep inişli çıkışlı olmuştur. İkili ilişkilerin özellikle son 300 yıllık dönemi, bunun örnekleriyle doludur. Gorbaçov döneminden

başlayıp, 1994 yılına değin devam eden süreç, ilişkilerin son dönemlerdeki en olumlu aşamasını oluşturmaktadır. Bununla birlikte, özellikle 1995 Duma seçimlerinin ardından Batı ile ilişkilerin yeniden soğumaya başladığı ve uzun süren ‘balayı’ döneminin de sona erdiği görülür. Bundan böyle Rusya, kendi çıkarlarını Batıninkilerin altında konumlandırmayacaktır. Rusya’nın NATO’ya katılımına ya da Batı kulübüne eşit bir üye olarak girmesine dair romantik fikirler son bulmuştur. Rusya, ‘büyük güç’ statüsü iddiasını, çıkarları Batı ile çatışsa bile sürdürecektir (Truscott 1997: 35–36).

Bunda şüphesiz ki Batı’nın da önemli bir payı bulunmaktadır. Bilindiği üzere, Rusya yaklaşık 75 yıl boyunca dünyanın geri kalanından, özellikle de kendisini her zaman ayrılmaz bir parçası olarak görmek istediği Avrupa’dan tecrit edilmiştir. Sovyetlerin dağılmasından sonra, uygarlaşma ve Avrupalı olma yönündeki niyetini açıkça ortaya koymasına karşın, Rusya’nın hiç de beklemediği bir sonuçla karşılaştığı söylenebilir. Avrupa’nın ona atfettiği imaj ile kendisinin Avrupa’ya verdiği imaj arasında ciddi farklılıklar olduğu görülmektedir. Bu dönemde de Batı dünyası, Rusya’yı kendine özgü, hürriyet ve demokrasi ile asla uyum göstermeyen bir ülke önyargısıyla görmeye devam etmiştir (d’Encausse 2003: 18).

İmaj sorunun yanı sıra, Batının genel anlamda Rusya’yı Avrupa işlerine karıştırmaya ve onu Kıta üzerinde faaliyet gösteren çeşitli yapılara tam bir katılımcı olarak kabul etmeye pek de hazır olmadığı söylenebilir. Buradaki en önemli sorun, Batı ile Rusya arasındaki gündem farklılığıdır. Öncelikle belirtmek gerekir ki, Rusya’nın dış politika ve güvenlik gündemi Batı’ninkinden giderek farklılaşmaktadır. Ayrıca, Rusya’nın demokratik açıdan Batının istediği standartların çok gerisinde oluşu da yine bir başka sorun kaynağıdır (Baranovsky and Arbatov 1999: 53). Tüm bu olumsuz etkenlere karşın, Batılılar arasında Rusya’ya yönelik yaklaşımın ne olacağı konusunda tam bir uzlaşımın bulunmadığını da belirtmek gerekir. Kimi Batılı güçler, uzun vadede kendileri ile Rusya arasında, çıkarların farklılaşmasının kaçınılmaz olduğunu düşünmektedirler ve bu nedenle, düşman imajına bağlı kalmaktan yanadırlar. Buna karşın, Batı içindeki bazı kesimler yeni dönemde Rusya’nın bir ‘ortak’ olabileceğini düşünmekte ve bu ülke ile işbirliğini mümkün görmekte (Dağı 2002a: 170).

Rusya’nın Batıya dair kafa karışıklığı, bir başka boyutuyla günümüzde de sürmektedir. Moskova, büyük olasılıkla ABD veya Avrupa ile yeniden karşı karşıya

gelmeyi istememektedir. Fedorov'un söylediği şekliyle (2006: 4), Rusya ne yeni bir 'Soğuk Savaş' ne de bir 'Soğuk Barış' arzulamaktadır. Ancak Rusya, Soğuk Savaş sonrası dönemde Batı kampı içinde ortaya çıkmış olan görüş ayrılıklarının da farkındadır. Bilindiği üzere, Soğuk Savaş ve onun 'yılığ dengesi', Avrupa ile ABD arasındaki çıkar çatışmalarını baskılamış ve uyumu zorunlu kılmıştır. Ancak yeni dönemde, ortak düşmanın ortadan kalkmış olması Batı kampı içindeki stratejik düşünce farklılıklarının ortaya çıkmasına yol açmıştır (Dağı 2002a: 169).

Rusya bu durumu, yani Batılılar arasındaki düşünce ve politika farklılıklarını, pragmatik ve hatta oportünist bir mantıkla kendi çıkarına kullanmayı düşünmektedir. Aslına bakılırsa, bu da yeni bir şey değildir. Hatırlanacağı üzere, Sovyetler Birliği de bütün bir Soğuk Savaş dönemi boyunca Batı ittifakını bölmeyi amaçlayan politikalar izlemiştir. Bu noktaya dikkat çeken Zhurkin'e göre; NATO'nun askerî, AB'nin ise ekonomik olarak dayatılan rollerine karşın, Avrupalılar ve Avrupa-Atlantik sahaları arasındaki ilişkiler hâlâ birlikler ya da ittifaklarca değil, devletlerin kendilerince biçimlendirilmektedir. Son yıllarda yaşanan birçok politik olayda, mesela 11 Eylül sonrasında gelişen Irak krizi konusunda, uluslararası toplumda görülen çatışma ve ayrışmalar bu durumu açık bir biçimde ortaya koymuştur. Bu krizdeki asıl oyuncular, net olarak tanımlanmış ulusal çıkarlarıyla hareket eden devletlerdi. Bu devletlerin şu ya da bu ittifaka veya birliğe aidiyetleri, burada açıkça yüzeysel kalmıştır (Zhurkin 2004: 67).

Yeni dönemde, ülkenin Batı ile ilişkileri üzerinde etkili olan bir başka unsur ise tarihsel bir korku olan 'yalıtılmışlık' duygusudur. Rus uzmanları, ülkenin Avrupa'nın geri kalanıyla olan bağlarının kopmasını hiçbir zaman istememiş ve bunun gerçekleşmesini engellemeyi ülkenin Avrupa-Atlantik bölgesindeki en temel çıkarı olarak görmüşlerdir. Bölgedeki ilişkiler açısından izole olmuş ve kendi başına hareket etmek zorunda kalmış bir Rusya görüntüsü, Rus kamuoyunun ve yerel aktörlerinin bir bölümü böyle düşünmese bile, resmî politika açısından 'en kötü senaryo' olarak değerlendirilmektedir (Baranovsky and Arbatov 1999: 52). Rusya'nın yeni dönemde hem eski Sovyet cumhuriyetleri, hem de Batılı ülkelerle kurmaya çalıştığı yakın ilişkilerin büyük ölçüde başarısızlığa uğramış olması, bu korkuyu pekiştirmektedir. Çünkü Rusya bir yandan eski müttefiklerini kaybederken, diğer yandan yenilerini bulma

konusunda başarılı olamamıştır. VP'ndaki tüm eski ortakları, açık bir biçimde Rus karşıtı bir duruş benimsemişlerdir. Beyaz Rusya dışındaki (belki buna Ermenistan da dâhil edilebilir) hiçbir eski Sovyet ülkesinin Rusya açısından yeterince güvenilir olmadığı açıktır. Dolayısıyla, Rusya'nın içine düşmüş olduğu bu 'müttefiksizlik' durumu, onu Avrupa-Atlantik örüntüsünden hem coğrafi, hem de ideolojik anlamda uzaklaştırmaktadır (Baranovsky and Arbatov 1999: 47-52).

Batının Soğuk Savaş sonrası dönemde yürüttüğü 'çifte genişleme' de yalıtılmışlık korkusunu pekiştirici bir rol oynamaktadır. 'Çifte genişleme' denilen süreçle birlikte, yani hem NATO'nun hem de AB'nin yeni üyelerin katılımı ile genişlemesi sonucunda, daha genişlemiş bir Avrupa'nın ortaya çıkması muhtemeldir. Ancak kabul etmek gerekir ki, bu genişleme süreci aynı zamanda sisteme 'yabancı devletler' de üretecektir. Her ne kadar AB ve NATO yetkilileri Avrupa'yı yeniden bölme gibi bir niyetlerinin olmadığını iddia etseler de yeni devletlerin katılımıyla birlikte, bir 'içeridekiler' ve 'dışarıdakiler' ayrımının doğacağı kesindir (Light, White and Löwenhardt 2000: 77).

Öte yandan, 'çifte genişleme' denilen bu süreç Rusya'yı örgütlü Batıdan ayıran tarihî tampon bölgenin de hızla ortadan kalkması sonucunu yaratmaktadır. Orta vadede ve hatta daha şimdiden görülmektedir ki, Rusya'nın Batıdaki tek komşusu AB ve ona eğilimli Ukrayna olacaktır. Dolayısıyla bu durum, yalıtılmışlığın yanı sıra Rusya'nın bir başka tarihsel korkusu olan güvenli sınırlardan mahrum kalma duygusunu tetiklemektedir. Şu an itibarıyla Rusya, batıda ve kuzeyde üç grup ülke ile ortak sınırlara sahiptir. Bunlardan ilki Norveç, Finlandiya ve ABD gibi 'geleneksel Batılı' ülkelerden oluşan gruptur ve Rusya'nın bu grupta yer alan ülkeler olan sınırları genelde sorunludur. İkinci grubu ise ya Polonya gibi doğrudan ya da Macaristan, Romanya ve Slovakya gibi, eski SSC ülkeleri aracılığıyla dolaylı sınırlara sahip olunan 'yeni Batılı' ülkeler oluşturmaktadır. Üçüncü grupta, eski Sovyet cumhuriyetleri yer almaktadır. Bu bağlamda ön plana çıkan ülkeler ise, Rusya'nın neredeyse tümüyle sınır sorunları yaşadığı Baltık ülkeleri, Beyaz Rusya, Ukrayna ve etnik grupların varlığı nedeniyle Moldova'dır (Trenin 2002: 136, 285). Buradaki dikkat çekici nokta, tüm bu ülke gruplarının ya Batılı ittifak sistemleri içinde yer alıyor ya da onlarla çok yakın ilişkiler geliştiriyor olmasıdır.

‘Çifte genişlemenin’ yarattığı sorunların yanı sıra, son dönemlerde Rusya’nın yakın çevresinde gerçekleşen ‘renkli devrimler’ de bu ülkenin Batı ile ilişkileri üzerinde olumsuz etkiler yaratmıştır. Bu devrimlerin Rusya’da, Batılıların Rusya’nın hayati çıkarlarını ve tarihsel sorumluluklarını yok etmeyi amaçlayan kötü niyetli girişimleri olarak değerlendirildiği görülmektedir. Rusya, söz konusu gelişmelerin baş sorumlusu olarak ABD’ni görürken, AB’ni de bağımsızlığına yeni kavuşmuş ülkelerdeki demokratikleşme sürecini destekleme biçiminden şikâyetçidir. Bununla birlikte, Rusya uzun vadede Batı ile yoğun işbirliği ve ortaklık ihtimalini yine de tamamen reddetmemektedir. Ama bu, Rusya’nın kendini hazır hissettiği bir dönemde gerçekleşecektir. Bunun için öncelikle Batının Rusya’nın Sovyet sonrası coğrafyadaki özel rolünü tanıması, burada rekabetten kaçınması ve tabii ki Rusya’nın içsel gelişimini etkilemeye dönük faaliyetlerinden vazgeçmesi gerekmektedir (Fedorov 2006: 4–5).

Tüm bu olumsuz tabloya karşın, Rusya’nın yeni dönemde Batı ile ilişkilerinde önemli bir mesafe kat ettiğini de kabul etmek gerekir. 24 Haziran 1994’te NATO ile imzalanan Barış İçin Ortaklık (BİO) programı, 27 Mayıs 1997’de yine NATO ile imzalanan Karşılıklı İlişkiler, İşbirliği ve Güvenlik üzerine Kurucu Sözleşme; Haziran 1994’te imzalanmış olmasına rağmen yürürlüğe girişi 1 Aralık 1997’de gerçekleşen AB ile Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması gibi bir takım metinler, karşılıklı ilişkilerin hukuki zeminini oluşturmaktadır. AB’nin kabul etmiş olduğu Rusya’ya ilişkin Haziran 1999 tarihli Ortak Strateji ve Rusya’nın 2000–2010 dönemini kapsayan AB ile ilişkilerin geliştirilmesine dair ‘Orta-Vadeli Strateji’ belgesi de yine bu bağlamda önemli diğer metinlerdir (Light, White and Löwenhardt 2000: 78). Dolayısıyla çalışmanın bundan sonraki bölümünde, Rusya’nın ‘yakın çevre’sinden başlayarak Batı ile kurmuş olduğu ilişkiler ve bu ilişkiler ağının alt yapısını oluşturan düzenlemeler ele alınacaktır.

5.1. Bağımsız Devletler Topluluğu ile İlişkiler ve Batı

8 Aralık 1991’de üç Slav devletinin başkanları, kendi aralarında bir Commonwealth kurma konusunda anlaşmışlardır. Minsk Antlaşması olarak da bilinen bu gelişmeyle, bir yandan BDT’nin temeli atılmış olurken diğer yandan SSCB’nin

varlığı resmen sonlandırılmıştır. 21 Aralıkta Almatı bildirisiyle birlikte Rusya, Ukrayna ve Beyaz Rusya'dan oluşan bu gruba Azerbaycan, Ermenistan, Kazakistan, Kırgızistan, Moldova, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan da katılmıştır. Üye sayısı onbire ulaşan örgüte, son olarak Aralık 1993'de Gürcistan da üye olmuş ve böylece örgüt, Baltık ülkeleri dışında kalan tüm eski SSCB cumhuriyetlerini kapsayan bir yapı hâline dönüşmüştür (Galeotti 1995: 150; Nauşabayeva 2001: 42). BDT'nin kilit belgeleri ise Ocak 1993'de imzalanan BDT Şartı, Mayıs 1992'de Taşkent'de kararlaştırılan Kolektif Güvenlik Anlaşması ve Eylül 1994'de Moskova'da imzalanan Ekonomik Birlik Anlaşması'dır. En önemli belge olarak da değerlendirebileceğimiz Taşkent Anlaşması, örgüte üye devletlerin kolektif savunma yapılarının ana hatlarını belirlemektedir.

NATO benzeri bir mekanizma öngören anlaşma uyarınca, üyelere birini hedef alan herhangi bir saldırının tüm üyelere yapılmış gibi kabul edilecektir. Ancak hemen belirtelim ki, üyelerin bu anlaşmaya sağladıkları destek farklılaşmaktadır. Ermenistan, Beyaz Rusya, Rusya ve Tacikistan anlaşmayı güçlü bir biçimde desteklerken; Azerbaycan, Gürcistan, Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan şartlı destek vermekte ve Moldova, Türkmenistan ve Ukrayna gibi ülkeler ise reddetmekteydi. Dolayısıyla üyeleri arasında entegrasyonu sağlamaktan çok hizipleşmeye neden olan bir örgüt olarak BDT, zaman içerisinde sorunların ele alındığı ama çözülemediği siyasî bir grup hâline dönüşmüştür (Petro and Rubinstein 1997: 115; Nauşabayeva 2001: 44–45). BDT'yi zayıf kılan bir diğer faktör ise örgüte üyelik konusundaki farklılaşma, yani farklı tipte üyeliklerin bulunmasıdır. Bu durum, örgütün oynaması gereken rol konusunda üyeler arasında bir anlaşmazlık olduğunu göstermesi bakımından da önemlidir (Webber 1996: 95).

BDT'nin üyeleri arasında bir bütünleşme sağlayamamış olmasının farklı nedenleri bulunmaktadır. Örneğin, bazı ülkelerdeki elitlerin herhangi bir uluslararası örgüte üyelik konusunda göstermiş oldukları direniş, tüm BDT ülkelerinde dışa dönük ekonomik ve politik yönelimlerin hâkim olması ve üye ülkeler arasındaki ekonomik gelişmişlik düzeyi farklılıkları bu nedenler arasında yer almaktadır. Söz konusu ülkelerin farklı siyasal ve hukuksal rejimlere sahip olması, farklı kültürel geri planlarının bulunması, birbirlerinden tamamen farklı güvenlik gündemlerinin olması gibi faktörler de bütünleşme sürecinin başarısız olmasının nedenleri arasında

gösterilebilir. Bunların yanı sıra, üye ülkelerin girişimlerdeki gevşeklik, aralarındaki genel karşılıklı çıkar eksikliği, sahip olunan kaynakların yetersizliği ve politik niyet yokluğu gibi nedenler de BDT'nun başarılı bir bütünleşme gerçekleştirmesini engellemiştir. İlgili ülkeler arasında, ilk sekiz yılda çoğu uygulanma şansı bile bulamayan 800'ün üzerinde anlaşma yapılmış olması, bu açıdan anlamlıdır (Trenin 2002: 91).

BDT konusundaki niyetleri ve politikaları en net olan ülke şüphesiz ki Rusya'dır. Teorik olarak BDT, Rusların baktığı biçimiyle, Sovyet sonrası jeopolitik alanı örgütlenme açısından en uygun kurumsal yapıdır. Bunun anlamı, Sovyet sonrası boşlukta Rusya'nın etki alanının onun 'büyük güç' anlayışına uygun olarak ve liderliğini pekiştirecek bir şekilde kurumsallaştırılmasıdır (Baranovsky and Arbatov 1999: 62). Görüldüğü üzere Rusya, aslında eski Sovyet devletlerini kendi doğal 'etki alanı' olarak görmeye devam etmektedir. Birliğin çöküşünün ardından, eski Sovyet cumhuriyetlerine yönelik çift yönlü bir politika izlemeye başlayan Rusya, bir yandan BDT aracılığıyla bölgesel bir bütünleşme politikası izlerken, diğer yandan komşularını ekonomik, politik ve askerî açılardan baskı altında tutmaya çalışmaktadır. Bu açıdan bakıldığında BDT, aslında Rusya'nın 'yakın çevre' politikasının önemli bir aracı olarak da görülebilir. Bilindiği üzere Rusya, dağılmadan sonraki ilk dönemde, Batı ile gelişen ilişkilerine güvenerek kendi yakın çevresindeki ülkelerle ilişkilerine fazlaca eğilmemişti. Ancak Batı ile ilişkiler soğumaya başlayınca, Rusya dikkatini yeniden kendi yakın çevresi üzerine toplamış ve eski hegemonyasını yeniden kurmaya çalışmıştır (Truscott 1997: 59). Bu durum, Rus çıkarlarının nesiller boyunca ilk kez küresel olmaktan çok bölgesel terimlerle tanımlanması anlamına gelmesi bakımından önemlidir. Rusya'nın güvenlik çıkarlarına ilişkin bu ortak bakış, BDT ülkelerini öncelikli konuma getirmiş ve onları, ABD ya da Avrupalı güçler ile ilişkilerin önüne geçirmiştir (Petro and Rubinstein 1997: 312).

Rusya'nın BDT politikası açısından Başkan Yeltsin'in Eylül 1995'de yayımladığı kararname önemlidir. BDT üyesi devletler ile Rusya'nın stratejik yöneliminin kurulması konusundaki bu kararname, Rusya'nın BDT politikasının temel amaçlarını açıklamaktadır. Kararnameye göre Rusya'nın diğer BDT ülkeleri ile ilişkilerinde dört temel amacı bulunmaktadır. Siyasî, askerî, ekonomik, insani konular

ve hukukun uygulanması da dâhil olmak üzere, tüm alanlarda sağlam bir istikrar oluşturmak bu amaçlardan ilkidir. BDT ülkelerinin politik ve ekonomik olarak istikrarlı devletlere dönüşmesine yardımcı olmak, yeni bir hükümetlerarası siyasî ve ekonomik ilişkiler sistemi yaratmada Rusya'nın liderlik rolünü güçlendirmek ve BDT üyesi ülkeler arasındaki bütünleşme sürecini genişletmek ve daha ileri bir düzeyde kurumsallaştırmak ise diğer amaçlar olarak duyurulmaktadır (Ivanov 2002: 84). Açıklanan bu resmî amaçların yanı sıra, Rusya'nın ilgili alanda özel bir nüfuz bölgesi yaratmak, bölgedeki yabancı varlığı ve nüfuzunu en alt düzeye düşürmek, buradaki çatışmaları önlenmek ya da çevrelemek ve Rusya dışındaki Rusların korunmasını sağlamak gibi bir takım özel amaçlarının da bulunduğunu söylemek mümkündür (İşyar 2004: 544).

Ancak hemen belirtelim ki, Rusya'nın gerek açıklanan, gerekse açıklanmayan amaçları bölge ülkelerinin ciddi muhalefetiyle karşılaşmıştır. Bu nedenle Rusya, ilgili ülkeleri kendi liderliğini kabule zorlamak ve amaçlarına ulaşmak için bir çeşit 'havuç ve sopa' politikası izlemeye başlamıştır. Rusya'nın sağlayacağı nükleer şemsiye altında güvenlik, BDT barış güçlerince garanti altına alınmış yerel istikrar ve bölgesel bütünlük, Rusya'nın doğal kaynaklarına ve ticari fırsatlarına erişim gibi olanaklar 'havuç' politikasının başlıca unsurlarıdır. Ekonomik yaptırımlar, geniş Rus diasporasının sivil hakları üzerine yapılan vurgu, bu ülkelerdeki muhalefete ve ayrılıkçı hareketlere sağlanabilecek destek gibi üstü örtülü tehditler ise işbirliğinin reddedilmesi halinde muhatap olunabilecek 'sopa' politikasının araçlarıdır. Rusya'nın bu politikası karşısında, her BDT üyesi ülkenin en azından iki temel sorunla baş etmesi gerekmektedir. Bunlardan ilki yeni kazanılmış olan bağımsızlığı sürdürmek, ikincisi ise sahip olunan toprak bütünlüğünü korumaktır (Petro and Rubinstein 1997: 115, 126). Belki de bu nedendir ki, birçoğunda yoğun bir Rus nüfusu yaşayan bu ülkelerin yerli elitleri, devlet ve ulus inşa etme amacıyla etnik temelli ve çoğu zaman Rus karşıtı olan milliyetçi politikalar izlemektedirler (Trenin 2002: 262).

Rusya'nın 'yakın çevresi' olan bu bölgeyle ilişkilerini ise dört kategori halinde ele almak mümkündür. Eski SSCB'nin Avrupa topraklarını oluşturan ve Slav ırkından gelen devletler; yani Ukrayna, Beyaz Rusya ve Moldova ilk kategoriyi oluşturmaktadır. Rusya'nın yine batısında kalan ve Litvanya, Letonya ve Estonya'dan oluşan Baltık

devletleri ise ikinci kategoride yer almaktadırlar. Diğer kategorileri oluşturan devletler ise Orta Asya ve Güney Kafkasya cumhuriyetleridir. Ele alınan konu ve kapsam gereği, çalışmada ilk iki kategoride yer alan devletlere yer verilmektedir. İlk kategoride yer alan devletlerden biri olan Ukrayna ile Rusya ilişkilerinin genelde sorunlu bir görünüm sergilediği söylenebilir. Uluslararası alanda kabul görmeyi amaçlayan Ukrayna, Batıyla yakın ilişkiler geliştirerek dış politikasında Rusya'dan bağımsız hareket etmek istemektedir. Bu amaçlar doğrultusunda Ukrayna'nın AB ve ABD ile iyi ilişkiler kurmaya çalıştığı görülür. Yine bu kategoride yer alan Beyaz Rusya ise Rusya ile ilişkileri en iyi olan ülkedir. Öyle ki, bu iki devletin bir birlik kurma doğrultusunda çeşitli adımlar attığı görülmektedir. Bu kategoride yer alan son devlet olan Moldova'nın ise Rusya ile ilişkilerinde özellikle bu ülkedeki azınlıkların durumundan kaynaklanan bir takım problemler yaşanmaktadır. Batılı ittifak sistemlerinin doğuya doğru gerçekleştirdikleri başarılı yayılma sonucunda bu ülkeler; yani Beyaz Rusya, Ukrayna ve Moldova artık Rusya ile Avrupa arasında yeni bir tampon bölge işlevi görmeye başlamıştır. Bu ülkelerin jeostratejik konumları, Rusya ile olan tarihî-kültürel bağları ve bu ülkelerde yaşayan yoğun Rus nüfusu, onları Rusya'nın Avrupa ile ilişkilerini tanımlaması bakımından önemli ülkeler hâline getirmektedir (Hekimoğlu 2007: 136; Petro and Rubinstein 1997: 121, 128).

İkinci kategoride yer alan ve SSCB'ne en son katılıp, ondan ilk önce ayrılan Baltık ülkelerinin Rusya ile ilişkileri de oldukça sorunludur. Ancak hemen belirtmek gerekir ki, bu ülkelerin Rusya ile yaşadıkları sorunlar tarihsel nedenlerden ötürü farklılıklar arzedeabilmektedir. Örneğin Estonya ve Letonya bu ülkeye karşı oldukça sert bir tutum takınmışken, Litvanya'nın daha dengeli bir politika izlediği görülür. Bilindiği üzere Litvanya, tarihte uzunca bir süre tek başına varolabilmiş, bir Büyük Knezlik kurabilmiş ve Slav kültürüne daha yakın olan bir ülkedir. Oysa diğer iki devlet, yalnızca kısa bir süre için bağımsız kalabilmişlerdir ve 13. yy.'da gelen Alman şövalyelerinin etkisiyle de Slav kültüründen çok Alman kültürüne yakındırlar (bkz. Hekimoğlu 2007: 193–194).

Rusya'nın eski Sovyet cumhuriyetleri ile kurmuş olduğu ilişkilerin en zayıf halkasını da yine bu ülkeler oluşturmaktadır. Günümüzde her üç devletin de izlemiş oldukları dış politikalarındaki temel iddiaları, Sovyet işgalinin illegal olduğu

yönündedir. Ayrıca bu ülkeler, günümüzde Batı ile tamamıyla bütünleşmiş durumdadırlar ve genel bir eğilim olarak, Rusya'dan uzak durmaya çalışmaktadırlar. Rusya'nın inisiyatifini yansıtan BDT'ye katılmamayı tercih eden Baltık ülkelerinin, başta NATO ve AB olmak üzere Batılı örgütlere katılım konusunda oldukça başarılı oldukları görülmektedir. Elbette ki, bunun çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Her şeyden önce Baltık ülkeleri, eski SSCB cumhuriyetleri arasında Avrupa akımına dâhil olma konusunda en iddialı ve istekli olanlarıdır. Ayrıca bu ülkeler, Batıda olumlu algılanıyor olmalarının da avantajına sahiptirler (Hekimoğlu 2007: 137–138; Webber 1996: 111–112).

Yukarıda da belirtildiği üzere, Batının ve özellikle de ABD'nin BDT coğrafyasındaki etkinliği, Rusya'yı son derece rahatsız etmektedir. Bunun en önemli nedeni ise Rusya'nın bu bölgeyi aslında Batı ile ilişkilerini dengeleyebileceği bir alan olarak görmesidir. 'Yakın çevre' politikasının temelinde yatan şey, bu bölgenin gerçekte Avrupa dışında olmasına rağmen Rusya'nın en az Batılılar kadar güçlü olduğu tek alan olmasıdır. Oysa Ukrayna, Moldova ve Baltık ülkeleri, Batı ile kurdukları yakın ilişkiler ve ondan sağladıkları destekler sayesinde Rusya karşısına daha güçlü bir biçimde çıkabilmektedirler. Bu nedenle Rusya, ilgili devletlerle ilişkilerinde daha dikkatli davranmak zorunda kalmaktadır (Dağı 2002a: 192, 196).

5.2. 'Geleneksel Batı' Avrupa ile İlişkiler

Yukarıda anlatılmaya çalışıldığı üzere, yeni dönem Rus dış politikasında oluşmaya başlayan ortak yaklaşım uyarınca 'yakın çevre' ya da BDT bölgesi, açık bir biçimde Rusya için en önemli bölge olarak görülmektedir. Yine bu ortak yaklaşım uyarınca, ikinci öncelikli alanın genelde Avrupa olduğu düşünülmektedir (Petro and Rubinstein 1997: 312). Şüphesiz Avrupa'nın Rusya açısından öneminin derin tarihsel, kültürel ve fikirselle sebepleri de bulunmaktadır. Bilindiği üzere Rusya, tarihî boyunca hep büyük bir Avrupalı güç olmayı amaçlamıştır. Bu nedenle, Ortadoğu ya da Asya gibi bölgelerle ilişkileri her zaman sınırlı olmuştur. Asya'ya yönelik hedefleri bile yalnızca

Avrupalı bir güç olma konumunu ispatlamak amacıyla ve Napolyon sonrası dönemde değişmiştir (Rahr 1998: 48).

Rus liderlerinin tarihsel olarak ülkelerinin Avrupa'daki konumunu, yine Rusya'nın uluslararası durumu ve dünya işlerindeki rolü açısından kritik derecede önemli gördükleri bilinmektedir. Bu çerçevede Avrupa, nesiller boyunca "Avrasya kıtasındaki en önemli yarımada" olarak değerlendirilmiş ve burada politik olarak belirleyici olmanın Rusya'nın hakkı olduğu düşünülmüştür (Trenin 2002: 135; Petro and Rubinstein 1997: 161). Rusların bu fikri, günümüzde de pek değişmiş değildir. Eski dışişleri bakanlarından Ivanov, 20. yy.'ın ikinci yarısında görülen fırtınalı olayların Avrupa'nın uluslararası rolünde önemli bir düşüşe neden olduğunu ve onun dünyadaki değişimi etkileme yeteneğini azalttığını söylemektedir. Ancak buna rağmen Avrupa, yine de dünyanın öncü entelektüel ve kültürel merkezi olmaya devam etmektedir. Bunun yanı sıra, Avrupa'nın siyasî ve ekonomik potansiyeli de sürmektedir. Yerküre çevresindeki birçok bölge için Avrupa'nın Eski Dünya'sı, hâlâ bir gelişme modeli olarak görülmektedir. Modern uluslararası hukukun 'büyükbabası' olarak Avrupa, Soğuk Savaş'ın bitiminin ardından uluslararası işlerde hukukun ve kültürün önceliğini tekrar teyit etmek suretiyle olumlu bir örnek teşkil etmektedir (Ivanov 2002: 93).

Ivanov'un yapmış olduğu bu değerlendirme, Rusların Avrupa'yı gerçekte nasıl gördüklerini anlama bakımından önemlidir. Buradan hareketle, günümüz Rus dış politikasında Avrupa'ya ve Avrupalı görüşlere verilen önemin salt Batıyı bölmek gibi stratejik bir amaca yönelik olduğunu söylemek, aslında yanlış değilse bile eksik olacaktır. Çünkü Avrupa, tarihsel süreç içerisinde Rusya'nın hep ait olmak istediği bir dünya olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte, Avrupa'nın bir parçası olup olunmadığına ilişkin soru da sürekli bir biçimde Rusların zihnini meşgul etmektedir. Bu sorunun cevabı ne olursa olsun, Avrupa vektörünün yüzyıllardır Rus dış politikasının belirlenmesinde öncü bir rol oynadığı açıktır. Rusya, Avrupa dış ilişkiler sisteminin içsel bir parçası, Kıta tarihinin temel dönüm noktalarının aktif ve vazgeçilmez bir unsurudur (Ivanov 2002: 92–93).

Bununla birlikte, Rusya'nın Avrupa ile olan ilişkiler tarihî, genellikle istikrarsızlık ve çatışma ile tanımlanmaktadır. Bu durum Soğuk Savaş ve öncesi dönem için doğrudur ve muhtemelen, sonrası dönem için de geçerli olacaktır. MacFarlane'e

göre bu istikrarsızlık coğrafyadan, özellikle de dört coğrafi sorundan kaynaklanmaktadır. Bunlardan ilki, Rusya'nın coğrafi açıdan aşırı büyük oluşudur. Potansiyel güç anlamında Rusya, Avrupa topraklarında kalan tüm diğer devletleri toprak, nüfus ve hatta ekonomik açıdan geride bırakmaktadır. Etkin bir biçimde kullanamadığı kaynaklarına rağmen Rusya, Büyük Kuzey Savaşı'ndan beri Orta ve Kuzey Avrupa devletleri ile sürekli bir biçimde uğraşabilme başarısını göstermiştir. Coğrafyadan kaynaklanan ikinci problem ise Rusya'nın doğuda ve batıda net bir biçimde tanımlanabilecek sınırlara sahip olamaması ve bunu sağlayabilmek için sürekli bir biçimde çaba sarf etmek zorunda kalmasıdır. Rusya, savunulabilir sınırlara ulaşmak için yayıldıkça aslında yeni periferiler edinmiş ve bu da ülkenin sorunlarını arttırmıştır. Üçüncü önemli sorun ise Avrupalı büyük güçler ile Rusya arasında, daima küçük ya da zayıf devletlerin bulunmuş olmasıdır. Bu zayıflık, hep daha güçlü devletleri kendine çekmiştir. Bu nedenle Rusya, özellikle Batıdan gelebilecek işgalci güçlere karşı, daha önceden davranarak bu bölgelere yayılmayı tercih etmiştir. Zaten bu bölgelerde yayılmak da Rusya açısından her zaman kolay olmuştur. Çünkü geleneksel olarak Orta ve Doğu Avrupa devletleri kendilerini savunma konusunda Rusya'ya karşı hep yetersiz kalmışlardır. Rusya'nın hem coğrafi olarak, hem de kendi anlattığı biçimiyle kültürel ve politik anlamda Avrupa ile Asya arasında olması, dördüncü sorundur. Rusya, bu nedenden ötürü neredeyse hiçbir zaman kendisini tam olarak bunlardan birine ait hissetmemiştir. Bu coğrafi koşullar, Rusya ile Avrupa arasındaki ilişkilerin son derece tedirgin bir biçimde yürütülmesine yol açmıştır (MacFarlane 1993: 5).

Bu olumsuz tabloya karşın, Rusya'nın yine de dağılma sonrası dönemde Avrupa'ya dış politikasında önemli bir yer verdiği görülür. Ancak hemen belirtelim ki, bu durum aslında Gorbaçov ile başlamış genel bir eğilimin sonucudur. Komünist Parti'nin 27. Kongresinde Gorbaçov, Avrupa'yı Sovyet dış politikasındaki en önemli yön olarak nitelendirmişti. Batıda Sovyetler Birliği'ni Avrupa dışında gösterme yönünde yoğun bir çaba olduğundan şikâyet eden Gorbaçov, bu türden girişimlerin coğrafi ve tarihî gerekçeleri değiştiremeyeceğini söylemekteydi. Rusya'nın diğer Avrupalı ulus ve devletlerle yoğun tarihsel ilişkileri vardı ve Gorbaçov bu durumu, "biz Avrupalıyız" ve "Rusya tarihî, büyük Avrupa tarihinin bünyesel bir parçasıdır" cümleleriyle ifade etmekteydi. Hatırlanacağı üzere, Gorbaçov Avrupa'yı coğrafya ve

tarihin kaderlerini birbirine bağı kıldığı bir düzine ülkenin ve ulusun 'ortak evi' olarak tanımlamaktaydı. Ona göre elbette bu ailenin fertleri arasında farklılıklar olacaktı. Ama bir arada yaşayarak ve bir arada yaşamının makul ölçülerini bularak Avrupalılar, ortak evlerini bir felaketten kurtarabilirlerdi. Gorbaçov'a göre, ortak bir Avrupa politikasını gerektiren birçok objektif koşuldan bahsetmek mümkündü. Örneğin, yoğun bir nüfusu bulunan ve bir hayli kentleşmiş olan bu Kıta, hem nükleer hem de konvansiyonel silahlar açısından bakıldığında, adeta bir silah deposu görünümü almıştı. Dolayısıyla yalnızca bir nükleer savaşta değil, yoğun bir konvansiyonel savaşta bile Avrupa büyük bir felakete sürüklenebilirdi. Bu türden objektif şartların yanı sıra, Avrupa'nın böylesi bir yönelim için çeşitli avantajları bulunmaktaydı. Avrupalı ulusların iki dünya savaşında yaşadıkları acılardan kaynaklanan deneyimleri ve uluslararası ilişkiler açısından sahip oldukları zengin politik gelenekleri ile Kıta içindeki ikili ve çok taraflı görüşme, danışma ve anlaşma gibi mekanizmaların çokluğu ve ekonomik, bilimsel ve teknik potansiyel açısından erişilmiş olan seviye, bu bağlamda önemlidir (Gorbaçov 1988: 202–210).

Dağılma sonrası dönemde Rusya'nın izlemiş olduğu Avrupa politikasının iki ayağı olduğu görülür. Bunlardan ilki, bölge ülkeleri ile yürütülen iki taraflı ilişkilere dir. AB ile geliştirilen çok boyutlu ilişkiler ise Rusya'nın Avrupa siyasetinin ikinci ayağını oluşturmaktadır. Çalışmada öncelikle bölge ülkeleri ile kurulan ikili ilişkilere genel hatları ile değinilecek ve ardından, Rusya'nın AB ile ilişkileri ele alınacaktır. Bu çerçevede söylenebilecek ilk şey, Rusya'nın Avrupa politikasındaki önemli hedeflerinden birinin, bölge ülkeleri ile kurulan ikili ilişkilerin kapsamının genişletilmesi olduğudur (Ivanov 2002: 95). Bu açıdan bakıldığında, Rusya'nın Avrupa'nın önde gelen ülkeleri ile ilişkilerini yoğunlaştırmaya çalışması anlaşılır bir durumdur. Zira Rusya, özellikle ABD'nin tek taraflı politikalarından duyduğu rahatsızlık nedeniyle Almanya ve Fransa'yı bu ülkeye karşı bir denge unsuru olarak görmektedir (Hekimoğlu 2007: 213).

Rusya'nın AB ile ilişkileri, belki sorunlu ve yavaş ilerleyen bir süreçtir; ama buna, karşın temel Avrupalı güçlerle kurulan politik ilişkiler daha iyi bir durumdadır. Örneğin, güvenlik işbirliği konusundaki Fransız-Rus Konseyi aktif bir biçimde çalışmaktadır. Bu durum Almanya, İtalya ve İngiltere için de geçerlidir (Zhurkin 2004:

69). Zaten başta Fransa, Almanya, İngiltere ve İtalya olmak üzere Birlik üyesi ülkelerin de çoğu zaman üzerinde anlaşılmış olan politikalar yerine, tek taraflı hareket etmeyi tercih ederek Rusya ile yakın ilişkiler kurma çabası içinde oldukları görülmektedir. Öte yandan başta Orta Avrupa ülkeleri olmak üzere, Avrupalıların Rusya'ya enerji alanındaki bağımlılıkları, bu ülkenin bölge politikalarının önemli dayanaklarından biri durumundadır. Bununla birlikte, enerjinin Rusya'nın gelirlerindeki önemli payı ve AB üyesi ülkelerin temel alıcı konumunda buldukları düşünülecek olursa, aslında Rusya'nın da bu ülkelere bağımlı olduğu söylenebilir (Cameron and Domanski 2005: 9, 14).

Rusya'nın Avrupa politikalarındaki en önemli gündem maddesi ise şüphesiz ki, AB'nin devam etmekte olan genişleme sürecidir. Yukarıda da belirtildiği gibi, Rusya Batıdan gelen bir 'çifte yayılma' ile karşı karşıyadır. Her ne kadar bu sürecin Avrupa'yı yeniden bölme gibi bir niyet taşımadığı söylenebilir, ortaya fiilen bambaşka bir durum çıkmaktadır. Üye olmayan devletler ile yapılan çeşitli anlaşmalara rağmen, taraflar arasında bir içeridekiler-dışarıdakiler ayrımı oluşmaktadır (Light, Löwenhardt ve White 2003: 61). Rusya'ya Avrupa'dan yöneltilmiş asıl önemli meydan okuma ise Batının hem iç bütünleşmesini, hem de dış genişlemesini gerçekleştirmek suretiyle büyüyor oluşudur. Dolayısıyla AB'nin genişlemesinin biri olumlu, diğeri olumsuz olmak üzere Rusya açısından iki sonucu bulunmaktadır. Öncelikle bu genişleme Rusya'yı Avrupa'ya jeopolitik olarak yakınlaştırmaktadır. Ancak, bu yakınlaşmaya karşın Birlik içi bütünleşme ve genişleme nedeniyle aradaki uçurum, ekonomik ve sosyal açılardan daha da büyümektedir. Dolayısıyla fiziki yakınlaşmaya karşın Rusya, aslında Avrupa'dan uzaklaşmaktadır. Bu koşullar altında Rusya, gittikçe artan bir marjinalleşme tehlikesi ile karşı karşıyadır (Trenin 2002: 284–291).

Bununla birlikte, ekonomik anlamda önemli sıkıntılar doğuracak olmasına karşın Rusya'nın AB genişleme sürecine bakışı nispeten olumludur. Bu durum, bir bakıma ülkenin tarihsel güvenlik algılayışının bir yansımasıdır. Rusların güvenlik kültüründe askerî olmayan nitelikteki tehdit ve tehlikelerin, genellikle daha alt sıralarda karşılık bulduğu söylenebilir. Söz konusu güvenlik kültürünün de etkisiyle, Rusların Avrupa genişlemesini NATO'nun yayılmasına tercih ettiği görülmektedir. Avrupa genişleme sürecinin Rusya'yı dışarıda bırakması gibi bir endişenin varlığına karşın, Ruslar yine de

bunu NATO'nun yayılmasına nazaran daha kabul edilebilir bir şey olarak görmekte-dirler (Light, White and Löwenhardt 2000: 81). Buradan hareketle, Rusya'da Avrupa/AB'ni 'iyi Batı', Amerika/NATO'yu ise 'kötü Batı' olarak gören bir eğilimin olduğu söylenebilir (Light, Löwenhardt ve White 2003: 66). Ruslara göre AB'nin doğuya doğru genişlemesi sürmektedir; ancak bu, Batının Doğu'ya yayılımından ziyade Doğu'nun Batıya yaklaşması şeklinde gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır (Hekimoğlu 2007: 217). Buradan da anlaşılacağı üzere, Rusya'nın kaygılarını anlama ya da en azından anlıyormuş gibi görünme konusunda AB, ABD'nden çok daha yapıcı bir siyaset izlemektedir. Öte yandan, Ruslara göre AB'nin genişlemesi, aynı zamanda Birliğin Batılı Protestan/Katolik ve Roma-Germen karakterli bir kurum olduğu gerçeğini de değiştirecek türden bir gelişmedir. Birlik bünyesinde yer alan ve alacak olan Slav devletleri, yeni Ortodoks üyeler ve Rus etnik kökenlilerin yaşadığı bazı eski Sovyet cumhuriyetleri, bu türden bir dönüşümün gerçekleşmesini sağlayabilirler. Bulgaristan'ı ve hatta ileride Türkiye'yi de içine almış olan bir AB, en azından kültürel zeminde kapılarını Rusya'ya asla kapayamayacaktır (Trenin 2002: 291).

Rusya'nın AB politikalarına bakıldığında göze çarpan ilk şey, güvenlik açısından marjinal bir rolü bulunan ve Rusların çıkarlarını, en azından şimdilik kaydıyla, askerî anlamda tehdit etmeyen bir örgüt olarak AB'nin Avrupa'daki en güçlü ekonomik ortak ve en önemli siyasî aktör olarak kabul edildiğidir (Baranovsky and Arbatov 1999: 61). Birlik, açık bir biçimde Rusya için en önemli ekonomik ortaktır ve politik açıdan bakıldığında, geleneksel olarak Rusya'nın AB'ni Batıdaki asıl ortağı olarak görmeyi tercih ettiği söylenebilir. Bunun yanı sıra, taraflar arasında dış politika, güvenlik ve savunma alanlarında işbirliği konusunda iyi bir zemin de bulunmaktadır. Tüm bu olumlu faktörlere karşın Rusya'nın AB ile ilişkileri, paradoksal bir görünüm arzeder. Her şeyden önce, pratik politika açısından taraflar arasındaki yakınlaşma süreci çok yavaş işlemektedir. Ayrıca, neredeyse tüm ilişkiler ekonomiyle sınırlandırılmış durumdadır. Şüphesiz ki bunda, AB'nin politik alandaki gelişmesinin yetersizliği de önemli bir rol oynamaktadır (Zhurkin 2004: 69).

AB-Rusya ilişkilerinin kurumsal anlamdaki temeli, bilindiği üzere Haziran 1994'te imzalanan Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması (OİA)'na dayanmaktadır. Ancak bu anlaşmanın onaylanması, I. Çeçen Savaşı nedeniyle gecikmiştir ve yürürlüğe girmesi de

ancak 1 Aralık 1997’de gerçekleşmiştir. 1 Mayıs 1999’da yürürlüğe giren Amsterdam Antlaşması’nın ardından, Birlik üyesi ülkelerin Rusya’ya karşı bir ortak strateji benimsediği görülür. Bu, Amsterdam Antlaşması’nın yürürlüğe girmesinden sonra kabul edilen dışa yönelik ilk ortak strateji olması açısından da önemlidir. Buna karşılık Rus hükümeti, 2000-2010 dönemini kapsayan Rusya ile Avrupa arasındaki ilişkilerin gelişimine dair kendi orta vadeli stratejisini ortaya koymuştur (Light, Löwenhardt ve White 2003: 62). Bu belgeye göre AB, Rus diplomasisinin ‘eşitlik temelinde ve bölünme çizgileri olmayan’ bir pan-Avrupa kolektif güvenlik sistemi geliştirmeye dönük uzun ömürlü projesinde, bir ortak olarak görülmektedir. Rusya, OİA’nın yürürlüğe girdiği 1997’den beri AB ile yoğun kurumsal ilişkilere sahiptir. Güvenlik meseleleri de bu anlaşma bünyesinde şekillenen AB-Rusya siyasal diyalogunun içsel bir unsuru durumundadır. Ancak gündem, büyük oranda AB’nin işlevsel alanı ve politika önceliklerince biçimlendirilmektedir. Bunun bir neticesi olarak, AB-Rusya ilişkileri daha ziyade Çeçen meselesi ve medya özgürlüğü gibi Rusları kızdıran sorunlar da dâhil olmak üzere, ekonomik ve siyasî konular üzerine yoğunlaşmıştır (Rontoyanni 2002: 815–819).

AB’nin Avrupa’da yeni bir güvenlik aktörü olarak ortaya çıkmasını aslında Rusya memnuniyetle karşılamaktadır. Çünkü, Ruslar AB’ni Avrupa’daki güvenlik meselelerinde seslerini daha güçlü bir biçimde duyurmalarına olanak sağlayacak bir araç olarak görmektedirler (Rontoyanni 2002: 813). AB’nin Köln Zirvesi’nde Ortak Dış ve Güvenlik Politikası (ODGP)’ni genişletme kararı da Rusya’da fazla bir rahatsızlık yaratmamıştır. Bilindiği gibi AB, özellikle 1999 Helsinki Zirvesi’nde, Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası (AGSP) çerçevesinde bir askerî kapasite geliştirmeyi planlamıştır. Ancak yine de AB’den 2000 yılında benimsenen doktrinlerde bir dış tehdit unsuru olarak bahsedilmediği görülür. Hatta Rus yetkililer, AB’ne dair orta vadeli stratejilerinde AGSP’nin AB ile güvenlik konularında işbirliği yapmalarına olanak sağlayacak bir şey olduğuna inandıklarını belirtmişlerdir. Görüldüğü üzere Ruslar, AGSP’ni kendi açılarından Avrupa güvenliğine yönelik bir alternatif olarak görmektedirler. Her ne kadar AB yetkilileri bunun NATO’ya bir alternatif olmadığını dile getirseler de Rusların söz konusu anlayışı yine de değişmemiştir (Light, Löwenhardt ve White 2003: 68–71).

Rusya'nın AGSP'na yönelik duruşu, mütemadiyen olumlu ve hatta isteklidir. Bilindiği gibi, AGSP'nin devreye sokulması, Haziran 1999'da düzenlenen AB Köln Zirvesi ile birlikte söz konusu olmuştu. Bu sırada Rusya-NATO ilişkileri en düşük düzeyine inmiş durumdaydı. Çünkü NATO, Yugoslavya'ya yönelik bir askerî kampanya başlatmıştı. Rusya bunu protesto etmek için NATO'nun BİO Programı'na ve NATO-Rusya Daimi Karma Konseyi'ne katılımını askıya almıştı. Aslında Rusya'nın AGSP'na yönelik tavrı, başlangıçta oldukça ihtiyatlıydı. Bununla birlikte Rusya, AGSP konusundaki gelişmeleri yakından izlemiş ve güvenlik konusunda iki taraflı işbirliği için yoğun bir çaba sarf etmişti. Bu çabaların neticesi olarak, Ekim 2000'de Paris'te yapılan AB-Rusya Zirvesi'nde, tarafların güvenlik ve savunma meselelerinde işbirliğine açık oldukları ilan edilmiştir (Rontoyanni 2002: 813–814).

Ancak 11 Eylül saldırılarının ardından Başkan Putin'in uluslararası terörizmle mücadele için ABD'ne verdiği destek sonrasında başlayan Rusya'nın NATO ve ABD ile ilişkilerini düzeltme yolundaki girişimleri, Rusya ile AGSP arasında ortaya çıkmakta olan işbirliği profilini bir parça düşürecektir. AGSP'na yönelik olumlu yaklaşım, Rusların AB'ni bağımsız bir uluslararası aktör olarak görme istenciyle de yakından ilgilidir. Bu mantık, 'Primakov Doktrini' olarak adlandırılan ve çok kutuplu bir dünya isteyen Rus politikasına dayanmaktadır. Bilindiği üzere, ABD'nin hegemonik gücünün aşınması ve NATO'nun Avrupa güvenliği üzerindeki tekelinin sona ermesi, bu doktrinin ulaşmak istediği merkezi amaçlardan biriydi. Bu bağlamda AB, 'NATO-merkezli' Avrupa güvenlik sistemine karşı bir 'denge unsuru' ve çok kutuplu bir dünyada 'muhtemel bir kutup' olarak görülmekteydi (Rontoyanni 2002: 814).

Görüldüğü üzere Rusya'nın AB ile ilişkileri, genelde olumlu bir görünüme sahiptir. Bununla birlikte, Rusya'nın önünde bir takım sorunlar bulunmaktadır. Rusya öncelikle, AB ile ilişkilerinde ne istediğine karar vermek durumundadır. Ya 'Ortak Avrupa Evi' içinde samimi bir birliktelikten yana olacaktır, ya da yeniden 'barış içinde bir arada yaşama' siyasetine dönecektir (Cameron and Domanski 2005: 17). İkincisinin ayırt edici yanı, şüphesiz ki bir gönüllülük durumunun olmayışıdır. Burada rekabet, verili bir durum olarak kabul edilmekte ve tamamıyla zorunluluktan ileri gelen bir birliktelik söz konusu olmaktadır. Öte yandan, kabul etmek gerekir ki, eğer Rusya ileride bir kutup ile bütünleşmek durumunda kalırsa, en azından teorik olarak, önündeki

tek gerçek seçenek AB/Avrupa'dır. Çünkü ekonomik açıdan Rusya, Batı Avrupa'ya yönelmiş durumdadır. Siyasî açıdan bakıldığında ise bütünleşmiş Avrupa'nın Rusya'nın çevresindeki en güçlü ülkeler birliği olduğu görülmektedir. Medeniyet anlamında bakıldığında da yine Rusya'nın en çok Batılı komşularına yakın olduğu söylenebilir. Bununla birlikte, pratik açıdan AB'ne üye bir Rusya, en azından görünür bir gelecekte bir fantezi ya da kâbus olmaktan öteye geçememektedir (Trenin 2003: 36). Zaten Başkan Putin de 23 Mart 2001'de Stockholm'de düzenlenen AB Zirvesi'nde yaptığı konuşmasında, ülkesinin AB'ne katılımın şimdi ya da görünür bir gelecekte kendileri açısından bir amaç olmadığını ifade etmiştir (bkz. Ivanov 2002: 104).

5.3. 'Yeni Batı' Amerika ile İlişkiler

Dağılma sonrası dönem Rus dış politikası açısından en önemli konulardan biri de hiç şüphesiz ki, ABD ile ilişkilidir. Bilindiği üzere iki ülke ilişkilerinin yaklaşık ikiyüz yıllık bir geçmişi vardır ve bu açıdan bakıldığında, ikili ilişkiler Rusya'nın Avrupa ile ilişkilerine kıyasla oldukça yeni kalmaktadır. Trenin (2001: 283-284), bu ikiyüz yıllık ilişkinin üç dönem halinde ele alınabileceği kanaatindedir. Buna göre ilk dönem, coğrafi uzaklığın ve sınırlı temasın getirmiş olduğu iyi ilişkilerle geçmiştir. İkinci dönemde ise iki ülke, birbirlerini doğrudan hedef almış ve katı bir cepheleşme yaşanmıştır. II. Dünya savaşı yıllarında sağlanan yakınlaşma kısa ömürlü olmuş, savaşın ardından geçici dostluk yerini düşmanlığa bırakmıştır⁷¹. 1990'lı yıllardan sonra ise iki eski rakip başarısızlıkla sonuçlanan asimetrik bir dostluk döneminin ardından yine karşı karşıya gelmiş ve ilişkilerde, şüphe ve birbirini dışlama hâkim olmuştur. Bu, aynı zamanda daha önce eşi görülmemiş yeni bir dönemin de başlangıcıdır. Yeni dönemin temel karakteristiğini, kimsenin hatta en güçlü olanın bile kontrol edemediği küreselleşme süreci belirlemektedir.

⁷¹ İkinci Dünya Savaşı ile birlikte SSCB ve ABD, yerkürenin iki başat gücü olarak ortaya çıkmıştı. Daha önceleri benimsedikleri ideoloji gereği özellikle Avrupa işleri ile fazlaca ilgilenmeyen ve sitem içinde etkin olmaktan uzak duran bu iki devletin, savaş sonrası dönemde yine aynı ideolojik ilkeleri gereği dünyanın her yerindeki olaylara ilgi duymaya başlaması ilginçtir (McNeil 2007: 722).

Trenin'in yeni sürecin küreselleşme tarafından belirlendiğine dair bu tespiti şüphesiz ki doğrudur. Ama unutmamak gerekir ki, ABD Soğuk Savaş'ı 'kazanmıştır' ya da bazılarının iddia ettiği şekliyle SSCB bu savaşı 'kaybetmiştir'. Nasıl ifade edilirse edilsin, en önemli sonuç ABD'nin jeostratejik açıdan yavaş yavaş oluşmakta olan merkezî (acentric) yeni uluslararası sistemi domine etmeye başladığıdır (Rubinstein 2003: 86). Rakibinin çöküşü, Amerika'ya eşsiz bir konum sağlamış ve Brzezinski'nin biraz abartılı bir biçimde ifade ettiği üzere (1998: 13), onu tarihteki ilk ve tek küresel güç hâline getirmiştir. Gerçekten de ABD, yeni dönemde tek gerçek küresel oyuncu olarak merkezi bir konumda bulunmakta; ekonomiden askerî güce, bilgiden kültür ve eğlenceye kadar hemen her alanda üstünlüğünü korumaktadır. Bunun yanı sıra IMF, Dünya Bankası, DTÖ ve benzeri uluslararası örgütler çerçevesinde oluşturulan koalisyonlar ve NATO gibi ittifaklar aracılığıyla Washington'un başat konumunu sürdürmeye devam ettirdiği görülmektedir (Trenin 2001: 285). Amerika'nın söz konusu üstünlüğünün keyfini süren Brzezinski, mevcut jeopolitik duruma bakıldığında, tarihte ilk kez Avrasyalı olmayan bir devletin küresel önder konumuna geldiğini ve yer kürenin merkezî arenası olan Avrasya'ya egemen olduğunu söylemektedir. Buna karşın Rusya, yazara göre dağılma sonrası dönemdeki kendini tanımlama sorununu çözene değin bir 'kara delik' olarak kalacaktır. Anormal büyüklüğü ve çeşitliliği göz önüne alındığında, bu ülkenin daha iyi yönetilebilmesinin yolu ise konfedere devletlere bölünmedir. Brzezinski'ye göre bir Avrupa Rusya'sı, bir Sibiry Cumhuriyeti ve bir Uzak Doğu Cumhuriyeti'nden oluşacak olan gevşek bir konfederasyon olarak Rusya, kendi gelişimini hızlandırabilecek ve yaratıcı potansiyeli ile kaynaklarını daha iyi kullanabilecektir (Brzezinski 1998: 175–181).

İşte, Amerikalı stratejistlerin bu türden öngörülerini Rusya'yı rahatsız etmekte ve onun ABD'ne yaklaşımı üzerinde belirleyici olmaktadır. Brzezinski ve benzerlerinin yapmış olduğu ve aslında fiilen bölünme anlamına gelen konfederasyon fikri gibi önerilerin, Rus güvenlik uzmanlarının temel endişe konularından biri olduğu görülmektedir. Bu durum, Amerika'nın niyet ve politikalarına dair Rusya'daki şüpheli ve hatta komplocu yaklaşımları beslemektedir. Fiili bölünme önerilerinin dışında, yine Amerikalı uzmanların yeni dönem ABD politikasına ilişkin diğer tespit ve değerlendirmeleri de Rusları kaygılandırmaktadır. Dikkat edilecek olursa, Amerika'nın

küresel üstünlüğünü nasıl sürdürebileceği ve başta Avrasya olmak üzere, diğer bölgelerden kendi üstünlüğüne meydan okuyabilecek güçleri nasıl engelleyebileceği konusu bu değerlendirmelerin ana temasını oluşturmaktadır⁷². Rusya'nın yeniden toparlanıp, önce 'büyük güç' ve ardından yeniden bir 'süper güç' olma doğrultusundaki ana motivasyonu düşünülecek olursa, söz konusu tespitlerin Rusları neden bu kadar rahatsız ettiği daha iyi anlaşılabilir.

Amerika'nın küresel üstünlüğünü nasıl sürdürebileceğine ilişkin tartışmaların neredeyse tamamında, hiçbir gücün tek başına Amerikan hâkimiyetine meydan okuyamayacağına dair tespit verili bir durummuş gibi ele alınmaktadır. En büyük tehlikenin ise Amerikan karşıtı bir koalisyonun oluşması ihtimali olarak değerlendirildiği görülür. Bu çerçevede oluşturulan senaryoların neredeyse tamamında, Rusya'nın isminin öncelikli olarak zikrediliyor olması anlamlıdır. Buradan da anlaşılacağı üzere, dağılma sonrası uğradığı tüm güç kaybına rağmen Rusya, Amerikalılar açısından önemli bir endişe kaynağı olmaya devam etmektedir ve bu nedenle 'dizginlenmesi gereken bir rakip' olarak görülmektedir. Bu nedenle, Amerikan niyetlerine ilişkin Rusya'da duyulan kuşkular, tamamen temelsiz değildir.

Daha itidalli ve dengeli öngörülerde bulunan bazı Amerikalı yazarlar da bulunmaktadır. Örneğin Joseph S. Nye, Amerikan'ın sahip olduğu dengesiz güç üstünlüğünün istikrarı sağlayabileceğini, ancak aynı zamanda bu durumdan rahatsız olan diğer devletlerin, bu gücün üstesinden gelmek için birlikte hareket ederek önder devlete meydan okumasına yol açabileceğini düşünmektedir. Tek yanlı hareket etmenin sakıncalarına dikkat çektiği ve 'yumuşak güç' unsurlarının ön plana çıkarılmasını savunduğu eserinde Nye, Rusya ile birlikte Çin, Japonya ve Hindistan gibi devletlerin ya da bütünleşmiş bir Avrupa'nın Amerika'nın üstün küresel pozisyonuna meydan okuyabileceğini söylemektedir. Çeşitli nedenlerden dolayı, bu güç merkezleri içinde en ciddi alternatifin hâlâ Avrupa olduğunu iddia eden yazar, dağılma sonrasında önemli oranda zayıflamış olmasına rağmen Rusya'nın da yabana atılmaması gerektiğini düşünmektedir. Nye'e göre olası bir Çin-Rusya yakınlaşması, Amerika açısından en tehlikeli ihtimaldir. Bununla birlikte, ABD hâkimiyetindeki tek kutupluğa karşı

⁷² Mesela Avrasya'nın ABD için "ana jeopolitik ödül" olduğunu söyleyen Brzezinski, ülkesinin buradaki temel amacın ise bu bölgeden kendi hâkimiyetine meydan okuyabilecek bir gücün ortaya çıkmasının engellemek olması gerektiğini iddia etmektedir (Brzezinski 1998: 31).

duydukları ortak bir rahatsızlığa ve aralarındaki ittifak retoriğine karşın, söz konusu iki ülkenin yakınlaşması, çok zor görülmektedir. Ancak Amerika'nın gücüne fazla güvenmesi ve tek taraflı hareket etmeye devam etmesi halinde, bu iki ülkenin aralarındaki farklılıkları bir kenara bırakarak ortak hareket etmesi de mümkündür⁷³.

Rusya'nın temel Avrupalı güçlerle ABD karştı bir koalisyon oluşturabileceği olasılığı da gündemde olmakla birlikte, bunun daha zayıf bir ihtimal olduğu düşünülmektedir. Bu çerçevede ismi ön plana çıkarılan ülkelerin, genellikle Fransa ve Almanya olduğu görülmektedir. Ancak Freedman'a göre (1999: 39), Rusya'nın Almanya ve Fransa gibi Avrupalı güçlerle Amerikan karştı bir yakınlaşma içine girebileceğine dair beklentiler hayalperestlikten ibarettir. Çünkü hem Almanya, hem de Fransa sıkıştıkları zaman daima Moskova'ya karş Washington'u tercih edeceklerdir. Bu tespit, şüphesiz genel hatları itibarıyla doğrudur. Ancak kabul etmek gerekir ki, özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde ABD ile Avrupalı müttefikleri arasında dünya meselelerine dair bazı ciddi görüş ayrılıkları da olmuştur. Bu duruma dikkat çeken Kissinger (2001: 24-25), müttefikler arasındaki anlaşmazlıklardan duyduğu rahatsızlığı dile getirmektedir. Ona göre yaşanan görüş ayrılıkları, geçmişten farklı olarak artık daha görünür bir biçimde cereyan etmektedir. Eskiden de taraflar arasında sorunlar olduğunu kabul eden Kissinger, şimdiye değin hiçbir zaman bir müttefik gücün ABD'nin stratejik kararlarına alenen veya bir Rus lideriyle yan yana durarak bu denli karş çıkmadığına işaret etmektedir.

Rusya'nın ABD açısından tek başına da, oluşturulabilecek ABD karştı koalisyon ihtimalleri dışında, tehlikeli bir ülke olduğunu kabul etmek gerekir. Sahip olduğu nükleer kapasitesi ve füze teknolojisi ile Rusya, hâlâ önemli bir güçtür ve daha geniş bir çerçevede ABD'nin çıkarlarını tehdit etme potansiyeline sahiptir. Nye'e göre (2003: 31-32) izlediği politikalar ile sahip olduğu bu kozunu açıkça hissettiren Rusya, ayrıca muazzam toprak büyüklüğü, eğitimli nüfusu, yetenekli bilim adamları ve dev kaynakları ile ciddi bir rakip olarak kalmaya devam etmektedir. Bu durumu kabul etmesine karşın Brzezinski, Amerika için Rusya'nın bir ortak olmak için çok zayıf, ama

⁷³ İki ülke arasında 1992'de 'yapıcı ortaklık' olarak ifade edilen bir ilişki başlatılmış, 1996'da bu 'stratejik ortaklık' halini almış ve 2001'de ise 'dostluk ve işbirliği' anlaşmasına dönüşmüştür. Nye'a göre bu yakınlaşma belki 1950'li yıllardaki gibi ortak bir askerî birlikteliğe dönüşmeyecektir ama yine de Amerika'nın planlarını engelleyecek bir politik işbirliğinin oluşması mümkündür (bkz. Nye 2003: 22-44).

kontrol altında tutulmak için de fazla güçlü olduğunu söylemektedir. Bununla birlikte, göre uzun vadede politik tercihler kullanılırken Amerika, yine de Rusya'yı kızdırmaktan çekinmelidir (Brzezinski 1998: 108).

Amerika'nın bu belirgin siyaseti, yukarıda da ifade edildiği üzere, hem Rus karar vericileri hem de kamuoyu tarafından endişe ile izlenmektedir. Öyle ki, aşırı milliyetçi bir perspektiften bakan Ruslar için ABD, tüm olup bitenin başlıca suçlusudur. Buna göre Rusya'nın tüm sorunları ya ABD tarafından şekillendirilmiştir, ya da onun cesaretlenmesiyle ortaya çıkmıştır. Batının niyetleri konusundaki bu karanlık bakışa göre ABD, 'Rusya'sız bir dünya' tasarlamakla meşguldür (Trenin 2002: 101-102). Özellikle gelenekçi düşünce biçimine sadık duran kimi kesimlerce ki, bunların içinde Avrasyacılar ağırlıklı bir yer tutmaktadır, savunulan bu yaklaşım yukarıda da belirtildiği üzere Rusya'nın dış politika ve güvenlik doktrinlerinin oluşturulması sürecinde önemli bir paya sahip olmuştur. Bunda, yukarıda bahsi geçen senaryoların yanı sıra, iki ülke ilişkilerinde özellikle 1990 sonrası dönemde yaşanan bazı politik olayların da katkısı bulunmaktadır. Rusya'nın özelde ABD, genelde ise Batı ile ilişkilerinin bozulmasına yol açan bu olaylar, ülkenin ulusal güvenlik ve askerî doktrinlerine de yansımıştır. NATO'dan gelebilecek tehditlere karşı güçlü bir konvansiyonel savunmanın oluşturulması, ülke içindekiler de dâhil olmak üzere yerel nitelikteki çatışmalarla baş edebilmek için silahlı kuvvetlerin kullanılması, nükleer caydırıcılığın ön plana çıkarılması ve nükleer gücün kullanımına ilişkin olarak 'ilk kullanan taraf olmama' ilkesinden vazgeçilmesi gibi hususların bu belgelerde Rus güvenliğinin temel direkleri olarak vurgulanması bu açıdan anlamlıdır (Arbatov 2000: 26).

Rusya'da bu türden değerlendirmeler yapılırken, pragmatik düşünen Amerikalılar açısından bakıldığında, Rusya büyük oranda tarihte kalmıştır. Böyle düşünen Amerikalıların geleceğe ilişkin planlarında Rusya'nın bir yerinin olmadığı söylenebilir. ABD'nin Rusya'ya dönük ilgisi, daha ziyade Soğuk Savaş döneminin mirası olarak da görebileceğimiz nükleer denge, silahlanmanın denetim altına alınması ve nükleer tehdidin azaltılması gibi konularla sınırlıdır (Trenin 2001: 287). Dolayısıyla, Rusya ile ABD arasında çok boyutlu bir görünüm arzeden sorunlar içerisinde, aslında en önemli konu değişen şartlara rağmen nükleer silahların azaltılması sorunu olmaya devam etmektedir. Yine bu çerçevede ele alınabilecek bir başka konu ise kitle imha

silahlarının ve gönderme araçlarının yayılmasının engellenmesidir (Ivanov 2002: 113–114). 2000’li yılların başlarına değin Rusya, nükleer kapasitesindeki⁷⁴ erimeye ve teknolojik açıdan geri kalmışlığına rağmen, en azından sayısal olarak ABD ile eşit durumdaydı. Bununla birlikte, gelecek onyıllarda Rusya’nın ABD ile 1970’lerin başlarında yakalamış olduğu bu stratejik dengeyi sürdüremeyeceği düşünülmektedir. Bazı hesaplamalara göre, ABD ile Rusya arasındaki nükleer denge önümüzdeki 10 ila 20 yıl arasında, 2000’lerin başında geçerli olan 1’e 1 oranından; START II şartları altında 3’e 1, START I şartları altında 6’ya 2 ve START III şartları altında ise en fazla 1’e 1,5 oranına kadar ABD lehine değişecektir (Baranovsky and Arbatov 1999: 49–51).

Bu hesaplamalara sürekli genişleyen NATO’nun ABD lehine yaratmış olduğu fiili durumu da eklemek gerekir. Rus analizciler, 2010’a değin NATO’nun Avrupa’da askerî açıdan Rusya’ya karşı 2’ye 1, hatta 3’e 1 oranında bir üstünlüğe sahip olacağını düşünmektedirler. Buna, İttifak’ın hem taktik hem de stratejik kuvvetler konusunda sahip olduğu önemli nükleer üstünlüğünü de eklemek gerekir. Oysa geçmişte durum bunun tam tersiydi. Kısa bir zaman öncesine değin, VP’nin NATO’ya karşı konvansiyonel kuvvetler konusunda 3’e 1 ve taktik nükleer kuvvetler konusunda ise 2’ye 1 oranında üstünlüğü söz konusuydu. Bu dönemde stratejik kuvvetlerin sayısı ise eşitti (Arbatov 2000: 5).

ABD ile Rusya arasında sorun yaratan bir başka konu ise bölgesel rekabettir. Örneğin Hazar havzası, bu açıdan önemli bir alandır. Rusya, bu bölgede olduğu gibi, eskiden Sovyetler Birliği’ne ait olan alanlardan kendisinin buraların ‘Amerika’nın hayati çıkar alanı’ olduğu gerekçesiyle dışlanmasından şikâyetçidir (Ivanov 2002: 112). Ancak hemen belirtelim ki, hem nükleer silahlar hem de bölgesel bazdaki rekabet açısından en önemli konu, NATO’nun Soğuk Savaş sonrası döneme ilişkin dönüşüm ve genişleme faaliyetleridir. Şurası açıktır ki, Rusya açısından ABD ile NATO aynı şeyi ifade etmektedir. Rusya’da yapılan değerlendirmelere bakıldığında, geniş ölçüde ABD ile NATO’nun neredeyse eş anlamlı olarak kabul edildiği ve Kosova saldırısından

⁷⁴ 1991’in sonlarına gelindiğinde, yaklaşık 24.500 nükleer savaş başlığının SSCB’nin değişik alanlarına dağıldığı görülmektedir. Bunlar, stratejik ve taktik olmak üzere iki tür silahlara yerleştirilmekteydi. Stratejik nükleer silahlar, Rusya ile birlikte Beyaz Rusya, Kazakistan ve Ukrayna gibi ülkelere konuşlandırılmıştı. Bunların %72’si Rusya’da iken %14’ünün de Ukrayna’da olduğu görülür (Webber 1996: 141).

ötürü, AB ülkelerinin daha az suçlandığı görülmektedir (Light, White and Löwenhardt 2000: 81).

Aslına bakılırsa, kimi Amerikalı yazarlar da bunu zımmen kabul etmektedir. Örneğin Brzezinski, kurumsal açıdan NATO'nun temsil ettiği Atlantik ittifakının aslında ABD'ne Avrupa içi olaylarda bile kilit bir katılımcı olma şansı sağladığını ve Avrupa'nın önde gelen devletlerini Amerika'ya bağladığını kabul etmektedir (Brzezinski 1998: 29). Görüldüğü üzere Rusya-ABD ilişkilerini NATO'dan ayrı düşünmek imkânsız gibidir. Bununla birlikte, kabul etmek gerekir ki Rusya'nın Batı ittifak sistemi ve dolayısıyla NATO ile kurduğu ilişkiler çok boyutlu olup, oldukça derin ve geniş bir kapsama sahiptir. Bu nedenle ilgili konu, çalışmanın bir sonraki kısmında ve ayrı bir başlık olarak ele alınacaktır.

5.4. Rusya'nın NATO ve Batı İttifak Sistemi ile İlişkileri

Rusya'nın Batı ile ilişkilerinde, Batı ittifak sisteminin temel direği olan NATO'nun önemli bir yeri bulunmaktadır. Hem dış hem de güvenlik politikaları açısından oldukça önemli bir örgüt olan NATO'ya dair Rusya'nın temel stratejisini, kendisinin tam üye olmadığı bu örgütün Avrupa'nın dominant güvenlik yapısı olmasını engelleme biçiminde ifade etmek mümkündür (Basu 2000). Bununla birlikte, Rusya'nın NATO ile ilişkilerini genel hatları itibarıyla iki dönem halinde ele almak uygun olacaktır. Bunlardan ilki, İttifak'ın kuruluşundan başlayıp 1990'lı yıllara değin sürmüş olan ve ilişkilerin genellikle gerginlik ve zıtlasma unsurlarınca belirlendiği dönemdir. İkinci dönem ise VP'nin yıkılmasını izleyen ve NATO'nun büyük bir dönüşüm içine girdiği, siyasî yanının belirginleştiği ve ilişkilerde açık zıtlasmaların ortadan kalktığı geçiş dönemidir (Jafarov 2007: 114).

Bu dönemde Rusya'yı asıl rahatsız eden şeyin, NATO'nun başlatmış olduğu dönüşüm ve genişleme süreci olduğu söylenebilir. Genişlemenin Rus elitleri üzerinde yarattığı etkiyi ise yalnızca tehdit algılaması veya benzeri bir durumla izah etmek mümkün değildir. Öncelikle belirtmek gerekir ki, bu konuda Rusya'da acı bir hayal kırıklığı bulunmaktadır. Batı ile bütünleşmeye dönük tüm istek ve çabalar, bu

gelişmenin ardından son bulmuştur. Aslına bakılırsa, NATO'nun sürekli bir biçimde genişliyor olması, bir bakıma Rusya'nın kendi uluslararası kimliği ile ilgili bir sorundur. Çünkü, önce Polonya'nın ve ardından Baltık ülkelerinin NATO'ya katılımı ve BDT içerisinde GUUAM (Gürcistan, Ukrayna, Özbekistan, Azerbaycan ve Moldova) olarak bilinen Rusya karşıtı ülkeler birliğinin oluşumu gibi gelişmeler, geriye Rusya'nın döneceği bir Avrasya da bırakmamaktadır (Trenin 2002: 274–275). Bu durum, Avrasyacı bir kimlik inşasını zora sokmaktadır.

Özellikle Doğu ve Orta Avrupa ülkelerinin NATO'ya üyeliğinin gündeme gelmesiyle birlikte, Rusların tarihsel 'kuşatılmışlık' ve uygar dünyadan 'dışlanmışlık' korkusu tekrar gündeme gelmiştir (Galeotti 1995: 180). Yeniden depreşen bu yalıtılmışlık duygusuyla hareket eden Rusya, özellikle Doğu Avrupa'nın NATO'ya üyeliğini kendisinin tüm Avrupa kıtasını etkin bir biçimde kapsayan bir güvenlik örgütünün dışında kalması olarak algılamaktadır (Webber 1996: 197). Bununla birlikte, Rusya'nın itiraz ettiği şeyin aslında bu ülkelerin NATO'ya üyeliği olmadığını da belirtmek gerekir. Rusya'nın duyduğu gerçek rahatsızlık bu ülkelerin batıya kaymasından çok, İttifak'ın doğuya doğru ilerlemesidir (Baranovsky and Arbatov 1999: 57).

Rusya'nın NATO'nun doğuya doğru yayılmasına itirazının üç önemli gerekçesi bulunmaktadır. Bunları, Rusya'nın Avrupa'nın geri kalanından yalıtılması, Rusya çevresinde Batılı-müttefik bir sınırın oluşması ve Avrupa'daki dengenin Almanya lehine bozulması şeklinde özetlemek mümkündür (Rumer 1995: 47). Ruslar, bu genişleme sürecinin bir takım yeni sorunlara yol açacağını düşünmektedirler. Öncelikle süreç, Rusya'nın Avrupa'yla bütünleştirmesini geciktirecek ve Rusya'nın dâhil olmadığı alt güvenlik sistemlerinin ortaya çıkmasına yol açabilecektir. Ayrıca, genişlemeyle birlikte Rusya'nın Batıya olan güveni de azalacaktır. Rusya'yı izole edecek bu süreç, sonunda ülkedeki Batı karşıtı kesimlerin güçlenmesini sağlayacaktır. Dolayısıyla tüm bu gelişmeler, Avrupa'nın bölünmesi sonucunu yaratacak olan alternatif bir güvenlik sisteminin geliştirilmesi yönündeki Rus eğilimini güçlendirecektir. Yeni bir mekanizma geliştirmeden NATO'nun genişlemesi, Rusya'nın uluslararası arenaya katılım yeteneğini de sınırlandırabilecektir. Bunların yanı sıra, genişleme süreci Baltık devletleri ve Ukrayna'yı, Rusya ile Batı arasında kalıcı bir

uyumsuzluk kaynağı hâline getirecektir (Petro and Rubinstein 1997: 152–153).

Görüldüğü üzere, Rusya'yı rahatsız eden asıl şey NATO'nun genişlemesinin kendi toprakları açısından yarattığı askerî tehdit değildir. Rusya, zaten herhangi bir devletle işbirliği yapmadan da askerî anlamda bu tehdide karşı koyabilir. Dolayısıyla korkulan şey bir NATO saldırısından çok, bütünüyle Batının dışında kalmaktır. Yukarıda da değinildiği üzere bu durum, Rusya'nın Batı dışı tercihlere yönelmesini gündeme getirebilir. Gerçi Art'a göre bu 'dışlanma' korkusu bir Rus-Çin ittifakı yaratacak denli güçlü değildir; ama, yine de önlem alınmasa özellikle ABD açısından ciddi sıkıntılar yaratabilir (Art 1998: 387–390). Rusya'nın dışlanmışlık duygusunu gidermek ve dolayısıyla fiilen Batı karşıtı bir politik ve hatta askerî yönelim içerisine girmesini engellemek için düşünülen yöntem ise bu ülkeyi İttifak bünyesine dahil etmek değil, onunla özel ilişkiler geliştirmek olmuştur. 1997'de yapılan Madrid Zirvesi'nde NATO'nun Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin katılımı için müzakerelere hazır olduğunun ilan edilmesiyle birlikte, İttifak'ın Rusya ile de 'özel bir ilişki' geliştirme niyetinde olduğu resmîyet kazanmıştır (Truscott 1997: 53).

Aslına bakılırsa, Rusya'nın NATO'ya olası üyeliği hem bu ülkede hem de Batıda uzunca bir süredir tartışılmaktadır. Batıda yapılan tartışmalara bakıldığında, genel eğilimin Rusya'yı NATO'nun dışında tutmak olduğu söylenebilir. NATO'nun genişlemesinin bir sınırı olması gerektiğini savunan Kissinger'a göre (2001: 66), aksi takdirde bu İttifak sulandırılmış bir hâl alacak ve giderek BM'e benzeyecektir. Bunun da ötesinde, Rusya'nın üyeliği sadece bu örgütü küçük bir BM'e çevirmekle kalmayacak, aynı zamanda Atlantik'in iki yakasını da birbirinden ayıracaktır. Çünkü Rusya ile Avrupa arasında, Avrupa'nın Amerika ile olan ilişkilerinden daha yakın veya en azından ona benzer bir kurumsal ilişki kurulması, Atlantik ilişkilerini köklü bir biçimde değiştirecektir. Putin'in Avrupalı müttefiklerle yakınlaşmasının temelinde yatan gerçek de budur. Rusya ile NATO'nun genişlemesi konusunda varılacak her türlü uzlaşmayı, Rusya'nın fiilen İttifak'ın karar veren bir üyesi konumuna getireceğini iddia eden Brzezinski de bunun İttifak'ın Avrupa-Atlantik karakterini sulandıracağını düşünmektedir (Brzezinski 1998: 180). Benzer bir yaklaşım benimseyen Art ise

İttifak'ın sürekli genişlemesini ve bir çeşit 'açık kapı' politikası benimsemesini⁷⁵, kendisine etkinliğini kaybettirecek ve AGİT benzeri bir yapı hâline dönüşmesine yol açacak bir durum olarak değerlendirilmektedir (Art 1998: 383).

Rusya'da yapılan bazı analizlerde ki, yukarıda da değinildiği üzere bunların büyük bir bölümü Batıcılara aittir, bu ülkenin her türlü Batılı kuruma ve dolayısıyla NATO'ya üye olması istenmektedir. Bu kesimlerin etkin olduğu 1991–1993 döneminde Moskova'nın NATO'nun genişlemesine yönelik muhalefetini geri çektiği görülmüştür. O dönem itibarıyla bazı politikacıların bir gün Rusya'nın da bu örgüte tam üye olabileceğini düşündüğü bilinmektedir. Batıcı/Atlantikçi görüşlere göre NATO, hem Avrupa'nın hem de trans-Atlantik bölgesinin güvenliğini sağlama açısından önemli bir araçtı. Bu konudaki tek çekince ise genişlemenin gidişatı ve alanına ilişkindi. Onlara göre AGİT ile bütünleşmiş bir NATO, Vancouver'den Vladivostok'a değin uluslararası istikrarı güvence altına alabilecek yeni bir Avrupa-Atlantik toplumu için başlangıç noktası olabilirdi (Sergounin 1996). İlgili kesimlerin üyelik ve genişleme konusunda NATO'ya verdikleri desteğin temel stratejik gerekçesi ise İslam'ı ve Çin'i bir tehdit olarak görüyor olmalarıydı (Jafarov 2007: 111).

Batıcı yönelimin ülke yönetimindeki etkinliği azalmaya başlayınca, NATO'ya verilen desteğin de azaldığı görülmüştür. Pragmatik yönelimin yükselişe geçmesi ve dış politikayı etkilemeye başlaması ile birlikte, Rusların hem NATO'ya hem de NATO'nun genişlemesine yönelik bakışları da değişmiştir. Artık NATO'nun genişlemesi, Ruslar tarafından hem karakteri, hem de amacı itibarıyla tamamen Rus karşıtı olarak algılanmaktadır (Rubinstein 2003: 87). Bu bağlamda, Moskova'nın NATO'nun 'genişlemesini' AB'nin genişlemesinden çok daha büyük bir tehdit olarak gördüğü söylenebilir (Lo 2003: 18). Rusya'nın tartışılan NATO üyeliği konusu ise 2005 yılında büyük ölçüde netlik kazanmıştır. Dönemin Rus Dışişleri Bakanı Sergei Lavrov, Mayıs 2005'de Duma'da yaptığı konuşmasında ülkesinin NATO ya da AB'ne üye olmak gibi bir niyetinin bulunmadığını açıkça dile getirmiştir. Ancak eşitlik temelinde olmak

⁷⁵ 1999 Martında Polonya, Macaristan ve Çek Cumhuriyeti'nin NATO'ya katılımının ardından Washington'da yapılan NATO'nun 50.yıl dönümü toplantısında kabul edilen yeni stratejik konsept, İttifak'ın kapılarının yeni katılımlara açık olduğunu vurgulamaktaydı (Light, White and Löwenhardt 2000: 80).

kaydıyla bu örgütlerle işbirliği yapmak Rusya'nın tercihidir (Cameron and Domanski 2005: 5).

Buradan da anlaşılacağı üzere, NATO'nun genişlemesini 'stratejik bir hata' olarak gören Ruslar, aynı zamanda bunu engelleyemeyeceklerinin de farkındadırlar (Light, White and Löwenhardt 2000: 80). Bu nedenle Ruslar, aslında engelleyemeyecekleri bu sürece bir şekilde angaje olma niyetindedirler. Bu amaçla Rusya'nın örgütün genişlemesine yönelik olarak farklı seçenekleri gündeme getirdiği görülmektedir. Bu çerçevede, doğuya doğru genişlemede NATO'nun aday ülkelere karşı tam üyelik yerine, kısmi üyelik benzeri perspektifler sunmasının istendiği görülür. Başkan Yeltsin ve Primakov tarafından gündeme getirilen bu fikir, dönemin NATO Genel Sekreter'i Solana tarafından İttifak'ın genişlemesinin prensipte müzakere edilemez olduğu gerekçesiyle reddedilmiştir. Solana'nın ifade ettiği biçimiyle, NATO yarı üyelik ya da askerî olmayan siyasî üyelik gibi fikirle ilgilenmemektedir. NATO'ya katılacaklar ancak tam üye olabilirler ve bu çerçevede tüm fayda ve yükümlülüklere eşit bir biçimde tâbi olurlar. Buna, ittifak anlaşmasının 5. maddesinin öngörmüş olduğu kolektif güvenlik de dâhildir (Truscott 1997: 51).

Rusya'nın NATO'nun genişleme ve dönüşüm sürecini engellemek için de çeşitli politik manevralarda bulunduğu görülmektedir. NATO'nun Avrupalı müttefikleri ile ABD arasındaki görüş ayrılıklarını kullanma, bu bağlamda akla ilk gelen hamledir⁷⁶. Yeltsin'in başkanlığında ve özellikle de Primakov'un dışişleri bakanlığında bulunduğu dönemde, Rus diplomasisinin sıklıkla NATO'nun Avrupalı üyelerini Rusya ile kendi aralarında ABD'ni dışlayacak bir güvenlik diyalogu geliştirmek için cesaretlendirmeye çalıştığı görülür. 1997 Ekiminde Yeltsin, bir Paris-Berlin-Moskova ekseninin oluşturulmasını önermiştir. Bu öneriler, Fransa tarafından net olmayan bir biçimde desteklenmiş olsa bile, Polonya ve diğer Avrupa ülkelerinden güçlü bir reaksiyon görmüştür. Bu politika, yani müttefik güçler arasında bölünme yaratma girişimleri de aslında yeni bir şey değildir. Hatırlanacağı üzere, Soğuk Savaş döneminde Sovyetler Birliği Avrupalılar ile ABD arasında gerçekleşecek bir politik ayrışmanın kendi

⁷⁶ Hemen belirtelim ki, Rus eski dış işleri bakanlarından Ivanov, ülkesinin Avrupa güvenliği ve dolayısıyla NATO'ya ilişkin politikasındaki asıl amacının ABD'nin Avrupa'dan dışlanması olmadığını iddia etmektedir. Rusya'nın buradaki gerçek niyeti, ona göre kendilerinin Avrupa'nın arka bahçesine itilmesini engellemektir (Ivanov 2002: 114).

pozisyonunu güçlendirebileceğini düşünmekteydi (Rontoyanni 2002: 817). Aslında bu türden manevraların daha derin tarihsel kökenleri de bulunmaktadır. Hatırlanacağı üzere Fransız egemenliğine karşı Prusya ve Avusturya, Alman imparatorluğuna karşı ise Fransa ile birlikte hareket etmekten kaçınmayan Ruslar, uluslararası alanda yalnızlığa itilmemek için de İngiltere, Fransa ve hatta Hitler Almanyası ile işbirliği yapmıştı. Görüldüğü üzere, Batılı güçleri birbirine karşı kullanma konusunda Rusların oldukça becerikli bir diplomasi geleneği bulunmaktadır (Kissinger 2001: 59).

Bu tarihsel durum, Rusların NATO'nun genişlemesine yönelik itirazlarında da kendisini göstermektedir. Daha en başından itibaren Rus liderler, NATO'yu Sovyet karşıtı cephenin lideri olarak gördükleri ABD'nin kendilerini çevrelemek, egemenliklerini ve bağımsızlıklarını yok etmek için kullandığı bir araç olarak değerlendirmişlerdir (Byrnes 1962: 130). Aslına bakılırsa bu çok yanlış bir tespit değildir. NATO, gerçekten de Sovyetler Birliği ve onun Doğu Avrupalı uydularına karşı kurulmuş askerî bir ittifaktır. Bir başka tarihsel durum ise Rusların sınırları konusundaki hassasiyettir. 1941-1945 arasında süren büyük savaşta 26 milyon vatandaşını kaybetmiş olan bu milletin, sınırlarına yönelik olası tehditler konusundaki hassasiyeti neredeyse paranoid bir ruh hâline dönüşmüştür. Bu güvensizlik hissi, özellikle askerî ve güvenlik çevrelerine karşı daha da artmaktadır. Rusların bakış açısından NATO, hâlâ devasa bir saldırı kapasitesine sahip olan ve blok mantığına bağlı olarak hareket eden bir savunma örgütü olarak görülmektedir (Truscott 1997: 46).

Aslına bakılırsa bu değerlendirme de bütünüyle hatalı değildir. Zira NATO, Soğuk Savaş sonrası dönemde sürdürdüğü coğrafi, askerî, siyasî ve ideolojik alanlardaki dönüşümüne karşın, askerî bir savunma ittifakı olma konumundan vazgeçmiş değildir. Bu dönüşümlerdeki amaç ise çok yönlü değişimler aracılığıyla NATO alt yapısının genişletilmesi ve hedefe ulaşmak için gerekli olan askerî yöntemlerin yanı sıra, askerî olmayan olanakların da kullanımını mümkün kılmaktır. Bunun yanı sıra, askerî olmayan faaliyetlerindeki önemli artışa rağmen NATO, günümüzde hâlâ askerî ve siyasî bileşenler ile daha fazla ilgilenmektedir (Jafarov 2007: 99). Bu noktaya dikkat çeken Rus eski dışişleri bakanlarından Ivanov (2002: 105), NATO'nun hem Avrupa'da hem de Avrupa sınırlarının ötesinde önemli bir etkiye sahip olduğunu belirtmekte ve tüm bir

‘dönüşüm’ retoriğine rağmen, bu teşkilatın hâlâ öncelikli olarak askerî bir blok organizasyonu olduğunu iddia etmektedir.

Rusya’nın NATO’ya karşı başlangıçta izlediği politikaların giderek sertleşmesinde, İttifak’ın ısrarla sürdürdüğü genişleme süreci kadar Yugoslavya’ya karşı gerçekleştirdiği askerî operasyonların da etkisi bulunmaktadır. Arbatov’a göre (2000: 2-10), NATO’ya ait uçakların 24 Mart 1999 tarihinde Sırp hedeflerini vurmaya başlamasıyla birlikte, yaklaşık on yıldır süren ve Gorbaçov tarafından başlatılmış olan Soğuk Savaş sonrası dönem sona ermiştir. Bu savaşla birlikte, Rusya ve ABD için silahsızlanma, işbirliği, savunma ve güvenlik konularında şeffaflıkla geçen benzersiz on yıllık dönemin sonuna gelinmiştir. Soğuk Savaş dönemini anımsatan gerilimlerin yaşanmaya başladığı yeni dönemde, Rusya ile NATO arasında gerçek bir güvenlik ve askerî işbirliği olabileceğine dair tüm umutlar sona ermiştir. Rusya, bir kez daha yakın bir gelecekte kendisini savunması gereken öncelikli düşmanın NATO olduğunu düşünmeye başlamıştır. Öte yandan harekât, aslında Ruslar için bir utanç kaynağı da olmuştur. İlk kez Batının gerçekleştirmiş olduğu bir harekât böylesine bir güç gösterisine dönüşmüş ve Rusya’nın çıkarları daha önce hiç olmadığı şekilde göz ardı edilmiştir. Kosova operasyonu, aynı zamanda Rusya’nın uluslararası ilişkilere dair kendi beyan ve taahhütlerini desteklemekten aciz olduğunu da göstermiştir. Bilindiği gibi Başkan Yeltsin, daha önceden kişisel olarak Yugoslav güvenliğini garanti etmişti. Ancak krizi barışçıl yöntemlerle çözmek için birçok girişimde bulunan Yeltsin’in hiçbir sonuç alamadığı ve operasyonu engelleyemediği görülür (Arbatov 2000: 2–10).

Ancak hemen belirtelim ki, ABD’ne karşı gerçekleştirilen 11 Eylül saldırılarının ardından Rusya’nın bu ülke ve dolayısıyla NATO ile ilişkilerinde yeniden bir iyileşme söz konusu olmuştur. Rusya, İttifak’ın ABD önderliğinde başlatmış olduğu terörizm karşıtı kampanyaya destek vermiş, ABD’nin yanında yer aldığını ilan ederek bu ülkenin Orta Asya’daki askerî yerleşimini kolaylaştırmış ve istihbarat paylaşımına başlamıştır. Buna karşılık ABD de Rusya’nın Çeçenistan konusundaki politikalarının meselenin esasına ilişkin yönlerini kabul etmiş ve Pankisi Vadisi’ndeki karşı terör çabalarını desteklemeye başlamıştır (Hunter and Rogov 2004: 16–17). 11 Eylül sonrası dönemde yaşanan iyileşmenin ise eski Sovyet coğrafyasında görülen ‘renkli devrimler’ nedeniyle son bulacağı düşünülmektedir. Bilindiği gibi Rusya, kendi ‘arka bahçesi’ olarak

gördüğü bu coğrafyada ABD'nin söz konusu devrimleri desteklemesini ve Batı yanlısı liderleri iş başına getirmeye çalışmasını kendisi açısından doğrudan bir tehdit olarak değerlendirmektedir (Kamalov 2008: 73).

Yaşanan tüm olumsuzluklara ve güven ortamı eksikliğine karşın, Rusya-NATO ilişkileri çok boyutlu bir görünüm arzeder. Ruslar NATO'nun genişleme sürecini durdurma konusundaki öncelikli amaçlarını gerçekleştirememiş olabilirler ancak, bu doğrultudaki ikincil amaçları olan İttifak ile özel ilişkiler geliştirme konusunda yeterince başarılı olmuşlardır (Truscott 1997: 50). Daha 1991 yılında, Orta ve Doğu Avrupa devletlerinin yanı sıra, Sovyet sonrası devletlerin de NATO ile diyalogunun sürdürülmesi ve işbirliğinin geliştirilmesi amacıyla Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi (KAİK)'nin kurulduğu görülür (Jafarov 2007: 115–116). NATO'ya üye olmayan devletler ile danışma ve işbirliği konularında önemli bir işlev gören bu konseyin ardından, 1994 yılında BİO programı uygulamaya sokulmuştur.

Teorik olarak BİO, tüm AGİT üyelerine açık olacaktı. Program, bölge ülkelerinin üyelik konusunu ertelemekte ve kısmen de olsa Rusya'nın isteklerine bir cevap niteliği taşımaktaydı. Bu nedenle Moskova, Doğu Avrupa ve eski SSCB ülkelerinin bu programa katılmasına itiraz etmeyeceğini duyurmuştur (Webber 1996: 197-198). Bununla birlikte, NATO'nun bu programı yalnızca Rusya'nın korkularını giderme amaçlı görmediğini belirtmek gerekir. Programla birlikte, aynı zamanda Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin İttifak'a katılım doğrultusundaki talepleri yatıştırılmaya çalışılmaktaydı. Askerî olarak ise BİO, NATO'ya müracaat eden devletlerin güçlerini ve komuta yapılarını bu örgütle uyumlaştırma ve bütünleştirme sürecini başlatma fırsatı olarak değerlendirilmekteydi (Truscott 1997: 46–47). Öte yandan BİO, her ne kadar amacı taraflar arasındaki diyalogun geliştirilmesi olan bir program gibi gözükse de gerçekte İttifak ile Rusya Federasyonu arasındaki ilişkilerin dönüşüm ideolojisinin ana bileşeni olmuştur. Başka bir ifadeyle, eski Sovyetler Birliği üyesi cumhuriyetlerin 'Batı temelli dünya medeniyetinin' ilerici çekirdeği olarak algıladıkları uluslararası yapı ve kurumlarla bütünleşme arzusu, dolaylı da olsa program aracılığıyla Rusya tarafından desteklenmiş oluyordu. Aslında program ilk gündeme geldiğinde, Rusya bunu İttifak'ın genişlemeden vazgeçmesi biçiminde algılamış ve bu nedenle desteklemişti. Bununla

birlikte, Rus entelijensiyasının ve politikacıların programa bakışı, genellikle iç siyasî mücadele prizmasından olmuştur (Jafarov 2007: 116, 128).

NATO'ya şüpheyle yaklaşan Rus güvenlik uzmanlarının BİO programına bakışları da olumsuzdur. Onlara göre bu program, Doğu Avrupa ülkelerinin NATO'ya tam üyeliğine doğru atılmış ara bir adımdır. En kötü ihtimalle Rusya'nın Avrupa'dan yalıtılmasına neden olacak, en iyi ihtimalle ise Rusya'yı 'küçük bir ortak' olarak önemli kararlar alınırken 'dışarıda bekleyen' bir ülke konumuna sokacaktır (Rumer 1995: 49). BİO programının önemsiz sayılmasının bir diğer nedeni ise Rusya'yı Estonya ve Moldova gibi ülkelerle aynı kategoriye sokmasıdır (Trenin 2002: 274). Aslına bakılacak olursa, BİO'ya taraf olan Rusya'nın amacı hiçbir zaman Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri gibi İttifak'a üyelik olmamıştır. Rusya bu programa, sürece dâhil olmanın dışarıda kalmaktan daha iyi olacağı kanaatiyle katılmıştır ve yegâne amacı da NATO üzerinde bazı etkiler yapabilmektir (Truscott 1997: 47).

BİO'nun yanı sıra, Mayıs 1997'de yapılan Kurucu Senet (Founding Act) aracılığıyla NATO ile Rusya arasında özel ilişkiler kurulması da mümkün olmuştur. Bu belgeyle birlikte NATO, Rusya'yı uzaklaştırmadan ve Ukrayna'yı tehlikeye atmadan yayılma eğilimini benimsediğini göstermiştir. Bu yolla hem Rusya, hem de Ukrayna organik olarak İttifak'ın dışında tutulmuş, fakat onunla yakından bağlı kalmaları sağlanmıştır. Böylece Ukrayna kendini daha güvende hissederken, Rusya'da veto hakkı olmaksızın ittifak konseylerine katılma şansı bulmuştur (Art 1998: 383). Kurucu Senet, Rusya'nın NATO ile daha ileri düzeyde bir yakınlaşmayı mümkün gördüğünü de göstermektedir. Ancak bunun için Rusya bir takım şartlar ileri sürmektedir. Öncelikle bu işbirliği, sembolik olmaktan çok gerçek ve dayanakları olan bir şey olmalıdır. Ayrıca NATO'nun genişlemesi gündemden düşürülmeli veya en azından ertelenmelidir. NATO'nun Avrupa siyasal alanın örgütlenmesinde merkezi unsur olarak değerlendirilmesine de karşı çıkan Rusya, örgütün askerî olmaktan çok siyasî nitelikli bir yapıya dönüşmesini istemektedir (Baranovsky and Arbatov 1999: 61).

1997 tarihli bu belge, Avrupa-Atlantik bölgesinde demokrasi ve işbirlikçi güvenlik ilkeleri üzerine kurulu, uzun süreli ve kapsayıcı bir barışın oluşturulması konusunda anlaşılan tarafların aralarında, bir Daimi Karma Konsey (Permanent Joint Council–PJC) oluşturulmasını da öngörmekteydi. Bu konseyin amacı taraflar arasındaki

güven düzeyini, amaç birliği ve istişare alışkanlığını arttırmak ve karşılıklı işbirliğini geliştirmektir. Kosova sonrası dönemde bozulan ilişkileri düzeltmek ve 11 Eylül saldırılarının ardından ortak siyasî, güvenlik ve stratejik çıkarları gerçekleştirmek amacıyla Mayıs 2002’de Roma’da bir araya gelen taraflar, Daimi Karma Konsey yerine yeni bir NATO-Rusya Konseyi (NATO-Russia Council-NRC) kurulmasına karar vermişlerdir. Konseyin amacı, NATO üyeleri ile Rusya’nın ortak çıkarlar konusunda eşit birer ortak olarak çalışmasını sağlamaktır (Hunter and Rogov 2004: 1-3). Ancak bu konseyin oluşturulması da Rusların İttifak’ın geleceğine dair şüphelerini ortadan kaldırmaya yetmemiştir. Ruslar, NATO üyelerinin gayri resmî yollardan da olsa Konsey oturumlarında benimsenenden farklı yönde ortak tutum takınabileceklerinden ve böylece Rusya’nın kararlar konusundaki etki alanını daraltabileceklerinden endişe etmektedirler (Rontoyanni 2002: 819).

Rusya’nın NATO ve dolayısıyla Batı dünyası ile kurduğu ilişkilerde, etkinliğini arttırmak için bu kurumsal ağ ve mekanizmalar dışında da bir takım yöntemlere başvurduğu görülür. Bu çerçevede, özellikle AGİT’nin ön plana çıkarıldığı görülmektedir. Buradaki temel amaç ise NATO’nun Rusya-Batı ilişkilerindeki asıl belirleyici mekanizma olmasının önüne geçmektir. Bu çerçevede söylenebilecek ilk şey, AGİT’in Rusya açısından Avrupa-Atlantik bölgesindeki en ilgi çekici çok taraflı kurum olduğudur (Baranovsky and Arbatov 1999: 62). Çünkü AGİT, Rusya’nın tam üye olduğu tek Avrupa güvenlik yapısı olarak ön plana çıkmaktadır (MacFarlane 1993: 10). Ruslar, komünizmin çökmesi ve VP’nin dağılmasıyla birlikte AGİT’in hızla değişen Doğu-Batı ilişkileri örüntüsündeki tek uluslararası örgüt olarak kaldığı argümanını sıklıkla gündeme getirmektedirler (Petro and Rubinstein 1997: 176).

Rus liderliği, NATO’nun doğuya doğru yayılmasına karşı kendisinin de bir üyesi olduğu bu örgüte dayalı, alternatif bir model arayışındadır. Bu çerçevede istenilen şey, AGİT’in bölgedeki tüm örgütlerin üzerinde olmasıdır. Bu nedenle NATO, BDT ve diğer bölgesel Avrupa güvenlik örgütlerinin resmî olarak AGİT’in altında toplanması savunulmaktadır. Bu doğrultuda hareket eden Rusya’nın inisiyatifi ile 1999’da gerçekleştirilen İstanbul Zirvesi’nde AGİT’in koordinasyonunda ve örgütsel işbirliğine dayalı bir Avrupa güvenlik mimarisinin oluşturulması kabul edilmiştir. Buna karşın, 1999’da gerçekleştirdiği doğuya doğru genişlemesinin ilk halkasıyla birlikte NATO,

Rusya tarafından geliştirilen AGİT temelli alternatif modeline karşılık olarak, Avrupa-Atlantik bölgesinin en önde gelen güvenlik örgütü olma pozisyonunu pekiştirmiştir. Zaten Rusya tarafından dile getirilen bu yaklaşım, uluslararası alanda da pek destek bulamamıştır. Buna rağmen Rus diplomatları, AGİT'in NATO'nun mantıksal halefi olmasını sağlamaya yönelik çabalarını sürdürmektedirler (bkz. Rontoyanni 2002: 815–816; Petro and Rubinstein 1997: 187).

SONUÇ

Bir devlet olarak ortaya çıkışından günümüze değin, Rusya'nın izlemiş olduğu dış politikanın belki de en ayırt edici yanı, sahip olduğu emperyal vizyon ve özel misyon duygusudur. Çarlık Rusya'nın Mesihçi ve pan-Slavist politikaları, Sovyet Rusya'nın enternasyonalist ve anti-kapitalist söylemi, Rusya Federasyonu'nun BDT ve 'yakın çevre' politikaları, özünde bu vizyonun ve misyon duygusunun yansımaları olarak görülebilir. Bu doğrultuda izlenen politikalar ise tarihsel süreç içerisinde Rusların sürekli bir biçimde Batıyla karşı karşıya gelmelerine yol açmıştır. Ancak, Rusya-Batı karşıtlığını salt bu gerekçe ile açıklamaya çalışmak doğru olmayacaktır. Kültür ve kimlik temelli sorunların, Rusya'nın Batı dünyası ile olan ilişkilerinde daha belirleyici olduğu görülmektedir. Bilindiği üzere Batı, daha en başından itibaren Ruslar için ait olunmak istenen bir dünya, yakalanması ve hatta geçilmesi gereken bir hedef olarak görülmüştür.

Bu açıdan bakıldığında, Rus kimliğinin oluşumunda Batı, çoğu zaman bir 'kurucu dışarı' ya da 'öteki' işlevi görmüştür. Batının algılanma ve tanımlanma biçiminde ise en belirgin özelliği istikrarsızlık olan Rus modernleşme sürecinin ve bu sürece verilen gelenekçi tepkilerin etkisi büyüktür. Bilindiği üzere modernleşme, Rus tarihinin hemen her döneminde ve neredeyse istisnasız bir biçimde devam ettirilmeye çalışılmış bir süreçtir. Çünkü Rusya'nın 'geri kalmışlığının' ancak bu yolla aşılacağına inanılmıştır. Ancak bu süreç, hemen her Batı-dışı toplumda olduğu gibi, Rusya'da da gelenekçi tepkilerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu tepkiler bazen, Pugaçev isyanında olduğu gibi, ülkeyi kaosa iten iç siyasi karışıklıklara bile yol açmıştır. Bununla birlikte, modernleşme ve buna verilen tepkilerin çağdaş Rus düşüncesi üzerinde önemli etkileri olduğu görülür. Öyle ki, 19. yy.'a gelindiğinde modernleşme ve karşıtlığı arasındaki mücadele, Rus entelijensiyasının temel tartışma konusu haline gelmiştir. Tartışma, ağırlıklı olarak ülkenin kimliği, kültürü ve Batı karşısındaki konumu üzerine yoğunlaşmış olmakla birlikte, sanattan edebiyata değin çağdaş Rus düşüncesinin ele aldığı hemen her konuda kendisini göstermiştir.

Modernistler ile gelenekçiler arasında sürmekte olan bu tartışmanın, değişik politik söylemler aracılığıyla Rus dış politikasına da etki ettiği ileri sürülebilir. 19. yy.'da modernist Batıcılar ile gelenekçi Slavofiller arasında başlamış olan tartışmaya, daha sonra yeni politik akımların eklendiği görülmektedir. Bunlardan ilki, temeli Rus popülizmi ve sosyalizmine dayanan modernist ama Batı karşıtı olan Marksizm iken, ikincisi de 20. yy. başında göçmen Ruslar arasında doğmuş ve gelişmiş olan gelenekçi Avrasyacılıktır. Söz konusu akımların dış politikaya ilişkin yaklaşımlarına bakıldığında, temel tartışma konusunun Batı karşısında takınılması gereken tutum olduğu görülmektedir. Genel bir eğilim olarak Rusya'yı Batı kültürünün bir parçası olarak gören ve modernist akımlardan ilki olan Batıcılık, olumlu kimlik tanımlaması çerçevesinde Batı ile iyi ilişkiler içinde olunması gerektiğini savunmaktadır. İşbirlikçi politikalarından yana olan Batıcılar için Batı, ait olunması gereken bir dünyadır. Modernist olmasına karşın Marksizm ise ideolojik gerekçelerle Batı karşıtı politikalarından yanadır. Hasmane bir kimlik algılamasına sahip olan bu bakış açısına göre Batı, ideolojik olarak mücadele edilmesi gereken bir dünyadır.

Buna karşın gelenekçi akımların Rusya'nın Batı'nın bir parçası olduğu yönündeki görüşleri şiddetle reddettikleri görülür. Rus kültürü ve kimliğini Batı dışında konumlandırılan ve ona zıt bir biçimde tanımlayan gelenekçi düşünceler, farklı bir kimlik-kültür anlayışına sahiptirler. Hem Slavofilizm, hem de bazı fikirlerini ondan ödünç almış olan Avrasyacılık için Batı, Rusluk üzerinde yıkıcı etkileri olan ve dolayısıyla karşı konulması gereken bir dünyadır. Genel görünümü olumsuz olan bu kimlik tanımlamasının bir neticesi olarak, dış politik çıkarların tanımlanması da Batıya rağmen ve ona karşı bir biçimde yapılmaktadır. Dolayısıyla, gelenekçi düşüncelerin Batı ile çatışmacı ya da en azından rekabet halinde olan bir dış politika öngördükleri söylenebilir. Görüldüğü üzere, kimlik tanımlamasına bağlı olarak çıkar algılaması da değişmektedir. Bu durum, konstrüktivizmin ne istediğimizin aslında kim olduğumuza bağlı olduğu yönündeki varsayımını doğrulaması bakımından önemlidir.

Söz konusu politik akımların çeşitli söylemler aracılığıyla Rus dış politikası üzerinde, farklı dönemlerde ve değişen oranlarda etkili oldukları görülmektedir. Örneğin Batıcılık, Büyük Petro'dan başlayarak tüm Romanov hanedanlığı boyunca Rus dış politikası üzerinde değişen oranlarda etkili olmuştur. Bu akımın en etkili olduğu dönem ise kanaatimizce Sovyetler Birliği'nin son yılları ile onun yerini almış olan Rusya Federasyonu'nun ilk yıllarıdır. 1985'de Gorbaçov ile başlayan ve temelini 'yeni politik düşüncenin' oluşturduğu bu dönemin, 1990'ların ortalarına değin sürdüğü görülmektedir. Sovyetler Birliği dönemindeki kimlik algılamasından önemli bir sapma olduğunu da gösteren bu dönemde, Rusya'nın pro-Batıcı politikalar izlediği ve Batıyla bütünleşmeye çalıştığı söylenebilir.

Slavofilizmin Rus düşünce hayatında en etkili olduğu dönem ise şüphesiz ki 19. yy.'dir. Bu dönemde Slavofil düşüncenin bir yansıması olan Panslavizmin Rus dış politikası üzerinde ciddi etkileri olmuştur. Özellikle Doğu ve Orta Avrupa ile Balkanlar'da yaşayan Slav ulusları hedef aldığı söylenen bu politikalar nedeniyle Rusya, sık sık Batı ile karşı karşıya gelmiştir. Bu düşünce biçiminin II. Dünya Savaşı yıllarında Sovyet Rusya'da ve özellikle de Stalin üzerinde ciddi etkileri olduğu da bilinmektedir. Her ne kadar Sovyetler Birliği'nin çözülme sürecinde Slavofil düşüncenin yeni versiyonları gündeme gelmiş olsa bile, bunların yeni dönemde ülkenin dış politikası üzerinde ciddi bir sonuç yaratamadığı görülmektedir. Belki BDT'nin çekirdeğini oluşturan ve üç Slav ulusu bir araya getiren Minsk Antlaşması'nı bu doğrultuda atılmış bir adım olarak görmek mümkündür ama onu takip eden süreçte görülmüştür ki, Slavlık yerine Avrasyalılık fikri daha ağır basmıştır.

Modernist ama ideolojik anlamda Batı karşıtı olan Marksizm ise 1917 devrimi ile başlayıp, Gorbaçov'a değin Rus politik hayatının tüm yönleri üzerinde etkili olmuştur. Bu akımın uygulama bulmuş hali olan Sovyet ideolojisi, 'eski düşünce' olarak da adlandırılan hasmane bir kimlik anlayışına sahiptir. Bu çerçevede ülkenin çıkarlarının bütünüyle Batı'ninkilere ters bir biçimde tanımlandığı, ilişkilerin mutlak bir zıtlık üzerinden değerlendirildiği ve rekabetin esas alındığı görülmektedir. Stalin'in ölümünün ardından Malenkov ile başlayan ama en ileri düzeyine Kruşçev ile ulaşan 'çözülme' sürecinde aşınmaya başlayan 'eski düşünce', yerini zamanla ideolojiden arındırılmış bir dış politika öngören 'yeni düşünceye' bırakacaktır.

Bir diğer gelenekçi düşünce olan Avrasyacılık, 1920'li yıllarda doğmuş olmasına rağmen en etkili olduğu dönemi Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonraki dönemde yaşamıştır. Avrasyacılığın 1990'lardan günümüze değin Rusya'daki en güçlü

politik akımlardan biri olduğu ve adeta bir devlet ideolojisi olma yolunda ilerlediği görülmektedir. Büyük Rusya ve onun nüfuz alanına dair bir düşünce biçimi olarak da görülebilecek olan Avrasyacılık, özünde emperyal bir zihniyete sahiptir. Rus kimlik tanımlamasına Turani unsurları da dahil eden Avrasyacılık aslında Batı karşıtı bir jeopolitik yönelim olarak da görülebilir. Buna karşın, Avrasyacılığın, en azından bazı ılımlı türleri itibarıyla Batı'ya karşı dengeli bir politikadan yana olduğu söylenebilir. Avrasyacılığın aşırılıkçı unsurları ise tıpkı Slavofilizm gibi, tümüyle Batı karşıtı olabilmektedirler.

Bu genel değerlendirmeye karşın, hangi düşünce biçiminin hangi dönemde ve ne oranda Rus dış politikasına etki ettiğini tespit etmenin nerdeyse imkânsız olduğunu belirtmek gerekir. Bununla birlikte, şurası açıktır ki modernist ve gelenekçi düşünceler arasındaki gerilim Rus düşünce dünyasını ve dolayısıyla Rusya'nın dış politikasını daima etkilemiştir. Kuvvetle muhtemeldir ki, Rus kimliği, kültürü ve tarihi gibi konulara odaklanmış olan bu görüşler, görünür bir gelecekte de Rus dış politikasına ilişkin tartışmalarda yönlendirici olacaktır. Modernist-gelenekçi tartışmasının günümüz Rusyası'ndaki izlerini, büyük oranda neo-Batıcı görüşler ile neo-Avrasyacı görüşler arasındaki tartışmalarda görmek mümkündür. Ancak hemen belirtelim ki, Rusya'nın günümüzde izlediği dış politika, daha ziyade farklı görüşlerin bir uzlaşısı görünümüne sahiptir. Temelini 'yeni düşüncenin' oluşturduğu yeni dönem politikalarına, 1990'ların ortalarında sağlanan konsensüs ile pragmatik bir boyut eklenmiştir. Bununla birlikte, hem sağlanan uzlaşıda hem de benimsenen pragmatik yönelimde ağırlıklı olarak Avrasyacı görüşlerin etkili olduğu da açıktır.

'Yeni düşünce', 'yeni konsensüs' ve pragmatizm çerçevesinde biçimlendiğini iddia ettiğimiz günümüz Rus dış politikasına bakıldığında, ülkenin Batı'ya karşı tutumunun kendi içinde farklılaştığı görülür. Bu farklılaşmanın iki boyutu bulunmaktadır. Bunlardan ilki zamansal farklılaşmadır ki, bu başlangıçta izlenen Batıcı politikalarından zaman içinde uzaklaşıldığı anlamına gelmektedir. İkinci boyut ise mekansal farklılaşmaya işaret etmektedir. Burada Rusya'nın yeni dönemde Batı dünyasının farklı unsurlarına karşı farklı politikalar izlediği anlatılmaya çalışılmaktadır. Günümüz Rusya'sının 'geleneksel Batı' olarak adlandırdığımız Avrupa ile ilişkileri, 'yeni Batı' olarak telakki ettiğimiz ABD'ne oranla daha iyi bir konumdadır. Buna karşın, en yeni Batılılar olan Rusya'nın BDT bünyesindeki batı komşuları ile ilişkileri oldukça sorunlu bir görünüm arz etmektedir. Güvenlik açısından düşünüldüğünde ise hiç şüphesiz Rusya'yı en çok rahatsız eden şey Batı ittifak sistemi ve NATO'dur.

Kimi yazarlar, günümüz Rusyası'nın Batı dünyasından gelen bir 'çifte çevreleme' ile karşı karşıya olduğu iddiasındadırlar. AB ve NATO'nun devam edecek gibi görünen genişleme süreçleri göz önünde tutulursa, bu şüphesiz ki doğru bir tespittir. Bu durum, Rusya'nın sahip olduğu 'dışlanmışlık', 'yalıtılmışlık' ve güvenli sınırlardan mahrum olma' gibi tarihsel korkuların depreşmesine yol açmaktadır. Rusya'nın bu süreçte kendisini tehdit eden asıl unsur olarak NATO'nun genişlemesini gördüğü söylenebilir. AB'nin genişlemesine karşı ise ciddi bir itiraz dile getirilmemektedir. Aslında bu durumu büyük bir çelişki olarak da nitelendirmek mümkündür. Zira bu örgütlere üye devletler, neredeyse bütünüyle aynıdır. Öte yandan, izledikleri resmi politikalar itibarıyla bu örgütler arasında herhangi bir çelişki de şimdilik yok denecek kadar azdır. Hem AB, hem de NATO yetkilileri bu iki örgütün birbirlerinin alternatifleri olmadığı defalarca dile getirmişlerdir. Hal böyle iken,

Rusya'nın NATO'ya nazaran AB'ye daha sıcak bakıyor olmasının gerekçesi nedir? Kanaatimizce bu sorunun yanıtı da yine Rusya'nın sorunlu kimlik algılaması ve tarihinde yatmaktadır.

Öncelikle Rusya, Batı karşısındaki konumunun ne olacağına dair kafa karışıklığından kurtulamamıştır. Dolayısıyla Batıdan bütünüyle kopmamak adına coğrafi süreklilik açısından Avrupa, iyi bir seçenektir. Bu durum, Rus dış politikasının gelenekselleşmiş bir özelliğiyle de ilişkilendirilebilir. Bilindiği üzere Rusya, daha Çarlık dönemlerinden itibaren bazı Batılı güçleri bir denge unsuru olarak diğerlerine karşı kullanmayı bilmiştir. Tüm Soğuk Savaş dönemi boyunca, kapitalistler arasındaki görüş ayrılıklarını kullanmayı öngören öğretileri ışığında Rusların Batı kampını bölmeyi denedikleri görülür. Dolayısıyla AB'yi NATO'ya yeğleyen bu politik anlayışı da yine Batı dünyasını bölme ya da en azından buradaki görüş farklılıklarından faydalanma biçiminde değerlendirmek mümkündür. Söz konusu durumu, Rus güvenlik stratejileriyle de ilişkilendirmek söz konusu olabilir. Tarihsel açıdan bakıldığında, Rusların askeri yönü ağır basmayan tehditler karşısında çok tedirgin davranmadıkları görülür. Bu açıdan bakıldığında, askeri yönü henüz gelişmemiş olan AB'nin, Rusya açısından üstün askeri imkanlara sahip bir örgüt olan NATO karşısında ciddi bir risk unsuru olarak görülmemesi gayet doğaldır. Rusların NATO'yu gerçekleştirdiği dönüşüme rağmen Soğuk Savaş mantığına sahip askeri bir blok olarak kalmaya devam etmekle suçlaması ve bu örgütün yayılmasını kendi güvenliğine yönelik en ciddi tehdit olarak göstermesi de bu tespiti güçlendirmektedir.

KAYNAKÇA

- ADLER, Emanuel
1997 “Seizing the Middle Ground: Constructivism in World Politics”. **European Journal of International Relations**. Vol. 3 (3). ss. 319-363.
- ANDERSON, Benedict
1993 **Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması**. İskender Savaşır (Çev.). İstanbul: Metis.
- ARBATOV, Alexei G.
1993 “Russia’s Foreign Policy Alternatives”. **Security Studies**. Vol. 18. No. 2. pp. 5-43.
1994 “Russian Foreign Policy Priorities for the 1990s”. **Russian Security after the Cold War**. Teresa Pelton Johnson and Steven E. Miller (Ed.). Washington: Brassey’s. pp. 1-42.
2000 **The Transformation of Russian Military Doctrine: Lessons Learned From Kosovo and Chechnya**. The Marshall Centre Papers. No. 2.
- ARI, Tayyar
2004 **Uluslararası İlişkiler Teorileri: Çatışma, Hegemonya, İşbirliği**. (3. Bas.). İstanbul: ALFA.
- ARMAOĞLU, Fahir H.
1972 “Barış İçinde Bir Arada Yaşamın Sovyet Yorumu”. **A.Ü. SBF. Dergisi**. Cilt XXVII, No: 3. ss. 283–314.
1999 **19. yy. Siyasi Tarihi (1789–1914)**. 2. Baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ART, Robert J.
1998 “Creating a Disaster: NATO's Open Door Policy”. **Political Science Quarterly**. Vol. 113. No. 3. pp. 383–403.
- ASPATURIAN Venon V.
1969 “Soviet Foreign Policy At The Crossroad: Conflict and/or Collaboration?”. **International Organization**. Vol. 23. No. 3. pp. 589-620.
- ATAÖV, Türkkaya
1985 **İkinci Dünya Savaşı**. Ankara: Birey ve Toplum Yayınları.
1968 a “Doğu Avrupa’nın Sosyalistleşmesinden Truman Doktrinine Kadar Soğuk Harp”. **A.Ü. SBF. Dergisi**. Cilt XXIII, No: 2. ss. 189–222.
1968b “Marshall Planından Nato’nun Kuruluşuna Kadar Soğuk Harp”. **A.Ü. SBF. Dergisi**. Cilt XXIII, No: 3. ss. 275–310.
1968 c “Rus Devletinin Kuruluşu”. **A.Ü. SBF. Dergisi**. Cilt XXIII, No: 4. ss. 215–244.

- 1969 “Rusya’da Moğol İstilası ve Etkileri”. **A.Ü. SBF. Dergisi**. Cilt XXIV, No: 2. ss. 1–8.
- BAKSHI, Jyotsna
2000 “Russia’s National Security Concepts and Military Doctrines: Continuity and Change”. **Strategic Analysis: A Monthly Journal of the IDSA**. Vol. XXIV. No 7. http://www.ciaonet.org/olj/sa/sa_oct00baj01.html (15.01.2008).
- BARANOVSKY, Vladimir G. and Alexei G. Arbatov
1999 “The Changing Security Perspective in Europe”. **Russia and the West: The 21st Century Security Environment**. Alexei Arbatov, Karl Kaiser and Robert Legvold (Ed.). New York: M.E. Sharpe. pp. 44-76.
- BASU, Baidya Bikash
2000 “Russian National Security Thinking”. **Strategic Analysis: A Monthly Journal of the IDSA**. Vol. XXIV. No 7. http://www.ciaonet.org/olj/sa/sa_oct00bab01.html (15.01.02008)
- BERGER Peter L., Brigitte Berger and Hansfried Kellner
1985 **Modernleşme ve Bilinç**. Cevdet Cerit (Çev.). İstanbul: Pınar Yayınları.
- BIERSTEKER, Thomas J. and Cynthia Weber
1996 “The Social Construction of State Sovereignty”. **State Sovereignty As Social Construct**. Thomas J. Biersteker and Cynthia Weber (Ed.). Cambridge: Cambridge Uni. Press. ss. 1-21.
- BORA, Tanıl
1998 “Rusya’da Radikal Sağ ve Avrasyacılık”. **Uygarlığın Yeni Yolu Avrasya**, Erol Göka ve Murat Yılmaz (Der.). İstanbul: Kızılelma Yayıncılık. ss. 41–51.
- BRANDENBERGER D. L. and A. M. Dubrovsky
1998 “ ‘The People Need a Tsar’: The Emergence of National Bolshevism as Stalinist Ideology, 1931-1941”. **Europe-Asia Studies**. Vol. 50. No. 5. pp. 873-892.
- BRZEZINSKI, Zbigniew
1960 “Communist Ideology and International Affairs”. **The Journal of Conflict Resolution**. Vol. 4. No. 3. pp. 266-291.
1961 “The Nature of The Soviet System”. **Slavic Review**. Vol. 20. No. 3. pp. 351-368.
1998 **Büyük Satranç Tahtası: Amerika’nın Önceliği ve Bunun Jeostratejik Gerekleri**. Ertuğrul Dikbaş ve Ergun Kocabıyık (Çev.). İstanbul: Sabah Yayınları.

- BUZAN, Barry and Richard Little
2000 **International System in World History: Remaking The Study of International Relations**. Oxford: Oxford Uni. Pres.
- BYRNES, Robert F.
1962 “Attitudes Toward the West”. **Russian Foreign Policy: Essays in Historical Perspective**. Ivo J. Lederer (Ed.). New Haven: Yale Uni. Pres. pp. 109-141.
- CAMERON Fraser and Jarek M. Domanski
2005 **Russian Foreign Policy With Special References to its Western Neighbours**. EPC Issue Paper. No. 37.
- CANBOLAT, İbrahim S.
2003 **Almanya ve Dış Politikası: Ulusal Çıkar, Ulusal Birlik, Kamuoyu Tercihi Açısından İnceleme**. İstanbul: Alfa.
2006 “Marksizm ve Uluslararası İlişkiler”. **Değişen Dünya’da Uluslararası İlişkiler**. İdris Bal (Der.). Ankara: Lalezar Kitabevi. ss. 77–105.
- CARR, E. H.
2002 **Sovyet Rusya Tarihi: Bolşevik Devrimi I, 1917–1923**. 2. Baskı. İstanbul: Metis.
- CHAFETZ, Glenn
1996-97 “The Struggle for a National Identity in Post-Soviet Russia”. **Political Science Quarterly**. Vol. 111. No. 4. pp. 661-688.
- CHECKEL, Jeffrey T.
2003 “Social Constructivism in Global and European Politics”. **ARENA Working Papers**. WP 15/03.
- CLEMENS, Walter C. Jr.
1964 “Ideology in Soviet Disarmament Policy”. **The Journal of Conflict Resolution**. Vol. 8. No. 1. pp. 7-22.
- COOPER, Lee
1999 **Russia and the World: New State-of-Play on the International Stage**. New York: St. Martin’s Press Inc.
- DAĞI, Zeynep
2002a “Rusya’nın Güvenlik Politikası ve Türkiye”. **Uluslararası Güvenlik Sorunları ve Türkiye**. Refet Yinanç ve Hakan Taşdemir (Ed.). Ankara: Seçkin Kitabevi. ss. 167–209.
2002b **Kimlik, Milliyetçilik ve Dış Politika: Rusya’nın Dönüşümü**, İstanbul: Boyut Kitapları.

- DELANOI, Gil
1998 “Milliyetçili ve İdeolojik Kataliz”. **Uluslar ve Milliyetçilikler**. Jean Leca (Haz.). Siren İdemem (Çev.). İstanbul: Metis. ss. 31–38.
- d’ENCAUSSE, H el ene Carr ere
2003 **Tamamlanmamış Rusya**. Reşat Uzman (Çev.). İstanbul: Ötüken Yayıncılık.
- DER DERIAN, James
1995 “Introduction: Critical Investigations”. **International Theory: Critical Investigations**. James Der Derian (Ed.). New York: New York Uni. Press. ss. 1-11.
- DEVETAK, Richard
1996 “Critical Theory”. **Theories of International Relations**. Scot Burchill and Andrew Linklater (ed.). New York: St. Martin’s Press. ss. 145-177.
- DJUVARA, T.G.
2001 **Türkiye’yi Parçalama Planları: 100 Plan**. 5. Bas. Yakup  st n (Emir Çekip’in Osmanlıcaya  evirisinden günümüze uyarlayan). Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.
- DOYLE, Michael W. and G. John Ikenberry
1997 “Introduction: The End of The Cold War, The Classical Tradition, and International Change”. **New Thinking in International Relations Theory**. W. Doyle and G. John Ikenberry (Ed.). Colorado: Westview Press. pp. 1-19.
- DUCHHARDT, Heinz
2006 “Erken Modern Dönem Avrupa’sında Devletlerarası Savaş ve Barış”. **Tarih Boyunca Avrupa’da Savaş ve Barış**. Anja V. Hartmann and Beatrice Heuser (Ed.). Onur Atalay (Çev.). İstanbul: Etkileşim. ss. 285–299.
- DUGIN, Aleksandr
2003 **Rus Jeopolitiği: Avrasyacı Yaklaşım**. V gar İmanov (Çev.). İstanbul: K re Yayınları.
- ENGLISH Robert D.
2000 **Russia and the Idea of the West: Gorbachev, Intellectuals, and the End of the Cold War**. New York: Columbia Uni. Press.
- FEDOROV, Yury E.
2006 **‘Boffins’ and ‘Buffoons’: Different Strains of Thought in Russia’s Strategic Thinking**. Chatham House Briefing Papers. No: 06/01.
- FLORINSKY, Michael
1947 “Russian Social and Political Thought, 1825-1855”. **Russian Review**. Vol. 6. No 2. pp. 77–85.

- FREEDMAN, Lawrence
1999 “The New Great Power Politics”. **Russia and the West: The 21st Century Security Environment**. Alexei Arbatov, Karl Kaiser and Robert Legvold (Ed.). New York: M.E. Sharpe. pp. 21-43.
- FRIEDRICHS, Jörg
2004 **European Approaches to International Relations Theory: A House with Many Mansions**. London: Rutledge.
- GALEOTTI, Mark
1995. **The Age of Anxiety: Security and Politics in Soviet and Post-Soviet Russia**. New York: Longman.
- GIDDENS, Anthony
1984 **The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration**. Cambridge: Polity Press.
- GORBAÇOV, Mihail
1988 **Perestroika: Ülkemiz ve Dünya İçin Yeni Düşünce**. II Bas. Kasım Yargıcı (Çev.) İstanbul: Güneş.
- GOULD, Harry D.
1998 “What is at Stake in the Agent-Structure Debate?”. **International Relations in a Constructed World**. Vendulka Kubalkova, Nicholas Onuf and Paul Kowert (Ed.). New York: M. E. Sharpe. ss. 79-98.
- GÖNLÜBOL, Mehmet
1968 “Sovyet İdeolojisi ve Dış Politika”. **A.Ü. SBF. Dergisi**. Cilt XXIII, No: 1. ss. 163–186.
- GREENFELD, Liah
2006–2007 “Alman Milliyetçiliğinin Doğuşu”. **Doğu-Batı**. Yıl 10. Sayı 39. ss. 31–57.
- GUINS George C.
1949 “East and West in Soviet Ideology”. **Russian Review**. Vol. 8. No. 4. pp. 271-283.
1963 “Russia’s Place in World History”. **Russian Review**. Vol. 22. No. 4. pp. 355-368.
- GUZZUNI, Stefano
2000 “A Reconstruction of Constructivism in International Relations”. **European Journal of International Relations**. Vol. 6(2). ss. 147-182.

GÜNEY, Nursin Ateşoğlu

2000 “Rusya Federasyonu’nun Yeni Güvenlik Politikası Çerçevesinde Türkiye’ye Bakışı”. **Türkiye’nin Komşuları**. Mustafa Türkeş ve İlhan Uzgel (Der). Ankara: İmge Kitapevi. ss. 333-376.

HALECKI, O.

1952 “Imperialism in Slavic and East European History”. **American Slavic and East European Review**. Vol. 11. No. 1. pp. 1-26.

HALLIDAY, Fred

2002 **2000’lerde Dünya**. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

HALPERIN, J. Charles

1982 “George Vernadsky, Eurasianism, the Mongols and Russia”. **Slavic Review**. Vol. 41. No 3. pp. 477–493.

HAMMEN, Oscar J.

1952 “Free Europe versus Russia: 1830-1854”. **American Slavic and East European Review**. Vol. 11. No. 1. pp. 27-41.

HARTMAN, Anja V.

2006 “Giriş: Erken Modern Dönem Avrupa’ında Savaş ve Barış”. **Tarih Boyunca Avrupa’da Savaş ve Barış**. Anja V. Hartmann and Beatrice Heuser (Ed.). Onur Atalay (Çev.). İstanbul: Etkileşim. ss. 243–248.

HEKİMOĞLU, Asem Nauşabay

2007 **Rusya’nın Dış Politikası I**. Ankara: Vadi Yayınları.

HEUSER, Beatrice

2006 “Giriş: İdeolojik Savaşlar Dönemi”. **Tarih Boyunca Avrupa’da Savaş ve Barış**. Anja V. Hartmann and Beatrice Heuser (Ed.). Onur Atalay (Çev.). İstanbul: Etkileşim. ss. 303–310.

HEUSER, Beatrice and Anja Hartmann

2006 **Tarih Boyunca Avrupa’da Savaş ve Barış**. Onur Atalay (Çev.). İstanbul: Etkileşim.

HOBSBAWM, E.J.

1995 **1870’den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik: Program, Mit, Gerçeklik**. Osman Akınbay (Çev.) İstanbul: Ayrıntı (2.Bas.)

HOBSBAWM, Eric

1998 a **Devrim Çağı: 1789–1848**. Ankara: Dost Kitabevi.

1998 b **Sermaye Çağı: 1848–1875**. Ankara: Dost Kitabevi.

HOLDEN, Gerard

1994 **Russia After The Cold War: History and The Nation in Post-Soviet Security Politics**. Colorado: Westview Pres.

Robert E. Hunter and Sergey M. Rogov

2004 **Engaging Russia as Partner and Participant, The Next Stage of NATO-Russia Relations**. Santa Monica: RAND.

ISHBOLDIN, Boris

1946 "The Eurasian Movement". **Russian Review**. Vol. 5. No 2. pp. 64–73.

ISWOLSKY, Helene

1947 "Vladimir Soloviev and the Western World". **Russian Review**. Vol. 7. No. 1. pp. 16-23.

IVANOV, Igor S.

2002 **The New Russian Diplomacy**. Washington: Brookings Institution Press.

İREM, Nazlı

2006–2007 "Aydınlanma ve Sınırlılık Siyaseti olarak Ulus Devlet Modernliği". **Doğu-Batı**. Yıl 10. Sayı 39, ss. 129–179.

İŞYAR, Ö. Göksel

2003–2004 "Gelenekçi Rus Klasik Avrasyacı Düşüncesinin Gelişimi ve Temel İlkeleri". **Doğu-Batı**. Yıl 7. Sayı 25. ss. 179–219.

2004 **Bölgesel ve Global Güvenlik Çıkarları Bağlamında Sovyet-Rus Dış Politikaları ve Karabağ Sorunu**. İstanbul: Alfa.

JAFAROV, Samir

2007 **Dünden Bugüne Rusya-NATO İlişkileri**. Bursa: Ezgi Kitabevi.

JAFFRELOT, Christophe

1998 "Bazı Ulus Teorileri". **Uluslar ve Milliyetçilikler**. Jean Leca (Haz.). Siren İdemen (Çev.). İstanbul: Metis. ss. 54–65.

KAHLER, Miles

1997 "Inventing International Relations: International Relations Theory After 1945". **New Thinking in International Relations Theory**. W. Doyle and G. John Ikenberry (Ed.). Colorado: Westview Press. pp. 20-53.

KAMALOV, İlyas

2008 "Putin'in Ardından Rusya". **Stratejik Analiz**. Nisan Sayısı. ss. 70–76.

KANET, Roger E.

1989 "Soviet Foreign Policy and the End of the Postwar Era". **Political Science and Politics**. Vol. 22. No. 2. pp. 225-232.

- KÂRA, Karel
1968) “On The Marxist Theory of War and Peace”. **Journal of Peace Research**.
Vol. 5. No. 1. pp. 1-27.
- KENNEDY, Paul
1996 **Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri**. (6. Baskı). Birtane Karanakçı (Çev.).
İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- KEOHANE, Robert
1988 “International Institutions: Two Approaches”. **International Studies Quarterly**, December. Vol. 32. No. 4. pp. 379-396.
- KERR, David
1995 “The New Eurasianism: The Rise of Geopolitics in Russia’s Foreign Policy”.
Europe-Asia Studies. Vol. 47. No, 6. pp. 977-988.
- KEYMAN, Fuat E.
2005 “Kimlik ve Demokrasi”. **Devlet ve Ötesi**. Atilla Eralp (Der.). İstanbul: İletişim.
ss. 217–250.
- KISSENGER, Henry
1998 **Diplomasi**. İbrahim H. Kurt (Çev.). Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür
Yayınları.
2001 **Amerika’nın Dış Politikaya İhtiyacı Var mı?**. Tayfun Evyapan (Çev.).
Ankara: ODTU Gelişme Vakfı.
- KLEPATSKII L.N.
2003 “The New Russia and the New World Order”. **Russia between East and West: Russian Foreign Policy on the Threshold of the Twenty-first Century**. G. Gorodetsky (Ed.). London: Frank Cass. pp. 3-11.
- KOHN, Hans
1952 “Pan-Slavism and World War II”. **The American Political Science Review**.
Vol. 46. No. 3. pp. 699-722.
1962 **The Mind of Modern Russia: Historical and Political Thought of Russia’s Great Age**. New York: Harper Torchbooks.
1991 **Panislavizm ve Rus Milliyetçiliği**, Ağâh Oktay Güner (Çev.). 3. Bas.
İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- KOYRE, Alexander
1994 **19. Yüzyıl Başlarında Rusya’da Batıcılık, Ulusçuluk ve Felsefe**. İzzet Tanju
(Çev.). İstanbul: Belge Yayınları.
- KOZYREV, Andrei
1994 “Russia: A Chance For Survival”. **The Theory and Practice of International Relations**. New Jersey: Prentice-Hall. pp. 112-116.

KRAMER, Mark

1989-90 "Beyond the Brezhnev Doctrine: A New Era in Soviet-East European Relations?". **International Security**. Vol. 14. No. 3. pp. 25-67.

KRASNER, Stephen D.

1991 "Structural Causes and Regime Consequences". **International Regimes**. Stephen D Krasner (Ed.). London: Cornell University Press. ss. 1-21.

KRATOCHWILL, Friedrich

1982 "On The Notion of 'Interest' in International Relations". **International Organizations**. Vol. 36 No. 1. ss.1-30.

KUBALKOVA, Vendulka and Albert Cruickshank

1985 **Marxism and International Relations**. Oxford: Clarendon.

KUBALKOVA, Vendulka, Nicholas Onuf and Paul Kowert

1998 "Constructing Constructivism". **International Relations In A Constructed World**, Vendulka Kubalkova, Nicholas Onuf and Paul Kowert (Ed.). New York: M. E. Sharpe. ss. 3-21.

KURAT, Akdes Nimet

1999 **Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917'ye Kadar**. (4. Bas.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

LAPID, Yosef

1989 "The Third Debate: On the Prospects of International Theory in a Post-Positivist Era". **International Studies Quarterly**. Vol. 33. No. 3. ss. 235-254.

LAVRIN, Janko

1961 a "Vladimir Soloviev and Slavophilism". **Russian Review**. Vol. 20. No. 1. pp. 11-18.

1961 b "Krievsky and the Problem of Culture". **Russian Review**. Vol. 20. No. 2. pp. 110-120.

1962 a "The Slav Idea and Russia". **Russian Review**. Vol. 21. No.1. pp. 11-24.

1962 b "Populist and Slavophiles". **Russian Review**. Vol. 21. No.4. pp. 307-317.

1963 "Chaadayev and the West". **Russian Review**. Vol. 22. No.3. pp. 274-288.

LECA, Jean

1998 "Neden Söz Ediyoruz?". **Uluslar ve Milliyetçilikler**. Jean Leca (Haz.). Siren İdemen (Çev.). İstanbul: Metis. ss. 11-19.

LIEVEN, Dominic

1999 "Dilemmas of Empire 1850-1918: Power, Territory and Identity". **Journal of Contemporary History**. Vol. 34, No. 2. pp. 163-200.

- LIGHT, Margot
1996 "Foreign Policy Thinking". **Internal Factors in Russian Foreign Policy**. Neil Malcolm (Ed.). Oxford: Oxford Uni. Pres.
1988 "Belief Systems and Soviet Foreign Policy". **Belief System and International Relations**. Richard Little and Steve Smith (Ed.). Oxford: Basil Blackwell Ltd. pp. 109-126.
- LIGHT, Margot, Stephen White and John Löwenhardt
2000 "A Wider Europe: The View from Moscow and Kyiv". **International Affairs**. Vol. 76. No. 1. pp. 77-88.
- LIGHT, Margot, John Löwenhardt and Stephen White
2003 "Russia and the Dual Expansion of Europe". **Russia between East and West: Russian Foreign Policy on the Threshold of the Twenty-first Century**. G. Gorodetsky (Ed.). London: Frank Cass. pp. 61-74.
- LLOBERA, Joseph R.
2007 **Modernliğin Tanrısı: Batı Avrupa'da Milliyetçiliğin Gelişimi**. Ankara: Phoenix.
- LO, Bobo
2003 "The Securitization of Russian Foreign Policy under Putin". **Russia between East and West: Russian Foreign Policy on the Threshold of the Twenty-first Century**. G. Gorodetsky (Ed.). London: Frank Cass. pp. 12-27.
- LUKACS, John A.
1954 "Russian Armies in Western Europe: 1799, 1814, 1917". **American Slavic and East European Review**. Vol. 13. No. 3. pp. 319-337.
- MALCOLM, Neil and Alex Pravda
1996 "Democratization and Russian Foreign Policy". **International Affairs**. Vol. 72. No. 3. pp. 537-552.
- MacFARLANE, S. Neil
1993 "Russia, the West and European Security". **Survival**. Vol. 35. No. 3. pp. 3-25.
- MACMILLAN, Margaret
2003 **Paris 1919**. Belkıs Dişbudak (Çev.). Ankara: ODTÜ Yayıncılık.
- MARANTZ, Paul
1975 "Internal Politics and Soviet Foreign Policy: A Case Study". **The Western Political Quarterly**. Vol. 28. No. 1. pp. 130-146.
- MAZUREK, Slawamir
2002 "Russian Eurasianism-Historiosophy and Ideology". **Studies in East European Thought**. No: 54. pp. 105-123.

- McNEILL, William H.
2007 **Dünya Tarihi.** (12. Bas.). Alâeddin Şenel (Çev.). Ankara: İmge.
- McSWEENEY, Bill
1999 **Security, Identity and Interests: A Sociology of International Relations.** Cambridge: Cambridge Uni. Press.
- MULLIGAN William
2006 “Restrained Competition: International Relations”. **A Companion to Nineteenth-Century Europe: 1789-1914.** Oxford: Blackwell. pp. 401-416.
- NAUŞABAYEVA, Asem
2001 “21. Yüzyılın Başında BDT’nin Sorunları ve Geleceğe Yönelik Senaryolar”. **Stratejik Analiz.** Sayı 9. ss. 41–44.
- NAVON, Emmanuel
2001 “The ‘Third Debate’ Revisted”. **Review of International Studies.** Vol. 27. ss. 611-625.
- NEUFELD, Mark A.
1995 **The Restructuring of International Relations Theory.** Cambridge: Cambridge Uni. Press.
- NYE, Joseph S. Jr.
2003 **Amerikan Gücünün Paradoksu: Dünyanın Tek Süper Gücü Neden Tek Başına Davranamaz?.** Gürol Koca (Çev.). İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- ONUF, Nicholas
1998 “Constructivism: A User’s Manuel”. **International Relations In A Constructed World.** Vendulka Kubalkova, Nicholas Onuf and Paul Kowert (Ed.). New York: M. E. Sharpe. ss. 58-78.
- ORTAYLI, İlber
1999 “XVIII. Yüzyıl Türk-Rus İlişkileri”. **Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl: 1491-1992.** Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi. ss. 125–136.
2004 **Gelenekten Geleceğe.** (8. Bas.). İstanbul: Ufuk Kitapları.
- ÖĞÜN, Süleyman Seyfi
1999 “Yerlici Kültüralizm: Kıyaslamalı Bir Değerlendirme”. **Cogito.** Sayı 21. ss. 103–143.
2000 **Mukayeseli Sosyal Teori ve Tarih Bağlamında Milliyetçilik.** İstanbul: Alfa.
- ÖZKIRIMLI, Umut
1999 **Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış.** İstanbul: Sarmal Yayınevi.

ÖZTÜRK, Osman Metin

2001 **Rusya Federasyonu Askeri Doktrini**. Ankara: ASAM Yayınları.

PALMER, Alan

1999 **1853–1856 Kırım Savaşı ve Modern Avrupa'nın Doğuşu**, Meral Gaspıralı (Çev.). İstanbul: Sabah Kitapları.

PETRO, Nicolai and Alvin Z. Rubinstein

1997 **Russian Foreign Policy: From Empire to Nation-State**. New York: Addison Wesley Longman.

PLOETZ, Michael

2006 “Varşova Paktında Düşmanın İmajı ve Kimliği”. **Tarih Boyunca Avrupa’da Savaş ve Barış**. Anja V. Hartmann and Beatrice Heuser (Ed.). Onur Atalay (Çev.). İstanbul: Etkileşim. ss. 343–357.

POSPIELOVSKY, Dimitry

1979 “A Comparative Enquiry into Neo-Slavophilism and Its Antecedents in the Russian History of Ideas”. **Soviet Studies**. Vol. 31. No. 3. pp. 319-342.

PURTAŞ, Fırat

2005 **Rusya Federasyonu Ekseninde Bağımsız Devletler Topluluğu**. Ankara: Platin.

2007 “Rusya’ya ve Dış Politikasına Panoramik Bir Bakış”. **Stratejik Analiz**. Sayı 84. ss. 22–30.

PUSHKAREV, S. G.

1965 “Russia and The West: Ideological and Personal Contacts Before 1917”. **Russian Review**, Vol. 24. No. 2. pp. 138-164.

RAHR, Alexander

1998 Rus Dış Politikasında Atlantikçilere Karşı Avrasyacılar”. **Uygarlığın Yeni Yolu Avrasya**, Erol Göka ve Murat Yılmaz (Der.). İstanbul: Kızılelma Yayıncılık. ss. 41–51.

REYNOLDS, Charles

1973 **Theory and Explanation in International Politics**. London: Martin Robertson.

REES, Arthur D.

1915 “An Interpretation of Slavophilism”. **The Scientific Monthly**. Vol. 1. No. 1. pp. 47-55.

- REUS-SMIT, Chris
1996 "The Constructivist Turn: Critical Theory After The Cold War". **Canberra: Australian National University, Dept. of International Relations. Working Paper**, No. 1996/4.
- RIASANOVSKY, N.
1947 "The Norman Theory of The Russian of The Russian State". **Russian Review**. Vol. 7. No. 1. pp. 96-110.
- RONTOYANNI, Clelia
2002 "So Far, So Good? Russia and the ESDP". **International Affairs**. No: 78/4. pp. 813-830.
- ROWLEY, David G.
1997 "Aleksandr Solzhenitsyn and Russian Nationalism". **Journal of Contemporary History**. Vol. 32. No. 3. pp. 321-337.
- ROY, Oliver
2000 **Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi**. İstanbul: Metis.
- RUBENSTEIN, Alvin Z.
2003 "Russian Strategic Uncertainty in an Era of US Tactical Intrusiveness". **Russia Between East and West: Russian Foreign Policy on the Threshold of the Twenty-first Century**. G. Gorodetsky (Ed.). London: Frank Cass. pp. 86-98.
- RUGGIE, John Gerard.
1998 "What Makes The World Hang Together? Neo-Utilitarianism and the Social Constructivist Challenge". **International Organization**, Vol. 52. No. 4. pp. 855-885.
- RUMMER Eugene B.
1995 **Russian National Security and Foreign Policy in Transition**. Santa Monica: RAND.
- RUSSET, Bruce and Harvey Starr
1992 **World Politics: The Menu for Choice**. 4.th. Ed. New York: W.H. Freeman and Company.
- SANDER, Oral
2000 a **Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918'e**. (8. Bas.). Ankara: İmge.
2000 b **Siyasi Tarih: 1918–1994**. (8. Bas.). Ankara: İmge.

SARIBAY, Ali Yaşar

2002 “Postmodern Kapitalizm Olarak Globalizm ve 1980’ler Türk Modernitesi”. **Liberalizm, Devlet, Hegemonya**, E. Fuat Keyman (Der.). İstanbul: Everest, 2002.

SARICA, Murat

1982 **Birinci Dünya Savaşından Sonra Avrupa’da Barışı Koruma ve Sürdürme Çabaları: 1919–1929**. İstanbul: İ.Ü. S.B.F. Yayınları.

SCHLEIFMAN, Nurit

1998 “The Uses of Memory: The Russian Province in Search of Its Past”. **Russia At A Crossroads: History, Memory and Political Practice**. Nurit Schleifman (Ed.). London: Frank Cass. pp. 7-32.

SCHROEDER, Paul W.

2000 “International Politics, Peace, and War, 1815-1914”. **The Nineteenth Century Europe 1789-1914**. T.C.W. Blanning (Ed.). Oxford: Oxford Uni. Pres.

SERGOUNIN, Alexander A.

1996 “Post-Communist Security Thinking in Russia: Changing Paradigms”. **Copenhagen Peace Research Institute Working Papers**. (July 1996). <http://www.ciaonet.org/wps/sea03/>

1998 “Russia: A Long Way to The National Security Doctrine”. **Copenhagen Peace Research Institute Working Papers**. <http://www.ciaonet.org/wps/sea03/index.html>.

SIMES Dimitri K.

1981 “Deterrence and Coercion in Soviet Policy”. **International Security**. Vol. 5. No. 3. pp. 80-103.

SKOCPOL, Theda

2004 **Devletler ve Toplumsal Devrimler: Fransa, Rusya ve Çin’in Karşılaştırmalı Bir Çözümlemesi**. S. Erdem Türközü (Çev.) Ankara: İmge.

SMITH, Anthony D.

2004 **Milli Kimlik**. (3. Bas.). İstanbul: İletişim.

SMITH, Graham

1999 “The Masks of Proteus: Russia, Geopolitical Shift and the New Eurasianism”. **Transactions of the Institute of British Geographers, New Series**. Vol. 24. No 4. pp. 477-493.

- SMITH, Hazel
1994 "Marxism and International Relations Theory". **Contemporary International Relations: A Guide to Theory**. A.J.R. Groom and Margot Light (Ed.). London: Pinter Publishers. Pp. 142-155.
- SMITH, Steve
1996 "Positivism and Beyond". **International Theory: Positivism and Beyond**. Steve Smith, Ken Booth and Marysia Zalewski (Ed.). Cambridge: Cambridge Uni. Press. ss.11-44.
1997 "The Self-Images of A Discipline: A Genealogy of International Relations Theory". **International Relations Today**. 3rd. ed. Ken Booth and Steve Smith (Ed.). Cambridge: Polity Press. ss. 1-37.
- SOLJENİTSİN, Alexander
1990 **Rusya Nasıl Kurtulur?** İstanbul: Remzi Kitabevi.
- STAMMLER, Heinrich
1960 "The Great Tradition in Russian Philosophy". **Russian Review**. Vol. 19. No. 3. pp. 254-266.
- STEIN Howard F.
1976 "Russian Nationalism and The Divided Soul of The Westernizers and Slavophiles". **Ethos**. Vol. 4. No. 4. pp. 403-438.
- SZEFTEL, Marc
1964 a "The Historical Limits of the Question of Russia and the West". **Slavic Review**, Vol. 23, No. 1. pp. 20-27.
1964 b "Some Reflections on the Particular Characteristics of the Russian Historical Process" **Russian Review**, Vol. 23, No. 3. pp. 223-237.
- SOUNDERS, David
1984 "The Political Ideas of Russian Historians". **The Historical Journal**. Vol. 27. No. 3. pp. 757-771.
- TANRISEVER F. Oktay
2005 "Güvenlik". **Devlet ve Ötesi**. Atila Eralp (Der.). İstanbul: İletişim. ss. 107–123.
- TELLAL, Erel
2007 "Sovyet Dış Politikası ve Gromiko". **A.Ü. SBF. Dergisi**. Cilt 62. Sayı 3. ss. 349–377.
- THADEN, Edward C.
1954 "The Beginnings of Romantic Nationalism in Russia". **American Slavic and East European Review**. Vol. 13. No. 4. pp. 500-521.

- TICKNER, Ann J. "Re-visioning Security". **International Theory: Positivism and Beyond**. Steve Smith, Ken Booth and Marysia Zalewski (Ed.). Cambridge: Cambridge Uni. Press. ss.175-196.
- TILLY, Charles
1995 **Avrupa'da Devrimler: 1492–1992**. İstanbul: Afa Intermedia.
- TOYNBEE, Arnold J.
1953 "Russia and The West". **Harper's Magazine**. Vol. 206/1234. pp. 54-58.
- TRENIN, Dmitri
2001 "Üçüncü Kuşak: 21. Yüzyıla Girerken Rus-Amerikan İlişkileri". **Avrasya Dosyası**. Cilt 6. Sayı 4. ss. 283–296.
2002 **The End of Eurasia: Russia on the Border between Geopolitics and Globalization**. Washington: Brookings Institution Press.
2003 "After the Empire: Russia's Emerging International Identity". **Russia Between East and West: Russian Foreign Policy on the Threshold of the Twenty-first Century**. G. Gorodetsky (Ed.). London: Frank Cass. pp. 33-38.
- TRISHKA Jan F.
1958 "A Model For Study of Soviet Foreign Policy". **The American Political Science Review**. Vol. 52. No.1. pp. 64-83.
- TRUSCOTT, Peter
1997 **Russia First: Breaking With the West**. London: I. B. Tauris Publishers.
- TSYGANKOV, Andrei P.
1997 "From International Institutionalism to Revolutionary Expansionism: The Foreign Policy Discourse of Contemporary Russia" **Mershon International Studies Review**. Vol. 41. No. 2. pp. 247-268.
2003 "The Irony of Western Ideas in a Multicultural World: Russian' Intellectuals Engagement With The 'End of History' and 'Clash of Civilizations'". **International Studies Review**. No. 5. pp. 53-76.
- TUNCER, İdil
2000 "Rusya Federasyonu'nun Yeni Güvenlik Doktrini: Yakın Çevre ve Türkiye". **En Uzun On Yıl: Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar**. Gencer Özcan ve Şule Kut (Der.). İstanbul: Büke yayınları. 2. Bas. ss. 435–460.
- ULAM, B. Adam
1959 "Soviet Ideology and Soviet Foreign Policy". **World Politics**. Vol. 11. No. 2. pp. 153-172.

WAEVER, Ole

- 1996 “The Rise and Fall of The Inter-paradigm Debate”. **International Theory: Positivism and Beyond**. Steve Smith, Ken Booth and Marysia Zalewski (Ed.). Cambridge: Cambridge Uni. Press. ss. 149-185.
- 1998 “The Sociology of a Not So International Discipline: American and European Developments in International Relations”. **International Organization**. Vol. 52. No. 4. Autumn, 1998 ss. 687-727.

WALICKI Andrzej

- 1977 “Russian Social Thought: An Introduction to the Intellectual History of Nineteenth-Century Russia”. **Russian Review**, Vol. 36, No. 1. pp. 1-45.
- 1987 **Rus Düşünce Tarihi, 1760-1900: Aydınlanmadan Marksizme**, A. Şenel (Çev.). Ankara: V. Yayınları.

WALT, Stephan M.

- 1998 “Uluslararası İlişkiler: Bir Dünya Binbir Kuram”. Başak Çalı (çev.). **Foreign Policy: Bilginin Ufukları** (Bahar 1998). İstanbul: Bilgi Üni. Yayınları. ss. 14–29.

WEBBER, Mark

- 1996 **The International Politics of Russia and the Successor States**. Manchester: Manchester Uni. Pres.

WEISBRODE, Kenneth

- 2006 “Üç Soğuk Savaşçı”. **NATO Dergisi**. Sayı 2006/1.

WENDT, Alexander

- 1987 “The Agent-Structure Problem in International Relations Theory”. **International Organizations**. Vol. 41. No 3. pp. 335-370.
- 1992 “Anarchy is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics”. **International Organizations**. Vol. 46. No 2. pp. 391-425.
- 1994 “Collective Identity Formation and The International State”. **American Political Review**. Vol. 88. No 2. pp. 384-396.
- 1995 “Constructing International Politics”. **International Security**. Vol. 20. No 1. pp. 71-81.
- 1996 “Identity and Structural Change in International Politics”. **The Return of Culture and Identity in IR Theory**. London: Lynne Rienner Publisher. pp. 47-64.
- 1999 **Social Theory of International Politics**. Cambridge: Cambridge University Press.

WEHRSCHEUTZ, Christian F.

- 1998 “Rus Fikriyatının Parçası Olarak Avrasyacılık”. **Uygarlığın Yeni Yolu Avrasya**, Erol Göka ve Murat Yılmaz (Der.). İstanbul: Kızılelma Yayıncılık. ss. 23–40.

- WIENER Antje
2003 “Constructivism: The Limits of Bridging Gaps”. **Journal of International Relations and Development**. Vol. 6. No 3. pp. 252-275.
- WIGHT Martin
1995 “Why There Is No International Theory”. **International Theory: Critical Investigations**. James Der Derian (Ed.). New York: New York Uni. Press. pp.15-35.
- YAKOVLEV, Aleksandr
1991 **Sovyetler Birliği’nde Ne Yapmak İstiyoruz?** Çiğdem Kömürcü(Çev). İstanbul: Afa.
- YALVAÇ, Faruk
2005 “Devlet”. **Devlet ve  tesi**. Atila Eralp (Der.). İstanbul: İletişim. ss. 15–51.
- YURDUSEV, Nuri
2005 “Uluslararası İlişkilere Teorik Bakmak”. **Uluslararası İlişkiler**. Cilt 2. Sayı 6. ss. 157–163.
- ZHURKIN, Vitaliy
2004 “Political Relations: RUSSIA, NATO, and the European Union”. **Engaging Russia as Partner and Participant, The Next Stage of NATO-Russia Relations**. Robert E. Hunter and Sergey M. Rogov (Ed.). Santa Monica: RAND. pp. 67-70.

ÖZGEÇMİŞ

Doğum Yeri ve Yılı : Arpaçay 1977

Öğr.Gördüğü Kurumlar : **Başlama Yılı** **Bitirme Yılı** **Kurum Adı**

Lise : 1991 1994 Nuri Erbak

Lisans : 1996 2000 Uludağ Üni.

Yüksek Lisans : 2000 2002 Uludağ Üni.

Doktora : 2002 2008 Uludağ Üni.

Medeni Durum : Evli

Bildiği Yabancı Diller ve Düzeyi: İngilizce: İyi

Çalıştığı Kurum (lar) : **Başlama ve Ayrılma Tarihleri** **Çalışılan Kurumun Adı**

1. 15.09.2000 ----- Uludağ Üni. İ.İ.B.F.